

John Freely

KAYIP MESİH

Sabetay Sevi'nin İzini Sürerken

REMZİ KİTABEVİ

2. Basım

KAYIP MESİH

John Freely

KAYIP MESİH

Sabetay Sevi'nin İzini Sürerken

Çeviren:
Ayşegül Çetin Tekçe

2. Basım

Remzi Kitabevi

KAYIP MESİH / John Freely
Orijinal adı: *The Lost Messiah*

© John Freely, 2001
Türkçe yayın hakları © Remzi Kitabevi 2001
Yayın hakları, Kesim Telif Hakları Ajansı
aracılığıyla satın alınmıştır.

Her hakkı saklıdır. Bu yapıtın aynen ya da
özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı
sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Kapak: *Ömer Erduran*

ISBN 975-14-0881-4

BİRİNCİ BASIM: Ekim, 2002
İKİNCİ BASIM: Şubat, 2003

Remzi Kitabevi AŞ., Selvili Mescit Sok. 3, Cağaloğlu 34440, İstanbul.
Tel (212) 513 9424-25, 513 9474-75, Faks (212) 522 9055
WEB: http://www.remzi.com.tr E-POSTA: post@remzi.com.tr

Remzi Kitabevi A.Ş. tesislerinde basılmıştır.

Bu serüvene atılmam için beni cesaretlendiren
Nikos Stavroulakis'e
ve
her zaman olduğu gibi bu yolculukta da
benimle olan Toots'a...

İçindekiler

Teşekkür 9
Önsöz 11
1. İstanbul 13
2. İzmir 20
3. Kabala 32
4. Karanlık Yıllar 46
5. Fahişeliğin Kadını 58
6. Gazzeli Nathan 72
7. Mesih Geldi 80
8. İsrail'in Kayıp Kavimleri 92
9. Sabetay İzmir'e Dönüyor 104
10. Kıyamet Günü Yaklaşıyor 119
11. Mesih Hapiste 134
12. Kudret Kulesi 147
13. Din Değiştirme 159
14. Kurtuluş Ertelendi 174
15. Peygamberin Garip Görevi 186
16. Firavunun Hanesindeki Mesih 204
17. Edirne'de Son Yıllar 216

18. Sürgün ve Ölüm 230
19. Sırra Kadem Basan Mesih 245
20. Dönmeler ve Diğer Maaminler 254
21. Mesih'i Beklerken 269
22. Son Yolculuk 281
Kaynakça 297
Dizin 303

Teşekkür

Bu kitaptaki fotoğrafları sağlayan Anthony E. Baker'a minnettarım. Ayrıca İstanbul'daki Amerikan Araştırma Merkezi Müdürü Dr. Anthony Greenwood'a; Boğaziçi Üniversitesi Kütüphane Müdürü Profesör Gün Kut'a; İbranice'den çevirilerde yardımcı olan Eran Lupu'ya; Türkçe kaynakları araştırmamda yardımlarını esirgemeyen Korkut Özgen'e; arşivlerinden yararlanmama izin veren İstanbul'daki Yahudi gazetesi *Shalom* çalışanlarıyla beni tanıştıran Profesör Jak Deleon'a; İstanbul'daki Sabetaycı cemaatle ilgili bilgiler veren Erol Coşkun'a; beni bu cemaatle tanıştıran Maria Rodrik'e ve aile yadigârlarını benimle paylaşan bazı cemaat üyelerine; Arnavutluk yolculuğumuzda bize yardımcı olan Emin Saatçi'ye ve Tiran ziyaretimizi unutulmaz güzellikte bir anıya dönüştüren Arnavutluk Türkiye Büyükelçisi Sayın Ahmet Rıfat Ökçün'e teşekkür borçluyum. Ayrıca kitaba ilişkin son derece değerli önerilerde bulunan Eleo Gordon'a da teşekkür etmek istiyorum.

OSMANLI İMPARATORLUĞU
KARADENİZ
Sofya
Edirne
İstanbul
Dulcigno
Üsküp
Durazzo
Tiran
Selanik
Bursa
Berat
Kastoria
Gelibolu
Yanya
EGE DENİZİ
Korfu
Sakız
İzmir
İONİA DENİZİ
Atina
Patras
Halep
Fırat
Navarino
Rodos
KIBRIS
GİRİT
Şam
Safed
AKDENİZ
Kudüs
Gazze
Hebron
İskenderiye
Nil
Kahire
OSMANLI İMPARATORLUĞU
0 100 200 mil
0 100 200 300 mil

Önsöz

Bu kitap, tarihte 'Sahte Mesih' olarak da bilinen Sabetay Sevi'yle ilgili araştırmalarımın hikâyesidir. Ben Sabetay Sevi'ye 'Kayıp Mesih' demeyi tercih ediyorum çünkü ölümünün üzerinden üç yüzyıldan uzun bir süre geçmiş olmasına karşın, ona inananlar kendilerine özgü bir grup olarak yaşamlarını sürdürüyor ve belki de aralarında hâlâ, onun geri döneceği günü bekleyenler var.

Bu kitaptaki bölümler, Sabetay Sevi'nin hikâyesini anlatmakla birlikte, başlangıçtaki ve sondaki bölümler, benim Kayıp Mesih'in izini sürmek amacıyla çıktığım yolculukların da hikâyesini içeriyor. Araştırmalarım beni Doğu Akdeniz'den Güney Balkanlar'a kadar götürdü ve Sabetay'ın mezarını bulmak amacıyla gittiğim Arnavutluk'un iç kısımlarındaki ücra bölgelerde yolculuğum son buldu. Ne var ki sonuçta elde ettiğim bilgiler, adını ilk duyduğum andan itibaren merakımı cezbeden bu esrarengiz kişinin anısını çevreleyen gizem perdesini aralamak bir yana, daha da kalınlaştırdı. Onun izini sürerken sadece değişik ülkelerde değil, zaman içinde de bir yolculuğa çıktım ve Sabetay'ın yaşadığı dönemi zihnimde canlandırmaya çalıştım. Onun Yahudi mistisizmiyle iç içe geçmiş yaşantısı, çağdaşlarının yaşadığı Batı Avrupa'dakinden çok daha farklı bir dönemi yansıtıyordu; çünkü 17. yüzyılın Bilim Devrimi rasyonalizmi, onun tüm ömrünü geçirdiği Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içine henüz sızmamıştı.

Sabetay Sevi'yle ilgili araştırmalarımı güçleştiren bir etken, hikâyesindeki kayıp parçalardı; bu eksikliğin bir nedeni kendisine

inananların bildiklerini bir sır olarak saklamaları, diğer bir nedeni de Ortodoks Yahudiliğinin sansürüydü; bütün bunlara ek olarak bir de yaşamındaki her olayın, hatta ölümünün ve toprağa verilişinin bile üzerini, kalın parşömen kâğıtları gibi, gizem katmanlarıyla kaplayan söylenceler vardı. Araştırmalarım boyunca Gershom Scholem'in eserlerini kendime rehber edindim, özellikle de konu hakkında benzerleri arasındaki en kapsamlı çalışma olan *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah** adlı eseri, bu başı sonu belirsiz gibi görünen garip hikâyede, Sabetay Sevi'yle aynı dönemi paylaşanların ağzından anlatılanları içermesi açısından, benim başlıca bilgi kaynağım oldu.

* "Sabetay Sevi: Mesih mi? Sahte Peygamber mi?, Burak Yay., Ocak 2001

1

İstanbul

Sabetay Sevi'nin adına ilk kez, bundan yaklaşık kırk yıl önce, İstanbul'daki eski bir Yahudi kitapçısı olan, Kohen Hemşireler Kitabevi'ndeki kitapları karıştırırken rastladım. Dükkânın sahibi olan Eliza Kohen, dükkânın arka tarafındaki bir odada sakladığı en nadide ve değerli kitaplarına bakmama izin vermişti. İstanbul'daki bir kolejde öğretmenlik yapan bir profesör olduğum için, o odadaki hazinelerden bir tekini bile satın almaya yetecek param olmadığının farkındaydı ama sohbetlerimizden tanıdığı kadarıyla, orada beni ilgilendirecek pek çok şey bulacağımı biliyordu.

Türk tarihi üzerine İngilizce yazılmış en eski kitapları arıyordum, ilk olarak Richard Knolles tarafından yazılan ve 1610 yılında Londra'da basılmış olan *The Lives of the Othoman Kings and Emperors* (Osmanlı Krallarının ve İmparatorlarının Yaşamları) adlı kitabı buldum. Yaklaşık bir saat boyunca bu kitabın sayfaları arasında gezindikten sonra, 1960 yılının sonbaharında İstanbul'a geldiğimden beri fizik öğretmenliği yapmakta olduğum Robert Koleji'nin kütüphanesinde aynı kitabı aramaya karar vererek, bir kenara kitapla ilgili bilgileri not düştüm.

Knolles'in kitabı Osmanlı tarihini yalnızca 17. yüzyılın başlarındaki döneme kadar anlatıyordu, bu nedenle bu tarihten sonraki dönemleri de içeren bir başka kaynak aramaya koyuldum. Ara-

yışım uzun sürmedi: bu kez de Sir Paul Rycaut'un 1680 yılında Londra'da basılan *The Present State of the Ottoman Empire* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Mevcut Durumu) adlı kitabını buldum. Bir saat kadar da bu kitabı inceledikten sonra, bunu da kütüphanede aramak üzere notlarıma ekledim.

Derken, Eliza odaya gelerek dükkânı kapatma saatinin yaklaştığını söyledi, bunun üzerine yeni bir kitap aramaktansa Knolles'ten daha ilgi çekici bulduğum Rycaut'un eserini biraz daha incelemeye karar verdim, belki de bu tercihimin nedeni kitabın konu ettiği dönemin *Binbir Gece Masalları*'nı andıran bir dönem oluşuydu. 200. sayfanın sonlarına doğru Rycaut'un, Sultan IV. Mehmet'in saltanatının 18. yılıyla ilgili yazdığı ilginç bir paragraf dikkatimi çekti:

> *Miladi 1666, Hicri 1077*
>
> *Bu yıla Yahudiler arasında çıkan garip bir söylentiden ve huzursuzluktan söz ederek başlayacağız. Söylentilerin ve huzursuzluğun nedeni, Mesih olduğunu iddia eden* Sabetay Sevi *adlı bir kişi. Olayların yaşandığı yer Türkiye olduğu için, onun, dönemin ve ülkenin tarihine dahil edilmesi gerektiği kanaatindeyim, bu nedenle okuyucularımın da merakını tatmin etmek için bu olaydan söz edeceğim: Başka yerlerde bu konuda eserler yayınlanmış olabilir, ancak bu ülkenin tarihi bu kitabın yazarının konusu olduğundan ve Sabetay'ın ölümüne değin olup bitenlerin de konumuzla ilintili olduğunu düşündüğümden, söz konusu kişiyle ilgili olayları aktarma hakkını kendimde görüyor ve bu bölüme ekliyorum.*

201. sayfayı çevirdiğim sırada Eliza artık dükkânı kapaması gerektiğini söyledi, ben de ona teşekkür ederek ve uygun bir zaman bulur bulmaz tekrar geleceğimi belirterek oradan ayrıldım. Günlerden cumartesiydi ve kolejdeki nadide kitaplar odası hafta sonları kapalıydı, bu nedenle Rycaut'un eserini aramak için pazartesi günü derslerim bitinceye dek beklemem gerekecekti. Bu arada *Encyclopaedia Judaicia*'ya baktım ve Sabetay Sevi hakkında Gershom

Scholem tarafından yazılmış bir bölüm buldum. (Sabetay'ın adı 'Sabatai', 'Sabbatai', 'Sabethai', 'Shabbatai' ya da 'Shabbetai'; soyadı da 'Zevi', 'Zvi' ve 'Zwi' olarak da geçiyor.)

Yazıdan öğrendiğim kadarıyla Sabetay Sevi 1626 yılında, Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki başlıca liman şehri olan İzmir'de yaşayan bir Yahudi ailenin oğlu olarak doğmuştu. Haham olmak üzere eğitim görmüş ancak sıradışı davranışları ve geleneklerle bağdaşmayan fikirleri nedeniyle şehirdeki sinagoglardan hiçbirinde cemaate hizmet etmesine izin verilmemiş, yine aynı nedenle bu şehirden sürgün edilmişti. 1665 yılında, Yahudilerin Kutsal Kitap'tan beri gelişini bekledikleri kurtarıcı, yani 'Mesih' olduğunu iddia ettikten sonra İzmir'e dönmüş, burada dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Yahudi halkından çok sayıda inananı da etrafında toplayarak İstanbul'a geçmişti. Ertesi yıl IV. Mehmet'in buyruğu üzerine tutuklanmış ve ölüm cezasından kurtulmak için Müslüman olmayı kabul etmişti. Müritlerinin pek çoğu onunla birlikte din değiştirmiş, bir kısmıysa Yahudi kalmayı seçmişti. Bu olaydan sonra ödül olarak Sabetay'a Sultan'ın Edirne'deki sarayında bir görev verilmiş ve Sabetay, 1673 yılına kadar burada kalmıştı. Ardından Arnavutluk'a sürgüne gönderilmiş, üç yıl sonra da orada ölmüştü. Ölümünden sonra Selanik'te yaşayan ve ona inanan yüzlerce aile de Müslümanlığı seçerek Türklerin "dönme" dedikleri gizli bir tarikat kurmuşlardı. Dönmeler, 20. yüzyıla değin dini bir grup olarak varlıklarını sürdürmüşler, 1919-1921 yıllarındaki Türk-Yunan savaşını izleyen mübadelenin (Türk-Rum nüfus değiş-tokuşunun) sonucunda Selanik'ten İstanbul'a gelmişlerdi. Kendi tarikatlarının dışından kimselerle evlilik yapmadıkları için, yakın geçmişe kadar Yahudilerden ve Müslüman Türklerden ayrı bir grup olarak yaşamışlardı. Görünüşte İslam dininin gereklerini yerine getiriyor olsalar da, bazılarının hâlâ gizliden gizliye Sabetay Sevi'nin mesihliğine ve onun bir gün dünyaya dönerek kendilerini kurtuluşa götüreceğine inandıkları söyleniyordu.

Pazartesi günü Robert Kolej'deki Yakındoğu Koleksiyonu'nun

nadide kitaplar bölümünde Rycaut'un kitabını bulmak beni çok sevindirdi. Hemen Eliza'nın dükkânında kaldığım 201. sayfayı açarak Rycaut'un kaleminden, Sabetay'ın İzmir'de doğumundan 1666'ya dek olup bitenleri okudum. O yıl ölüm korkusuyla İslam dinini seçmiş ve ardından müritlerinin çoğu da onun gibi din değiştirmişti. 219. sayfanın son paragrafında Rycaut, şöyle bir yorum yaparak Yahudilerle ilgili aktardıklarına son veriyordu: "Yahudilerin bu çılgınlıklarından uzun uzadıya söz ettik, artık daha önemli ve konumuzu daha yakından ilgilendiren olaylara dönelim..."

Bu kez de Rycaut ilgimi çekmeye başladı ve onunla ilgili araştırma yapmaya koyuldum, neden Türkiye ve Sabetay Sevi'yle ilgili bir eser yazdığını merak ediyordum.

Rycaut'un Türkiye'yle ilişkisinin 1660 yılında İstanbul konsolosluğuna atanan II. Winchilsea Kontu Heneage Finch'in özel kalemi olmasıyla başladığını öğrendim. Konsolosun ve Rycaut'un maaşları, Türkiye Tüccarları olarak da bilinen bir grup İngiliz tüccardan oluşan Levant Şirketi tarafından ödeniyordu. Bu şirket, Kraliçe Elizabeth'le Sultan III. Murat arasında 1581 yılının Eylül ayında imzalanan bir anlaşma sonucu kurulmuştu. Bu anlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu'yla deniz ticareti bu şirketin tekeline veriliyor, İngiliz tüccarlarına İstanbul, Halep ve İzmir'de fabrikalar kurma hakkı tanınıyordu.

Rycaut'un bu göreve talip olmaktaki başlıca amacı, eserinde de belirttiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini yazmak istemesiydi: "Bu topraklara adım attığım andan itibaren ticaretimizde olup biten gelişmeler ve değişikliklere paralel olarak, bu imparatorlukta meydana gelen toplumsal ya da askeri olayları da boş bir deftere yazmaya karar verdim, yazacaklarımın bizden sonraki dönemlere bir örnek ve kaynak oluşturabileceğini düşündüm," diyordu.

Rycaut, 1667 yılının Ağustos ayında İzmir'deki İngiliz Konsolosluğu'na atanana dek İstanbul'daki konsoloslukta kaldı. İzmir'deki görevine başlamasından bir yıl önce *The Present State of the*

Ottoman Empire adlı eserini tamamlamıştı. Bu kitap John Starkey ve Henry Brome tarafından 1666 yılının Ağustos ayında Londra'da yayınlandı, ancak kitabın giriş sayfasındaki tarihte 1667 yılı yazılıydı. Samuel Pepys'e göre, 1666 yılının Ağustos ayında Londra'yı yakıp yıkan büyük yangından geriye bu kitabın ilk baskısından yalnızca yirmi iki adet kalmıştı. Neyse ki kitabın gördüğü yoğun ilgi nedeniyle ertesi yıl ikinci bir baskı daha yapılmıştı.

3 Eylül 1667'de Rycaut İzmir'e vardı ve bunu izleyen on bir yıl boyunca İngiliz konsolosu olarak burada görev yaptı. İzmir'e gelişinden önceki aylar boyunca, Sabetay Sevi'nin 1665'te mesihliğini ilan ederek İzmir'e dönüşünden sonra kaydettiği şaşırtıcı ilerlemeyle ilgili haberler içeren raporlar almıştı. Yahudiler Kutsal Kitap'tan beri Mesih'in gelişini, Tanrı'nın kötü güçleri yok edeceği ve hak edenleri Mesih'in krallığına getireceği kozmik tufanı bekliyorlardı. Sabetay'ın mesihliğini ilan etmesi, Yahudi dünyasında kıyamet gününün habercisi olarak görülen bir heyecan fırtınasına neden olmuştu.

Rycaut İzmir'e yerleşir yerleşmez Sabetay'la ilgili bilgi toplamaya başladı, amacı bu konuda bir kitap hazırlamaktı. Başlıca bilgi kaynağı, Sabetay sürgünden döndüğünde İzmir'de bulunan Hollandalı bir papaz olan Thomas Coenen'di; nitekim 1669 yılında Coenen de bu konuyla ilgili bir kitap yayınlayacaktı. Halen İzmir'de Sabetay'ın çok sayıda müridi bulunduğundan Rycaut, kitabı isimsiz olarak yayınlamayı uygun gördü. Rycaut'a destek olan John Evelyn, onun yazdıklarına Pietro Cesii'nin yazdığı iki metni de ekleyerek; *The History of the Three late famous Impostors, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei, and Sabbatai Sevi... the suppos'd Messiah of the Jews* (En Son Ortaya Çıkan Üç Meşhur Sahtekârın Tarihi, Padre Ottomano*, Muhammed Bey** ve Sabetay Sevi... Yahudilerin Sözde Mesihi) adlı kitabı hazırladı ve bu kitap 1669 yılı Şubat

* Şehzâde Osman, Sultan İbrahim'in oğullarından biri (ç.n.)

** 1666 civarında Musul'da ortaya çıkan ve mehdiliğini ilan eden Seyyid Muhammed (ç.n.)

ayında Londra'da Henry Herringham tarafından basıldı. Rycaut, Sabetay'ın mesihlik hareketiyle ilgili yazdıklarını *The Present State of the Ottoman Empire*'ın, 1680 yılındaki baskısına eklemişti; benim Kohen Hemşireler Kitabevi'nde okuduğum ve 'Kayıp Mesih' olarak görmeye başladığım bu garip kişiye karşı içimde derin bir merak uyandıran kitap da, bu baskının bir kopyasıydı.

Ertesi cumartesi günü yine Kohen Hemşireler Kitabevi'ne uğradım, Sabetay Sevi ve müritleriyle ilgili daha çok şey öğrenmek istiyor, ayrıca İstanbul'da hâlâ ona inananlar olup olmadığını merak ediyordum. Merakımı Eliza Kohen'e açtığımda bana İstanbul'da hâlâ birkaç bin dönme olduğunu söyledi. Hatta bunlardan birinin de o sırada dükkânında bulunduğunu söyleyerek, dükkândaki müşterilerden birini işaret etti, ama kendisine baktığımızı hisseden adam, telaşla oradan ayrıldı.

Daha sonra Eliza bana Sabetay Sevi ve müritleriyle ilgili bir kitap sattı. Bu, Abraham Galante'nin dönmelerle ilgili kitabıydı ve 1935 yılında İstanbul'da basılmıştı. Galante, ataları Sefaradlardan olan bir Türk Yahudiydi ve 1961 yılında ölümüne değin, Türk Yahudilerin tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla bu konuda önde gelen bir otorite olmuş, hayatının büyük bir kısmını Sabetay Sevi'yi araştırarak, onunla ve müritleriyle ilgili belgelerin izini sürerek geçirmişti.

Galante, Sabetaycılarla ilişkili olan bir dizi yerden söz ediyordu, bunların arasında Sabetay'ın doğduğu yer olan İzmir'deki evi de vardı. Daha sonraki yıllar boyunca bu evin yanı sıra Sabetay Sevi'yle ve müritleriyle ilgisi olan pek çok başka yeri gezdim, konuyla ilgili bulabildiğim her kaynağı okudum; bunların arasında en önemlisi Gershom Scholem'in yazdığı *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah* adlı eserdi. Ayrıca yine Scholem'in yazdığı *The Messianic Idea in Judaism* (Yahudilikte Mesihlik Düşüncesi) adlı kitabı ve Sabetaycı tarikatın kaynağı olan Yahudi mistisizmi üzerine yazdığı *Kabbalah* adlı kitabı okudum.

Mesihçi mistisizm, başlangıçta benim için anlaşılması olanaksız

gibi görünen bir konuydu, özellikle de bir fizikçi olarak aldığım eğitim, Kabala'yı anlamak yolunda önümde büyük bir engeldi. Ancak Kabala'yı matematiksel fizik yerine, mistik inançlara dayanan bir evrenbilim olarak görmeye başladığımda biraz ilerleme kaydetmeye başladım.

Scholem'in kitaplarını ilk okuyuşumdan kısa bir süre sonra Atina'daki Musevi Müzesi'nin kurucusu olan ve tıpkı benim gibi Sabetay Sevi'ye karşı derin bir ilgi duyan Nikos Stavroulakis'le tanıştım. Nikos, eşimle beni o yazı geçirmek üzere Batı Girit'in eski başkenti olan Hanya'daki evine davet etti, eskiden Türklerin yaşadığı bu bölgede 13. yüzyıldan kalma bir Venedik kule evini restore etmiş ve buraya yerleşmişti. Ayrıca eskiden Yahudilerin yaşadığı bölgedeki eski bir sinagogu da restore etmişti ama üzülerek söylediği gibi Osmanlı zamanında Sabetaycılardan oluşan bir topluluğun yaşadığı bu yerde bugün yaşayan tek Yahudi kendisiydi. Dediğine göre burada yaşamış Sabetaycıların çoğu Sefaradlardı ve 20. yüzyılın başlarına dek, 1492'de İspanya'dan kovulan atalarının konuştuğu İspanyolca olan Ladino dilini konuşuyorlardı. Nikos, Kabala'da oldukça ustalaşmıştı ve 17. yüzyıl Yahudi mistisizmi hakkında o dönemde yaşamışçasına bir bilgiye ve sezgiye sahipti. Birikiminin bir kısmını bana da aktardı ve böylelikle Sabetay'ın çağıyla benimkini ayıran peçeyi aralayarak onun döneminin apokaliptik ruhunu anlamaya başladım.

İşte Kayıp Mesih'in peşindeki yolculuğum böyle başladı: Sabetay Sevi'nin yeryüzünden çoktan silinip gitmiş olan dünyasında ne kadar dolaştıysam da, mitler, gizemler ve belirsizliklerle örtülü bu adamın kendisi, izini sürdüğüm son ana dek benden gizlenmeyi başardı.

2

İzmir

İzmir limanı, Anadolu'nun Ege kıyısında, karaya doğru derin bir girinti oluşturan körfezin en iç noktasında yer alır ve Türkiye'nin Akdeniz'e başlıca çıkışıdır. Şehre deniz yoluyla gelenlerin karşılaştığı manzaranın odak noktası antik Pagos kentinin kurulduğu tepedir, tepenin batı yamacının altına gemiler yanaşır, doruklarını ise antik Kadifekale'nin kalıntıları taçlandırır. 1962 yılında eşim Dolores'le birlikte Kayıp Mesih'in peşinden giderek İzmir'e vardığımızda, bizi karşılayan manzara buydu.

Günümüzde İzmir, körfezin iç kısmı boyunca ufka dek yayılmışsa da, şehrin kalbi hâlâ Pagos'un bulunduğu tepenin eteklerindeki eski pazar yeri olan Kemeraltı'nda atar. Eskiden Yahudilerin yaşadığı mahalle de Kemeraltı'nın batı ucunun, yani kuyumcu dükkânlarının ötesindeydi.

Kuyumcular sokağında Jacob Benveniste'nin dükkânını aramaya koyulduk, sokağın yarısını kat ettiğimizde aradığımız dükkânı bulduk. Onunla görüşmemi İstanbul'daki dostlarım salık vermişti ve İzmir'e gelmeden önce kendisine, Sabetay Sevi'yle ve onun İzmir'deki kökenleriyle ilgilendiğimi anlatan bir mektup göndermiştim. O da bana yardımcı olmayı kabul etmişti. Atalarından biri olan Hayyim Benveniste, Sabetay mesihliğini ilan ettiğinde İzmir'in başhahamıydı ve yine akrabası olan iki kişi de bu olayın ar-

dından çıkan ihtilafı halletmek için toplanan hahamlar kurulunun üyeleriydiler.

Jacob bizi Sabetay Sevi'nin büyüdüğü mahalleye götüreceğini söyledi. Onun peşinden Kemeraltı'nın dükkânlarla çevrili anacaddesinden ayrılarak dar bir ara sokağa girdik, buradan da, sonunda tahta bir çit olan bir çıkmaz sokağa daldık. Jacob çitteki birkaç gevşek tahtayı kenara çekerek, geçebileceğimiz büyüklükte bir yer açtı. Çitin öte yanına geçtiğimizde kendimizi Osmanlı'dan kalma devâsâ bir kervansarayın avlusunda bulduk; sütunlu kemer altlarında yıkılmaya yüz tutmuş, köhne ahşap evler vardı. Avluda ve burayı çevreleyen ahşap evlerde Türk'ten çok, İspanyol'a benzeyen insanlar vardı ve aralarında Ladino dilinde konuştuklarını duyduğumda, eski Yahudi mahallesinin göbeğinde olduğumuzu anladım.

Jacob'la birlikte bu avlunun ötesindeki labirenti andıran parke taşlı dar sokaklardan geçtik ve yıkılmasına ramak kalmış gibi görünen eski bir taş binanın önünde durduk. Jacob, Sabetay Sevi'nin bu evde doğduğunu söyledi ama sesindeki şüpheci tondan bundan kendisinin de pek emin olmadığı anlaşılıyordu.

Jacob'un peşinden, her adımımızda sarsılan üç kat ahşap merdiveni çıkarak evin en üst katına ulaştık, burada harap bir duvarın içindeki oyuğun önünde diz çökmüş, Ladino dilinde benim dua olduğuna inandığım birtakım dizeler mırıldanan bir grup yaşlı insan gördük. Jacob fısıldayarak, bu insanların Sabetay Sevi'nin, Türklerin küçümseyerek 'dönme' adını taktığı müritleri olduklarını ve burada mesihlerine dua ettiklerini söyledi. Bir süre ses çıkarmadan onları izledikten sonra oradan ayrıldık. Dua edenler varlığımızdan habersiz gibiydiler ama evden çıkarken rastladığımız insanlar meraklı gözlerle bize baktılar, Jacob başını çevirerek bu bakışları görmezden geldi.

Evden ayrıldıktan sonra sokağın daha da aşağılarına inerek duvarla çevrili bir yapıya ulaştık. Jacob kocaman paslı bir anahtarla kapıyı açarak bizi geniş bir avluya soktu; avlunun geniş kaldırım taşlarıyla kaplı zemininde at arabalarından kalma tekerlek izleri

göze çarpıyordu. Jacob, avlunun öte ucundaki kubbeli yapının 17. yüzyılda İzmir'e gelen Sefaradların inşa ettiği eski Portekiz sinagogu olduğunu söyledi.

Jacob'la birlikte sinagoga girerek içerideki hahamla tanıştık; ortaçağdan çıkıp gelmişe benzeyen upuzun beyaz sakallı bu adam, başını hafifçe öne eğerek bizi selamladı. Sonra Jacob, ona Ladino dilinde bir şeyler anlatmaya koyuldu. Haham 'Sabetay Sevi' adını duyunca kuşkuyla bana baktı, ardından öfkeli bir sesle Jacob'a bir şeyler söyledi ve aralarındaki konuşma ansızın sona erdi. Sonra oradan ayrılmamız gerektiğini belirten bir işaret yaptı, sinagogu kapatma zamanının geldiğini ima ediyordu.

Sinagogdan ayrıldığımızda Jacob bizden özür dileyerek, hahamın, Sabetay Sevi'yle ilgilenen yabancıları sinagoguna getirdiği için kendisine kızdığını söyledi. İzmir'deki Yahudiler, kendileri için bir utanç kaynağı olarak gördükleri Sabetay Sevi'ye hâlâ kızgındılar. Ziyaret ettiğimiz sinagog, Sabetay Sevi'nin gelenekle bağdaşmayan inançları nedeniyle İzmir'den sürgün edilmeden önce ibadet ettiği sinagoglardan biriydi. Mesihlik iddiasıyla Yahudi dünyasını altüst etmesinin üzerinden üç yüzyıl geçmiş olmasına karşın, başka her yerde unutulmuş olan Sabetay Sevi'nin anısı burada hâlâ capcanlıydı.

Bu olaydan otuz altı yıl sonra İzmir'e gittiğimde Sabetay'ın orada da artık unutulduğunu gördüm; en azından görünürde durum böyleydi.

Jacob Benveniste, ikinci ziyaretimden uzunca bir süre önce İzmir'den ayrılarak İsrail'e yerleşmişti. Bu kez Kemeraltı'ndaki kuyumcuların hiçbirinin tabelasında bir Yahudi ismine rastlayamadım ama biraz soruşturunca aralarından birinin, Türk ismi almış bir Yahudi olduğunu öğrendim. Kendisiyle görüştüğümde, bana, İzmir'deki Yahudilerin çoğunun şehrin daha yeni mahallelerine taşındığını, Kemeraltı'nda sadece birkaç çok yaşlı kişinin kaldığını söyledi. İzmir'de hâlâ dönmeler olup olmadığını sorduğumdaysa bunu bilmediğini ama kalanların hepsinin İstanbul'a taşındığını duyduğunu söyledi.

Eski Yahudi mahallesine gittiğimde artık kimsenin Ladino dilinde konuşmadığını gördüm, artık Türkçe ve Kürtçe konuşuluyordu. Sabetay Sevi'nin doğduğu söylenen evin yerinde modern bir iş hanı vardı. Konuştuğum kişiler ne Sabetay Sevi'nin adını duymuş, ne de evi görmüşlerdi.

Sabetay'ın kendi risalesinde doğum tarihi, İbrani takvimine göre 5386 yılının Ab ayının 9'u olarak geçer; miladi takvime göre bu tarih 1 Ağustos 1626'ya denk gelir. Ab ayının 9'u, Yahudilerin Birinci ve İkinci Tapınakların yıkılışını andıkları gündür. Kral Süleyman'ın yaptırdığı Birinci Tapınak, MÖ 586 yılında Babilliler tarafından; İkinci Tapınaksa MS 70 yılında Romalılar tarafından yıkılmıştır. Her iki olayın da Ab ayının 9'unda meydana geldiğine inanılır. 5386 yılında Ab ayının 9'u, şabbat (cumartesi) gününe denk geliyordu. Şabbat gününde doğan erkek çocuklara Sabetay adının verilmesi âdettendi. Midraş'a, yani eski *rabbi* geleneğine göre Mesih de Ab ayının 9'unda doğacaktı. Sabetay'a inanmayanlar, onun kendi doğum gününü bu inanca uydurmak için değiştirdiğini iddia ediyorlardı ama Gershom Scholem bu tarihin doğru olduğu kanısında.

Sabetay doğduğunda Avrupa'nın güneyi, Türkiye, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içindeydi. İmparatorluğun bu adı almasının nedeni 14. yüzyıl başlarında çöküş döneminde olan Bizans İmparatorluğu'nun topraklarını hızla alarak batıya doğru ilerleyen ve sultan unvanını alan Osman Gazi'ydi. 15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Bizans İmparatorluğu'ndan geriye, başkenti olan Konstantinopolis (İstanbul) ve çevresindeki küçük bir bölge kalmış, İmparatorluğun çevresi hızla ilerleyen Osmanlı Türklerince kuşatılmıştı. 1453 yılında yedinci Osmanlı sultanı olan II. Mehmet'in İstanbul'u almasıyla Bizans tarihi de sona erdi ve İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti oldu.

İstanbul'un fethiyle 'Fatih' unvanını alan Sultan Mehmet, bu kente İmparatorluğun diğer bölgelerinden getirttiği Türk ve gayri müslim nüfusu yerleştirdi. Bu, Osmanlı yönetim sisteminde zo-

runlu göç olarak bilinen ve ihtiyaç doğduğunda sultana, İmparatorluğundaki nüfusu değişik bölgelere yerleştirme hakkını veren kural gereğince yapılan bir işlemdi. Kimi zaman isyan çıkaran toplulukları dağıtmak, kimi zaman da Bizans İmparatorluğu'nun son döneminde İstanbul'da da olduğu gibi, nüfusu aşırı azalan bir bölgede yeniden nüfus yoğunluğu sağlamak amacıyla yapılıyordu.

Fatih, topraklarında yaşayan gayri müslim nüfusu kendi dini liderlerince yönetilen etnik gruplara, yani milletlere ayırdı. Rum milletinin başında İstanbul'daki Ortodoks patriği; Ermeni milletinin başında Gregoryen patriği; Yahudi milletinin başında da hahambaşı vardı. Fetih zamanında İstanbul'da yaşayan Yahudilerin çoğu Rumca konuşan Romanyotlardı, ayrıca azınlıkta kalan bir grup da 8. yüzyılda Babil'de ortaya çıkan hizipçi bir tarikat olan Karaylardı. Fethi izleyen kırk yıl boyunca bunlara İspanya'dan, Portekiz'den, Provence'tan, İtalya'dan, Sicilya'dan, Almanya'dan ve Avusturya'dan gelen Yahudiler katıldı. İberik Yarımadası'ndan gelen Yahudilere Sefarad, Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen Yahudilere de Aşkenaz deniyordu.

1492 yılında Kral Ferdinand ve Kraliçe Isabella'nın İspanya'daki Yahudileri sınır dışı etmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'na doğru büyük bir Yahudi göçü başladı. Yahudilerin sınır dışı edilmesini kararlaştıran anlaşma 31 Mart'ta Ferdinand'la Isabella tarafından imzalandı ve aynı yılın 31 Temmuz gününe dek İspanya'daki tüm Yahudiler ülkeyi terk ettiler. Bu tarih, İbrani takvimine göre 5232 yılının Ab ayının 7. gününe denk geliyordu, yani Birinci ve İkinci Tapınakların yıkılış günleri olan Ab ayının 9'undan sadece iki gün önceydi. Bu nedenle Sefaradların İspanya'dan kovuluşları, Yahudi tarihinde üçüncü bir *huban,* yani yıkım olarak kabul edildi.

Sınır dışı edilen Sefaradların büyük çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşerek, özellikle İstanbul ve Selanik'teki Yahudi nüfusunun bir hayli artmasına neden oldu. İzmir'deki Yahudi nüfusu ise ancak 17. yüzyılda, şehrin önemli bir Osmanlı limanı olmasından sonra arttı. İzmir limanının önem kazanmasının bir ne-

deni, burada kurduğu fabrikayla Türkiye ve İngiltere arasında yoğun bir ticaret trafiğinin oluşmasını sağlayan Levant Şirketi; bir diğer nedeni de Osmanlı İmparatorluğu'yla Venedik arasında çıkan savaştı. 1646'da Venediklilerin Çanakkale Boğazı'nı tutmasıyla İstanbul'a giden deniz yolu kapanmış, geriye tek çıkış olarak İzmir limanı kalmıştı. 1621'de İzmir'e gelen Louis Deshayes, yani Baron de Courmenin burada süregelen ve ipleri Avrupalı tüccarların elinde olan ticaret hayatından şöyle söz eder: "Şu anda İzmir'de yoğun bir yün, pamuk ve ipek trafiği var. Ermeniler bu malları Halep'e götürmektense buraya getirmeyi tercih ediyorlar çünkü burada daha az vergi ödüyorlar. Çok sayıda tüccar var. Venediklilerden çok Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılar var ve burada büyük bir serbestlik içinde yaşıyorlar."

İstanbul'daki ve Selanik'teki Yahudilerin aksine, İzmir'deki Yahudilerin buraya geliş nedeni kendi topraklarından sürülmeleri değildi. İzmir'deki Yahudiler, bu yeni Türk limanındaki ticari fırsatların cazibesine kapılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik bölgelerinden kalkıp gelmişlerdi. 17. yüzyılın başında İzmir'de sadece bir tek sinagog vardı, daha sonra bu sinagog da Türk otoritelerince camiye dönüştürülmüştü. Sabetay doğduğundaysa İzmir'de her biri kendi sinagogunda ibadet eden beş ayrı Yahudi cemaati vardı. 1640'lı yıllarda cemaatlerin sayısı altıya yükselmiş, 17. yüzyılın sonundaysa bu sayı dokuza ulaşmıştı. 1831 yılına dek İzmir'de nüfus sayımı yapılmamış olmasına karşın, çeşitli kaynaklardan 17. yüzyılın ortalarında İzmir nüfusunun 80.000 civarında olduğu ve bu nüfusun yaklaşık 2000'inin Yahudi olduğu anlaşılıyor. Öte yandan kente gelen yabancı gezginler bu sayının çok daha fazla olduğunu düşünüyordu. Bu dönemde İzmir'deki diğer gayri müslim nüfusun yaklaşık 2500'ünü Rumlar, 500'ünü Ermeniler oluşturuyordu. Bunların yanı sıra Türklerin "Frenkler" dediği, çok sayıda Avrupalı tüccar ve onların aileleri vardı.

Türkiye'deki Yahudiler, Müslüman Türklerden farklı giyinmek zorundaydılar. Fransız gezgin Jean de Thevenot, 1687'de bu farkı

şöyle anlatır: "Türkiye'deki Yahudiler, Türkler gibi giyinirler ama yeşil renkte giysiler giymeleri, beyaz sarık dolamaları ya da kırmızı yelek giymeleri yasaktır; onun yerine genellikle eflatun renkli giysiler giyerler ve şapkaya benzer, aynı yükseklikte eflatun bir başlık takmak zorundadırlar; parası olanlar bu başlığın altına bir türban dolarlar." Thevenot ayrıca Yahudilerin ve Hıristiyanların, 'haraç' olarak bilinen, yıllık bir vergi ödemek zorunda olduklarını belirtir.

Osmanlı topraklarındaki Yahudiler huzur içinde yaşıyorlardı ve pek çokları epeyce servet sahibi oldular, ne var ki 17. yüzyılın sonlarında İmparatorluğun gerilemeye başlamasıyla birlikte, Yahudi cemaatlerin durumu da herhangi bir baskı görmemelerine karşın kötüye gitmeye başladı. Bu arada Hıristiyan Avrupa'sında işler çok farklıydı: 1648-1649 yıllarında Bogdan Chmielnicki liderliğinde Polonya'da ve Ukrayna'da baş gösteren Kazak isyanlarında, Yahudilere karşı duyulan nefret ve kin doruğa çıktı. Yahudi kaynaklarına göre Chmielnicki olaylarında 100.000 Yahudi katledildi, 300 Yahudi cemaati yok edildi ve Yahudi tarihine, acıyla anımsanan bir *huban* daha eklenmiş oldu.

Chmielnicki katliamı tüm dünyadaki Yahudiler arasında derin duygusal çöküntülere neden oldu ve hem kıyamet gününün yaklaştığına dair korkular, hem de beklenen Mesih'in çok yakında geleceğine ilişkin umutlar doğurdu. Yahudi tarihi boyunca belli aralıklarla Mesihler ortaya çıkmış, dünyaya dağılmış olan Yahudilerin umutlarını uyandırarak, sonrasında da büyük düş kırıklıkları yaratmışlardı. Yine de Yahudi halkı umutlarını canlı tutuyor, Kabala olarak bilinen mistik hareketin ve bu hareketin başlıca kitabı olan *Zohar*'ın kehanetlerinden güç alarak bir gün Mesih'in yeryüzüne geleceğine ve Yahudileri Galut'tan, yani Diaspora'dan* alıp kurtuluşun olacağı İsrail ülkesine götüreceğine inanıyorlardı. Ne var ki *Zohar*'a göre bütün bunlar bir anda olmayacaktı:

---

* Dünyanın dört bir yanına göçlerle dağılmış İsrailoğulları. (ç.n.)

Kutsal Olan... İsrailoğullarını ayağa kaldırıp onları Galut'tan çıkardığında, onlara küçük ve dar bir ışık penceresi açacaktır, sonra daha büyük olan bir pencere daha açacaktır ve sonunda onlara evrenin dört köşesine açılan yüksek kapılar açacaktır. Böyle olacaktır... ve tek bir anda değil, çünkü şifa, hasta bir adama bir anda gelmez, o güçleninceye dek, yavaş yavaş gelir.

Sabetay'ın babası Mordehay Sevi'nin Peloponnesos'tan, yani o zamanlardaki adıyla Mora'dan geldiği düşünülüyor. Belki de zamanın en yoğun Yahudi nüfusuna sahip olan Yunanistan'ın güneyindeki Patras'tan (günümüzdeki adıyla Patrai) gelmişti. 1614 yılında Patras'ta düzenlenen bir düğün törenindeki şahitlerden birinin Samuel Sevi adlı bir kişi olduğu biliniyor. Aile büyük olasılıkla Aşkenazdı; çünkü Sefaradlar arasında Sevi adına rastlanmıyor.

Mordehay Sevi, Mora'da tavukçuluk yapıyordu, 1614'ten sonraki bir tarihte İzmir'e yerleştiğinde de, bir süre eski işini sürdürdü. Ardından, büyük olasılıkla 1630'lu yıllarda İzmir'deki bir İngiliz ticaret şirketi adına simsarlığa başladı ve bu sayede kısa sürede bir servet kazandı.

Mordehay'ın karısı Clara ona üç oğlan doğurdu: önce Elijah, ardından Sabetay ve son olarak da Joseph. Elijah (İlyas) ve Joseph (Yasef), babalarının mesleğini sürdürerek İzmir'in zengin simsarlarından oldular. Her ikisi de, mesihliğini ilan ettikten sonra Sabetay'ın müritleri oldular ancak onun din değiştirmesinin ardından Ortodoks Yahudiliğine döndüler. Polonya'daki Volhynia'da (günümüzde Ukrayna'daki Volynska) yaşamış Sabetaycı bir haham olan Solomon Kohen, Sabetay'ın günümüzde kayıp olan biyografisinin bir bölümü olarak yazdığı 1672 tarihli bir mektubunda, Elijah Sevi'yle konuştuğundan söz eder. Sabetay'ın ağabeyi hakkında, "Efendimiz'den birkaç yaş büyük olan, son derece bilgili ve varlıklı bir haham," der ve ekler: "Bana kardeşinin –ihtişamı yücelsin– gençliğinden bugüne değin yaşamını anlattı ve ben de anlattığı her şeyi yazdım."

Sabetay'ın annesiyle babası onun mesihlik hareketinden önce ölmüşlerdi; Mordehay 1663 yılında, Clara da ondan yirmi yıl önce. Mordehay'la, onun gibi 1663'te ölen erkek kardeşi Isaac'ın mezar taşları 1918 yılına dek, İzmir'deki Karataş'ta bulunan eski Bahri Baba mezarlığındaydı, ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu mezarlık bir parka dönüştürüldü. Clara da aynı mezarlığa gömülmüş olsa gerek ama onun mezar taşı bulunamamıştır. 1665'te yazılan ve bugün yalnızca Polonya diline çevrilmiş bir kopyası bulunan bir mektupta, Sabetay Sevi'nin 1665'te İzmir'e dönüşünün ardından "yirmi yıl önce ölmüş olan annesini dirilttiği" yazılıdır. Bu iddia, Sabetay'ın İzmir'e döndükten sonra müritlerine yazdığı bir mektupta, onlara annesinin mezarını ziyaret edip bu mezara el sürmelerini, bunun Kudüs'teki Tapınağa gitmek kadar kutsal bir ibadet sayılacağını söylemesiyle çelişiyor. Thomas Coenen ise Sabetaycı hareketin büyük peygamberi olan Gazzeli Nathan'ın 1667 yılında İzmir'den ayrılmadan önce Sabetay'ın isteği üzerine Clara'nın mezarını ziyaret ettiğini ve mezarın yakınlarındaki bir çeşmeden, büyük olasılıkla kutsal sayılan bir ayazmadan su içtiğini yazar.

O zamanlarda Avrupalı tüccarların evleri limanın kuzey kıyısında yoğunlaşmıştı; İngiliz, Hollandalı, Fransız, Cenevizli ve Venedikli konsolosların konakları da buradaydı. Konsoloslukların bulunduğu sokağa *Rue de Francs* deniyordu ve yerli bir tüccarın ağzından bu sokak Batı Avrupa'nın Türkiye'deki işgal bölgesi olarak anlatılıyordu: "Türkler bu sokaktan geçer ama bu çok nadiren olur... burada sadece İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve Felemenkçe konuşulur... en çok konuşulan dil Provençal'dir... kabareler gece gündüz açıktır ve buralarda insanlar oynar, eğlenir ve Fransızlara, Yunanlılara ve Türklere özgü danslar yaparlar."

Paul Rycaut, 1667 yılında İzmir'e ilk gelişinde Sancakburun'da karaya çıktı ve burada, Levant Şirketi'nin gümrük kontrol dairesinde kendisi için hazırladığı eve yerleşti. İzmir'e gelişi hakkında Winchilsea'ye yazdığı mektubunda şöyle der: "Ertesi sabah tüm fabrika çalışanları beni hoş bir törenle karşıladılar ve yaklaşık yüz

atlı ve altı trampetçiden oluşan bir alay eşliğinde beni İzmir sokaklarında dolaştırdılar... bu törende milletimden karşılaştığım herkesin sevinçli olduğunu gördüm ve bu sevinçli karşılamanın, bu şehirdeki geleceğimin mutlu ve başarılarla dolu olacağına dair bir kehanet olduğunu düşündüm."

İzmir'deki hemen hemen tüm yabancı tüccarlar Yahudi simsarlarla çalışıyordu çünkü Yahudiler, Batı Avrupa dillerinin yanı sıra Türkçe'ye ve Yunanca'ya da hâkimdiler. Yahudilerin çoğunlukta olduğu bir başka alan da gümrük memurluğuydu. Mordehay.Sevi'yi ve oğulları Elijah'la Joseph'i işe alan İngiliz tüccarlar da Levant Şirketi'nin üyeleri olsa gerek. Mordehay'ın simsar olmayan tek oğlu Sabetay ise ticaret hayatından çok, ilahiyatçı çalışmalara adanacak bir hayata yatkınlığı olduğunu açıkça belli ediyordu. Rycaut, Sabetay'ın babasından kısaca, "İzmir'in yerlisi olan, hayatını buradaki bir İngiliz tüccarın simsarlığını yaparak kazanan, ölümünden önce bedenen son derece sağlıksız olan ve gut gibi pek çok hastalıktan muzdarip bir kişi" olarak söz ediyor ve şöyle devam ediyor: "Oğlu Sabetay Sevi ise kendini okumaya ve öğrenmeye adamış, İbranice'de ve Arap dillerinde uzmanlaşmış, özellikle de ilahiyat ve metafizik konularında son derece bilgili."

Paul Rycaut ve Thomas Coenen'in dışında Sabetay'ın gençlik yıllarıyla, özellikle de çalışmalarıyla ilgili bilgi veren pek az kaynak var. Anlaşılan geleneksel Yahudi eğitimi almış ve sıradışı zekâsından ve bilgisinden etkilenen eğitmenleri onu haham olmaya teşvik etmişler. İlk öğretmeninin 1681 yılında ölen haham Isaac (İshak) di Alba olduğu biliniyor. Bu bilginin kaynağı, Sabetay'ı gençlik yıllarından beri tanıyan ve mesihliğini ilan ettikten sonra sadık bir müridi olan Moses Pinheiro. Pinheiro, haham Isaac'tan şöyle söz ediyor: "Haham Isaac altı yıl boyunca EMİRE ile birlikte ruhani hayat üzerinde çalıştı ve EMİRE ilk kez onunla öğrenim gördü." Burada EMİRE adı, İbranice'de "Efendimiz ve Kralımız, ihtişamı yücelsin" anlamına gelen kelimelerin ilk harflerinden oluşan ve Sabetay'ın müritlerinin ona verdiği bir addır.

Isaac di Alba, Sabetay'ın din değiştirmesinin ardından bir araya gelerek tüm Sabetaycıların aforoz edilmesini kararlaştıran genelgeyi hazırlayan hahamlar kurulunun da bir üyesiydi. Gershom Scholem'e göre günümüzde kayıp olan bu genelge, Sabetay'ın "gençliğinde gösterdiği garip ve ahlak dışı davranışlardan" da söz eden bilgiler içeriyordu. Gerçekte Gazzeli Nathan tarafından yazılmış düzmece bir eser olduğu düşünülen *Haham Abraham'ın Rüyası* adlı eserde de bu garip davranışlardan söz ediliyor. Mesih'in gelişini asırlar öncesinden gören Haham Abraham adında bir kâhinin yazdığı iddia edilen bu eser, Sabetay'ın gençlik yıllarıyla ilgili Nathan'a anlattıklarını içeren bir tür biyografiyi andırıyor. Son paragrafında Isaac di Alba'dan da söz ediliyor ve ardından, genç Mesih'in katlanmak zorunda kalacağı cinsel işkenceler anlatılıyor. Haham Abraham'a göre bu erotik travmaların ilki, genç Mesih'in bedenini dağlayacak türden bir olay: "Mesih altı yaşına geldiğinde kendisini bize gösteren Şehine ona bir rüyada ateş olarak görünecek ve onun mahrem yerlerini yakacak ama o bundan kimseye söz etmeyecek." Burada sözü geçen Şehine, Tanrı'nın Sureti ya da daha derin bir Kabalacı anlayışa göre Tanrıbaş'ın dişi tamamlayıcısı olan ve ilahi kocasından ayrılarak sürgün edilmiş olan varlık.

Haham Abraham kehanetlerini şöyle sürdürüyor: "Fahişelik tohumları onun ayağının tökezlemesi için ona sarkıntılık edip asılacaklar ve onu rahatsız edecekler ama o, onlara kulak vermeyecek. Onlar, Na'mah'ın oğullarıdır, insanın çocuklarının başına gelen musibetlerdir ve daima onu yoldan çıkarmak için takip edeceklerdir." Kabala'ya göre "fahişelik tohumları", mastürbasyon sonucu açığa çıkan spermlerle hayat bulan iblislerdir. Na'mah ise erkeklerin içinde uyandırdığı denetlenemeyen cinsel arzularla onları yoldan çıkaran İblisler Kraliçesi'dir.

Coenen ve diğer kaynaklar, on beş ya da on altı yaşına geldiğinde Sabetay'ın bir inziva hayatı sürdürmeye başladığını ve tüm bedensel zevklerden feragat ettiğini belirtir. Scholem, 1660'lı yılların ortalarında Yemen'e gönderilen ve Sabetay'ın 1642 yılından sonra

yani on altı yaşındayken geçirdiği değişimden söz eden bir mektuptan şöyle bir alıntı yapar: "Disiplini kabul etmeye, günah olmalarından dolayı tüm zevklerden uzak durmaya ve dünyevi zevkleri reddetmeye başladı."

Sabetay eğitimini İzmir'de, dönemin en tanınmış Yahudi din bilgini olan haham Joseph Eskapha ile sürdürdü ve on sekiz yaşındayken hahamlık unvanını aldı. Sabetay'la birlikte Talmud üzerinde çalışmalar yapan Moses Pinheiro, onun bu alandaki bilgisiyle, "benzersiz" olduğunu söyler, Sabetay'la aynı dönemde yaşayan pek çok kişi de bu konudaki olağanüstü bilgisine tanıklık etmiştir.

Sabetay on altı ve on sekiz yaşları arasında Kabala'yı öğrenmeye başlamış olsa gerek. Coenen de, Pinheiro da, bu konuda bir öğretmenin yardımını almadan tek başına çalışmaya başladığını, daha sonra Pinheiro'yla birlikte çalıştığını söylerler. 17. yüzyıl sonlarında Amsterdam Yahudi Cemaati'nin nüfus kütükçüsü olan ve Sabetay'ın mesihliğine inanmayan Leyb ben Ozer de, Sabetay'ın "bu yıllar boyunca babasının evinde yaşadığını, bir odaya kapanarak kendini tamamıyla okumaya verdiğini ve bu sayede kısa sürede Kabala öğretisine hâkim olduğunu" belirtmiştir.

3
Kabala

Sabetay'ın Kabala çalışmaları *İhtişamın Kitabı* olarak da bilinen *Zohar* üzerine odaklanıyordu. Bu, Kabala edebiyatının çekirdek eseri olarak kabul edilen ve 1280-1286 yılları arasında Moses ben Şem Tov tarafından derlenen bir eserdir. *Zohar,* kökleri antik çağlara dek uzanan eski Kabala geleneklerini, gizemli Yahudi öğretilerini ve Yahudi mistisizmini özetler.

Sabetay'ın üzerinde çalıştığı bir başka kitap da "emirlerin anlamları" üzerine yazılmış dev bir eser olan *Tanah*'tı. *Tanah,* yorumlarıyla Kabala'nın ileriki dönemlerde Yahudi mistisizminin gelişiminde önemli bir rol oynamasını sağlayan Safed'li Isaac Luria'nın müritlerinden de büyük rağbet gören bir kitaptı.

Isaac Luria, 1534 yılında Kudüs'te doğdu ve 1572'de Safed'de (günümüzdeki adıyla Zefat) öldü, buradaki mezarı hâlâ ibadet amaçlı ziyaret edilen bir yerdir. Meditasyonlarından ve geleceğe ilişkin sanrılarından edindiği bilgiyi sadece sözlü olarak öğrencilerine aktardı ve asla yazıya dökmedi. Ardında bıraktığı yazılı eserler, *Zohar* üzerine yazdığı bir yorum ve yemeklerden önce okunmak üzere yazdığı üç Şabbat şiirinden ibarettir.

Luria'nın öğrencilerinden bazıları onun öğretilerini kaleme aldı. Bunların arasında en kapsamlı olanı Hayyim Vital'in yazdıklarıdır; ne var ki bu öğretileri, anlaşılmayacaklarını ve hak ettikleri

değeri görmeyeceklerini düşündükleri için büyük bir gizlilik içinde muhafaza ettiler ve çağdaşlarından esirgediler. Ancak 16. yüzyılın sonlarına doğru Vital'in yazdıklarının bir bölümü çoğaltılarak, önce Filistin'de, ardından daha geniş bir alanda elden ele dolaşmaya başladı. Yine aynı zamanlarda Luria'nın bir başka öğrencisi olan Moses Jonah tarafından kaleme alınan eserin tamamının elyazması kopyaları Avrupa'ya ulaşmıştı. Jonah, eserine *Kanfey Yonah*, yani *Güvercinin Kanatları* adını vermişti.

Her ne kadar Sabetay, Luriacı Kabala'yı reddettiğini ileri sürmüşse de, kendisinin ve başta Gazzeli Nathan olmak üzere müritlerinin Luria'nın fikirlerinden, özellikle de yaratılış kuramıyla, sürgün ve kurtuluş arasındaki ilişki üzerine yaptığı yorumlardan bir hayli etkilendikleri açıkça görülüyor.

Luriacı Kabala'da yaratılış kuramı üç temel kavramdan oluşur: *zimzum* yani "sıkışma"; *şerare* yani "kapların patlaması" ve *tikkun* yani "tamir". Bu kavramların üçü de kaynağını eski Kabalacı düşünceden alır.

Zimzum kavramına ilk olarak 13. yüzyılda Provence'ta Rav Hama Gaon tarafından yazıldığı düşünülen *Sefer ha-Iyyun*'da rastlanır. Bu, sonsuz olan Tanrı'nın, kendi sınırsız varlığı tüm evreni kaplamasına karşın dünyayı nasıl yarattığı sorusu üzerine yazılmış bir eserdir. *Sefer ha-Iyyun* bu soruyu sorar ve yanıt olarak *zimzum*'u gösterir: "O, bu dünyayı nasıl üretti ve yarattı? Tıpkı soluğunu içine çeken ve sıkıştıran bir adam gibi, en küçük olan, en büyük olanı içine aldı, Tanrı bu şekilde ışığını kendi ölçüsüne göre bir avuç nefes olarak sıkıştırdı ve dünya karanlıklar içinde kaldı, Tanrı bu karanlıkta taşları kesti ve kayaları yonttu."

Şerare, Tanrıbaş manifestosunun bütününü oluşturan ve başlangıçtaki ilahi ışığın on aşaması olan *sefirot*'u içeren kaplarla ilgilidir. Bu inanca göre ilk üç *sefirot*, içlerine giren ışığı saklamayı başardı ancak ışık, onların da altında bulunan yedi *sefirot*'a ulaştığında, bunlar ışığın gücüne dayanamayarak parçalandı. İlahi ışığın huzmeleri, bu parçaların içine hapsoldu ve bu parçaların bir kısmı

yükselirken diğerleri düştü. Düşen parçalar *kelipot*, yani *kelipa*'lardı. *Kelipa*'lar kirli ve kötü güçlere dönüşerek maddi dünyayı oluşturdu. *Kelipa*'lar, güçlerini içlerinde hapsolan ve kötü güçlerin esiri olan ilahi ışık huzmelerinden alıyordu. Bu nedenle Şehine, yani İlahi Varlık bile sürgündeydi ve evren, ilahi ışığı içermesi gereken kapların parçalanmasıyla meydana gelen felaketin sonucu olarak noksan kaldı.

Bu felaketin hemen ardından *tikkun* süreci başladı. Kırık parçalarda hapsolan ışık huzmeleri kurtulduğunda ilahi ışığın sürgün dönemi de sona erecek ve hem insanlık hem de evren için kurtuluş gerçekleşecekti.

Luria'nın müritlerine söylediği iki söz, kendisinin Mesih olduğunu ima eder niteliktedir ancak Luria bu inancını hiçbir zaman açıkça dile getirmemiştir. Israel Zinberg, kaleme aldığı Yahudi edebiyatı tarihinde bu iki imadan da söz eder. Birincisi Luria'yla ilgili bir söylencede, ikincisi ise Hayyim Vital'in anlattığı bir hikâyede yer alır.

Hayyim Vital'in anlattığı ve 'haham' olarak sözü geçen kişinin Isaac Luria olduğu hikâye şöyledir:

> *Bir keresinde hahamla birlikte Shemaya ile Avtalyon'un [MÖ I. yüzyılda Kudüs'ün önde gelen hahamları] mezarı yakınında duruyorduk. Haham bize şöyle dedi: "Çocuklarım, Shemaya ve Avtalyon bana sizden Joseph'in oğlu Mesih'in ölmemesi için dua etmenizi istememi buyurdular." Biz onun ne demek istediğini anlayamadık ve Joseph'in oğlu Mesih'in kim olduğunu sormaya cesaret edemedik. Oysa Joseph'in oğlu Mesih, hahamımızın ta kendisiydi. Bu olaydan birkaç gün sonra da öldü.*

Söylenceye göre Luria ve müritleri her cuma günü günbatımından önce beyaz kıyafetler giyerek Şafed'den ayrılıp kırlara çıkarlar ve Solomon Alkabetz'in yazdığı ve Luria'nın gelmiş geçmiş en güzel Şabbat ilahisi olduğunu düşündüğü "Lecha Dodi" adlı ilahiyi

söyleyerek "Şabbat Kraliçesini" karşılarlarmış. Bir keresinde yine bu ilahiyi söylerlerken Luria müritlerine dönerek, hemen Kudüs'e gidip Şabbat'ı orada karşılamak isteyip istemeyeceklerini sormuş. Bazıları bunu yapmak istediklerini söylemişler, bazılarıysa önce karılarına haber vermeleri gerektiğini belirtmişler. Bunun üzerine Luria şöyle haykırmış: "Aramızdaki faziletsizlere yazıklar olsun! Hepiniz teklifimi kabul etmiş olsaydınız sürgün derhal sona erecek ve Mesih Kudüs'te ortaya çıkacaktı."

Sabetay, Luria'dan bir hayli etkilenmiş olsa da bunu itiraf etmeye yanaşmamıştı. Döneminin önde gelen Kabalistlerinden olan Moses Pinheiro, Sabetay'ın hiçbir zaman Luriacı meditasyon yöntemlerini uygulamadığını ama Tanrıbaş Gizemi'ne dair sahip olduğu bilgileri, "Kralı önünde dua eden biri gibi, kelimelerin basit anlamları üzerine" düşünerek edindiğini söyler. Ayrıca Sabetay'ın "gerçeğe ulaşma yolunda *Zohar*'la *Tanah*'tan başka kitap çalışmadığını" belirtir.

Luria'nın 17. yüzyıl Kabalizmi üzerindeki büyük etkisi düşünülecek olursa, Pinheiro'nun, Sabetay'ın Luriacı meditasyon yöntemlerini uygulamadığını iddia etmesi şaşırtıcıdır. 17. yüzyılın önde gelen Sabetaycı din bilimcilerinden Abraham Miguel Cardozo, Sabetay'ın şu sözlerini aktarır: "Isaac Luria çok güzel bir araba yaptı ama buna kimin bindiğini söylemedi." Cardozo, Sabetay'ın "doğruluğunu kabul etmesine karşın Luriacı Kabala'yı reddettiğini, çünkü fazlasıyla karmaşık olduğunu ve Tanrı'ya dair bilgi edinme çabalarında kendisine bir yarar sağlamadığını" söylediğini belirtir. Elijah Sevi ve Sabetay'ın diğer müritleri Cardozo'ya Sabetay'ın, başlıca kaynak olarak *Talmud*'a ve eski *rabbi* geleneği edebiyatı olan ve o dönemde büyük olasılıkla *Zohar*'ı ve *Tanah*'ı da içeren *"Midraş"* metinlerine güvendiğini söylemiştir. Cardozo, Sabetay'ın, *Talmud*'u ve *Midraş*'ı öperek, *Talmud* öğretmenlerinin Tanrıbaş Gizemi kuramını anlama yolunda kendisi için birer baba ve efendi olduklarını, onların öğretileri sayesinde Tanrı'yı aramaya yöneldiğini ve yine bu öğretiler sayesinde Tanrı'yı bulduğunu söylediğini" belirtir.

Ein-Sof, yani Sonsuz Olan, Kabalacı öğretide, tüm yaratılıştan uzak olan ve ancak kendisinden yayılan güç sayesinde bilinebilen "Gizli Tanrı" anlamına gelir. Bu yayılmanın on aşaması olan *sefirot,* bu gücü meditasyon yoluyla ulaşılabilen kişisel bir Tanrı olarak anlaşılır kılar. Onuncu ve son *sefira**, Tanrı'nın Sureti olan Şehine'dir ve *Talmud*'da bir deyiş, ondan şöyle söz eder: "İsrail nereye sürgün edilirse Şehine de onunla birlikte gider." Kabala'ya göre Şehine tıpkı kocasından –kutsal olan, mübarek olsun– ayrı düşmüş bir gelin gibidir. Ancak Mesih'in gelişiyle *sefirot*'un kusursuz bütünlüğü sağlanacak ve Şehine sonsuza dek kocasına kavuşmuş olacaktır.

Sabetay, Kabala üzerinde çalışırken garip davranışlar göstermeye başladı; gençlik yıllarını anlatan pek çok kaynakta da bu davranışlardan söz edilir. Sabetay'ın Türkiye'deki yaşantısından olaylar aktaran Tobias Rofe Aşkenazi, 1707'de şöyle yazar: "Olanca bilgisine ve öğrendiklerine karşın daima saçma şeyler yapardı... bu nedenle insanlar onun hakkında konuşurlar ve onun bir budala olduğunu söylerlerdi."

Sabetay yirmi yaşından yirmi iki yaşına gelene kadarki zaman içerisinde, İzmir'in Yahudi mahallesinden, kaynaklarda adı geçmeyen bir kızla ilk evliliğini yaptı. Ne var ki evliliğin gereğini yerine getirmediği için birkaç ay sonra kayınpederi hahamlar kuruluna şikâyette bulundu ve evlilik sona erdi. Bu boşanmadan kısa süre sonra Sabetay yine kaynaklarda adı belirtilmeyen bir kızla daha evlendi. Bu kez evlendiği kız, Thomas Coenen'e göre, "İzmir'in en saygın ailelerinden birinin kızıydı". Bu evlilik de bir öncekiyle aynı şekilde sonuçlandı, Sabetay karısıyla ilişkiye girmediği için kayınpederi hahamlar kuruluna başvurdu ve evlilik sona erdi. O zamanlarda Yahudiler arasında boşanma son derece nadir bir olaydı, hele bu kadar kısa aralıklarla birbirini izleyen iki boşanmanın ardından Sabetay'ın erkekliğine ilişkin bir hayli dedikodu çıkmış olsa gerek.

---

* *Sefirot* sözcüğünün tekil biçimi (ç.n.)

Coenen, İzmirli Yahudilerin Sabetay'ın her iki evliliğinde de eşlerinden uzak durmasını, onun azizliğine ve saflığına bağladıklarını yazar. Öte yandan Leyb ben Ozer, Sabetay'ın ikinci evliliğinden sonra, kendisine görünen Kutsal Ruh'tan, evlendiği kızın kaderindeki eşi olmadığını öğrendiğine ilişkin söylentileri aktarır.

Bu iki evliliğin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeni, Sabetay'ın o sıralarda içinde bulunduğu ve pek çoklarının delilik olarak nitelendirdiği akli dengesizlik haliyle ilgili olabilir. Coenen, Sabetay'ın ilk evliliğinden önce, kendisini havaya yükselmiş olarak gördüğünü, sanrılar geçirdiğini, bu sanrılar esnasında İşaya 14:14'ü okuduğunu anlatır: "Bulutların da üzerine yükseleceğim; en yüksek olan gibi olacağım." Hatta bir keresinde bu sözleri kendinden geçerek ve o sırada havada uçtuğunu düşünerek yinelediğini belirtir. Bu sırada çevresindekilere kendisinin havaya yükselişini görüp görmediklerini sormuş, olumsuz yanıt alması üzerine kibirli bir tavırla, "Benim gibi saf olmadığınız için bu muhteşem olayı görmeye de layık değilsiniz," demiştir.

Sabetay'ın en sadık müritlerinden biri olan Hebron'lu Abraham Cuenque de, Sabetay'ın o sıralardaki garip davranışlarından söz eder. Cuenque, İzmir'deki Yahudiler, Sabetay'ı bir budala olarak görüp küçümsediklerinde onun, "Nereye gittiğini ailesine ya da kardeşlerine haber vermeksizin, dağlara ya da mağaralara kaçıp saklandığını, kimi zaman da kendini küçük, sefil bir odaya kapatarak buradan hemen hemen hiç çıkmadığını" belirtir. Bu durumun Sabetay'ın ailesini nasıl üzdüğünü de şöyle anlatır: "Kardeşleri onun bu davranışından büyük üzüntü ve utanç duyuyorlar ama onu bu huylarından vazgeçirme çabalarında başarılı olamıyorlardı. Varlıklı bir aile olduklarından bu durumun ailelerini küçük düşürdüğünü düşünüyorlardı ama onu ne kadar azarladılarsa da fayda etmedi."

Sabetay daha sonra bu psişik deneyimlerini ilk kez 1665'te Halep'te karşılaştığı müridi Solomon Laniado'ya anlatmıştır. Dört yıl sonra Laniado, Kürt Bölgesinde yaşayan iki hahama bir mektup

yazarak Sabetay'ın anlattıklarını aktarmış ve onun bu garip davranışlarının mesihlik görevinin doğası gereği ortaya çıktığını söylemiştir.

Sabetay, Laniado'ya, 1648 yılında bir gece İzmir'den yaklaşık iki saat uzaklıktaki bir yerde, tek başına derin düşüncelere dalmış bir halde yürürken, Tanrı'nın ruhunun ona indiğini söylemiştir. Tanrı'nın sesi ona şöyle demiştir: "Sen İsrailoğullarının kurtarıcısı, Davut'un oğlu, Yakup'un Tanrısı'nın kutsadığı Mesih'sin, İsrailoğullarını kurtarmak, onu dünyanın dört bir köşesinden toplayıp Kudüs'e getirmek senin kaderindir..." Laniado'ya göre o andan itibaren "Sabetay Kutsal Ruh'a bürünerek, derin bir vecd hali içinde Tanrı'nın adını telaffuz etti ve gizemli *tikkun*'un gerektirdiği her çeşit garip davranışta bulunmaya başladı."

Sabetay'ın bu garip davranışlarının nedenini anlamayanlar ona deli gözüyle bakmaya başladılar ve 1662-1663 yıllarında eğitim gördüğü Kudüs'teki öğretmenlerinden biri, "akıllı birine iğrenç görünecek pek çok davranışından dolayı onu sürekli kamçıyla cezalandırdı ve sonunda Sabetay, insanlardan uzaklaşarak çölde inzivaya çekildi". Sabetay, Laniado'ya, "Kimi zaman Şehine'nin ihtişamına tanık olduğunu, kimi zamansa Tanrı'nın baştan çıkarıcı şeylerle kendisini denediğini, bütün bunlara 1665 yılına dek dayandığını, o yıl Mısır'dayken Tanrı'nın kendisini büyük bir günaha çağırarak sınadığını ve bu çağrıya da –Tanrı'ya şükürler olsun– direnmeyi başardığını" anlattı. Sabetay, bu olaydan sonra Tanrı'ya "bir daha kendisini böyle sınavlardan geçirmemesi için yalvarmış ve bu yalvarışının ardından Kutsal Ruh onu esirgemiş, sanrılı hallerine son vermiş ve o da yeniden normal bir insan gibi olmuştur. Böylece garip davranışları da sona ermiş ve o sıralarda kendisine anlamlı gelen bu davranışları neden gösterdiğini kendisi de anlayamaz olmuştur."

Coenen'e göre Sabetay, kendisine Mesih olduğunun bildirildiğini başlangıçta yalnızca ailesine ve yakın dostlarına söylemiştir. Coenen, Sabetay'ın halk içinde Mesih olduğunu ilan edişinin ar-

dından "pek çok ihtilaf çıktığını" söyler ama Scholem bu olayın 1665'ten önce meydana gelmiş olamayacağı kanısındadır.

Coenen, 1648 yılından sonra Sabetay'ın çevresine çok hoş bir koku yaymaya başladığını söyler, aynı bilgi başka kaynaklarda da yer alır. Coenen, daha sonraları Sabetay'ın müritlerinin bu kokunun Cennet Bahçesi'nin kokusu olduğuna inandıklarını belirtir. İzmirli Yahudiler arasında haham olan bir kişinin parfüm kullandığına ilişkin dedikodular çıkmış ve bu durum bir rezalet olarak nitelendirilmiştir. Coenen, bu dedikoduları duyan Dr Barut denen Yahudi bir doktorun, Sabetay'ın daveti üzerine onun evine giderek onunla yüzleştiğini, Sabetay'ın bu doktorun karşısında bütün giysilerini çıkararak kokunun bir parfüm olmadığını kanıtladığını söyler. Sabetay, doktora, yüce ruhların gelip kendisini hoş kokulu yağlarla kutsadıklarını ve belirlenen zaman gelene dek, bu olaydan kimseye söz etmemesini emrettiklerini anlatmıştır. Doktor, Sabetay Mesih olduğunu ilan edene dek, yani on sekiz yıl boyunca bu sırrı saklamıştır.

Moses Pinheiro da Sabetay'ın gençlik yıllarıyla ilgili anılarında bu olaydan şöyle söz eder: Sabetay, ona, "Arka arkaya üç gece, 'Benim hoş kokulu yağlar sürerek kutsadığım Sabetay Sevi'me dokunmayın,' diyen bir ses duyduğunu ve üçüncü seferde kendisini ziyaret eden yüce ruhlarca yağlar sürünerek kutsandığını" anlatmıştır.

Sabetay'ın bu şekilde kutsanması, onun mesihlik hareketinde meydana gelen diğer önemli olaylar gibi, daha sonra müritlerince kutlanan bir bayrama dönüşmüştür. Sabetaycı takvime göre Sivan ayının 21. gününde Sabetay "İlyas peygamber tarafından kutsanmıştır". (Bu tarih, 21 Sivan 5408 ya da 11 Haziran 1648 olsa gerek.) Anlaşılan Sabetay mesihliğini ilan ettikten sonra, hikâyeyi değiştirerek kendisini kutsayanın İlyas peygamber olduğunu söylemeye başladı. Selanik'teki dönmelerin 20. yüzyılda da bu bayramı kutladıkları biliniyor, belki de bugün İstanbul'daki dönmeler tarafından da hâlâ kutlanmaktadır. Bu olayın anısına ve Sabetay'ın onuruna söylenen ilahilerden biri günümüze dek gelmiştir:

Tanrı İsrail'i unutmadı.
Ve EMİRE'nin kutsanması tamamlandı.
.....
Onun kutsanma gününde
Şehine huzur buldu.

Coenen, Elijah ve Joseph Sevi'den, kutsandığı günden sonra sanrılar gördüğü anlarda Sabetay'ın yüzünde bir ışık parladığını öğrenmiştir: "Kutsandıktan sonra yüzü aşırı parlak bir biçimde ışıldıyordu, tıpkı Emirler kendisine indikten sonra Musa'nın yüzü gibi."

Sabetay'ın yaşadığı dönemde yazılan kaynakların biri dışında hepsi, onun 1665'ten önce mesihliğini ilan etmediğini söyler, bunun aksini iddia eden tek kişi, Sabetaycı hareketin başdüşmanlarından biri olan Jacob Sasportas'tır. Sasportas, 1669'da şöyle yazmıştır:

> *Yirmi yıl kadar önce o [Sabetay] ağzını açarak şöyle dedi: "Ben Mesih'im" ve Tanrı'nın Söylenemeyen Adı'nı telaffuz etti, bunun üzerine onun başöğretmeni olan büyük haham Joseph Eskapha onu azarlayarak suçlu ilan etti ve duyurdu: "Her kim ona ilk vurursa iyiliği hak eder, çünkü o İsrailoğullarını günaha sokacak ve yeni bir din yaratacak." Eskapha bu konuda İstanbul'a da bir mektup yazdı.*

Sasportas'ın verdiği tarihin doğruluğu şüphelidir çünkü çoğunlukla yazdığı dönemin olayları ışığında, geçmişteki olayları aktarmıştır. Sabetay'ın Tanrı'nın adını halk içinde pek çok kereler ağzına aldığı doğrudur, bunu Laniado'ya da söylemiştir. Ancak iki kez boşanması ve parfüm kullandığını düşünenlerin olması, hakkında bazı şüpheler doğurmuşsa da, bunun dışında, o zamanlarda İzmir'de yaşayan Yahudi toplumunun duyarlı olduğu konularda hakaret ya da saldırı sayılabilecek herhangi bir davranışta bulun-

mamıştır. Sasportas ise, Sabetay'ın 1648'deki garip davranışlarının hemen ardından "suçlu ilan edildiğini" ve "kendisine inananlarla birlikte sürgüne gönderildiğini, sonunda oradan ayrılarak Selanik'e gitmek zorunda bırakıldıklarını" ileri sürer.

Açıkça görülüyor ki Sasportas, uzun yıllara yayılan olayları kısa bir sürede olup bitmiş gibi aktarmıştır çünkü Sabetay ve yandaşlarının 1650'li yıllara dek İzmir'de olduklarını ve Yahudi cemaatleriyle hiçbir sorun yaşamaksızın Kabala öğretilerine çalıştıklarını kanıtlayan kaynaklar vardır. Bunu gösteren başlıca kaynak, 1650'de İzmir'de Sabetay'la birlikte öğrenim görmekte olan çok sayıdaki genç hahamın isimlerini veren Abraham Cardozo'dur. Cardozo, Moses Pinheiro'nun yanı sıra Abraham Barzilay, Moses Calameri, Isaac Silveira ve diğerlerinin isimlerini saydıktan sonra şöyle der: "İzmir'e geldiğimde kendi ağızlarından inançlarını[n] [tanıklığını] dinledim." Burada sözü edilen, Sabetay'ın mesihliğini iddia etmesi değil, o sıralarda yandaşlarına Tanrıbaş Gizemi üzerine dersler vermesidir.

Coenen, Sabetay ve müritlerinin Sabetay'ın babasının evinde toplandıklarını, haftada iki ya da üç kez İzmir çevresinde gezintilere çıkarak gün boyunca oruç tuttuklarını ve bir ayin olarak denizde yıkandıklarını yazmıştır. Bu gezintilerden birinde, Ege Denizi'ndeki Çeşme yarımadasının bir ucunda, Yunan Sakız adasının karşısında yüzerlerken Sabetay bir girdaba kapılarak suyun derinliklerine doğru çekilmeye başlamış, boğulmasına ramak kala beraberindekiler tarafından kurtarılmış ve bu kurtuluş bir mucize olarak görülmüştür. Bu olay da Sabetaycı takvimde yer almış ve Sabetaycıların en önemli ziyafet günlerinden biri olmuştur. Bu takvimin günümüze dek gelen en eski kopyasında, bu mucize "Kislev ayının 16. günü –onun [Sabetay'ın] denizden çıkıp kurtarılışının günüdür: Purim günü gibidir– olarak kutlandığı" belirtilir. Bugün için yazılan ilahilerde bu mucizeden; Mesih'in ruhunun, "eğri yılanı" gördüğü dipsiz kuyunun derinliklerinden çıkışını simgeleyen bir olay olarak söz edilir. ("Eğri yılan", Sabetaycı Kabala'da Mesih'in

sembolüdür.) Bu ilahilerden birinde Abraham Barzilay'ın adı geçer:

Müridi Barzilay kuvvetliydi, akşama dek ağladı.
Evinden yeni giysiler getirdi ve Davud'un oğluyla birlikte sevindi, bayram etti.

Sabetaycı takvime göre Kislev ayının 15. gününde oruç tutulur, bugün bütün yılın en önemli oruç günüdür, ayinlerin başlangıcında okunan duada da bu âdetin "Efendimizin [Sabetay'ın] müridi olan Haham Barzilay" tarafından başlatıldığı belirtilir.

Pek çok kaynakta Sabetay'ın erkekliğe adım attığı yıllarda birbiri ardına geçirdiği ağır bunalımlardan söz edilir. Yandaşları bu bunalımların neden olduğu acıları Kabalacı bir bakış açısıyla, "Tanrı'nın yüzünü Sabetay'dan gizlediği" dönemler ve bunu izleyen "aydınlanma" dönemleri olarak tanımlar. Gazzeli Nathan, 1665'te, "Haham Sabetay Sevi'nin tüm Yahudi milleti adına çektiği, akıl almayacak şiddette acılardan" söz eder. Nathan, 1666 yılında yazdığı *Ejderha Risalesi*'nde Sabetay'ı Eyüp'le karşılaştırır:

Eyüp'ün çektiği tüm acıları, kelipot'un her türlüsünden gelen eziyetleri o da çekti... Çok kereler cennet katındaki yükseklikler-den büyük ve dipsiz kuyunun derinliklerine düştü... Ama aydınlanma ona geldiğinde... işte o zaman karanlık günler boyunca içine batıp kaldığı kelipa* *krallığından kurtularak yükseldi.*

Müritleri de Sabetay'ın aydınlandığı anlarda yüzünün nasıl parladığından söz ederler. Yunanistan'ın kuzeyindeki Kastoria'dan gelen Israel Hazzan, böyle zamanlarda "Sabetay'ın yüzünün, tıpkı Musa'nın güneşe benzer yüzünü andırdığını" yazmıştır. Abraham Yakhini de Sabetay'ın birbirini kovalayan aydınlık ve karanlık

* *Kelipot* sözcüğünün tekil biçimi (ç.n.)

dönemlerini, Kabalacı bir yaklaşımla ancak Mesih'in yaşayabileceği deneyimler olarak değerlendirir: "Mesih kral geldiğinde kendini eksiksiz bir kurtuluşla açığa vurmayacaktır, tıpkı gözlerimizin önünde kimi zaman aydınlık, kimi zaman karanlık olan Efendimiz [Sabetay] gibi her türlü acıyı ve eziyeti çekerek ortaya çıkacaktır."

Gershom Scholem'e göre, kıyamet günü üzerine yazılmış Yemen kaynaklı bir eser olan *Gey Hizzayon* yani *Kehanet Vadisi* de Sabetay'ın 1642-1650 yılları arasındaki yaşantısını konu alır. Bu esere göre 1642 yılından sonra Sabetay "disiplini kabul etmeye başlamış" ve mistik merdivende yedi *sefirot* yükselmiştir. Ardından "Tanrı, elini onun üzerine koymuş ve o, Tanrıbaş Gizemi'ni anlamaya başlamıştır." Söz konusu dönem, tüm Yahudilerin son iki yıl boyunca yaşanan Chmielnicki katliamları nedeniyle derin bir sarsıntı geçirdikleri 1650 yılı olsa gerek.

Daha sonra, 1651 ve 1654 yılları arasında bir zamanda Sabetay, Yahudi cemaatinin önde gelenleri tarafından İzmir'den uzaklaştırıldı. İtalya'nın kuzeybatı kıyılarındaki Livorno'da yaşayan haham Joseph ha-Levi, Sabetay'ın "kendini Mesih ilan ettiğini ve tüm cemaatin onu dışladığını, onu ve dostlarını fena halde döverek şehirden kovduklarını" yazmıştır. Sasportas'a göre, Sabetay'ın öğretmeni Joseph Eskapha ve Türkiye'nin en tanınmış Yahudi din bilginlerinden olan Aaron Lapapa, ona karşı çıkmışlardır. Sasportas, Sabetay'ın cemaatten kovuluşunun hemen ardından, "Eskapha onu kovduğunda orada bulunan sözüne güvenilir habercilerden... Eskapha'nın, 'Bu adam sizleri baştan çıkararak Baal'e* taptıracak,' dediğini" öğrenmiştir. Coenen ise, "Büyük Haham Eskapha'nın" Sabetay'ın gizlice öldürülmesini salık verdiğini ama kimse bu işi yapmaya gönüllü olmayınca onu cemaatten kovmakla yetindiklerini yazar. Gazzeli Nathan, 1665'te Sabetay'ın "on sekiz yıllık bir sürgün eziyeti çektiğini, gittiği her yerden kovulduğunu, bazı zamanlar katli vacip bir kişi olarak ilan edildiğini" yazmıştır.

---

* Kutsal Kitap'ta anlatılan sahte tanrılar (ç.n.)

Sabetay'ın cemaatten kovuluş nedenleri belirsizdir. Tüm kaynakların birleştiği bir neden, Sabetay'ın Tanrı'nın söylenemeyen adını telaffuz etmesidir. Bu, YHVH harflerinden oluşan ve Hıristiyanlıktaki Yehova adının türetildiği Tetragram (ya da Dört Harf)' dır. Israel Hazzan'a göre, "Efendimiz [Sabetay], krallığı açıklanmadan önce aydınlandığı anlarda dualar okurken kutsal adı da telaffuz ederdi..." Pinheiro da Abraham Cardozo'ya, Sabetay'ın 1650'de kendisine Tanrıbaş Gizemi'nin; altıncı *sefira* olan *Tiferet*' ten, "merhametli yaklaşım ve YHVH adından" ibaret olduğunu söylediğini anlatmıştır.

Sabetay'ın Tetragram'a ilişkin kuramı, Tanrıbaş Gizemi üzerine yazılmış uzun ve kapsamlı bir çalışma olan *Raza'de-Razin* adlı Sabetaycı bir eserde şöyle yer alır: "Tetragram bizim Tanrımızdır ve kendisinden yayılan her şeyin üzerindedir; o aynı zamanda Tetragram YHVH'deki V harfiyle simgelenir ve Şehine'nin eşi olarak da adlandırılır."

Sabetay'ın cemaatten kovuluşunun bir başka olası nedeni de, kardeşi Jacob'la birlikte *Sevi Muddah* yani *Kovalanan Ceylan* başlığı altında Sabetay karşıtı bir dizi alaycı şiir yazan Livorno'lu şair Emanuel Frances tarafından kaleme alınan bir olaydır. (Bu şiirlerin başlığında İbranice'de "ceylan" anlamına gelen "Sevi" adıyla bir kelime oyunu yapılmıştır.) Emanuel Frances, *Sevi Muddah*'a ek olarak *Sabetay Sevi'nin Hikâyesi* adlı kısa bir eser daha yazmıştır. Burada anlatılana göre, Sabetay bir gün sabahın erken saatlerinde dostlarını İzmir'in dışındaki kırlarda toplamış ve "hep birlikte dağlara tırmanmışlar, Sabetay olanca gücüyle güneşe haykırarak olduğu yerde durmasını emretmiş, müritleri de aynı şeyi yapmışlar ancak sonunda yaptıklarından utanarak susmuşlardır". Hikâyeye göre Joseph Eskapha ile İzmir'deki Yahudi cemaatinin önde gelenleri bu olayı duyduklarında Sabetay'ı huzurlarına çağırmışlar ancak Sabetay bu çağrıyı geri çevirmiştir. Bunun üzerine hahamlar onu aforoz etmekle tehdit etmişler, ancak Sabetay, "Kendi küçük parmağının Eskapha'nın belden aşağısından daha büyük olduğu-

nu belirten bir hakaretle birlikte bu tehdidi aynen onlara iade etmiştir." Hikâyenin sonunda hahamlar kurulunun Sabetay'ın öldürülmesine karar verdikleri ama Eskapha'nın onları bu kararlarından vazgeçirerek Sabetay'ı "budalalıklarına bir son vermesi için kırbaçla cezalandırmaya ve şehirden kovmaya" ikna ettiği anlatılır.

Bu hikâye, Sabetay'ın hem düşmanları hem de bazı müritlerince öne sürülen, onun sadece Kabala öğretisiyle değil Kabala uygulamalarıyla da uğraştığına ilişkin iddiaları destekler. İnanışa göre Kabala'daki kutsal adlar üzerine uzmanlaşan kişi, mucizeler yaratma gücüne de sahip olabilirdi. Sasportas, Sabetay'ın kendini "hem kutsal hem de temiz olmayan adlara" adadığını, yani Sabetay'ın kara büyüyle de ilgilendiğini belirtir ki, bu da İzmirli hahamların onu şehirden kovmalarının önemli bir nedeni olabilir.

Rycaut, Sabetay'ın İzmir'den kovuluşuyla sonuçlanan olayları, büyük olasılıkla Coenen'den edindiği bilgilere dayanarak şöyle özetler: "Sabetay, öyle kurnaz bir safsatacıydı ki, onların kanunlarına yeni bir kuram iliştirdi, bununla çok sayıda müridi peşine taktı, bunlar bir gün sinagogda büyük bir kargaşa çıkarttılar ve ardından (kanunların yorumlayıcıları olan) hahamların yasaklamasıyla şehirden kovuldu."

Böylelikle Sabetay doğduğu yerden sürgün edilmiş ve yaşamının "karanlık yılları" olarak bilinen bir dönemine girmiş oluyordu. Gazzeli Nathan'ın *Haham Abraham'ın Rüyası*'nda da yazdığı gibi, "ruhu büyük ve dipsiz kuyunun derinliklerindeydi. Karanlık, bulutlar ve kopkoyu bir karanlık onu sarmaladı ve tıpkı ana rahminden çıkar gibi buradan çıktığında, bu koyu karanlık onun kundak bezi oldu..."

4
Karanlık Yıllar

Sabetay'ın "karanlık yılları"nda çıktığı sürgün yolculuğunun ilk durağı Selanik oldu. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla İzmir'den tek başına, kendisine eşlik eden müritleri ya da yardımcıları olmaksızın ayrılmıştı. Leyb ben Ozer, Sabetay'ın din değiştirmesine dek onunla birlikte yolculuk eden Yehiel adlı bir hizmetkârı olduğunu yazmıştır ama Gershom Scholem, bunun aksini gösteren pek çok kanıt öne sürer.

1478'de Osmanlılarca yapılan bir nüfus sayımına göre Selanik'te hiç Yahudi kalmamıştı, Bizans zamanından beri burada yaşayan Romanyotlar, 1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmet tarafından İstanbul'a yerleştirilmişlerdi. Mehmet'in ardından tahta çıkan oğlu II. Beyazıt, 1492'de İspanya'dan sürülen Sefaradları Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ederek Selanik'te yeniden bir Yahudi nüfusunun oluşmasını sağladı. 1519 yılında Selanik'teki Yahudi ailelerin sayısı 3143'tü, bunun yanı sıra evli olmayan ama vergi ödeyen 930 Yahudi vardı ve hep birlikte şehir nüfusunun yarısından çoğunu oluşturuyorlardı.

Sabetay, Selanik'e 1650'li yılların ortalarında gelmiş olsa gerek. O sıralarda şehir nüfusunun yaklaşık üçte ikisi Yahudiydi ve bu oran, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erişine dek devam etti. Dolayısıyla Selanik, Güneydoğu Avrupa'nın en yoğun Yahudi nü-

fusuna sahip şehriydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudilerin çoğunlukta olduğu tek bölgeydi.

İzmir'deki Yahudiler tek bir mahallede toplanmış olmalarına karşın Selanik'teki Yahudiler, sayılarının çokluğunun da etkisiyle şehrin her yerine yayılmışlardı, yine de en yoğun olarak yerleştikleri bölge İskele Kapısı'nın iç kısmında bulunan liman bölgesiydi. Şehrin en eski üç Yahudi cemaati, aslen Romanyotlardan oluşan ve 14. yüzyılın ortalarında Bulgar göçmenlerle birlikte Orta Avrupa'dan gelen Aşkenazların da katılmasıyla genişleyen cemaatlerdi. Daha sonraları bunlara Calabria'dan ve Sicilya'dan gelen çok sayıda İtalyan Yahudi de katıldı. 15. yüzyılın sonlarında İspanya'dan ve Portekiz'den kovulan Yahudilerin de gelmesiyle Sefaradlar en kalabalık cemaati oluşturdu, Katalanlar, Kastilyalılar ve Portekizlilerin yanı sıra İberik yarımadasının diğer bölgelerinden gelen Yahudiler de kendi cemaatlerini kurdular. Her grup bir *kahal*, yani kendi sinagogunda toplanan bir cemaat oluşturdu; 17. yüzyıla gelindiğinde Selanik'te otuz altı büyük sinagog ve çok sayıda küçük ibadet yeri bulunuyordu.

Leyb ben Ozer'e göre Sabetay, Selanik'te oldukça iyi karşılanmıştır. Sabetaycı gelenek, Sabetay'ın din değiştirdikten sonra bir kez daha geldiği Selanik'teki yılları hakkında ayrıntılı bilgiler içerir. Sabetay, şehre ilk gelişinde Kehal Shalom'un sinagogunda dua etmiş ve daha sonra 'dönmeler' olarak anılacak tarikatın kurucularından olan Joseph Florentin'in evinde kalmıştır.

Sabetay kısa sürede Selanik'teki genç hahamlar arasında kendine pek çok dost edindi, cana yakın davranışları ve yaşamının bu dönemine ilişkin kaynaklarda da sık sık sözü geçen ve özellikle "aydınlandığı" anlarda kendisini gösteren olağandışı müzisyenlik ve şarkı söyleme yeteneği çevresindekilerde hayranlık uyandırıyordu. Vilna'lı (günümüzdeki adıyla Vilnius) bir Sabetaycı olan Abraham Kokesh, Leyb ben Ozer'e bu konuda şunları anlatmıştır: "Sabetay Sevi ilahiler söylemeye başladığında, ki bunu sıkça yapardı, onun yüzüne bakmak tıpkı parlak bir ateşe bakmak gibi olanaksızdı. Bu-

na benden başka pek çok kişi, hatta ona inanmayanlar bile tanık olmuştur." Leyb ben Ozer, Sabetay'ı görmüş bir başka kişinin de onu "güzel yüzlü, benzersiz bir insan" olarak tanımladığını ve "yanaklarının daima kıpkırmızı olduğunu" söylediğini belirtir.

Sabetay'la ilk kez 1663'te tanışan ve o tarihten itibaren onun en sadık müritlerinden biri olan Abraham Cuenque de efendisinin göz alıcı fiziğinden söz eder. Sabetay'ın uzun boylu ve etkileyici bir görünüşe sahip olduğunu, "yüzünün çok parlak ve hafif esmer tenli olduğunu, yüz hatlarının güzel ve soylu olduğunu, yüzünün siyah çember sakalla çevrili olduğunu, soylulara özgü gösterişli kıyafetler giydiğini ve bedeninin güçlü kuvvetli ve oldukça dolgun hatlı olduğunu" yazar. Coenen de İzmir'de yaşayan, adını belirtmediği Hollandalı bir kişinin Sabetay'ı, "biraz kilolu ama onun dışında biçimli bir bedene sahip" olarak tanımladığını belirtir. Israel Hazzan ise Sabetay'ın sakallarının ne kadar düzgün olduğuna dikkat çeker: "Sakalındaki kıllar dudaklarının üstünden çenesine dek eşit bir sıra halinde uzanırdı ve tek bir kıl bile bu düzgün sırayı bozmazdı." Bütün bu dış görünüş özellikleri, Coenen'in Sabetay Sevi hakkında yazdığı kitabın başlangıcında yer alan portrede de açıkça görülür. Coenen, bu portrenin Sabetay'ı 1665 yılının sonlarına doğru İzmir'de gören bir Hıristiyan tarafından aynı gün içerisinde yapıldığını belirtmiştir. Sabetay'ın diğer tüm portreleri bu portrenin kopyaları ya da yapanların hayal güçlerinin eserleridir.

Çekici dış görünüşü ve kişiliğine karşın Sabetay'ın burada da kendini gösteren garip davranışları ve gelenekle hiç bağdaşmayan ibadet yöntemleri, kısa sürede Selanik'teki Yahudi cemaatlerince de yadırganmasına yol açtı. Leyb ben Ozer'e göre Sabetay "kötü huylarına geri dönmüş ve yine kutsal adı ağzına almaya başlamıştı". Bu konuda kendisini uyaran hahamlar kuruluna Mesih olduğunu ve bu adı ağza almaya hakkı olduğunu söylemesi üzerine, kurul onun şehirden sürülmesini kararlaştırdı.

İstanbul'daki Fransız konsolosluğunda sekreter olarak görev yaptığı yıllara ilişkin yazdığı anıları 1684 yılında basılan Şövalye de

La Croix ise Sabetay'ın şehirden kovulmasına yol açan olayları biraz farklı bir biçimde anlatır. La Croix'ya göre Sabetay, şehrin ileri gelen hahamlarını bir ziyafete çağırarak bu ziyafet sırasında Tevrat'la evlendiğini duyurmuş, hayretten donakalan hahamlar daha sonra onu Selanik'ten kovmaya karar vermişlerdir: "Bu hareketini, onun yüce kutsanmışlığına vermek yerine, onu deli olmakla suçladılar. Bu ve buna benzer eylemlerinin istenmeyen sonuçlar doğurabileceğini düşünerek onu şehri terk etmeye zorladılar." Bu bilgi, Sabetay'ın 1666 yılında yazdığı ve kendisini "odasından çıkan damat, en güzel ve sevimli kadın olan sevgili Tevrat'ın kocası" olarak tanımladığı mektuplarla doğrulanır.

Sabetaycı geleneğe göre Sabetay'ın mesihliğinin ilk evresi, 1648 yılında, ilk vahyin ona inişiyle başlamıştır; bu gün, müritlerince "Şehine'nin tozlar arasından yükseldiği gün" olarak kutlanır. İkinci evre ise 1657'de Sabetay'ın "Şehine'yi ayağa kaldırışıyla" başlar. Büyük olasılıkla burada sözü edilen, Sabetay'ın 16. yüzyılda Safed'li Kabalistler tarafından başlatılan ve geceleyin okunan yas dualarından oluşan Rachel ayinini kaldırmasıdır. Sabetaycı geleneğe göre, "1657 yılından itibaren Rachel ilahilerinin okunmayacağı bildirilmiştir".

Coenen ve La Croix'ya göre Selanik'ten de kovuluşunun ardından Sabetay, Yunanistan'da yolculuk ederek Atina'ya ve Peloponnesos'a gitmiştir. Bu iki kaynak dışındaki pek de güvenilir olmayan kaynaklarda, Sabetay'ın Yunanistan'da izlediği yol hakkında kesin bir bilgiye rastlanmıyor. Selanik'le Atina arasında geçtiği kasabalara, özellikle de Larisa ve Thebai gibi Yahudi nüfusun çoğunlukta olduğu kasabalara uğramış olsa gerek. Sabetay'ın din değiştirmesinden üç yıl sonra, yani 1669'da Larisa'dan geçen İngiliz gezgin Edward Browne, onun bu kasabadaki etkilerinden söz eder: "Bu kasabada bazı Türkçe şarkılar da duydum, bunların çoğu dünyada büyük velvele koparan ve *Cussum Basha*'nın haddini bildirdiği ve sonrasında Türk olduğuna sevinen meşhur Yahudi sahtekâr Sabetay Sevi'yle ilgiliydi." Burada sözü geçen *Cussum Basha*, IV. Meh-

met'in damadı olan ve daha sonra sadrazam vekilliğine yükselen Kasım Mustafa Paşa'dır.

Sabetay'ın din değiştirmesinden sonra bile Thebai'de müritlerinin olduğu bilinmektedir. Sabetay'ın Yunanlı bir akrabası olan Abraham Azarah Sebi, 1666-1667 yıllarında Thebai'nin önde gelen Sabetaycılarındandı.

Sabetay'ın Yunanistan'daki yolculuğu sırasında Atina, görkemli geçmişinden artakalan harabelerden ibaretti. O zamanlardaki Atina, Akropolis'in kuzey kayalıklarının altında, günümüzde Plaka ve Monastiraki'nin bulunduğu bölgeyi kapsayan, 7000 nüfuslu küçük bir kasabaydı. Yahudiler ağırlıklı olarak eski Kerameikos mezarlığının yakınındaki Monastiraki'de bulunuyorlardı, buradaki eski Atina sinagogu günümüzde hâlâ kullanılmaktadır.

Sabetay Atina'dan geçerek Peloponnesos'a geldi, burada babasının doğum yeri olarak kabul edilen Patras'a uğramış olabilir. Osmanlı döneminde Yunanistan'ın güneyindeki en yoğun Yahudi nüfusu Patras'taydı. 16. yüzyılın ortalarında yapılan bir nüfus sayımına göre buradaki Yahudilerin sayısı 1812'ydi. 1967 yılında Patras'a ilk kez gittiğimde burada sadece on dokuz Yahudi kaldığını öğrendim, cemaatin çoğu Yahudi katliamında öldürülmüş ya da İsrail'e göç etmişti. 1993'te Patras'a son gidişimde ise geriye tek bir Yahudi ailesi kalmıştı, antik çağlardan beri buralarda yaşamış olan bir topluluğun son üyeleri onlardı.

Sabetay, Peloponnesos'ta bir süre kaldıktan sonra tekrar doğuya yönelerek İstanbul'a doğru yola koyulmuş ve 1658 yılında vardığı İstanbul'da sekiz ay kadar kalmıştır.

O sıralarda İstanbul, en parlak dönemlerini geride bırakmış ve düşüşe geçmiş olmasına karşın, hâlâ yeryüzünün en güçlü ulusu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak, dünyanın en büyük ve önemli şehirlerinden biriydi. Şehrin antik çağlarda Byzantium, Yunanlılarca Konstantinopolis olarak bilinen bölümü, Karadeniz'le Marmara Denizi'nin arasında yer alan ve Avrupa'yı Asya'dan ayıran benzersiz güzellikteki Boğaz'ın Avrupa yakasının

aşağı kısmında bulunuyordu. Şehrin Avrupa yakasını da ikiye bölen ve şekliyle bir palayı andıran Haliç'in suları, sol yakadaki liman bölgesi olan Galata ile sağ yakadaki, şehrin yedi tepesinden ilki olan ve Osmanlı sultanlarının görkemli sarayı olan Topkapı Sarayı'nın bahçelerinin ve köşklerinin taçlandırdığı tepenin arasından Boğaz'a akar.

Eski bir Sabetaycıdan aldığı bilgileri aktaran La Croix'ya göre, Sabetay İstanbul'a vardığında kendisini tekrar dini çalışmalarına adamaya yetecek kadar varlıklıydı ve şehrin hahamları ve Yahudi cemaatinin önde gelenleri tarafından sevinçle karşılandı.

Bizans döneminin başlangıcından beri İstanbul'da bir Yahudi cemaati vardı, Sabetay zamanında ise İstanbul'daki Yahudiler üç semtte yaşıyorlardı. Bunların en eskisi Haliç'in güney yakasında, eski surların hemen içinde bulunan Balat'tı. Diğer ikisi de Haliç'in kuzey yakasındaki Galata ve Hasköy'dü; Hasköy'de Karayların da yaşadığı biliniyor.

İstanbul'daki en eski Yahudi cemaatleri, ataları Bizans döneminden beri burada yaşayan Karaylar ve Romanyotlardı, Sefaradlar ve İtalyan Yahudilerse 15. yüzyılın son on yılında İstanbul'a gelmişlerdi. Sabetay'ın doğumundan üç yıl önce, yani 1623'te yapılan bir nüfus sayımına göre "Eski Yahudi Cemaatleri"nden olan ailelerin sayısı 1217; "Yeni Cemaat"e üye olan ailelerin sayısı ise 970'ti. "Eski Cemaatler" 1147 Romanyot ailesinden ve 70 Karay ailesinden oluşuyordu, "Yeni Cemaat" ise 593 Sefarad ailesi, 218 İtalyan ailesi, 62 Aşkenaz ailesi ve tanımlanmayan 97 aileden oluşuyordu.

17. yüzyıl Türk gezgini Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Sabetay'ın yaşadığı yıllardaki Hasköy'ü şöyle anlatır:

> *Hasköy'de üç bin adet hane vardır, bunların bol ağaçlı çiçekli meyve bahçeleri vardır. Bazılarının bağlarında limon ve turunç hasıl olur. Bunlar deryaya nazır hanelerdir ve Yahudilere aittirler... Burası sanki şehr-i Selanik'tir yahut Arabistan'daki Safed şehri gibi Yahudi taifesinin malıdır... Yahudi taifesinin mezar*

taşları da bu Hasköy dağlarında beyaz çakıl taşı gibi serber-zemin olup yatarlar. Gayrı yerde böylesini görmek ihtimali yoktur.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin geniş bir bölümü, IV. Murat'ın 1638'de Bağdat'ı İranlılardan almak üzere sefere çıkmadan önce yapılmasını buyurduğu, o güne dek görülmemiş bir geçit töreni olan esnaf alayının anlatımına ayrılmıştır. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre üç gün boyunca 735 esnaf grubunun temsilcileri Sultan'ı eğlendirmek için birbirleriyle yarışarak, son derece renkli gösteriler sunarak, Murat'ın bulunduğu Alay Köşkü'nün önünden yürümüşlerdir. Evliya, son alayın Yahudi meyhanecilerden oluştuğunu söyler:

En nihayet Yahudi meyhanecileri gelir. Bunların alayı Yahudi olmaları sebebiyle en geride kalır. Altı yüz adamı ve yüz dükkânı olan bu alay, Rum meyhanecilere rağmen cümlesi Acemane ve Levandane esvaplar ve eşkıya tarzı cüppeler ve samur kürkler giyip başlarına samurdan kalpaklar, serpuşlar takmışlar, sımsıkı sarıklar dolamışlardır... Diğer sakallı Yahudiler de kıymetli mücevherler ve esvaplar içinde alay edip ellerindeki destilerden billur ve necef kadehler ile halka şarap yerine şeker şerbeti dağıtırlar.

Sabetay'ın İstanbul'da geçirdiği sürede olup bitenler, Selanik'te yaşadıklarıyla aşağı yukarı aynıdır; zamanla garip davranışları nedeniyle buradaki Yahudi cemaatince de dışlanır ve bu şehirden de sürgün edilir. İstanbul'daki Yahudi cemaatini çileden çıkaran olay, La Croix tarafından şöyle aktarılır: "Sabetay oldukça iri bir balık satın alarak bunu bir bebek gibi kundaklayıp bir beşiğe koymuş, ardından şehrin hahamlarını onu görmeye çağırmıştır. Sabetay'a göre balık, Mesih'in Balık burcunda geleceğini öngören astrolojik kehaneti, beşikse İsrailoğulları'nın kurtuluşunu simgelemektedir." La Croix, bu olaydan sonra hahamların "bu adamın beyninde akılları karıştırabilecek yeni bir tarikatın sürgün vermekte olduğunu

görerek, Selanik'teki hahamların yaptığı gibi onu şehirden kovmak yerine, hahamlar kurulundan bir görevliyi getirerek ona kırk kırbaç vurdurttuklarını ve onunla dostluk kurmayı tüm Yahudilere yasakladıklarını, bu yasağı çiğneyenlerin büyük cezalar göreceğini belirttiklerini" yazar.

Gazzeli Nathan'ın *Haham Abraham'ın Rüyası*'ndaki bir ekte, 1658 yılında meydana geleceği "kehanet edilen" ve kıyamet alameti olarak kabul edilen bir dizi olaydan söz edilir; her ne kadar yazar gelecek zaman kipini kullanmışsa da, olayların Sabetay'ın İstanbul'a ilk gelişinde olanlar üzerine yazıldığı apaçık ortadadır. Kehanete göre, "1658 yılında o [Mesih] bir hafta içinde üç hacı bayramını kutlayacak, böylelikle İsrailoğulları'nın o güne dek işlediği tüm günahları telafi edecektir. Sonra Tanrı ona tüm dünyaları onaracak yeni bir yasa ve yeni emirler gönderecektir. 1658 yılında Tanrı onu 'yasak olana izin veren' kılacaktır."

Yeni emirlerin ve bayramların bildirileceği ifadesi, özellikle de inanışla taban tabana zıt düşen "yasaklanan eylemlere izin verileceği" iddiası, beşikteki balıktan çok daha ciddi bir suçtu. Bu, İstanbul'daki hahamların Sabetay'ı neden böylesine ağır bir şekilde cezalandırdıklarını açıklar. Israel Hazzan ve diğer kaynaklar, mesihlik hareketinin gerçek anlamda devrimci bir harekete dönüştüğü 1658 yılında Sabetay'ın geleneksel kuramları hiçe saydığını gösteren bir dizi olaydan söz eder. Hazzan ayrıca Sabetay'ın o yıl bir süre İstanbul'da hapse atıldığını belirtir ancak bu konuda ayrıntılı bilgi vermez. Bu hapis cezasının nedeni uygunsuz davranışları ve dini konulardaki kuraldışı tavırları olsa gerek.

Sabetay'ın, İstanbul'da bulunduğu süre boyunca Kabala konusundaki uzmanlıklarıyla tanınmış iki kişiyle, Elijah Carcassoni ve David Habillo'yla dostluk kurduğu biliniyor. La Croix'ya göre Sabetay, "isimler konusunda uzman olan" ve kötü ruhları kovan Carcassoni'yle "Kabala pratiği" üzerinde çalışmıştı. Tobias Rofe Aşkenazi, Sabetay'ın "Kabala pratiği ve ruhların büyülenmesi konusunda usta olduğunu" yazar. Habillo, zamanının önde gelen Lu-

riacı Kabalistlerindendi ve büyük olasılıkla Sabetay'a, onun o güne dek derinlemesine bilgi sahibi olmadığı Isaac Luria'nın eserlerini öğretmişti. O sıralarda Habillo, Kudüs'teki Yahudiler için bağış topluyordu ve bu görev nedeniyle sık sık İstanbul'a ve Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli şehirlerine geliyordu.

Sabetay, daha sonra en sadık müritlerinden biri olan tanınmış vaiz, şair ve Kabalist Abraham Yakhini'yle de İstanbul'da tanışmış olsa gerek.

1659 yılının başlarında Sabetay, beraberinde David Habillo olmak üzere İstanbul'dan ayrılarak İzmir'e doğru yola koyuldu. Ertesi yıl İstanbul'da çıkan ve şehri yakıp yıkan büyük yangında Yahudiler çok büyük kayıplara uğradılar. La Croix'ya göre bu olay Sabetay'ı sevindirmişti, bunun nedeni "Konstantinopolis'te uğradığı hakaretler değil, bu faciada, halkını yaptıklarından pişman olup tövbe etmeye çağıran Tanrı'nın parmağını görmesiydi".

Sabetay beş ya da sekiz yıl boyunca İzmir'den uzak durmuştu. Bu zamanın sonunda İzmir'e dönebilmesinin başlıca nedeni, Kudüs'teki Yahudiler için bağış toplayan ve Yahudi cemaatinde bir büyükelçi kadar itibar gören David Habillo'nun korumasında olmasıydı. Bir başka neden de, işlediği suçların olayla bizzat ilgilenen kişiler dışındaki çoğunluk tarafından hemen hemen unutulmuş olmasıydı. Sabetay'ı İzmir'den kovan hahambaşı Joseph Eskapha artık yaşlanmış ve güçten düşmüştü. Nitekim 1662 yılının başında, doksan üç yaşındayken öldü.

La Croix, Sabetay'ın bu kez İzmir'de üç yıl kaldığını ve 1662 yılında şehirden ayrıldığını yazar. Bu yıllara ilişkin az sayıdaki kaynaktan biri, müridi olan Abraham Cuenque'nin anılarıdır. Cuenque, Sabetay'ın "kimi zaman İzmir'de sefil bir odaya kapanarak gizlendiğini" ve "güvenilir kişilerden" duyduğuna göre Sabetay'ın bu odada "pislik içinde yaşadığını, yattığı yatağın da toz toprak içinde olduğunu" belirtir. Ne var ki Cuenque'nin yazdıklarının doğruluğundan emin olmak olanaksızdır çünkü kendisi gibi sadık Sabetaycılar olan haber kaynakları, bu odada Sabetay'ın iki yanın-

da duran ve ona yardım eden iki melek gördüklerini, bu meleklerin ona, "Üzerindeki tozları silkele, ayağa kalk ve Kudüs'e dön," dediklerini belirtmişlerdir. Cuenque'ye göre Sabetay'ın kardeşleri Elijah ve Joseph, onun "aileleri için bir rezalet ve sırtlarındaki bir yük olarak gördükleri bu garip davranışlarından" utanç duymaktaydılar.

Cuenque, kardeşlerinin ısrarı üzerine Sabetay'ın Filistin'e gitmeye razı olduğunu, onlardan para almayı reddederek "tek başına, üzerinde sadece elbiseleriyle" yola koyulduğunu belirtir. La Croix ise bambaşka bir hikâye anlatır, ona göre Sabetay'ın kardeşleri, Filistin'e gitmeden önce ona bol miktarda para vermişlerdir, bu bilgi daha sonra meydana gelen olaylarla da doğrulanır.

Sabetay'ın İzmir'den ikinci kez ayrılış tarihi, İtalya'nın kuzeyindeki Vercelli'de yaşayan bir Sabetaycı olan Hayyim Segré tarafından, bu olayın görgü tanıklarından birinin ağzından aktarılır. Segré, Mesihlerinin din değiştirmesinin ardından İtalya'ya gelen müritlerinden, Sabetay'la ilgili bilgi toplamıştır. Kaynaklarından biri, babası Rodos hahamı olan Solomon ben Moses de Bossal'dır. Bossal, "EMİRE'nin kendini açığa vurmadan üç yıl önce, yani [5]422 [1662] yılında İzmir'den Kudüs'e giderken Rodos'tan geçtiğini, bir ay boyunca [Bossal'ın] babasının evinde kaldığını ve onunla birlikte *Zohar*'ı çalıştığını" bildirmiştir.

Rodos'taki Yahudi nüfusu, 1522 yılında adanın Kanuni Sultan Süleyman komutasındaki Osmanlı Türkleri tarafından alınışının ardından hızla artmıştı. Sultan 150 Sefarad ailesini Selanik'ten Rodos'a getirtmiş, böylelikle Bizans döneminden beri adada yaşayan az sayıdaki Romanyot Yahudilere kalabalık bir Yahudi cemaati daha eklenmişti. Jean de Thevenot, her iki cemaatin de surlarla çevrili şehirde yaşadıklarını belirtir: "Rodos şehrinde sadece Türkler ve Yahudiler yaşar çünkü burada Hıristiyanların oturmasına izin verilmez, Hıristiyanlar bu şehirde dükkânları olsa da akşam olduğunda köylere çekilmek zorundadırlar ve şehre ancak gündüz zamanı gelmelerine izin verilir."

Rodos'taki Yahudi cemaatleri İkinci Dünya Savaşı'na dek varlıklarını sürdürdüler, savaş sırasında dört aile dışında hepsi Almanlar tarafından gemilere bindirilip Auschwitz'e götürüldü ve gidenlerin çok azı geri dönebildiler. 1967'de Rodos'a ilk kez gidişimde Auschwitz'e götürülmeyen dört aileden birinin bir üyesi bana, kurtuluşlarını, sahip oldukları İtalyan pasaportlarına borçlu olduklarını söyledi. Bu kişi beni adadaki liman şehrinin güneydoğusunda bulunan eski Yahudi mahallesine götürdü. Bugün buradaki Yahudi Şehitleri Meydanı'nda bir zamanlar burada yaşamış cemaatin anısını yaşatan bir plaket bulunur. Sabetay'ın bir ay boyunca Haham Bossal'la birlikte *Zohar*'ı okuduğu sinagog da büyük olasılıkla bu meydanın olduğu yerdeydi.

1658 yılında Rodos, Fransesco Morosini komutasındaki Venedik donanması tarafından kuşatıldı. Morosini, 1684 yılında Venedik Dukası oldu. Kuşatma, 1645 yılında Türklerin Girit'i işgal etmesiyle Venedik'le Osmanlı İmparatorluğu arasında başlayan ve 1669 yılında Morosini yönetimindeki Venedik garnizonunun Girit'in başkenti olan Kandiye'yi (günümüzdeki adıyla İraklion) Osmanlılara vermesiyle sona eren uzun savaş esnasında gerçekleşti. Sabetay'ın bir ay boyunca Rodos'ta kalmasının bir nedeni de o sıralarda Doğu Akdeniz'de tüm şiddetiyle sürmekte olan savaş olabilir.

Sabetay, Rodos'ta geçirdiği bir ayın ardından büyük olasılıkla İskenderiye'ye giden bir gemiye binerek Mısır'a doğru yola koyuldu. Bindiği gemi, benzerleri yakın geçmişe kadar hâlâ kullanılmakta olan, hem yük hem de yolcu taşıyan hantal bir tekne olsa gerek. Thevenot, Rodos'tan Mısır'a kadar yolculuk yaptığı ve *Saique* olarak adlandırdığı gemiyi şöyle anlatır:

> *Bu* Saique*'lar tıpkı yelkenli tekneler gibi yuvarlak gövdeliler, ana direkleri çok büyük ve yüksek. Çok miktarda yük taşıyorlar ama rüzgârın önüsıra yol aldıkları zamanların dışında oldukça yavaş seyrediyorlar... Yunanlılar Beyaz Deniz'de [Ege Denizi'n-*

de] ve Karadeniz'de sadece bu vasıtaları kullanıyorlar, bu nedenle bunlardan çok sayıda var; öte yandan Hıristiyan korsanlar sık sık bunları yağmalıyor.

Thevenot, 1656 yılında Rodos'tan Mısır'a kadarki fırtınalı yolculuğunda çektiği sıkıntıları şöyle anlatır: "Fırtınadan dolayı çok güçlük çektik. Kusmaktan ve sıkıca tutunmaktan neredeyse bağırsaklarımı çıkaracaktım, bundan kurtulduğumdaysa yanlarıma öyle bir sancı girdi ki acıdan öleceğimi sandım..." Thevenot, kendisini deniz tuttuğunu fark eden ve yardımcı olmak isteyen bir yolcunun yaptıklarından da şu şekilde söz eder: "Halime acıyan bir Türk bana yutmam için afyon verdi, önce ne olduğunu bilmediğim bu şeyi yuttum ama bana aynı şeyden bir kez daha verince ona bunun ne olduğunu sordum, o ise bu sorumu, 'Yut, bu afyondur, sana iyi gelir,' diye yanıtladı. Bunun üzerine ona beni zehirlediğini söyledim ve bir süre daha kıvrandıktan sonra tekrar kustum..."

Thevenot bunların ardından gemilerine İspanyol korsanların saldırdığını anlatır: "Sadece iki adam kaybettik, her ikisi de bulundukları yere denk gelip kafalarının yarısını uçuran bir top mermisiyle öldüler; dümenin üstüne kan ve beyin parçaları saçıldı. Ayrıca iki adam da bacaklarından küçük yaralar aldılar..."

1662 yılının bahar aylarında Rodos'tan Mısır'a giden Sabetay da, "karanlık yılları"nı sona erdirecek olan yolculuğu boyunca, buna benzer sıkıntılara ve tehlikelere göğüs germiş olsa gerek.

5
Fahişeliğin Kadını

Sabetay Rodos'tan ayrıldıktan sonra Kahire'ye gitti ve büyük olasılıkla buraya 1662 baharının sonlarına doğru vardı. Burada, Eski Kahire, Mısr ül-Kadime ya da daha yaygın bilinen adıyla Fustat'taki Yahudi mahallesine yerleşmiş olmalı.

Osmanlı döneminde Kahire'deki Ortodoks Yahudi cemaatleri üçe ayrılıyordu: Buranın yerlileri sayılabilecek kadar uzun süredir Mısır'da yaşayan ve Arapça konuşan Mustaripler; ilk olarak 11. ve 12. yüzyıllarda Mısır'a göç eden ve yine Arapça konuşan Kuzey Afrikalı Mağribiler ve Ladino dilini konuşan Sefaradlar. Sefaradlar 1516-1517 yıllarında Osmanlı sultanı I. Selim'in Suriye, Filistin ve Mısır'ı alışından sonra Kahire'ye gelmişlerdi. Aralarına katıldıkları Yahudi toplumlarında bilim ve sanattaki üstünlükleriyle öne çıkıyorlardı, böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi cemaatlerinin entelektüel sınıfını oluşturdular.

Fustat, Arapların Kasr al-Sham dedikleri eski Babil kalesinin olduğu yerdeydi. Burada varlığı bilinen en eski Yahudi cemaati, Müslümanların kenti almasından önce burada yaşayan Kudüslüler ya da Filistinliler denen cemaatti. Bir başka Yahudi topluluğu, İran'dan ve Irak'tan göç eden, Iraklılar ya da Babilliler diye anılan cemaatti. Üçüncü bir topluluk da Karaylardan oluşuyordu. Sabetay 1662 yılında Kahire'ye geldiğinde şehirdeki Yahudi nüfusu

10.000 civarındaydı ve bunların büyük çoğunluğu Ortodoks Yahudiler, geriye kalanıysa Karaylardı.

Sabetay, Kahire'ye gelişinin ardından Kudüslüler cemaatinin sinagogu olan Ben Ezra Sinagogu'nda ibadet etmiş olsa gerek. Yahudi geleneğine göre burası, Kahire'nin en eski sinagogudur ve Yeremya peygamber tarafından yaptırılmıştır; peygamberin buradaki bir türbede gömülü olduğuna inanılır. İnanışa göre, Mısır'a kaçan 'Kutsal Aile'* de buraya sığınmıştır. Kahire'nin Müslüman egemenliğine geçmesinden sonra Kıptiler burada Başmelek Aziz Mikail'e adadıkları bir kilise inşa etmişler ancak bu kilise de 996-1021 yılları arasında hüküm süren Halife el-Hakim tarafından kapatılmıştır. Derken 12. yüzyılda araziyi satın alan haham Abraham Ben Ezra, burada yeni bir sinagog yaptırmıştır.

Mısır, Osmanlılar tarafından alınmadan önce Memluk sultanlarının yönetimindeydi ve Yahudi cemaatinin başındaki hahama *necid* deniyordu. 11. yüzyılın sonlarına doğru *necid*, Filistin'deki hahambaşından bağımsızlaşarak Arapça'da "Yahudilerin başı" anlamına gelen *reis ül-yahud* unvanını aldı. Osmanlı döneminde bu uygulamaya da son verilerek Yahudi cemaatinin başına *çelebi* denen görevliler getirildi. Çelebi, dini bir görevliden çok, cemaatle Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkiyi yürüten bir memurdu ve Mısır hazinesiyle darphanesinden sorumlu olan ve her tür parasal işlemi denetleyen *sarrafbaşı* unvanı da ona aitti. Yahudi cemaatinin, İmparatorluğa ödediği vergileri toplamak da çelebinin görevleri arasındaydı.

Sabetay'ın Kahire'ye geldiği sırada Mısır'daki Yahudi cemaatinin başında, o yılın başlarında çelebiliğe getirilen Raphael Joseph vardı. 1669'da Raphael Joseph'in öldürülüşünün ardından çelebi uygulamasına da son verildi.

Raphael Joseph Çelebi, konukseverliğiyle ün salmış bir kişiydi, Livorno'lu bir haham 1666 yılında, "buraya atanan elli hahamın

* İsa, Meryem ve Vaftizci Yahya (ç.n.)

onun masasında yemek yediklerini" yazmıştır. Aylarca Raphael Joseph'in misafiri olan Joseph Sambari de, *Dibrey Yosef* adlı tarihçesinde ondan şöyle söz eder: "Ondan önce hiçbir kral, onun gibi yüreğini, ruhunu ve gücünü Tanrı'ya adamamıştır... Tüm ulus ona itaat ediyordu ve zamanında İsrailoğulları onun koruması altında yaşadılar... Bu satırların değersiz yazarı bendeniz de onun hizmetkârlarından biriydim ve onun meyvesini yedim, suyunu içtim."

Sambari, Raphael Joseph'in evinde Sabetay'la da tanışmış olsa gerek; ancak günümüze sadece elyazması iki kopyası ulaşan *Dibrey Yosef*'in Sabetay'dan söz eden sayfaları, hiç şüphesiz Sabetay karşıtı kişiler tarafından yırtılmıştır. Eksik sayfalardan hemen önceki sayfanın sonunda Sambari şöyle bir giriş cümlesi yazmıştır, "Şimdi de... çarşıda ve sokaklarda baş gösteren anlaşmazlıklardan, kargaşadan ve münakaşalardan söz edeceğiz."

Sabetay'ın yaşantısının bu dönemine ilişkin çok az kaynak bulunduğundan, *Dibrey Yosef*'teki eksik sayfalar büyük bir kayıptır. Abraham Cuenque ve yazarı bilinmeyen Hollandalı bir kaynak, Sabetay'ın Raphael Joseph'le yakın ilişkiler içinde bulunduğunu ve büyük olasılıkla onun evinde kaldığını belirtir. Sabetay, bir görev için gittiği Kudüs'ten 1664 yılında dönüşünün ardından yeniden Raphael Joseph'le yakınlık kuracaktır.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Sabetay 1662 yazında Kudüs'e gitmek üzere Kahire'den ayrıldı. 20. yüzyılın başlarına dek bu tür yolculukların deve kervanlarıyla yapıldığını düşünecek olursak, Sabetay da aynı şekilde yolculuk etmiş olmalı. Kervanlarda yolcular, develerin sırtındaki *havut* denen iki taraflı sepetlere biniyorlardı. Sabetay'la hemen hemen aynı zamanda bu tür bir kervanla yolculuk eden Thevenot, bu konuda şunları yazmıştır:

> *Bu havutlar, develerin sırtına her iki tarafta birer tane olmak üzere konan, beşiğe benzer sepetlerdir ancak tıpkı hastaların kullandığı sandalyeler gibi yanları ve üstleri kapalıdır. Bu havutlardan her birine bir adam biner ve tepedeki örtü onları güneşten ve*

yağmurdan korur, ön ve arka taraftaki açıklıklar birer pencere gibidir ve dışarısı görülebilir.

Thevenot, yolcuların ihtiyacı için taşınan malzemelerden de söz eder:

Yanımızda bizim için yapılmış bisküviler, Fransız ekmeği, mataralar dolusu şarap, pirinç, mercimek ve bize yolculuk boyunca ödünç verilen malzemeler vardı; bir çadır, bir tava, yani kısacası gerekli olan her şeyi taşıyorduk; kandilleri, mumları ve kuyulardan su çekmek için kullandığımız tulumları da unutmamak gerek. Bütün bunlar, yolculuk için ödenen fiyata dahildi ve devenin sırtında taşınıyordu.

O sıralarda Kudüs'te 300 Yahudi ailesi yaşıyordu, yani buradaki Yahudi nüfusu 1500 civarındaydı. Bu aileler şehrin güneyinin iç kısımlarında bulunan eski Yahudi mahallesinde oturuyorlardı. Cemaatin çoğunluğunu Hurva Sinagogu'nda ibadet eden Sefaradlar oluşturuyordu.

Abraham Cuenque, Sabetay'ın "Kudüs'e beraberinde bir hizmetkâr ya da yardımcı olmaksızın geldiğini, burada tek bir odada yaşadığını, bütün hafta boyunca oruç tuttuğunu ve Şabbat gününde çarşıya çıkıp kendine üst baş aldığını" yazar.

Leyb ben Ozer'e göre Sabetay ilk olarak Jacob Hagiz'in Talmud okuluna (*Hesger*) gitti. Sabah duasından sonra buradaki diğer öğrencilerle birlikte çalışıyordu. Cemaatin önde gelenlerinden biri olan haham Hagiz, bu okulu Livorno'lu zengin de Vega ailesinin maddi yardımlarıyla açmıştı. Burada Sabetay'la birlikte bulunan hahamların ve öğrencilerin arasında daha sonra Belgrat hahamı olan Joseph Almosnino ve Kudüslü Moses ben Habib de vardı.

Birkaç ay sonra Sabetay bir eve yerleşti; büyük olasılıkla bu ev, 1661'de ölen dostu David Habillo'ya aitti. Sabetay bu evin bir odasında inzivaya çekildi, bazı kaynaklar zaman zaman odasından çı-

kıp Kudüs'ün dışındaki kırlarda dolaştığını, aziz hahamların mezarlarını ziyaret ettiğini belirtir, Sabetay daha sonraları Solomon Laniado'ya, "ziyaret ettiği mezarlardan kendisiyle konuşan sesler duyduğunu" söylemiştir.

Sabetay, Kudüs'te geçirdiği zaman boyunca ileride mesihlik hareketinin önderleri olacak bazı hahamlarla tanıştı, bunların arasında Bursa hahamı Samuel Primo, Kudüs ve Kahire hahamı Judah Sharaf, Selanik hahamı David Yishaki ile Mistra hahamı Sabetay Raphael de vardı. Bu kişilerin ilk üçü tanınmış ilahiyatçılar, sonuncusu ise bir şarlatandı. Sabbatai Raphael, 1667 yılında Jacob Sasportas'a 1663 yılında yirmi yaşındayken Kudüs'e geldiğini, "Sabetay Sevi'nin kutsal topraklarda olduğunu ve birkaç müridiyle birlikte çalıştığını öğrendiğini, bu sırada henüz ona Mesih demediklerini, kendisinin de onun yanına giderek müritleri arasına katıldığını" söylemiştir.

Kudüs'teki Yahudi cemaati, Osmanlı İmparatorluğu'nun görevlendirdiği memurlara vergi ödemek zorundaydı ve çoğu zaman bu vergiler, altından kalkılamayacak ağırlıkta oluyordu. Örneğin vali Muhammed ibn Faruk, 1625-1627 yılları arasındaki kısa görev süresi boyunca öyle yüksek vergiler talep etti ki, Kudüs'teki Yahudilerin çoğu şehirden kaçtı. Onun ardından göreve gelen ve kaynaklarda adı belirtilmeyen valilerden biri de 1663 yılında ödenmesi neredeyse olanaksız yeni bir vergi koyunca Yahudi cemaatinin büyük bir kısmı yine şehri terk etmek zorunda kaldı.

Sonunda vergilerin ağırlığı altında ezilen cemaat, Kahire'ye bir elçi göndererek buradaki Yahudilerden maddi yardım istemeye karar verdi. Mısır'ın en varlıklı ve saygın Yahudilerinden biri olan Raphael Joseph'le yakınlığı nedeniyle bu iş için Sabetay Sevi'yi seçtiler. Sabetay, Kahire'ye giderek Raphael Joseph'e Kudüs'teki Yahudilerin içinde bulunduğu güç koşulları anlatmayı kabul etti. Bu, o güne dek cemaat adına üstlendiği ilk büyük sorumluluktu.

Sabetay 1663 sonbaharının sonlarına doğru Kahire'ye doğru yola koyuldu. Yolculuğunun ilk aşamasında Hebron'a giderek

İbrahim'in karısı Sara'yı gömdüğüne inanılan ve kutsal kabul edilen Makpela mağarasını ziyaret etti. İşte burada Abraham Cuenque onu ilk ve son kez gördü. Cuenque, anılarında Sabetay'ı ilk gördüğü anı şöyle anlatır:

Geldiği andan itibaren gözlerimi ondan alamadım, sinagogda bizimle birlikte öğle duasını okurken, daha sonra da kendisine eşlik eden kalabalıkla birlikte Makpela mağarasında akşam duasını okuduğunda bakışlarımı ondan ayıramadım... O gecenin büyük bir bölümünü kaldığı evin yakınlarında geçirerek onu izledim. Benimle birlikte evin pencerelerinden onu izleyen hemşehrilerim de uykusuz bir gece geçirdiler.

Cuenque, Sabetay'ı izleyerek ve onun söylediği ilahileri dinleyerek geçirdiği geceyi de şöyle anlatır:

Kendi isteği üzerine sayısız kandille aydınlatılan evin içinde ileri geri yürüyüp durdu. Gece boyunca... son derece hoş, ahenkli bir sesle ilahiler söyledi, sonra güneş doğdu ve hep birlikte sabah duaları için sinagoga gittik. Burada tanıklık ederim ki, diğer insanlarınkine hiç benzemeyen, insanda derin bir hayranlık uyandıran bir hali vardı, gözlerim ona bakmaya doyamadı.

Bunların ardından Cuenque, üzüntüyle, Sabetay'ın Hebron' dan ayrılışını anlatır: "Sabah duasından sonra yanında bir Yahudiyle birlikte yayan olarak altı mil kadar uzaklıktaki bir yere gitti. Bizlerin arasındayken ne yedi ne de içti, uyku da uyumadı. Geldiği gibi gitti, bütün bu zaman boyunca oruç tuttu ve o günden beri bir daha onu görmedim."

Sabetay, Hebron'dan ayrıldıktan sonra tekrar Kahire'ye doğru yola koyularak Gazze'ye geldi. Cuenque'ye göre, ileride Mesih'in peygamberi olacak meşhur Gazzeli Nathan, yani Abraham Nathan Aşkenazi de, Sabetay'ı Gazze'den geçerken görmüştü.

Nathan büyük olasılıkla 1644 yılında Kudüs'te doğdu. Babası Elişa Hayyim ben Jacob, Kudüs'e Almanya'dan ya da Polonya'dan gelmişti. Kudüs'e yerleştikten sonra Aşkenazi soyadını aldı, o sırada Kudüs'te yaşayan Yahudilerin çoğu Sefarad'dı. Daha sonraları bilinen adıyla Elişa Aşkenazi, Kudüs'teki cemaatin saygın üyelerinden biri oldu ve uzun yıllar boyunca buradaki cemaatle Almanya, Polonya, İtalya ve Fas'taki Yahudiler arasında elçilik yaptı, nihayet 1673 yılında yine bu yolculuklarından birindeyken Fas'ta öldü. Yaşamının son yıllarında çıktığı yolculuklarda Sabetaycı hareketin yayılması için çalıştı ve ölümünden sonra oğlu, bu hareketin başsözcüsü oldu.

Nathan'ın babası onu, o sıralarda Sabetay'ın da bulunduğu Jacob Hagiz'in Talmud okuluna, *Hesger*'e gönderdi. Mesih'le peygamberinin burada mı tanıştıkları bilinmiyor ama Sabetay'ın yarı yaşında olan Nathan, İzmir'den gelen ve henüz mesihliğini ilan etmemiş olmasına karşın gittiği her yerde olduğu gibi burada da çevresine sadık bir yandaşlar grubu toplayan bu hahamın farkına varmış olmalı.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Nathan son derece başarılı bir öğrenciydi. Kaleme aldığı eserler çağdaşlarının hepsinden, hatta Sabetay'ın kendisinden bile daha bilgili ve yetenekli olduğunu açıkça ortaya koyar. Ne var ki ileride bir meleğin kendisine bildireceği gibi Mesih olan Sabetay'dı ve Nathan da onun peygamberi olacaktı.

Nathan on dokuz yaşındayken, Şam'dan gelip Gazze'ye yerleşen varlıklı bir Yahudi olan Samuel Lissabona'nın kızıyla evlendi. Lissabona, Jacob Hagiz'e giderek "kusursuz güzellikte olan ama sadece bir gözü görmeyen" kızını evlendirmek için okulundaki öğrencilerden birini tavsiye etmesini istemiş, Hagiz de Nathan'ın adını vermişti. Evlilik gerçekleştikten sonra Lissabona, damadına yaşamını dini çalışmalarına adamasını sağlayacak maddi yardımı yapmaya söz verdi. Bunun ardından Nathan, eşiyle birlikte Gazze'de bir eve yerleşti. Kahire'ye doğru giden Sabetay Sevi'yi de buradayken gördü.

Nathan evlendikten kısa bir süre sonra Jacob Hagiz'in öğrencisiyken pek üzerinde durmadığı Kabala öğretisiyle ilgilenmeye başladı. Daha sonra Moses Pinheiro'ya Talmud'un çoğunu ezbere bildiğini çünkü yıllarca "olanca gayretini Talmud'un yorumlarına harcadığını" söylemiştir. Ardından birtakım sanrılar görmeye başlamış, Pinheiro bu sanrıları şöyle tanımlamıştır: "Kendisiyle konuşan ateşten bir sütun görürdü, kimi zamanlar da insan yüzünü andıran bir suret görürdü. Kendisiyle konuşan bu ruhun kim olduğunu daima bilir ama haddini bilmez biri gibi görünmemek için bunu asla söylemezdi."

Bu sanrılar, Nathan'ı Luriacı Kabala öğretisine yönlendirdi ve bu konudaki çalışmalarını tek başına sürdürdü, zaman zaman Kabalistlerin *maggid*'ler olarak adlandırdıkları ve kutsal öğreticiler olan meleklerden yardım aldı. Gershom Scholem, bu kavramı şöyle açıklar: "*Maggidim*, Kabalistlerle ya da onların ağzından (çoğu zaman her zamanki seslerinden farklı bir ses olarak) konuşan kutsal melekler ya da ölmüş azizlerin ruhlarıdır. Bunların 'öbür tarafta' kötü güçlerin, iblislerin ve mutsuz ya da akıl hastası olan kişilerin ruhunu ele geçiren kötü ruhların arasında kopyaları, ikinci birer suretleri vardır."

Nathan'ın başvurduğu bilinen kaynaklardan biri, 16. yüzyıl Kabalistlerinden Moses Cordovero'nun müritlerinden olan Safed'li Kabalist Eliezer'e rüyalarında gelen vahiylerle ilgili bir elyazmasıydı. Babasında bulunduğu için büyük olasılıkla Nathan'ın da okuduğu bir diğer kaynak da 1490 yılında Selanik'e yerleşen İspanyol Kabalist Joseph Taitsatak'a gelen vahiylerle ilgili bir eserdi. Nathan, Pinheiro'ya Kabala öğretisiyle uğraşırken gördüğü bir sanrıda kendisine "büyük bir ışığı" beklemesinin söylendiğini, bir başka sefer de "üzerinde harmanisi ve dua kayışları olduğu bir vakit, ansızın tüm duyularının yok olduğunu, gözleri açık ve zihni hiç olmadığı kadar berrak bir halde tüm [yaratılış] evreler[in]i, *merkabah*'ı [ilahi *sefirot*'un küresini] ve EMİRE'nin yüzünü gördüğünü" anlatmıştır. Bu sanrı tam bir gün sürmüş ve bu zaman boyunca her

şey "yaratılışın yedi gününün ışığıyla" aydınlanmış, Nathan tüm evreni "sırasına göre, önce gökleri, sonra daha da yükselerek üst katlardaki varlıkları" görmüştür.

1664 yılının başlarında Sabetay Kahire'ye vardı. Burada Kudüslü Yahudiler için bağış topladığı süre boyunca Raphael Joseph'in evinde kaldı ve hiç şüphesiz ev sahibinin de büyük katkılarıyla bin altından fazla bağış topladı.

Sabetay, Kahire'ye vardıktan kısa bir süre sonra, kulağına, Livorno'da "garip şeyler yapan" genç ve güzel bir kadınla ilgili anlatılanlar geldi; bu kadın yıllardır Mesih'in karısı olacağını söylüyordu. Adı Sarah'tı ve Livorno'ya Amsterdam'dan gelmişti. 1655 yılında Sarah'ı Amsterdam'da gören Jacob Sasportas, ondan şöyle söz eder: "...zekâdan yoksun, Mesih kralla evleneceğini söyleyen deli bir kadındı. Herkes ona gülüp geçiyordu, o da Leghorn'a [Livorno] gitti... Ne var ki bu saçma şeyleri söylemeye devam ettiği ve üstüne üstlük de güzel bir kadın olduğu için o sırada Mısır'da Raphael Joseph'in yanında bulunan Sabetay Sevi'ye bu kadından söz ettiler." Sarah'ın Kahire'ye Sabetay'ın yandaşlarınca mı getirildiği, yoksa onun hakkında anlatılanları duyarak kendiliğinden mi geldiği kesin olarak bilinmiyor. Sonuçta 5 Nisan 5424 tarihinde –yani 31 Mart 1664'te– Sabetay ile Sarah evlendiler. Şüphesiz bu evlilik Raphael Joseph'in evinde gerçekleşmişti.

Sarah'ın geçmişiyle ilgili kesin olarak bilinen çok az şey var. Kahire'ye gelişinden önceki yaşamına ilişkin söylenceler ve kendisinin anlattığı ama güvenilirliği son derece şüpheli olan hikâyeler nedeniyle nereden geldiğini kesin olarak söylemek hemen hemen olanaksız.

Sarah'ın geçmişiyle ilgili doğruluğu kabul edilen tek bilgi, 1648 yılında Chmielnicki katliamları sırasında yetim kaldığı. Ailesinden sağ kalan tek kişi, Amsterdam'da tütüncülük yapmakta olan ağabeyi Samuel ben Meir'di. Leyb ben Ozer, mesihlik hareketi üzerine yazdığı eserinde, Sabetay'ın mesihliğini ilan etmesinden sonra Samuel ben Meir'in de "Samuel Mesih" olarak tanındığını belirtir.

Jacob Ragstatt de Weile, 1671'de yayınlanan kitabında, yıllar önce doğum yeri olan Almanya'nın kuzeybatısındaki Kleve'den Hanau' ya giderken, Sarah'la ağabeyini gördüğünden söz eder. Daha sonra Kleve'de, İstanbul'a gitmekte olan Samuel'i bir kez daha görmüştür. Samuel'in İstanbul'a gitmesinin nedeni, mesihliğini ilan ettikten sonra akrabalarını ve dostlarını çeşitli unvanlarla ödüllendiren Sabetay'ın kendisine de bir dukalık vereceğini ummasıydı. Sabetay'ın din değiştirmesinin ardından Samuel de Amsterdam'a, eski işine döndü.

Gershom Scholem, Sarah'ın geçmişiyle ilgili dört ayrı kişinin anlattıklarını aktarır: Ragstatt, Leyb ben Ozer, Arezzo'lu Baruch ve Şövalye de La Croix. Anlatılanların hepsinde de doğaüstü olaylardan söz edilir.

Ragstatt'a göre Chmielnicki katliamlarından sonra Saralı, Polonyalı bir soylu tarafından evlat edinilmiştir. Büyüme çağında babasının ruhu ona görünerek, aslında Yahudi olduğunu ve atalarının dinine dönmesi gerektiğini söyler. Üvey babası öldükten sonra ailenin diğer üyeleri Sarah'ı Polonyalı bir Katolik'le evlendirmek isterler ancak bu sırada Saralı, mucizevi bir şekilde kendisini, İran'da, babasının katliamdan kurtulmak için kaçtığı yerde bulur. Burada babasının mezarını ziyaret ettikten sonra, yine bir mucize eseri, bu sefer de kendini "Asya'da" bu kez bir Yahudi mezarlığında bulur. Burada bir melek kendisine bir *pergamentum*, yani üzerinde kutsal adların yazılı olduğu deriden bir gömlek verir. Ragstatt'a göre, Âdem'le Havva Cennet Bahçesi'ndeyken Âdem'in de böyle bir gömlek giydiğine inanılıyordu. Bu melek Sarah'a, bir kraliçe olacağını ve Mesih'in karısı olacağını söyler.

Leyb ben Ozer, Sarah'ın geçmişiyle ilgili bildiklerini "rahmetli babasından, güvenilir hahamlardan ve habercilerden" öğrendiğini belirtir. Bu kişilerin hepsi de Sarah'ı tanımışlar ve hikâyesini onun ağzından dinlemişlerdir. Hikâyeye göre Saralı altı yaşındayken yetim kalmış ve Polonya'da bir manastıra götürülmüştür. On altı yaşındayken rüyasında babasını görmüş, bu rüyada onunla birlik-

te bilmediği bir ülkedeki bir Yahudi mezarlığına gitmiştir. Babası onu bu mezarlıkta bırakarak kendisiyle evlenecek olan Mesih'i bulana dek dünyayı dolaşmasını tembih etmiştir. Sarah, üzerinde, sadece bir gömlek olduğu halde bu mezarlıkta bulunmuş ve Amsterdam'a götürülmüş, burada katliamlardan kurtulmak için Polonya'dan kaçan ağabeyiyle buluşmuştur.

Arezzo'lu Baruch'a göre Sarah, Polonyalı soylu bir kadın tarafından büyütülmüş ve zorla vaftiz edilmiştir. Sarah evlenme yaşına gelince bu kadın onu oğluyla evlendirmek ister. Düğünden bir gün önce Sarah rüyasında babasını görür ve ondan, üzerinde, "Bu kadın Mesih'in karısı olacak" yazan, "deriden bir giysi" alır. Sarah o gece evden kaçar, kendini bir Yahudi mezarlığında bulur ve ertesi sabah onu orada bulan yabancılar, üzerinde söz konusu deri giysinin olduğunu görürler. Bu olayın ardından Sarah, bir ülkeden diğerine dolaşmaya başlar ve Baruch'un anlattığına göre birkaç yıl Livorno'da kaldıktan sonra Kahire'ye gider.

Şövalye de La Croix'ya göre ise Sarah yetim kaldıktan sonra tanınmış bir haham tarafından evlat edinilir. Bu haham onu Polonyalı bir soyluya verir; bu soylu kişi Sarah'ı Katolik dinine döndürmek ve kendi evinde büyütmek niyetindedir. Bir gece Sarah rüyasında babasını görür, babası onu mucizevi bir şekilde hahamın evine geri götürür ve hahamdan kızını güvenli bir yere götürmesini ister. Böylelikle Sarah'ın yolculuğu başlar, önce Amsterdam'a, buradan sırasıyla Mantua'ya, Livorno'ya ve son olarak da Kahire'ye gider.

Tüm kaynaklarda Sarah'ın Sabetay'la karşılaşmadan önce, özellikle de Mantua ve Livorno'dayken, son derece ahlaksız bir hayat sürdüğü belirtilir. Bazı kaynaklar Sarah'ın evlendikten sonra da bu tutumunu sürdürdüğünü iddia ederler ama bu tür hikâyelerin en azından bir kısmının Sabetay'la karısını kötülemek için (özellikle de din değiştirmesinin ardından) uydurulduğu bilinmektedir.

O sıralarda Emanuel ve Jacob Frances kardeşlerin oldukça saldırgan bir dil kullanarak yazdıkları Sabetay karşıtı eserler, İtalya'

dan başlayıp tüm Avrupa'da elden ele dolaşmaya başladı. Sarah'la aynı dönemde Livorno'da bulunan Emanuel Frances, onun David Jessurun'un evinde hizmetçilik yaptığını belirtmiştir. Emanuel Frances, eserlerinden birinde Sarah'ı "cadı" olarak tanımlamış, onun "fahişeliklerini" konu alan bir de şiir yazmıştır.

1667 yılında Livorno hahamı Joseph ha-Levi, Sabetaycı hareket üzerine bir kitap derledi. Bu kitaptan günümüze dek sadece Emanuel Frances ve Sabetay'ın başdüşmanı olan Jacob Sasportas tarafından alıntılanan bölümler gelebilmiştir. Sasportas, "zinaya düşkün Aşkenaz kadının fahişeliklerinden" söz ederken, ha-Levi'nin de "Sarah'ın Livorno'dayken kendini herkese sattığını" yazdığını belirtmiştir.

Thomas Coenen de İzmir'de, Sarah hakkında dolaşan dedikodulardan söz eder: "Mantua'daki bir hayır kurumunda hizmetçilik yapıyormuş, burada her türden insan varmış ve Sarah da adını lekeleyecek pek çok şey yaptıktan sonra buradan ayrılmış; bu konunun ayrıntılarına girmekten kaçınacağım. Sonra ülkeyi bir baştan bir başa dolaşmış, bu sırada yolda tanıştığı kimselerle ahbaplık etmiş ve bu şekilde oradan oraya gezmiş."

Arezzo'lu Baruch da, Livorno'lu bir haham olan Isaac ha-Levi Vali'den, Sarah'ın evlenmeden önce ünlü bir falcı ve medyum olduğunu öğrenmiştir. Anlattığına göre Vali, "kendi ruhunun köklerini" ve diğer ruhlarla ilgili bazı şeyleri öğrenmek için Sarah'a danışmış ve Sarah, "Vali ona ne sorduysa bilmiş". Daha sonra evin sahibesi, Vali'ye şöyle demiş: "Beyefendi, bu kız ne diyor biliyor musunuz? Mesih'in karısı olacakmış!" O sırada orada bulunan Sarah bu sözlere hiç itiraz etmeyerek susmuş.

Scholem ise adını belirtmediği bir Fransız kaynağın, "Sarah'ın fahişe olarak ününün Doğu'ya kadar geldiğini, Sabetay'ın da onunla sırf bu nedenle evlendiğini, böylelikle Hoşea peygamberin yaptıklarını taklit etmek ya da kendine uyarlamak amacında olduğunu" söylediğini belirtir. Burada sözü geçen Hoşea 1:2'deki, peygamberin Diblaim'in kızı Gomer'le evlenişini anlatarak başlayan

şu sözlerdir: "Tanrı'nın Hoşea'ya söylediklerinin başlangıcı. Tanrı, Hoşea'ya dedi ki: Git ve gayri meşru çocuklar doğurmuş fahişe bir kadın al: Çünkü bu ülke, Tanrı'nın yolundan saparak büyük fahişelik etmiştir."

Sabetay, eşiyle birlikte bir yıl kadar Kahire'de yaşadıktan sonra yine mesihlik yolculuklarına başladı. Evliliklerinin ilk yılına ilişkin hiçbir bilgi yok, büyük olasılıkla bu süre boyunca Raphael Joseph' in evinde ya da Fustat'ın eski Yahudi mahallesinde, ona ait olan evlerden birinde yaşadılar.

Bu mahallede o dönemlerden geriye kalan tek Yahudi eseri, 1962 yılında Kahire'ye ilk gidişimde ziyaret ettiğim Ben Ezra Sinagogu'dur. Sinagog, 1890 yılından kısa bir süre önce aslına sadık kalınarak yeniden inşa edilmişti. O sırada hâlâ o mahallede yaşamakta olan kırk iki Yahudi ailesi bulunduğunu ve Ben Ezra Sinagogu'na gelen tek Yahudi cemaatinin bunlar olduğunu öğrendim. Kahire'deki diğer Yahudiler, şehrin daha modern bir semtindeki yeni sinagoga gidiyorlardı. 1999 yılında tekrar Kahire'ye gittiğimdeyse Fustat'taki eski Yahudi mahallesinde tek bir Yahudi bile göremedim, Ben Ezra Sinagogu yenilenmişti ancak bir ibadet yerinden çok müze işlevi görüyordu.

Sinagogun yeni halinde eksik olan bir bölümü, belgelerin saklandığı oda olan "geniza"ydı . Yahudi cemaati tüm Ortadoğu'da süregelen geleneğe sadık kalarak bütün yazılı belgeleri 'depo' anlamına gelen *geniza* adı verilen bir odada koruma altına almıştı. Bu uygulamanın amacı Tanrı'nın adını içeren belgelerin kutsallığını korumaktı; bu nedenle burada biriken belgeler de düzenli olarak imha ediliyordu. Ben Ezra Sinagogu'ndaki belgelerse neredeyse dokuz yüzyıldır imha edilmeden saklanmış ve sinagogun yeniden inşası sırasında gün ışığına çıkmışlardı. Bu belgeler daha sonra pek çok akademisyen tarafından incelendi. Bu kişilerin arasında en tanınmış olanı, *geniza* belgelerinden oluşan birkaç ciltlik bir koleksiyon yayınlayan, Princeton Üniversitesi'nden Profesör S. D. Goitein'dir.

Goitein'in eserlerini ilk bulduğumda, bir zamanlar Sabetay'ın da ibadet ettiği bu sinagogun belgeleri arasında onun adına rastlayacağıma ilişkin boş bir umuda kapıldım. Ne var ki Sabetay'ın adı ne Goitein'in, ne de bu konuda çalışmalar yapan diğer araştırmacıların eserlerinde geçiyordu. Sabetay'la Sarah'ın evliliği için de aynı durum geçerli, sadece kısa süre önce yayınlanan bir belgede evliliklerinin yedinci yıl dönümünde, 5 Nisan 5431'de boşandıkları belirtilmiş.

Boşanmış olmalarına karşın Sarah'ın tekrar Sabetay'la birleştiği ve son nefesine dek "Fahişeliğin Kadını" olarak onun yanında kaldığı biliniyor.

6

Gazzeli Nathan

Sabetay'la Sarah evlendikten sonra yaklaşık bir yıl boyunca büyük olasılıkla Raphael Joseph Çelebi'nin misafiri olarak Kahire'de yaşadılar. Bu süre içinde Sabetay, Kudüslü Yahudilerin Osmanlı devletine ödemek zorunda oldukları vergiler için bağış toplamayı sürdürmüş olsa gerek.

Öte yandan Gazzeli Nathan, karısıyla birlikte sessiz sedasız bir yaşam sürüyor, Kabala üzerinde çalışmaya devam ediyordu. Artık araştırmalarını, Gershom Scholem'in "kaynağını saf güçlerden alan, Tanrı'nın ve meleklerin kutsal isimlerini gerektiği şekilde kullanarak ruhlar âlemini olduğu kadar, fiziksel âlemi de etkileyebilen bir tür 'beyaz büyü' olarak tanımladığı pratik Kabala üzerinde yoğunlaştırmıştı.

Anlaşılan Nathan, pratik Kabala'yı o sıralarda Filistin'de kolaylıkla bulunan bir el kitabının da yardımıyla kendi başına çalışıyordu. Hem Sabetay'ın hem de Nathan'ın Kudüs'teyken gittikleri Talmud okulunun başındaki Jacob Hagiz'in oğlu Moses Hagiz'in anlattığı bir hikâyeye göre, 1663 yılında Osmanlı devletine vergisini ödeyemediği için Kudüs'ü terk eden tanınmış bir haham olan Abraham Hananiah'a ait, pratik Kabala üzerine yazılmış bir kitap ortadan kaybolmuştur. Moses Hagiz, bu kitabı Nathan'ın çaldığını iddia eder ama bu suçlamanın yersiz olduğu neredeyse kesindir.

1665 yılının başlarında Nathan, daha sonra yazdığı *Yaratılış Kitabı*'nda anlattığına göre, "Sabetay Sevi'nin Mesih olduğunu bildiren vahiy" olarak tanımladığı bir rüya görür. Bu rüyada, Sabetay'ı kutsal *sefirot*'un küresi olan *merkabah* içinde görür ve ilahi bir ses ona şöyle der: "Tanrı buyurdu: kurtarıcınız geldi, adı Sabetay Sevi' dir. Haykıracak, gürleyecek, düşmanlarına galip gelecektir."

Nathan, peygamberliğinin bilincine varmasını sağlayan bu vahyin inişini 1673'te yazdığı bir mektupta ayrıntılı olarak anlatmıştır. Mektupta yazdığına göre, yirmi yaşlarındayken *Zohar*'ı ve Isaac Luria ile öğrencilerinin eserlerini okuyarak Kabala'yı öğrenmeye başlamış, "meleklerini ve kutsanmış ruhlarını göndererek Tevrat'ın sırlarını ona açan" Tanrı'nın yardımıyla öğretilerin anlamını kavramıştır. Aynı yıl içinde "meleklerin ve kutsanmış ruhların uyarılarıyla" Purim Bayramı'ndan öncek i hafta oruç tutarken, dizlerini titreten ve tüylerini diken diken eden bir sanrı görmüştür. "*Merkabah*'ı gördüm, bütün gün ve gece boyunca Tanrı'nın gösterdiklerini gördüm ve bana peygamberlik lütfedildi... o ses benimle konuştu ve ilk şu sözleri söyledi: 'Tanrı böyle buyurdu.' Tam bir kesinlikle yüreğim, kimin peygamberi olduğumu anladı."

Söz konusu kişi Sabetay Sevi'dir ancak Nathan, "kurtarıcı, Gazze'de kendini açığa vurana ve Mesih olduğunu ilan edene dek, bu kişinin kimliğinin yüreğinde gizli kaldığını" söyler ve mektubunun sonlarına doğru şöyle der: "Ancak o zaman melek, gördüklerimin anlamını bilmeme izin verdi." Nathan, Mesih'in Sabetay olduğunu, "Tevrat'ın en derin sırlarını bilen ve bu sırlardan bir tekini bile gözünden kaçırmamış olan Isaac Luria'nın öğrettiği işaretlerden anladığını" belirtir ve ekler: "Uyanmamı sağlayan o rüyada bana görünen melek, gerçekleri söyledi ve ulu sırları açtı."

O güne dek dünyadan elini eteğini çekmiş bir keşiş yaşantısı süren Nathan, bu olaydan sonra nihayet gelen Mesih'in adını söylemese de bir peygamber gibi davranmaya başladı. Abraham Cuenque, ondaki bu değişimi şöyle anlatır: "Gazzeliler onda büyük bir farklılık gördüler. İnsanları tövbe etmeye çağıran vaazlar vermeye

başladı, herkesten sakladıkları günahlarını ve kötülüklerini onların yüzlerine vurarak içindeki Kutsal Ruh'un varlığını ispat ediyordu."

1665 yılının bahar aylarında Nathan'ın bu davranışlarıyla ilgili haberler Kahire'ye ulaştı ve Raphael Joseph olayın içyüzünü öğrenmek için Gazze'ye art arda elçiler gönderdi. Bu elçilerden ilki Nathan'ın tüm Gazze'yi etkisi altına aldığını, buradaki herkese *tikkun*'a ulaşmaları için günahlarının bedeli olan cezalar verdiğini ve "gerçekten de Tanrı'nın adamı denebilecek bir kişi olduğunu" bildirdi.

İkinci elçi, Nathan'ın denildiği gibi Tanrı'nın adamı mı, yoksa bir büyücü ya da şarlatan mı olduğunu öğrenmek için Gazze'ye giden haham Samuel Gandoor'du. Gandoor, karşılaştığı andan itibaren büyük bir hayranlık duyduğu Nathan'ın yanında kalarak, onun en sadık destekçilerinden biri oldu ve daha sonra çıktığı yolculukların çoğunda ona eşlik etti. Gandoor'dan gelen ve Nathan'dan coşku dolu övgülerle söz eden mektup üzerine, Raphael Joseph ve yandaşları da, Nathan'ın Tanrı'nın adamı ve peygamberi olduğuna ikna oldular. Haberi duyan Sabetay hemen Filistin'e doğru yola koyuldu, kaynaklarda adı geçmese de Sarah da onunla birlikte gitmiş olmalı. Sabetay'ın Filistin'e dönüşü, o sıralarda Mısır'dan yazılan bir mektupta şöyle anlatılır: "Sabetay, Gandoor'un mektubunu görünce derhal işini gücünü bırakıp ruhu için *tikkun* ve huzur bulmak umuduyla Gazze'ye gitti." Mektupta Nathan'la Sabetay'ın ilk karşılaşmaları da yer alır: "Nathan onun karşısında yere kapanarak Mısır'a giderken Gazze'den geçtiği sırada ona gidip saygılarını sunmadığı için af diledi. Ayrıca onun çok yüce bir ruh olduğunu bildirdi."

Anlaşılan Sabetay gerçekten de "ruhu için *tikkun* ve huzur bulmak amacıyla" Nathan'a gitmişti. 1665 yazında Halep'te görüştüğü Solomon Laniado'ya da itiraf ettiği gibi o yılın başlarında, mistik coşkulara kapıldığı "aydınlanma" anlarından ve sonrasında "Tanrı'nın yüzünü gizlediği" anlarda düştüğü derin bunalımlardan kurtulmak için pratik Kabala bilgisini kullanarak kendi üze-

rinde şiddetli bir "cin kovma" denemesi yapmıştı. Lanioda'ya da söylediği gibi, "herkes gibi biri" olmak, sıradan bir haham olmak arzusundaydı ve ruhunu dinlendirmek için Nathan'a gitmişti.

Sabetay, Laniado'ya Gazze'de Nathan'la ilk karşılaşmalarını da anlatmıştı. Nathan kendisine "Mesih" diye hitap ettiğinde Sabetay ona gülmüş ve mesihlik görevini ima ederek, "O bendeydi ama gönderdim," demişti.

Sabetay'la Nathan'ın karşılaşmaları 1665 yılı baharında gerçekleşti. Bunu izleyen birkaç haftayı hararetli konuşmalar yaparak, birlikte Kudüs'e ve Hebron'a gidip buralardaki azizlerin türbelerini ziyaret ederek geçirdiler. Bir Sabetaycının yazdığı mektuba göre bu sırada "niyetlerini dünyaya açmamışlardı". Aynı mektupta, gittikleri her yerde Nathan'ın "insanlara bilgiler verdiği" belirtilmiştir. Şüphesiz Nathan buralarda da *tikkun*'a ulaşmaları için insanlara vaazlar vererek onları tövbe etmeye çağırmıştır.

1665 yılı Mayıs ayında Nathan, kıyamet üzerine yazılmış eski bir elyazmasından bir yaprak bulduğunu iddia etti. Söz konusu elyazmasının 1200'lü yıllarda yaşamış Abraham adlı bir hahamın, Sabetay Sevi'nin Mesih olduğunu ve İsrail'i kurtuluşa götüreceğini bildiren kehanetini açıkladığı öne sürüldü. Bugün, *Haham Abraham'ın Rüyası* adlı bu eserin aslında Nathan tarafından yazıldığı biliniyor; bu, Scholem'in "birbiri ardına gelen sahte mesihlik yazıtlarının ilki" olarak tanımladığı bir sahtekârlıktı.

1665 yılında Haftalar Bayramı'ndan kısa bir süre önce Sabetay'la Nathan Gazze'ye döndüler. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Sabetay burada haham Jacob ben Moses Najara'nın evinde kaldı. Bayram arifesinde Nathan ve diğer hahamlarla birlikte dua ederlerken, Sabetay ansızın şiddetli bir anksiyete nöbetine tutuldu. Samuel Gandoor'a göre, "Haham Sabetay Sevi derin bir endişeye kapıldı ve korku içindeki hasta bir adam gibi evine çekildi, [dua] okumaya bile gidemedi."

Olaya tanık olan hahamlardan biri, Meir Rofe, Arezzo'lu Baruch'a şunları anlatmıştır: Sabetay odasına çekildikten sonra hahamlar ila-

hiler söylemeye başlayınca, Nathan, odanın ortasına fırlayarak kendinden geçmiş bir halde dans eder gibi dönmeye, bu sırada üstündeki giysileri çıkarıp atmaya başlamıştır, derken ansızın yere kapaklanır. Baruch'a göre, Meir Rofe Nathan'ı muayene etmiş, "tıpkı doktorların yaptığı gibi nabzını tutmuş ve Nathan'ın cansız olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine yüzünü örtmüşler, ancak kısa bir süre sonra hafif bir ses duyarak yüzüne örttükleri örtüyü kaldırmışlar, Nathan'ın ağzından bir ses geldiğini duymuşlar ama dudaklarının kıpırdamadığını görmüşlerdir."

Nathan, 1668 yılında tanıştığı, İtalya'nın kuzeydoğusundaki Ancona'dan gelen Mahallallel Halleluyah'a o akşam olanları şöyle anlatmıştır: "Bir *maggid* duydum, 'Onun sözünü dinleyin, sevgili Nathan'ım ve itaat edin. Sen de itaat et, sevgili Sabetay Sevi'm. Haham Hamnuna'nın [*Zohar*'ın mistik kahramanlarından biri] sözlerini hatırlayın:... *ve adam Musa çok alçakgönüllüydü* [12:3, Sabetay'ın kendini Mesih ilan etmeye isteksizliğinden söz ediliyor olsa gerek.] Ses, bu uyarıyı üç kez tekrarladı."

Nathan kendine geldikten sonra çevresine toplanan hahamlar ondan bir açıklama istediler. O ise yanıt olarak Sabetay Sevi'nin Mesih olduğunu ve İsrail'in kralı olduğunu söyledi. Sabetay bu iddiaya karşılık verecek durumda değildi çünkü "cin kovma" denemesinden sonra bir daha "aydınlanma" aşamasına gelemiyordu. Derken, kaynaklarda adı geçmeyen bir Sabetaycıya göre, "Peygamber Nathan'ın sözlerinden üç gün sonra, aydınlanma ve Kutsal Ruh, Efendimiz'e eskisinin iki katı bir kuvvetle geri döndü ve ruhu yeniden canlandı... çünkü bahsedilen cin çıkarmadan beri içi ölüydü. Ama Nathan'ın peygamberliğinin üçüncü gününde ruhu yenilendi ve Efendimiz gücüne kavuştu."

Birkaç gün sonra, Nathan ve Gazze'deki diğer hahamlarla birlikte dua ederlerken, Sabetay, "Yakup'un Tanrısının kutsadığı" Mesih olduğunu açıkladı. Solomon Laniado'ya göre Sabetay'ı sinagogdaki yüksek bir yere oturttular, böylece "bütün insanlardan yüksekteydi". Yüzü öyle bir ışıkla parlıyordu ki cemaat saatler bo-

yu hayranlıkla ona baktı, sonra Mesih, İsrail'in On İki Kavmini temsilen orada bulunan hahamlardan on ikisini seçti. Mısır'dan gönderilen mektuplarda Gazzeli ve Kudüslü hahamların "bir kral gibi at üstünde, önünde bir adam olduğu halde Gazze sokaklarında gezen ama kimsenin bu davranışının altındaki nedeni anlayamadığı" Sabetay'a, saygılarını sundukları yazılıdır.

Emanuel Frances, Gazze'den gönderilen ve Mesih'in ortaya çıkışını anlatan bir mektuptan şöyle bir alıntı yapar: "Dinleyin kardeşlerim, Yakup'un hanesi: Tanrı insanlarına gelmiş ve bize bir kurtarıcı göndermiştir, kralımız Sabetay Sevi, Tanrımızın sözü üzerine peygamber Nathan tarafından kutsanmıştır." Mektup, şöyle devam eder: "Şimdi kralımızın ve peygamberimizin emriyle aklınızı başınıza toplayın ve bir araya gelin, sapkın yollarınızdan dönün, toplanın ve kralınıza ibadet etmeye gelin." Gershom Scholem, bunun hayal ürünü bir mektup olduğunu ya da Frances'in mesihlik bildirilerini ya da Filistin'den gelen bir mektubu özetlediğini düşünmektedir, Burada halkın Mesih'e ibadete çağırılması mantıksızdır çünkü o sıralarda, yani 1665 yılının Temmuz ayı başında Sabetay Filistin'den ayrılmıştı.

Sabetay, kelimeleri oluşturan harflerin sayısal değerleriyle kelimenin mistik anlamına ulaşma bilimi olan *Gematriya*'da epey uzmanlaşmıştı. Israel Hazzan, Sabetay'ı ilk ziyaretinde onun "kendisiyle ilgili yazdığı" çok sayıda *Gematriya* elyazması görmüştür. Sabetay Sevi adının sayısal değeri 814'tür, Sabetay bu değerin ilahi bir isim olan Şadday'la aynı sayısal değerde olduğunu keşfetmişti. Bu, *Gematriya* hesabıyla Sabetay'ın mesihliğine işaret ettiği varsayılan pek çok kelimeden biridir. Bir başka işaret de Kutsal Kitabın "Başlangıçta:.." sözüyle başlaması ve bu kelimenin İbranice'de Sabetay'ın adıyla aynı harfleri içermesiydi. Sabetay, İbranicede "gerçek Mesih" anlamına gelen kelimelerin sayısal değerinin de kendi adınınkiyle aynı olduğunu keşfetmişti.

Israel Hazzan, Sabetay'ın iki yüzük taktığını, bu yüzüklerin birinde Tetragramı oluşturan dört harfin bulunduğunu, diğerindey-

se Şadday yazdığını belirtmiştir. Sabetay'ın üçüncü bir yüzüğü daha vardır. Scholem bu yüzükte de eğri bir yılan figürü olduğunu düşünmektedir. Bu, "kutsal yılan"dır ve sayısal değeri, İbranice'de Mesih anlamına gelen "Mesiyah" ya da "Maşiyah" sözcüklerinin sayısal değerine eşittir. Sabetay'ın ileriki yıllarda yazdığı mektuplarda adının yanına eğri yılan şekilli bir mühür vurduğu biliniyor, kısa süre önce gün ışığına çıkan 1676 tarihli bir mektubunda da bu mühür görülmektedir.

Solomon Laniado, Sabetay'ın mesihliğini ilan ediş tarihini İbrani takviminin üçüncü ayı olan Sivan ayının 17. günü, yani 31 Mayıs 1665 olarak belirtmiştir. Aynı tarih 17. yüzyıl sonlarından kalma bir elyazmasında da yer alır: "Sivan ayının 17'si yani EMİRE'nin krallığının Gazze'de büyümeye başladığı gün". Ne var ki Sabetaycı takvim, "EMİRE'nin ruhunun ve ışığının aydınlandığı ilk gün" olarak dördüncü ay olan Tammuz ayının 17'sini gösterir. Ayrıca Sabetay da 1666'da yazdığı iki mektupta Tammuz ayının 17'sinden "ruhunun ve ışığının yeniden hayat bulduğu gün" olarak söz eder.

17 Tammuz tarihi, Sabetay'ın mesihliğini ilan edişinden sonraki bir ay boyunca Nathan'ın "haham Sabetay Sevi'nin, Yakup'un Tanrısının kutsadığı kişi katına yükseldiğini" kanıtlayan işaretler olarak tanımladığı bir dizi olayın anlatımında da geçer. 17 Tammuz, oruç günüdür ve Birinci ve İkinci Tapınakların yıkılışının anıldığı gün olan Ab ayının 9'unda sona eren üç haftalık bir perhiz döneminin başlangıcıdır. Sabetay (belki de Nathan), Tammuz orucunun kaldırıldığını ilan ederek Filistin'deki Yahudi cemaatini şaşkına çevirdi. Gazzeli Yahudiler ise bu emre uyarak geleneksel olarak o gün okunan yas dualarının yerine Büyük Hallel [Festival neşideleri, 113-118] okumaya başladılar. 1665 yılının Tammuz ayında Gazze'den Halep'e gönderilen bir mektupta yeni Mesih'in ortaya çıkışından sonra meydana gelen olağandışı olaylardan söz edilir ve "17 Tammuz'un Şehine'nin bayramı ilan edildiği, bu günün ziyafetlerle ve eğlencelerle kutlandığı" belirtilir.

Sabetay mesihliğini halka duyurduktan sonra çevresinde sadık müritlerden oluşan bir kalabalık toplandı. Samuel Gandoor, Sabetay'dan şöyle derin bir hayranlıkla söz eder: "Ne mutlu haham Sabetay Sevi'nin yüzünü görenlere, onun yüzü, tıpkı Tanrı'nın meleklerinin yüzleri gibi nurludur ve o, Talmud ve Kabala bilgisiyle, ihtişamıyla, erdemi ve azizliğiyle tüm hahamlardan üstündür."

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Gazze ve Kudüs'teki Yahudilerin çoğu, mesihliğini ilan edişinden kısa bir süre sonra Sabetay'ın müritleri oldular. Sabetay'a inananlar kendilerine "maamin", yani "inanan" diyordu; "Sabetaist/Sabetaycı" terimi ise Sabetay karşıtlarının onun müritlerine verdiği isimdi. Halkın aksine Kudüs'teki hahamların büyük bir çoğunluğu Sabetay'ın mesihliğine inanmıyorlardı, özellikle de Tammuz orucunu kaldırmasından sonra Sabetay'a karşı tepkileri arttı. Sabetay'ın Tanrı'nın sıfatlarını kendi adı olarak kullanması da büyük öfkeyle karşılandı; örneğin kendini Şadday olarak tanımlıyor ve, "Herkesin Efendisi olana ibadet etmek bizin görevimizdir," duasında sözü geçen Efendi'nin kendisi olduğunu söylüyordu.

Gazze'den gönderilen bir mektupta, Sabetay'ın mesihliğini ilan ettikten kısa bir süre sonra müritlerine, "Kalkın Kudüs'e gidelim," dediği, 1665 yılı Temmuz ayında yazılmış bir başka mektupta ise, Sabetay'ın "beraberinde yaklaşık kırk adamla Kudüs'e gittiği" ve bu "kutlu yolculuk" boyunca pek çok mucize yaşandığı belirtilmiştir.

Nathan'ı, beklenen Mesih'in geldiği haberini yayması için Gazze'de bırakan Sabetay, Kudüs'e doğru yola koyuldu. Mesih'le peygamberi sadece birkaç hafta birlikte olmuşlardı ama bu süre, inanılmaz bir hızla tüm Yahudi dünyasına yayılan ve o güne dek görülmemiş bir etki yaratan hareketi başlatmaları için yeterliydi, mahşer günü gerçekten de yaklaşıyor gibiydi.

7
Mesih Geldi

Sabetay 1665 yılı Haziran ayı başlarında Gazze'den ayrılarak Kudüs'e doğru yola koyuldu; beraberinde sayıları hızla artan müritleri vardı. En sadık müritlerinden biri olan Samuel Gandoor, Sabetay'ın Kutsal Şehre vardıktan sonra esrarengiz davranışlar sergilediğini belirtir: "Sabetay Sevi, çok sayıda yandaşıyla birlikte Ramle üzerinden Kudüs'e geldi; Kudüs'te beraberindeki herkese garip gelen ve kimsenin anlam veremediği şeyler yaptı."

Solomon Laniado, Sabetay'ın Gazze'den Kutsal Tapınağa dek kendisine eşlik edecek on iki haham seçtiğini, o tarihte tapınağın yerinde bulunan Ömer Camii'nde adaklar adamak niyetinde olduğunu yazar ve şöyle devam eder: "Gazze'de kendisini ağırlayan haham Najara'yı da Tapınağın hahambaşısı atadı; Mesih'in ziyaretiyle tapınağın sembolik olarak yeniden inşa edilmiş olacağını düşünüyordu." Solomon Laniado'ya göre Kudüs'teki hahamlar durumu haber alınca böylesine büyük bir günah işlendiği için derin bir üzüntü duydular. Bir yandan da İslam dininde kutsal olan bir ibadet yerine Yahudilerin girmesinden öfkeye kapılacak olan Müslümanların gazabından korkuyorlardı. Sabetay'a bir mektup yazarak niyetinden vazgeçmesi için yalvardılar: "Neden İsrailoğullarını ölüme götürüyorsun? Neden Efendimizin mirasına kıyıyorsun?" Laniado, bu mektup üzerine Sabetay'ın planlarından vazgeçtiğini

ve dövünerek şöyle ağladığını yazar: "Yazık! Ne kadar da yakındı, şimdiyse ne kadar uzak."

Mısır'dan gönderilen mektuplarda da Kudüslü hahamların Sabetay'ı "sultanlık hevesinde olduğu ve vergiler için toplanan paraların bir kısmını zimmetine geçirdiği" iddiasıyla Osmanlı kadısına şikâyet ettikleri belirtilir. Sabetaycı kaynaklara göre kadı, Sabetay'ı suçsuz bulmuş, müritleri bu olaya da bir mucize gözüyle bakmışlardır. Aynı kaynaklar, kadı'nın "kanuna göre bir Yahudinin ata binmesi yasak olmasına karşın Sabetay'a şehir içinde at sırtında dolaşma izni verdiğini" belirtir. Anlatıldığına göre Sabetay "üzerinde mistik eğilimini gösteren yeşil bir pelerinle at sırtında şehri yedi kez dolaşmıştır".

Sabetay'ın aykırı davranışlarıyla çileden çıkardığı Kudüslü hahamlar, bu son gelişmelerden sonra hepten deliye dönmüşlerdi. Sabetay, Tammuz orucunu kaldırmakla kalmamış, bazı müritlerini geleneğe göre yenmesi yasak olan yiyecekleri yemeye de teşvik etmişti. Moses ben Habib, Sabetay'ın müritlerine *heleb*, yani 'böbrek yağı' yedirdiğini, onlar bunu yaparken de yasak olan bu yiyeceği takdis ettiğini belirtir. "Yasak olana izin veren Efendimiz yücedir," der ve ekler: "Son derece dindar bir haham bana kendisinin de bu şeyi yediğini ama daha sonra tövbe ettiğini söyledi."

Emanuel Frances, Kudüslü hahamların bu harekete sadece Sabetay'ın Mesih olduğuna inanmadıkları için değil, Türklerin gazabından korktukları için de tepki gösterdikleri kanısındadır. Frances'e göre, Kudüslü hahamlar Gazze'deki dindaşlarına bir mektup yazarak "çadırlarını bu çılgın adamlarınkinden uzak bir yere kurmalarını, aksi takdirde Krala [Sultan'a] karşı günah işlemiş sayılacaklarını" söylemişlerdir.

1666 yılının Ocak ayında İzmir'deki bir Hollandalı, memleketindeki dostlarına yazdığı bir mektupta, Kudüs'teki hahamların Sabetay'ın işlediği günahlara çok öfkelendiklerini ve onu öldürtmek niyetinde olduklarını yazmıştır. Aynı yıl içinde Filistin'den Hollanda'ya gönderilmiş mektuplarda da Sabetay'ın "nedeni

anlaşılamayan garip davranışları yüzünden Kudüs'teki hahamlar tarafından şehirden kovulduğu" belirtilir. Sabetay'ın Kudüs'ten uzaklaştırılması kararının altında dört hahamın imzası vardır: Kudüs hahambaşısı Abraham Amigo, şehrin önde gelen Kabalisti Jacob Semah, Samuel Garmizan ve Sabetay'ın eski öğretmeni Jacob Hagiz. Thomas Coenen de İzmir'deyken şöyle bir bilgi alır: Kudüs'teki hahamlar Sabetay'ı şehirden kovmakla kalmamış, onu aforoz da etmişlerdir ve bu kararlarını İstanbul'daki başhahamlığa da bildirmişlerdir. Bunun üzerine başhahamlık Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Yahudi cemaatlerine mektuplar göndererek Sabetay Sevi'nin aforoz edildiğini haber verir. İzmir'deki cemaati temsilen Hayyim Benveniste'ye gönderilen Yomtob ben Yaqar imzalı mektubun sonunda Sabetay'ın ölüm fermanı sayılabilecek bir de not vardır: "Bu yeni icatları yayan adam bir kâfirdir ve onu öldüren kişi, pek çok ruhu kurtarmış sayılacaktır; ona vuran eller Tanrı'nın ve insanların gözünde kutlu olacaktır."

Şövalye de La Croix, Kudüslü hahamların "Sabetay'a, karısına ve hizmetkârlarına" şehri terk etmeleri için üç gün tanıdıklarını belirtir. Bu, Sarah'ın da Filistin'de bulunduğundan söz eden tek kaynaktır, bunun dışında Sarah'ın Gazze'de Sabetay'la birlikte olduğunu belirten ama doğrulukları şüpheli hikâyeler de vardır. Bu hikâyelerde Sarah'ın mesihliğini ilan etmesi ve "İsrail'in kralı olması" için Sabetay'a sürekli baskı yaptığı öne sürülür. Ne var ki Sarah'ın Sabetaycı harekette etkin bir rol oynadığını gösteren hiçbir kanıt yok, belki de kocasının izinden gitmek ona yetiyordu. Sarah'ın dostlarına yazdığı mektuplarda Mesih'in karısı olarak Nathan'ın kendisine verdiği "Musa'nın kızı, Kraliçe Rebeka" adını kullandığı biliniyor.

Kudüs'teki hahamlar kurulu Sabetay'ı şehirden kovmuş olmasına karşın burada Sabetay'ı destekleyen pek çok haham vardı. Bunlardan biri olan Samuel Primo, daha sonraları Sabetay'ın yazmanlığını üstlenmiştir. Bir diğeri olan Moses Galante ise Sabetay'

ın din değiştirmesine dek onun en sadık müridi olmuş, bu olaydan sonra eski efendisini artık tanımadığını belirterek, "Her gün ona lanet okuyorum," demiştir.

Sabetay 1665 yılının Temmuz ayı başlarında Kudüs'ten ayrıldı ve doğduğu yer olan İzmir'e doğru yola koyuldu. Yolculuğunun ilk durağı Sabetaycı hareketin hızla yayıldığı Safed'di, Kasım ayının ortalarında buradan Mısır'a gönderilen ve, "Safed'de on erkek, on kadın peygamberin ortaya çıktığını ve olağanüstü kehanetlerde bulunduklarını" belirten mektuplar, Sabetaycı hareketin burada ne kadar ilerlediğinin bir göstergesidir. Sabetay, Safed'den geçerken tanınmış Luriacı Kabalist Benjamin ha-Levi'yle tanışmış ve Sabetay'ın sadık müritlerinden biri olan ha-Levi, İtalya'daki dostlarına "kralımız Sabetay Sevi tarafından kurtarılışımız" konulu mektuplar yazmıştır.

Isaac Luria'nın son yıllarını geçirdiği Safed'deki Yahudi halkı, mesihlik hareketine katılmaya çoktan hazırdı. 1660 yılında buradan geçmiş olan Fransız gezgin Laurent d'Arvieux, Safed'deki Yahudilerin "Yizre'el Vadisinde doğacak Mesih'in Safed'i dünyadaki yeni krallığının başkenti yapacağına ve onun ortaya çıkışında Safed'de bulunanları –ölü ya da diri herkesi– özel olarak onurlandıracağına" inandıklarını yazmıştır.

Sabetay, Safed'den ayrıldıktan sonra Şam'a gitti, burada da Mesih'in gelişini önceden müjdeleyen kâhinler ortaya çıkmıştı. Şam'dan gönderilen mektuplarda Sabetay'ın şehirden geçişi esnasında coşkulu destekçilerden oluşan bir kalabalık tarafından takip edildiği yazılıdır. Sabetay burada birkaç ay önce Kahire'de Raphael Joseph'in evinde kalırken tanıştığı ve müritlerinden biri olan Samuel Vital'le buluşmuş olmalı.

Ab ayının 8. günü, yani 20 Temmuz 1665 tarihinde Sabetay Halep'e ulaştı. Halep'teki Yahudi cemaatinin başındaki haham olan Samuel Laniado'ya göre Sabetay kendisine, "Kudüs halkıyla arasında büyük sorunlar çıktığını" söylemiş ve "Kudüs'ü terk ederek oradaki Yahudileri lanetlediğini, ancak yolda Kudüs'e giden bir

grup Yahudi görünce hallerine acıyarak Kudüs'teki Yahudileri de affettiğini ve onları kutsadığını" anlatmıştır.

Laniado, Sabetay'ın büyük bir coşkuyla karşılandığını belirtir ve şöyle der: "O buraya, Halep'e geldi ve bu topraklar onun ihtişamıyla aydınlandı." Laniado ve haham Nissim ben Mordecai Dayyan'ın 22 Şubat 1666 tarihinde yazdıkları bir mektupta, Sabetay'ın Halep'teki davranışları anlatılır. Bu mektuba göre Sabetay, halk içinde kendisine sıradan bir hahammış gibi davranmalarını istemiş, hiçbir mesihlik iddiasında bulunmamış ve kendisiyle ilgili "hiçbir şeyi belli etmemiştir". Ancak hahamların arasındayken bu gizliliği bir kenara bırakmıştır, zaten Laniado ve Halep'teki diğer hahamlar onun Mesih olduğuna ikna olmuşlardır. Sabetay'ın gelişinden önce Nathan'dan aldıkları mektuplarda, Mesih'i kendilerinden uzaklaştıran ve bu nedenle Mesih tarafından lanetlenen Kudüslü Yahudilerin düştüğü hataya düşmemeleri için uyarılmışlardır.

Sabetay yirmi iki gün Halep'te kaldıktan sonra tekrar İzmir'e doğru yola koyuldu. Halep'teki günleri, eski bir Sabetaycının Halep'ten aldığı mektubu okuyan La Croix tarafından şöyle özetlenir: "Mesih'in kendisi aralarındaydı, bu yüzden artık Nathan'dan gelen mektuplara ihtiyaçları yoktu çünkü Mesih'i gözleriyle görmüşler, kulaklarıyla duymuşlar, gerçekliğine tanıklık etmişlerdi. Burada hiç olmazsa iki ay daha kalması için ona ricada bulundular ancak o, belirlenen süre dolmadan İzmir'e varması gerektiğini söyleyerek bu ricalarını geri çevirdi."

Sabetay'ın müritleri, yolculuğunun ilk bölümünde ona eşlik etmesi için rehberler görevlendirdiler ve bu rehberler Halep'e döndüklerinde tanık oldukları olağanüstü olaylar anlattılar:

> *Her gece onlara bir ordu kalabalığında insanlar katılıyor, bunlar gün doğarken yok oluyorlardı. [Sabetay] daima pelerinini yüzünden kaldırarak, yüzü açıkta yolculuk ediyordu. Bu şekilde hayatını tehlikeye attığını söylediklerinde –çünkü Yahudi olduğunu*

gösteriyordu ve haydutlar tarafından öldürülebilirdi– o, bunu kendi isteğinden değil, yukarıdan böyle buyrulduğu için yaptığını söyledi.

La Croix'ya göre, Halep'ten gelen mektubun sonunda, buradaki müritlerin Nathan'ın peygamberliğini kabul ettikten sonra aldıkları kararlar anlatılır:

Bütün işlerini bırakmaya, nedamet getirerek peygamberlerine layık olabilmek için günahlarından arınmaya, kendilerini hayır işlerine ve duaya adamaya karar verdiler. Yoksullar için de para topladılar, böylelikle onlar da çalışmayı bırakıp tüm zamanlarını duaya ayırabileceklerdi. Sonunda [İstanbul'daki] dostlarını da krallarını kovan Kudüs'tekileri değil, kendilerini örnek almaya davet ettiler.

La Croix'ya göre, Sabetay'ın Halep'ten ayrılışının ardından buradaki müritlerinin birçoğu kehanetlerde bulunmaya başlamıştır: "Bazıları *şofar*'ın [boynuz borunun] üflendiğini duyarak yere yığılmışlar, bedenleri soğumuş, nabızları durmuş bir halde kıpırtısız yatmışlar, açılan ağızlarından harikulade bir ses yükselmiş, kendilerinin bile anlamadıkları İbranice sözler söylemişler, sonunda da hep bir ağızdan, 'Sabetay Sevi, kurtarıcımız ve kutsanmış olan,' demişler."

Bir başka kaynak da Sem Tob ben Kohen'in İstanbul'daki bir dostuna yazdığı mektuptur; bu mektuba göre o yıl Tevhid Günü'nde, yani 19 Eylül 1665'te Halep'te yirmi kadın, yirmi erkek peygamber ortaya çıkmıştır. Bu peygamberlerden üçü hahamdır, aralarında en tanınmış olanı Kral Süleyman'ın yeniden doğmuş hali olduğuna inanılan Solomon Laniado'dur. Yine aynı mektupta anlatıldığına göre İlyas peygamber "beyazlar giyinmiş, belinde siyah bakırdan bir kemer olduğu halde" Halep'teki sinagogda görülmüştür.

Bu arada Gazze'deki Sabetaycı hareket doruğa çıkmıştır, İsrail'in dört bir yanından gelen hacılar, Mesih'in peygamberi olan Nathan'dan ruhları için *tikkun* ummaktadırlar. Abraham Cuenque, "Herkesin Gazze'deki peygambere gittiğini, sıra Hebron'dakilere geldiğinde kendisinin de tüm cemaatle birlikte oraya gittiğini" yazmıştır.

Cuenque, Nathan'ın peygamber olduktan sonra bambaşka bir insana dönüştüğünü görmüştür: "Peygamber Nathan'ın karşısında iliklerim titredi çünkü o, baştan aşağı değişmişti. Yüzü bir meşale gibi ışıldıyor, sakalı altın gibi parlıyordu, en basit şeyleri bile söylemekten kaçınan ağzından, karşısındakileri titreten sözler dökülüyordu."

Cuenque'ye göre Nathan'ı görmek için Gazze'ye gelen hacıların sayısı öyle çoktu ki, "Evlerde ve bahçelerde yer kalmadığı için insanlar sokaklarda ve pazar yerlerinde yatıyorlardı." Ayrıca, "Bütün dükkânlar kapalıydı, kimse çalışmıyordu, herkes –çocuklar ve yaşlı adamlar, genç adamlar ve bakireler, hamile kadınlar ve yeni doğum yapmış olanlar– Pazar gününden Cuma gününe dek oruç tutuyordu ve kimse bundan bir zarar görmüyordu." 1665 yılının Eylül ayında Gazze'den gönderilmiş bir mektupta da benzer bir manzara anlatılmaktadır: "Öğle duasında iki gün iki gecedir oruç tutmakta olan iki yüz yirmi tövbekâr vardı, bunların dışında daha da uzun süredir oruçlu olanlar ve bir gün boyunca oruç tutan kadınlar ve çocuklar vardı."

Cuenque, Gazze'de gördüklerini yıllar sonra yazıya dökerken, orada tanık olduğu ve daha sonra tüm Yahudi dünyasında tekrarlandığını öğrendiği olağanüstü manzaranın, içinde uyandırdığı hayranlık ve hayreti şöyle tanımlar:

> *Kimse zannetmesin ki böyle bir şey, hatta buna biraz olsun benzer bir şey daha önce görülmüştür. Sina'daki vahiy gibiydi [Musa'ya gelen vahiy – Exodus 19] ... İsrailoğulları'nın sürgündeyken, yabancı ulusların ortasındayken... İsmail'in krallığında*

[Türkiye'de], hele Berberi'de [Fas'ta] böyle işler yapmaları ve kimsenin onları yok etmek için karşılarına dikilmemesi inanılacak şey değildi, [çünkü] ulusların üzerine Yahudi korkusu çökmüştü.

Mesihlik hareketi o kadar ilerlemişti ki, cumartesi günleri sinagoglarda okunan dualarda Osmanlı sultanının adı anılan yerde Sabetay Sevi'nin adı geçiyordu. Sabetaycılar artık "İsrail'in kralı sultan Sabetay Sevi için" dua ediyorlardı. Gazze'den ve Kudüs'ten gönderilen mektuplara "Efendimiz ve Kralımızın hükümdarlığının ilk yılı" tarihi düşülüyor, müritlerinin kendisine verdiği adla EMİRE'nin, yani Mesih'in ortaya çıkışıyla insanlık için yeni bir çağın başladığı varsayılıyordu.

Döneme hâkim olan kıyamet gününün yaklaştığı inancı, Gazze' den yayılan bir dizi söylencede de kendini belli ediyordu. Sasportas'a göre bunlardan birinde, Nathan'ın, "kapkara bir bulut kümesiyle çevrili olduğu" ve bu buluttan "*maggidim*'in sesinin yükseldiği" anlatılıyordu. Sasportas, Nathan'ın buyruğu üzerine gerçekleştiği iddia edilen olayları anlatan mektuplardan da şöyle bir alıntı yapmıştır:

Göklerden kâfirlerin evleri üzerine dev gibi kayalar yağdı. Bazıları bu evlerin tamamen yıkıldığını, bazılarıysa bir bölümünün yıkıldığını anlattılar. Kislev ayının 21'inde kâfirlerin üzerine büyük bir karanlık çökecek, üstlerine dev dolu taneleri, ateş ve kükürt yağacaktır... Bunların evlerinin çoğu yıkılacak, Yahudiler ise aydınlık içinde, hiçbir zarar görmeksizin hayatta kalacaklardır.

Yemen kaynaklı bir eser olan ve kıyamet alametlerini anlatan *Gey Hizzayon*'a göre ise, Mesih'in ortaya çıkışıyla birlikte: "Gökyüzünü bulutlar kaplayacak, yeryüzüne Sina dağını, İlyas'ı, Mikail'i ve Mesih'i örten kalın bir sis tabakası yayılacaktır... Hebron'un ve Sina' nın çevresinde yükselen ateşler, buraya yaklaşmaya kalkan sünnet-

sizleri dağlayacaktır... Yer yarılacak, Askelon ve Ekro bu yarığa batıp kaybolacaktır."

Bu arada Nathan ile Kahire'deki Raphael Joseph Çelebi düzenli olarak mektuplaşıyorlardı. Gazze'den yazılan mektuplardan birinde, "Her gün efendimiz Raphael Joseph, yukarıda sözü geçen hahama [Nathan] yazarak bilmek istediği her şeyi ona soruyordu... Her gün aralarında mektuplar gidip geliyordu," denir. Sasportas'a göre Çelebi, Nathan'la müritlerinin yanı sıra, peygamberi görmek için Gazze'ye giderken Kahire'den geçen hacılara da evini açmıştı. "Gazze'de Nathan'la birlikte olan herkese yiyecek dağıtıyor; uzaklardan gelen herkes para keselerini ona emanet edip Gazze'ye doğru yola koyuluyordu."

Derken, 5 Eylül 1665'te Nathan, mistik bir deneyim yaşadı. Raphael Joseph'e yazdığı bir mektupta, "İlahi okuldayken bir ses duyduğunu, bu sesin ona bir yıl ve birkaç ay sonra Davut'un oğlu Mesih'in geleceğini haber verdiğini" yazmıştır. Nathan'ın bu olaydan kısa bir süre sonra yazdığı mektup, ertesi ay çoğaltılarak Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Avrupa'da elden ele dolaşmış, Sabetaycı hareketin başlıca belgelerinden biri haline gelmiştir. (Gershom Scholem'e göre Sabetaycılar, Nathan'a [1665 baharındaki] ilk vahyin inişiyle, 5 Eylül'deki olayı birbirine karıştırmışlardır. Bu nedenle bu iki deneyim iç içe geçerek tek bir olay gibi anlatılagelmiştir.)

Leyb ben Ozer de Nathan'ın mektubundan söz eder. Anlattığına göre Kutsal Ruh, Nathan'a aslında Isaac Luria'nın Mesih olacağını ama Luria'nın döneminde yaşayan nesil kurtuluşu hak etmediği için bu görevin Sabetay Sevi'ye verildiğini söylemiştir. Leyb ben Ozer, Nathan'ın mektubundan şu sözleri aktarır: "Her Yahudi Sabetay Sevi'nin gerçek kurtarıcı olduğuna ve ondan başka Mesih olmadığına inanmalıdır, kimse ondan mucizeler beklemesin, o bizlere gösterdiği gibi mucizeler yaratma gücüne de sahiptir ancak onun mesihliğinden şüphe etmek yasaktır."

Mektup şöyle devam eder:

Onun sayesinde bu nesil, bin altı yüz yıldan beri özlemle beklenen ve bizden önce hiçbir nesle nasip olmayan Kurtuluşun başlangıcına tanık olmuştur, bu nedenle inanmayanlara ve kâfirlere merhamet edilmeyecek, başlarına gelen felaketler hem onları hem de onların soyundan gelenleri etkileyecektir.

Leyb ben Ozer, Nathan'ın Kutsal Ruh'tan, Mesih'in ortaya çıkışıyla birlikte meydana gelecek olayları da öğrendiğini belirtir:

Bir yıl ve birkaç ay sonra Sabetay Sevi savaş etmeden, ilahilerin ve duaların gücüyle, Tanrı'nın izni ve buyruğuyla Sultan'ın tacını alacaktır, Türk sultanı kendini Sabetay Sevi'nin ellerine bırakacak, tüm malını mülkünü ona verecek ve onun kölesi olarak peşinden diyar diyar gezecektir.

Sabetay bu şekilde yeryüzündeki tüm ulusların efendisi olacak ama bu sırada Hıristiyanlar arasında tek bir damla kan dökülmeyecektir; tüm uluslar kendi rızalarıyla ona teslim olacaklardır. Ne var ki İsrailoğullarının sürgünü bütünüyle sona ermeyecek, Tapınak yeniden inşa edilmeyecek ama bu arada "tüm Yahudilere efendi gözüyle bakılacak, tüm uluslar onların buyruğunu yerine getirmek zorunda kalacak, sünnetsiz olan bir kişi, bir Yahudinin karşısında efendisinin önündeki bir köle gibi titreyecek ve korku dolu bir halde efendisinin emirlerini bekleyecektir".

Leyb ben Ozer, Nathan'ın sözlerini aktarmaya devam eder: "Sabetay Sevi, boynuna yedi başlı, ağzından alevler fışkıran korkunç bir yılan dolanmış olan Büyük Aslan'ın sırtında Sambatyon nehrinin ötesinden çıkıp gelecektir." Şabbat günü akmadığına inanılan Sambatyon nehrinden, İsrail'in On Kayıp Kavmi efsanesinde bahsedilir. Bu efsane, MÖ 733-732 yıllarında Filistin'i alan Asur kralı III. Tiglatpileser'in "Sambatyon nehrinin ötesine" sürgüne gönderdiği Yahudi boylarıyla ilgilidir.

Leyb ben Ozer, Nathan'ın mektubundan şöyle bir alıntı yapar:

Sabetay yeryüzündeki bütün kralları karşısında dize getirdikten sonra Kudüs'teki Tapınak Cennet'te yükselecektir. Sonra Sabetay Sevi ve öğretmenimiz Musa ve Sambatyon'un ötesindeki Yahudiler, büyük bir zafer içinde Kudüs'e gelecekler, o sırada İsrail Ülkesi'nde büyük ve korkunç felaketler boyunca inançlarını koruyup ayakta kalmış sadece yedi bin Yahudi olacaktır.

Ardından, "İsrail Ülkesinde gömülmüş olan ölüler için dirilme vakti gelecek, layık olmayanlar ülkeden kovulacaklar ve kırk yıl sonra İsrail Ülkesi dışındaki ölülerin dirileceği güne dek uyanışı bekleyeceklerdir".

Aynı sıralarda Nathan, Raphael Joseph'e ve diğer Sabetaycılara günahlarından arınmalarını sağlayacak olan reçeteler dağıtıyordu. Çelebi'nin yandaşlarından biri "Nathan'dan gelen son mektuplarda, onun [Nathan'ın] herkesi ısrarla tövbeye çağırdığı, bu sayede olayların hızlanacağı yazılıydı. Göğsüne tövbekârlık zırhını kuşanmayanları büyük bunalımlar bekliyordu. Nathan ayrıca gündüzleri ve geceleri okunacak dualar ve günahların telafisi için yerine getirilmesi gereken ibadetler salık vermişti," diye yazıyordu. Sasportas'ın "Livorno'nun önde gelen hahamlarından biri" olarak tanımladığı Raphael Supino'ya göre, Nathan'ın Raphael Joseph'e öğütlediği ibadetlerin uygulanmasında Samuel Vital rehberlik ediyor, "günahlardan arınmak için yapılması gerekenleri, yıkanma şekillerini, uzun oruçları ve kırbaç cezalarını" o denetliyordu.

Nathan'ın öğütlediği arınma yöntemleri, daha da ağırlaştırılmış halleriyle Gazze'de ve Kahire'de uygulanmaya başlandı ve 1666 yılında tüm Yahudi dünyasına yayılarak Sabetaycı hareketin önemli unsurlarından biri haline geldi.

Nathan'ın getirdiği bir başka yenilik de on sekiz duadan oluşan, daha sonra bir on dokuzuncusu da eklenen *Tefille* ya da *Amide* duasında yaptığı değişikliktir. Nathan, *Amide*'ye Hayyim Vital'in Luriacı eserlerinden deyişler eklemiş ve bu duanın "ancak büyük bir inançla, kişinin kendini bütünüyle adayarak okuması gereken" bir

dua olduğunu belirtmiştir. Bu eklemelerden biri, Sabetay Sevi'nin daha önceki bir Mesih'le aynı kaderi paylaşmaması için edilen bir duadır: "Bize şifa vermeye ve bayrağımızı tüm ulusların üzerine yükseltmeye başlayan Yusuf'un Hanesinden Mesih'in katledilişini bize gösterme, bizi bu üzüntüden ve kederden esirge. O zaman tüm kâfirler bizi mahvetmek için ayağa kalkar ve İsrail'in adı yeryüzünden silinir."

Nice zamandır özlemle beklenen Mesih nihayet ortaya çıkmış, dağılmış olan Yahudi dünyası da kendini yaklaşan kurtuluşa hazırlamaya başlamıştır.

8

İsrail'in Kayıp Kavimleri

1665 yılı sonbaharının başlarında yeni mesihlik hareketine ilişkin olağanüstü hikâyeler anlatılmaya başlandı. Bu hikâyelerin çoğu *Midraş* ve *Zohar* efsanelerinden esinleniyordu ve bazıları İsrail'in On Kayıp Kavmiyle ilgiliydi. Kayıp kavimlerin hâlâ efsanevi Sambatyon nehrinin öte yakasında yaşadıklarına dair söylentiler baş göstermişti. Nathan'ın 1665 yılı Eylül ayı başlarında yazdığı mektupta da Sabetay'ın bu kayıp kavimleri İsrail'e ve kurtuluşa götüreceği ima ediliyordu.

Fas'taki Salé'de ortaya çıkan ve 1665 yılı Eylül ayında Avrupa'ya dek gelen bir söylentiye göre, kayıp kavimlerin bir kısmı Salé'de görülmüştü ve Mekke'yi kuşatmakta olan kardeşlerine katılmak üzere Arabistan'a gidiyorlardı. Bu haberin kaynağı, Aziz Yuhanna'nın *Kehanetler Kitabı*'nda sözü geçen Milenyum'un* geleceğine inanan Protestanlar arasında başı çeken, Walloon tarikatından Anvers'li Peter Serrarius'tu. Serrarius'un bu haberi verdiği kişilerden biri de Berne'ye sürülen bir İngiliz din bilimci olan Johannes Duraeus'tu. Duraeus, 28 Ekim 1665 tarihli bir mektubunda şöyle yazmıştır:

---

* İsa'nın ikinci kez gelmesiyle başlayacağına inanılan mutluluk dönemi. (ç.n.)

Bay Serrarius, İsrail'in On Kavmiyle ilgili olağanüstü haberler veriyor... Arabistan sınırında görülmüşler, Muhammed'in türbesinin olduğu Mekke'yi ve diğer şehirleri almışlar, orada yaşayan Yahudiler dışındaki bütün halkı öldürmüşler... Eğer bu haberlerin doğru olduğu ortaya çıkarsa, çok yakında dünya yüzünde büyük değişimler olacağı apaçık ortada.

1665 yılı sonbaharında Londra'da, Kayıp Kavimlerle ilgili bir kitapçık basıldı, kitapçığın başlığı şöyleydi: *The Restauration of the Jews, or True Relation of their Progress and Proceedings in order to the regaining of their ancient Kingdom, being the substance of several letters from Antwerp, Leghorn, Florence* (Yahudilerin Kurtuluşu ya da Gelişim ve İlerlemelerinin Ardındaki Eski Krallıklarını Geri Almak Niyetleri Üzerine Anvers'ten, Leghorn'dan ve Floransa'dan Yazılmış Çok Sayıda Mektubun İçeriği). Kitapçıktaki mektupların arasında Tunus'tan, Floransa'dan, Livorno'dan ve Amsterdam'dan gelen haberleri özetleyen iki mektup ve yazarın Milenyumcu bir Hıristiyan'la yaptığı görüşmenin özetini içeren bir mektup vardı; Gershom Scholem, yazarın görüştüğü kişinin Serrarius olabileceği kanısındadır. Ne var ki bu kitapçıkta Sabetay'ın ya da Nathan'ın adı geçmemektedir, bu nedenle Scholem'in de öne sürdüğü gibi Kayıp Kavimlerle ilgili haberlerin yeni mesihlik hareketiyle bir bağlantısı olmayabilir. 1665 yılında Londra'daki Yahudi cemaatinin hahamı olan Sasportas da, İsrail'in Kayıp Kavimlerinin görüldüğü haberleri üzerine yazdıklarında Sabetaycılardan söz etmez: "Çok sayıda İsrailli çölden geçerek Müslümanların peygamberinin mezarının bulunduğu Mekke'ye gelmişler ve burayı yağmalamışlar. Büyük Türk, dev bir orduyla üzerlerine geldiğinde onu da bozguna uğratmışlar... İngiltere'deki Hıristiyanlar bile bu haberlerin doğru olduğuna inanıyor."

Kayıp Kavimlerin ortaya çıkışıyla ilgili haberler hakkında en ayrıntılı bilgi, 1665 yılı Ağustos ayında Salé'den gönderilen ve bir Hıristiyan tarafından yazıldığı açıkça belli olan bir mektupta yer alır.

Mektupta yazıldığına göre; "Her biri yüz ile bin arasında askerden oluşan sekiz bin bölük görülmüş. Merak edip yanlarına giden kişiler, bunların yabancı olduklarını, bilinmeyen bir ulustan olduklarını görmüşler, kimsenin anlamadığı bir dil konuşuyorlarmış ama komutanları İbranice biliyormuş." Ayrıca söz konusu askerler silah olarak "kılıç, kalkan, ok ve yay taşıyorlarmış, her adam baştan ayağı silahlıymış ama ateşli silahları yokmuş. Başlarındaki lider, bütün dilleri bilen bir *Kutsal Adam*'mış ve bölüklerin önü sıra giderek mucizeler yaratıyormuş". Bu adamlar pek çok şehri yağmalamış, Yahudiler dışında herkesi katletmişler. "Bunlar orta boylu, hoş yapılı, güzel yüzlü bir ulusmuş: Aralarında kadın görmemişler, ayrıca yukarıda sözü geçen silahlardan başka ağır silahları da yokmuş; çok sayıda atları varmış, giysileri mavi, çadırları siyahmış."

Aşağı yukarı aynı sıralarda Mısır'dan gelen mektuplarda da benzeri haberler vardı, bu kez Kayıp Kavimler Arap çölünde görülmüşlerdi ve burada yine kendilerinden olan dev bir orduyla birleşerek, Sahra'nın uçsuz bucaksız çöllerinde ilerlemeye başlamışlardı. İtalya'da dolaşan haberlere göre Türkler, Yahudi kavimlere karşı çaresizdi, "attıkları ok ve mermiler geri dönüp yine kendilerini vuruyordu". Bu hikâyenin her anlatılışında görülen adamların sayısı artıyordu, Amsterdam'da basılan bir kitapçıkta Kayıp Kavimlerin Hindistan'dan Filistin'e gelen seksen gemilik bir filo tarafından desteklendiği yazılıydı, "Bir milyon yüz bin Yahudinin yolda olduğunu, bunların karadan ve denizden ilerlemekte olduklarını söyleyenler var. Sultan, Mekke'yi alan Yahudilere... Mekke'den vazgeçmeleri karşılığında İskenderiye'yi ve Tunus'u teklif etmiş ama onlar Kutsal Toprakların tamamını talep etmişler."

Serrarius, Duraerus'a gönderdiği bir mektupta bu söylentileri olağanüstü unsurlar ekleyerek anlatmış ve Kayıp Kavimlerin gelmesiyle birlikte kıyamet gününün de geleceğini ve ardından dünyaya barışın hâkim olacağını söylemiştir: "Sina'daki bir meydanda dünyanın tüm ulusları bir araya gelecek ve aralarındaki tüm çekişmeler son bulacak... Olanların ardından 1672 yılına kadar bütün

ibadetler duracak ama... sonra dünyadaki tüm uluslar tek bir dine inanacaklar."

Bu arada Fas, Mısır ve Filistin'den gelen benzeri haberler İngiltere'deki Milenyumcular arasında büyük bir sevinç dalgası yarattı. Robert Boulter, 1666 yılında ya da buna yakın bir tarihte Sabetaycı hareket üzerine bir dizi kitapçık yayınladı ve *A New Letter from Aberdeen in Scotland, sent to a Person of Quality, wherein is a more full Account of the Proceedings of the Jews than has hitherto been published* (İskoçya'daki Aberdeen'den Önemli Bir Kişiye Yazılan ve Yahudilerin İlerleyişleri Üzerine Daha Önce Hiçbir Yerde Yayınlanmayan Bilgileri İçeren Yeni Bir Mektup) adlı kitapçıkta Kayıp Kavimlerle ilgili haberler verdi. Kitapçığa göre 23 Ekim 1665'te Aberdeen'e yanaşan bir gemide güçlükle anlaşılan farklı bir İbranice konuşan yolcular vardı ve,

> *Arabistan'da toplam bir milyon altı yüz bin kişilik bir ordu olduğunu, Avrupa'ya da altmış bin kişi daha geleceğini bildirmişler, karşılaştıkları Türklerin çoğunu katlettiklerini ve kimsenin kendilerine karşı duramayacağını söylemişlerdi: Herkese Vicdan Özgürlüğü tanıyorlar ama dünya yüzünden silerek kökünü kurutmak istedikleri Türklerden bu hakkı esirgiyorlardı.*

Kitapçıkta bu yolcuların bindiği görkemli gemi de anlatılıyor, yetkililere gösterdikleri "üst düzey bir Hollandalı'ya" yazılmış mektuptan, Amsterdam'a gitmek niyetinde oldukları anlaşılıyordu: "Geminin yelkenleri beyaz satenden, halatları beyaz ibrişimdendi, yelkenlerin üzerinde soluk kırmızı renkli harflerle BUNLAR İSRAİL'İN ON KAYIP KAVMİDİR yazılıydı, yani *Yahudiydiler*..." Ellerindeki mektupta "dünyanın her yerindeki kardeşlerine ilerlemelerinden haberler veren mektuplar yazdıkları, sonunda hep bir araya gelecekleri" belirtiliyordu.

1665 yılının Aralık ayında Viyana'ya gönderilen bir mektupta Kayıp Kavimlerin ordularının İran'a vardıkları yazılıydı. 1666 yı-

lının başlarında İtalya'daki Casale Monteferrato'ya ulaşan haberlere göre ise Mekke'yi alan İsrailliler ordusu, bu kez de "binlerce Yahudiyi katleden Almanlara ve Polonyalılara saldıracak, gözlerinin yaşına bakmayacaklardı". 1666 yılının Şubat ayında Viyana' dan gönderilen ve Londra'da yayınlanan bir mektupta da, İran'dan geldikleri düşünülen Kayıp Kavimlerle ilgili bilgiler yer alıyordu. Bu mektuba göre Kayıp Kavimler Orta Asya'daki Tataristan'da yaşıyorlardı ve Tanrı bir peygamberini göndererek onları bir araya toplayıp Filistin'e yollamıştı.

1666 yılının başlarında yeni Mesih ve İsrail'in Kayıp Kavimleriyle ilgili kitapçıklar Almanya'daki Hıristiyanlar arasında elden ele dolaşmaya başladı. Bu kitapçıkların yazarları, iddialarını Josua Helcam adında tamamıyla hayal ürünü bir Mesih hakkında yazılmış, 1642 yılından kalma bir elyazmasına dayandırıyorlardı. Bazı kitapçıklarda Mesih'in adı Joshavel Cam, peygamberinin adı da Nathan Levi olarak geçiyordu. Bu kitapçıklardan birinde, müritlerinden oluşan ordusunun başındaki Mesih'in bir portresiyle birlikte şu yazı yer alıyordu: "İsrail'in On Kayıp Kavmi olarak bilinen orduların yeni peygamberi Nathan Levi'nin seçtiği baş komutan Ioasua Helcam". Bu kitapçıklarda Mesih'in başından geçen bin bir serüven anlatılmaktaydı. Bir serüvende Joshavel Cam Yahudilerin Kralı oluyor, ardından Türkler onu tutuklayarak boğazını kesip bağırsaklarını çıkarıyorlar, sonra da İstanbul'daki Yahudilere ibret olsun diye baş aşağı asıyorlardı. Bir başka serüvende ise Cam önce İstanbul'da zindana atılıyor, ardından Sultan'ın rüyasına giriyor, bunun üzerine Sultan onu serbest bırakarak büyük hürmet gösteriyordu.

Kayıp Kavimlerle ilgili anlatılan hikâyelerin bazılarında Gazzeli Nathan'ın da adı geçiyordu, bu hikâyelerden ilki Raphael Joseph Çelebi'nin, kardeşi Hayyim Joseph'ten aldığı bir mektupta yer alır. Gazze'de bulunan Hayyim Joseph, Nathan'ın İzmir'deki Sabetay' ın yanına gitmek için Hayfa'dan üç kez gemiye bindiğini ancak her seferinde korkunç bir fırtına çıktığı için geri dönmek zorunda kaldığını yazar. Ardından ateşten bir sütun olarak Nathan'a görünen

melek, ona Gazze'de kalmasını söyler, çünkü kurtuluş vakti gelmiştir. Hayyim Joseph bundan sonra olanları şöyle anlatır: "Peygamber [Nathan] çöldeki dağlarda gezerken önünde Hamai'nin oğlu kâhin Jehu belirdi ve meleğin sözlerini tekrarladı... ve ona çok yakında kavminin bir bölümünün ansızın Gazze'de belireceğini söyledi." Bu hikâyenin bir başka şeklinde Kudüs'ün saygın hahamlarından biri olan Israel Benjamin, Nathan'la birlikte çöle gitmiş ve burada karşılarına çıkan kâhin Jehu onlara iki ay içinde Sambatyon nehrinin ötesinden Musa'nın Oğullarından –İsrail'in Kayıp Kavimlerinden– iki elçi geleceğini bildirmiştir. Emanuel Frances tarafından yayınlanan buna benzer bir başka hikâyede ise Nathan, "Gad ve Renben kavimlerinin o yıl Filistin'i ele geçireceklerini, İstanbul'daki kâfirlerin üç gün karanlıkta kalacaklarını, İsrail'in çocukları üzerine ise aydınlıklar doğacağını" kehanet etmiştir.

Bu arada Nathan'ın babası Elişa Aşkenazi, Kudüs cemaati adına çıktığı yolculuklardan birinden Mısır'a, oradan da Filistin'e dönmekteydi. Elişa, 1665 yılı sonbaharında Livorno'ya geldi ve buradayken oğlunun Sabetay Sevi'nin mesihliğini ilan ettiğini öğrendi. Amsterdamlı yaşlı bir haham ve eğitmen olan Shalom ben Joseph de son yıllarını Kudüs'te geçirmek için çıktığı yolculukta Livorno'da konaklamıştı. Elişa ve Shalom ben Joseph Kahire'ye kadar birlikte yolculuk ettiler, Elişa burada peygamberin babası olarak büyük bir coşkuyla karşılandı. Elişa'dan bir tanıtma mektubu alan Shalom ben Joseph ise Gazze'ye devam etti ve Nathan'a giderek "bazı sorularına cevap vermesini rica etti... Peygamber, o sırada çok meşgul olduğunu ama başka bir zaman onun bu ricasını severek yerine getireceğini söyledi". Shalom ben Joseph, 1665 yılının Aralık ayında, Kudüs'ten Amsterdam'daki bir dostuna gönderdiği mektupta Nathan'ın "görülmemiş bir bilgeliğe sahip olduğunu, uzak yerlerden pek çok hahamın onun bilgeliğinden faydalanmak için kalkıp geldiklerini ve hepsinin de Nathan'ın Kutsal Ruh adına konuştuğu konusunda hemfikir olduklarını" yazmıştır. Ayrıca Kahire'deki hahamların çoğunun hâlâ Mesih'le peygamberinden şüp-

he ettiklerini belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: "Ama Gazze'de her gün bir bayram havası yaşanıyor. Sinagogda kandiller yakılıp ilahiler söyleniyor. Herkes, Mesih İstanbul'a gittiğinde Türk kralının kendi başındaki tacı çıkarıp onun başına koyacağından, üstelik bunu kendi rızasıyla yapacağından emin."

Shalom ben Joseph'in sözünü ettiği ilahiler, 1605 yılında Gazze'de ölen Kabalist şair Israel Najara'nın eserlerinde işlediği bir tema olan Mesih'in getireceği kurtuluş konulu ilahiler olsa gerek. Nathan'ın ilahileri de Isaac Luria'nın büyük hayranlık duyduğu Najara'nın mistik şiirlerinden uyarlanmıştı. Luria, Najara'nın ruhunun Kral Davut'un ruhundan bir "kıvılcım" olduğunu ve ilahilerinin "yükseklerdeki aileyi" bile büyülediğini söylemişti. Najara'nın Nathan tarafından ilahiye dönüştürülen şiirlerinden biri, kurtuluş gününü ve o günün getireceği mutluluğu coşkulu bir dille şöyle anlatır:

Yakında kurtuluş günü, masum kanın kurtuluş günü gelecek. Düşmanlar arasında ezildiğimiz yeter. Gel, koynumda dinlen. İzin ver sevgilim, o baharat kokulu nefesinden içeyim. O tatlı sesini duyayım, bana şarkılar söyle, tek sevdiğim, tek arzum. Sevinç şarkıları söyle – ben yardımına koşar, seni sürgünden kurtarırım. Sana aşkım sonsuzdur, başını taçlarla süsleyeceğim. Gençliğini vereceğim sana, taze bir pınarın kıyısındaki söğüt gibi açacak dalların.

Shalom ben Joseph'in, Nathan'ın peygamberliğine ve Sabetay Sevi'nin mesihliğine inandığı çok açıktır çünkü çocuklarına yazdığı bir mektupta, "Artık bir kralımız ve peygamberimiz var," der ve onlardan ne var ne yoksa satıp bir an önce Kudüs'e gelmelerini ister.

Shalom ben Joseph, beraberinde Meir Rofe'yle, Nathan'ın 1665-1666 kışında Sabetaycı hareketin yayılması için çalışmalarını yürüttüğü Hebron'a gitti. Shalom ben Joseph'in mektupları bulunamamışsa da, Abraham Cuènque'nin yazdıklarından, Nathan'ın o kış yaptıklarıyla ilgili bilgi edinilebilir. Cuenque'ye göre Nathan,

sayıları üç yüzü aşan yandaşlarıyla birlikte "Makpela mağarasında dua etmek ve karda yıkanmak için" Hebron'a gelmiştir. "Ilıman iklimi nedeniyle Gazze'de kar bulunmadığından, çoğu kış kar yağan ve soğuk hava sayesinde karın birkaç gün boyunca yerde kaldığı Hebron'a gelmişlerdir". Cuenque, Nathan'ın yüz kadar yandaşıyla birlikte kırlara çıkıp çırılçıplak soyunduklarını ve "geleneğe uygun şekilde karlarda yuvarlanarak arındıklarını, Müslümanların her gün oraya gelip şaşkınlıkla bu manzarayı izlediklerini" yazar.

Cuenque'ye göre Hebron'un en tanınmış hahamı, Nathan'ın peygamberliğine inanmamaktadır. "Bu kuşağın en büyük hahamı kabul edilen eğitmen babamız Haham Hayyim Abulafia'nın mübarek ağzından, ona inanmadığını ama 'cemaatle ayrı düşmemek için' diğerleri gibi davranacağını duyduk." Cuenque, Nathan'ın oradan ayrılışından sonra Hebron'lu hahamların, Abulafia'ya giderek Nathan'a inanıp inanmadığını bir kez daha sorduklarını, onun da Nathan'a saygı duyduğunu belirttikten sonra şöyle dediğini aktarır: "Yine de kanaatim değişmedi. Mesih'in bu şekilde geleceğine inanmıyorum. İnançlarımıza göre bu iş böyle olmayacaktır. Onlara [Sabetaycılara] karşı durmayacağım ama yüreğimdeki yargı değişmiş değil." Abulafia'nın tutumu, Sabetaycı hareketin yükseldiği dönemlerde ona inanmadıkları halde, şu ya da bu nedenle ona karşı çıkmayan, ancak Sabetay'ın din değiştirmesinden sonra seslerini yükselten hahamların tutumunun tipik bir örneğidir.

1666 yılının başlarında Kudüs'ten İtalya'ya gönderilen mektuplardan, Nathan'ın burada da eylemlerini sürdürdüğü anlaşılıyor. Bu mektuplardan biri, "Haham Samson'un oğlu Haham Israel Iserles" tarafından, Viyana'daki haham Solomon Hay Saraval'a gönderilmişti ve şöyle diyordu:

İyiliğinize ve sağlığınıza duacılar ordusunun bir neferi olarak... "duvarımızın arkasındaki", dualarımızın Cennet'e açılan kapısı olan kutsal Ağlama Duvarı'nın arkasındaki Tanrı'ya dua ediyorum. Çok yakında Tanrı'nın izniyle atalarımızın dua ettiği

tapınağımızın ve ulusumuzun yükselişini göreceğiz. Çok güzel işaretler gördük ama bunları yazıya dökmemek lazım geliyor, artık her şey bizim tövbe etmemize kalmış.

Söz konusu "güzel işaretlerin" yazıya dökülmemesi gerektiği inancı, Sabetaycılar arasında sıkça görülen bir eğilimdir. Anlaşılan bu işaretlerin inanmayanlar tarafından alay konusu olacağından, hareketin sekteye uğrayacağından korkuyorlardı. Sabetaycıların bu ağzı sıkılığı, Filistin'den Mısır'a gönderilen bir mektuba da konu olmuştur: "Haham Abraham Nathan'ın [Gazzeli Nathan'ın] sözlerinin pek çoğunu yazıyorlar ama bunların gizli tutulması gerekiyor çünkü insanlar ilk bakışta bu sözlerin değerini anlamayabilir ve bunlarla alay ederek hem kendilerine hem de İsrail'e büyük kötülük getirebilirler. Bu nedenle her şeyi yazmıyorlar."

Mesihlik hareketine inanmadığını açıkça ortaya koyan Kudüslü hahamlardan biri de, Sabetay'ı aforoz eden hahamlar kurulunun bir üyesi olan Samuel Garmizan'dı. Garmizan'ın Sabetay'a karşı öfkesi, Mesih'in müritlerine yazdığı mektuplarda kendini "Efendiniz ve Tanrınız Sabetay Sevi" olarak tanıtmasıyla hepten artmıştı. Garmizan, Kudüs'te kalabalık bir cemaate verdiği vaazda, "her kulun haddini bilmesi gerektiğini... hele kendini Tanrı sanmasının kabul edilemez olduğunu" açıklamıştır. Cuenque'ye göre Garmizan, Hebron'lu dört hahamın, Sabetay Sevi'nin isteği üzerine Gaze'ye giden Nathan'a eşlik etmelerine karşı çıkmış ve onlara şöyle yalvarmıştır: "Gitmeyin ne olur! Eğer korktuğunuz, kralın [Sabetay'ın] öfkesiyse, ben sizi ondan korurum."

Sasportas'a göre Shalom ben Joseph'in ve Meir Rofe'nin Amsterdam'a gönderdikleri mektuplarda, "Nathan'dan peygamberliğini kanıtlayan bir mucize göstermesini istedikleri, ancak Sabetay'ın buna izni olmadığını belirterek bu isteklerini geri çevirdiği ve her şeyin açıklığa kavuşacağı o gün, istedikleri şeyi göreceklerini söylediği" yazılıdır. Haham Shalom, Nathan'ın cesaretine ve kendi peygamberliğinden bu denli emin olmasına hayran kalmıştır.

Shalom ben Joseph, Amsterdam'a dönerken beraberinde Nathan'ın "Amsterdam'ın kutsal cemaatine, cemaat liderlerine, bilgelerine, hâkimlerine, büyüklerine ve görevlilerine, İsrail'in tüm iyi kullarına" hitaben yazdığı bir mektup götürdü. Mektup şu nasihatle son buluyordu: "Aranızdaki güçsüz elleri ve zayıf dizleri takviye edin, çünkü Tanrı buyurdu: Kurtarıcınız geldi, adı Sabetay Sevi'dir ve o zaferle ilerleyecek, düşmanlarına galip gelecektir. Dilerim gözleriniz kralın ihtişamına tanık olur. Nathan Benjamin."

Peygamber bu mektubu Sabetay'ın kendisine verdiği ad olan 'Nathan Benjamin' adıyla imzalamıştı, hareketin ilerleyen dönemlerinde de bu adı kullanmaya devam etti. 1665 yılı sonbaharından itibaren müritleri tıpkı Sabetay'a EMİRE demeleri gibi Nathan'a da "İlahi Kandil" demeye başladılar.

1665-1666 kışında Nathan, Diaspora'daki Yahudi cemaatlerine gönderdiği mektuplarla, Filistin'de bulunan ve ticaret hayatında ağır vergilere ve kısıtlamalara tâbi tutulduklarından yoksul düşen Yahudiler için daha fazla bağış toplamamalarını istedi. Hebron'daki *yeşiva*'nın, yani Talmud okulunun başında bulunan Meir Rofe de, Amsterdam'daki velinimeti Abraham Pereira'ya aynı haberi göndermişti. Rofe, 1665 sonbaharında Pereira'ya yazdığı mektupta, "bundan böyle hayırsever bağışlarını değil, kendisini aralarında görmek istediklerini ve onun da Efendilerinin görkemine tanık olmasını arzu ettiklerini" yazmıştır. 1666 yılı başlarında Amsterdam'da dolaşan söylentilere göre Nathan da, Filistin başhahamına, "Diaspora'dan Filistin'e tek kuruş gönderilmesini istemediğini, zenginliklerinin tüm kavimlere yetecek bollukta olacağını" bildirmişti.

Sasportas ise bu davranışın altında kötü bir niyetin yattığını düşünmekte ve peygamberin, Kudüs'teki kendisine inanmayan Yahudileri dışarıdan gelen yardımlardan yoksun bırakarak, harekete katılmaya zorlamak niyetinde olduğuna inanmaktadır:

Pek çokları her yıl Filistin'deki yoksullara gönderdikleri bağışları kestiler... "Mesih sizinle olduğuna göre bizim yardımımıza

ihtiyacınız kalmadı," diyorlardı. Ayrıca Kudüslülerin ne bu sahtekârlığa ne de Mesih'in kurtarıcılığına inandıklarını biliyorlardı. Öte yandan bu sahte dine körü körüne inanmış olan çoğunluk, tüm Kudüslüleri, peygamberi ve Mesih'i inkâr eden kâfirler olarak gördüler.

Büyük olasılıkla Nathan'ın bağışları geri çevirmesinin nedeni, on yıl önce Nathan Shapira Yerushalmi'nin yazdığı bir kitaptan etkilenmesiydi. Shapira'ya göre Diaspora'daki Yahudiler "kendi fiziksel varlıklarına ve mala mülke" önem veriyorlardı. Filistin'deki Yahudiler Mesih'in gelişiyle birlikte gün ışığına çıkacak yeraltı hazineleriyle pekâlâ yetinebilirlerdi:

Yeryüzünde, toprağın derinliklerindeki hazineler açığa çıksın da Filistin'e taşınabilsin diye dehlizler açılacaktır. Bu hazinelerden, "kumda gizli hazineler" [Tesniye 33:19] diye de söz edilmiştir. Her şey Filistin'deki Mesih Krala sunulacak, o da bunları sürgünden dönen herkese hak ettiğince dağıtacaktır, böylece hepsi zenginliklere doyacaktır.

Herhalde Nathan, "zenginliklerinin tüm kavimlere yetecek bollukta olacağını" söylerken, bu kitapta yazılı olanları düşünüyordu.

Nathan ayrıca Yahudilerin sıklıkla yaptığı bir iş olan faizle para vermeyi ve ticareti de yasaklamıştı. Böylelikle Filistin'deki ve Mısır' daki Yahudilerin ticaret hayatındaki rolleri de sona erdi. Livorno' dan, Doğu Hindistan Şirketi'ne yazılan bir mektupta, "İskenderiye'deki Yahudiler, buradaki iş ortaklarına kendilerine daha fazla iş göndermemelerini rica eden mektuplar yazmışlar. Bundan böyle ticaretten çok daha önemli konularla ilgileneceklermiş," deniyordu. Anlaşılan Sabetaycılar, Nathan'ın kehanetinden, yani Mesih'in bizzat Osmanlı Sultanı tarafından kral ilan edileceğinden emindiler.

Bu arada İsrail'in Kayıp Kavimleriyle ilgili söylentiler, Akdeniz kıyılarından Avrupa'ya ve İngiltere'ye yayılmış, buradan kalkan

gemilerle Atlantik Okyanusu'nu aşıp Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgelerine dek ulaşmıştı. Boston'daki Old North Kilisesi'nin ünlü papazı Increase Mather, 1665 yılı sonlarında verdiği pek çok vaazda Kayıp Kavimlerden söz etmiştir. New Haven'lı John Davenport, Increase Mather'ın 1669 yılında Londra'da basılan *The Mystery of Israel's Salvation explained and applied* (İsrail'in Kurtuluşu Esrarının Açıklaması ve İşaretleri) adlı eserinin önsözünde yer alan "Okuyucuya Mektup" başlıklı yazısında bu vaazlardan söz eder. 1667 tarihli önsözde bu vaazların "dünyanın dört bir yanından gelen ve İsraillilerin uzak diyarlardan büyük kalabalıklar halinde Kudüs'e doğru yola koyulduğunu bildiren haberler üzerine" verildiği yazılıdır. Davenport'a göre Kayıp Kavimlerin dönüşüyle "büyük işaretler ve mucizeler ortaya çıkmış... bunları duyanlar hayretler içerisinde kalmış... İsrailliler Avrupa'ya ve Amerika'ya buradaki kardeşlerini kendilerine katılmaya teşvik ve davet eden mektuplar yazmışlardır. Pek çok din adamı ve bilgin, bu olayı Kehanetin başlangıcı olarak yorumlamıştır."

Davenport'un sözünü ettiği kehanet, İsrail'in kurtuluşunu simgeleyen kuru kemiklerle dolu vadinin anlatıldığı Ezehyel 37:1-14'te sözü geçen kehanettir.

Ne Davenport ne de Mather, Sabetay ve Nathan'dan söz etmişlerdir ancak Kayıp Kavimlerle ilgili haberlerin Sabetaycı hareketle bağlantılı olduğu açıktır. Abraham Cardozo, yazdığı bir mektupta Sabetay Sevi'nin "adının İspanyol Hint Adaları'nda bile bilindiğini" söyler. İspanyol Hint Adaları diye sözü edilen yer, Hollanda'dan gelen Marranoların (zorla Katolik dinine döndürülen İspanyol Yahudilerinin) yerleştiği Batı Hint Adaları'dır. Anlaşılan Hollanda'daki Yahudiler, Marranolara da Mesih'in geldiği haberini vererek sürgündeki tüm Yahudiler gibi onların da Kutsal Topraklara doğru çıkılan yolculuğa katılmalarını istemişlerdi.

Görüldüğü gibi Yeni Dünya'da sürgünde olan Yahudiler bile, İsrail'in Kayıp Kavimlerinin izinden giderek Kudüs yoluna koyulma hazırlığındaydı.

9
Sabetay İzmir'e Dönüyor

1665 yazı sona ererken Sabetay Sevi üç yıldır uzak olduğu İzmir'e döndü. 1665 yılı sonlarında Mısır'daki müritlerinin yazdığı mektuplarda Sabetay'ın "sağ salim İzmir'e vardığı... ve başta ailesi olmak üzere tüm cemaatin bayram ettiği" belirtilir.

O sıralarda İzmir'de Sabetay'ın pek çok müridi olduğu bilinse de tüm İzmir cemaatince sevinçle karşılandığına inanmak biraz güç. Buradaki hahamlar da İstanbul'daki başhahamlıktan Sabetay'ın Kudüs'teki hahamlar kurulu tarafından aforoz edildiği haberini ve cemaatten dışlanmasını salık veren emri almış olmalıydılar. Belki de bu nedenle Sabetay, İzmir'e gelişini izleyen iki üç ay boyunca Thomas Coenen'in buradaki Yahudilerden ve Hıristiyanlardan öğrendiği gibi "ortalıklarda görünmemiştir". Olası bir başka neden de, Sabetay'ın tekrar "büyük bir aydınlanma" yaşayana dek süren derin bunalımlarından birine girmiş olmasıydı.

Coenen, Sabetay'ın İzmir'e geldikten sonra uykusuz geceler geçirdiğini, gece yarıları kalkıp denizde yıkandığını, sabahın ilk ışıklarıyla da sinagoga geldiğini yazar. Casale Monferrato'lu haham Samson Bacchi, Sabetay'ın 1665 yılı Eylül ayında İzmir'e vardığını, "Aralık ayına kadar sessiz sedasız bir yaşam sürdüğünü, sabahları erkenden sinagoga giderek Sefaradların geleneğine uygun dualar okuduğunu, dinleyenlerin onun güzel sesine hayran olduklarını,

Sabetay'ın ayrıca yoksullara cömert bağışlarda bulunduğunu, onlara yiyecek ve para vererek [merhametli ve hayırsever] davranışlarını burada da sürdürdüğünü" yazar.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla 1665 yılının Aralık ayı başında Sabetay "aydınlanma" dönemlerinden birine daha girdi. 18. yüzyılın ilk yarısında Mantua'da bulunan haham Solomon Joseph Carpi, Hanuka (Sunma) Bayramı'nın ilk günlerinde Sabetay'ın "gösterişli kıyafetler içinde sinagoga gelerek dualar ve ilahiler okuduğunu, bayramı büyük coşkuyla kutladığını" belirtir. Arezzo'lu Baruch da aynı olayı şöyle anlatır: "Sabetay sabah dualarını çok güzel bir sesle okumaya başladı, öyle ki bütün cemaat hayranlıkla onu dinlemeye koyuldu." Baruch, Hanuka Bayramı'nın ilk haftasında "Sabetay'ın garip davranışlarda bulunmaya başladığını: Söylenemeyen Adı ağzına aldığını, hayvansal yağlar yediğini, Tanrı'nın ve Yasalarının yasakladığı şeyler yaptığını ve başkalarını da bu şekilde davranmaya zorladığını" aktarır.

Hanuka Bayramı'nın ilk haftasında Halep'ten gelen ve iki hahamla iki yaşlı kişiden oluşan bir heyet İzmir'e ulaştı. Bu heyet büyük olasılıkla Sabetay'ın hemen ardından Halep'ten yola çıkmış ancak önce Nathan'ı görmek için Gazze'ye uğramıştı. Hahamlar, Sabetaycılar tarafından peygamber olduklarına inanılan Daniel Pinto ve Kudüslü Moses Galante'ydi. Samson Bacchi'ye göre Halep'ten gelen heyet İzmir'e vardığında Galante, "Sabetay'ın gerçekten de Mesih olduğuna tanıklık etti".

Galante'nin tanıklığı ve Sabetay'ın yine "aydınlandığı" haberleri İzmir'deki Yahudiler arasında büyük heyecan yarattı ve pek çokları Mesih'e saygılarını sunmaya geldiler. Bu olaylardan ilk olarak İzmirli bir Hıristiyan'ın 7 Aralık 1665'te İngiltere'ye yazdığı mektupta söz edilir:

Şehirde bir Yahudi var, Kudüs'ten geleli iki ay olmuş, herkesin içinde Mesih geldi diyor, çok sayıda Yahudiyi de yanına çekmiş. Sadece burada değil İstanbul'da ve geçtiği yerlerde de ona inanan-

lar var. Tanrı bilir, belki de bu dik kafalı ırkı imana getirecek bir adamdır.

Coenen'e göre Sabetay, İzmir'de nereye gitse çevresini kuşatan gönüllü muhafızlar tarafından korunuyordu, bunlar şehrin en yoksul Yahudileri olan "balıkçılar, tavukçular, liman kayıkçıları, hizmetkârlardı; en zenginlerinin bile kaybedecek hiçbir şeyleri yoktu". Sasportas, Türkiye'den yazıştığı kişilerin mektuplarından şöyle bir alıntı yapar: "Sabetay'ın İzmir'deki müritleri taşkın ayaktakımı... sefil dilenciler... ülkenin en yoksul garibanlarıydı." Samson Bacchi ise Sabetay'ın müritlerinin "dertli, bunalımlı kişiler ve kendini bilmez, hoppa kimseler" olduklarını yazar. Öte yandan hem Coenen'in hem de başka kaynakların belirttiğine göre Yahudi cemaatinin önde gelen hahamları ve saygın büyükleri arasında da Sabetay'a inananlar vardı, bu hahamlardan ikisi en başından beri Sabetay'ı destekleyen Isaac Silveira ile Abraham Barzilay'dı.

O sıralarda İzmir başhahamlığı iki haham arasında bölüştürüldü: Hayyim Benveniste ve Aaron Lapapa. Hanuka haftası boyunca Benveniste hahamlar kurulunun pek çok toplantısına başkanlık etti ve bu toplantılardan ilkinde İstanbul'daki başhahamlıktan gönderilen, Sabetay'ın aforoz edildiğini ve lanetlendiğini bildiren mektubu okudu. Sabetay'a karşı hiçbir girişimde bulunulmadıysa da hahamların ona karşı düşmanlık beslediğine ilişkin söylentiler, müritlerinin öfkesini alevlendiriyordu. Leyb ben Ozer, "İnananların inanmayanlardan şiddetle nefret ettiklerini" yazar ve Sabetaycıların her ne kadar açığa vurmasalar da inanmayanların kendileriyle birlikte Sabetay Sevi'nin peşinden gitmeyeceği gerçeğini kabullenemediklerini, bu nedenle "onlardan, Medyenilerden ve Moablılardan bile [eski çağlarda İbranilerle Medyen ve Moab halkları arasındaki savaşlardan söz ediliyor] çok nefret ettiklerini, ellerinde olsa memnuniyetle onların kanını içeceklerini" belirtir.

Gitgide tırmanan gerilim 11 Aralık 1665 Cuma günü doruğa çıktı ve bir grup Sabetaycı, varlıklı bir tüccar olan ve Hayyim Ben-

veniste, Sabetay'ı lanetlediğinde ona arka çıkan Hayyim Pena'yla şiddetli bir tartışmaya girdiler. Tartışma saldırıya dönüştü ve Hayyim Pena canını kurtarmak için kaçarken Sabetaycılar onun evini taşladılar. Saldırılar gün ağarıncaya dek sürdü ve büyük şans eseri kan dökülmeden, Cumartesi yani Şabbat günü başladığı için kalabalığın dağılmasıyla sona erdi.

Bu saldırıyı izleyen olaylar, başta Samson Bacchi ve Thomas Coenen olmak üzere pek çok kaynakta yer alır. Anlatılanlara göre Cumartesi sabahı Hayyim Pena, her zamanki gibi Portekiz Sinagogu'na gitmiş, Sabetay ve müritleriyse başka bir sinagoga gitmişlerdir. Önceki gün Pena'nın, müritlerine ettiği hakaretlere öfkelenen Sabetay, Portekiz Sinagogu'ndaki hahamlara haber göndererek "imansızın" cemaatten kovulmasını ister. Hahamlar bu isteğini geri çevirince Sabetay beraberinde beş yüz müridiyle Portekiz Sinagogu'na gider. Sinagogun kapısını kilitli bulunca eline bir balta alarak kapıyı parçalamaya koyulur. Bunun üzerine içeridekiler kapıyı açarlar, o sırada içeride bulunan Pena ise pencereden kaçar. Müritleri sinagoga doluşurken, Sabetay da kürsüye geçerek sabah ayinini geleneğe aykırı bir şekilde yönetir. Bu olaydan sonra eski Portekiz Sinagogu, Sabetaycıların İzmir'deki üssü haline gelmiştir.

Bacchi'ye göre Sabetay sinagoga girerek cemaatin söylemekte olduğu ilahiyi ortasında kesmiş, kürsüye çıkarak küfür sayılabilecek bir vaaz vermiştir. Vaazın ardından ilahiler ve dualar okumuş, sonunda sabah ayini için belirlenen süre dolduğunda "Bugünkü ibadetinizi yerine getirmiş sayılırsınız," diyerek torbasından basılı bir Tevrat çıkarmış ve bunun elyazması Tevrat'tan daha değerli olduğunu söylemiştir. Sonra Tevrat'tan bölümler okumaya başlamış, bir ara ağabeyi Elijah'ı kürsüye çağırıp haham olmamasına karşın okumayı onun sürdürmesini istemiş, Elijah'ı Türkiye kralı, kardeşi Joseph'i de Roma imparatoru ilan etmiştir. Bacchi, bunun ardından Sabetay'ın "o sırada orada bulunan hahamlar ve Levi soyundan gelenler yerine, alelade kadınları ve erkekleri kürsüye çı-

karıp Tevrat'ı okuttuğunu, daha sonra bu kişilere de krallıklar dağıtarak hepsini birden Söylenemeyen Adı söylemeye zorladığını" yazmıştır.

Dualar sona erdiğinde Sabetay ellerini boru gibi yapıp ağzına götürerek Yeni Yıl Bayramı'nda geleneksel olarak çalınan boynuz boruyu taklit eden bir ses çıkarmıştır. Gershom Scholem'e göre bunu yapmaktaki amacı Şeytanı şaşırtarak *kelipot*'u zayıflatmaktır. Sonra cemaate bu aykırı davranışlarının nedenini açıklamıştır: "Artık Tanrı için çalışma zamanı geldi, [bu nedenle] Yasa çiğnenebilir," ve sinagogun kapısını kırmakla "içlerinde kötü güçler barındıran çok sayıda *kelipot*'u da parçaladığını, bunun anlaşılması güç bir gizem olduğunu" söylemiştir. O sırada orada bulunan ve kendisine karşı oldukları bilinen başhahamla beraberindeki üç hahamı, Kutsal Kitap'ta sözü geçen "eti yenmeyen pis hayvanlara" benzetmiş, kitapta, inanmayanların kendi etlerini yiyen hayvanlara benzetilmesine öykünerek, dördünün de "kendi etlerini yemelerini" söylemiş, Benveniste'yi bir deveye, diğer üç hahamı da sırasıyla bir yaban tavşanına, domuza ve tavşana benzetmiştir. Coenen'e göre bundan sonra Sabetay orada bulunan ve geçmişte İsa'yı reddeden hahamlara dönerek, "İsa size ne yaptı ki ona öyle kötülük ettiniz? Onun da peygamberlerden biri sayılmasını sağlayacağım," demiştir. Ardından mesihlik savaşlarında şehit olacağı yazılan Messiah ben Joseph olduğunu iddia ettiği, 1648 yılında Chmielnicki katliamlarında öldürülen haham Abraham Zalman'dan söz ederek "onu saygıyla anmış, onun için ölmüşlere okunan bir duayı okumuş ve orada bulunan herkes onu hayranlıkla dinlemiştir".

(Gershom Scholem, "Mesih figürünün, biri Davut'un Hanesinden Gelen Mesih, diğeri ise Yusuf'un Hanesinden Gelen Mesih olmak üzere ikiye bölündüğünü" açıklar ve şöyle devam eder: "Messiah ben Joseph, Mesih'in gelişiyle yaşanan felaketlerde ölen Mesih'tir; Messiah ben David ise "Hıristiyan karşıtı olanları sonsuza dek yenilgiye uğratan Mesih'tir.")

• • •

Sabetay konuşmasını bitirince mihraba çıkmış, "odasından çıkan bir damat gibi, sevgili Tevrat'ın kocası olarak" kollarının arasına bir Tevrat tomarı almıştır. Ona göre Tevrat, kutsal Şehine'nin, Mesih'in karısının ta kendisidir, Sabetay ona hitaben en sevdiği şarkıyı, bir Kastilya aşk şarkısı olan "Meliselda"yı söylemiştir:

Yüksek dağ başına çıktım
Nehir kıyısına indim
Orada gördüm Meliselda'yı,
Kralın güzel, sarışın kızını
Sudan çıkan teninin
Göz alan pırıltısını.
Yay kaşları gece gibi siyah
Yüzü bir kılıç gibi ışıltılı
Dudakları kor gibi kızıl ve parlak,
Teni süt gibi taze ve ak.

Ardından Sabetay bu şarkının mistik anlamlarından söz etmiş ve tüm cemaate kendisinin İsrail'in kurtarıcısı Mesih olduğunu ilan ederek Yahudilerin Kutsal Topraklara dönüşüne ve ölülerin dirilme gününe dek meydana gelecek olayları anlatmıştır. Sasportas'a göre Sabetay'ın anlattığı olaylar, Nathan'ın kehanetlerine uygun bir sırayı izlemektedir:

Birkaç gün sonra Türk'ün [Sultan'ın] krallığını alacağını, kralın kendi rızasıyla ona köle olacağını ve bunun gibi bir sürü olmayacak şey söyledi. Karşısındaki ayak takımı ise bu safsataları Tanrı'nın sözleriymiş gibi ciddiyetle dinledi; bu adamın İşaya'nın belirlediği ölçütlere uyup uymadığını, örneğin "Tanrı korkusu kokan bir ter döküp dökmediğini" umursamıyorlardı bile.

Sabetay vaazını bitirdiğinde Hayyim Benveniste, ondan mesihliğini kanıtlayacak bir mucize göstermesini istedi. Bunun üzerine

öfkeden çılgına dönen Sabetay, onu aforoz edeceğini, kendisine yalvarana dek onu affetmeyeceğini ve ona dostları olan develerin etini yedireceğini söyledi. Sonra da cemaattekilerden Söylenemeyen Adı söyleyerek kendisine olan inançlarını göstermelerini istedi.

Bu olayların ardından Benveniste birdenbire saf değiştirmiş ve hemen ertesi gün, "Kardeşlerim, o gerçek Mesih'tir, başkası değil, yalnız o!" diyerek Sabetay'ın müritleri arasına katılmıştır. Leyb ben Ozer'e göre bu davranışının ve daha sonra dostlarına, "Bilin ki uzun zamandır yanılmışım ama şimdi günah işlediğimi itiraf ediyorum," demesinin nedeni, Sabetay'ın bu yeni gücünden korkmasıdır. Sabetay ise Benveniste'yi hiç tereddütsüz müritleri arasına kabul etmiş, ondan övgüyle söz ederek tutumundaki bu değişikliği de, "iyi işler yapan bir adama hak ettiği sevgiyi ve iyiliği göstereceğini" söyleyerek açıklamıştır.

Sabetay artık o denli güç kazanmıştı ki hahamlar kurulunu Joseph Eskapha'dan sonra başlayan çift haham uygulamasını kaldırmaya ve Aaron Lapapa'nın görevine son vererek, Hayyim Benveniste'yi başhaham atamaya zorladı. İzmir'den gönderilen bir responsum*'da Sabetay'ın tıpkı bir kral gibi davrandığı yazılıdır:

Herkesin Portekiz Sinagogu'na giderek hahambaşının elini öpmesini buyuran bir ferman verdi... Tanrı'nın kendilerini kurtuluşa götürmesi için can atanlar hemen oraya koştular, ama gidenler arasında inanmayanlar da vardı... ve Haham Benveniste'nin elini öptüler çünkü Tanrı'nın kutsanmışına karşı gelirlerse, ayak takımının kendilerinden öç alacağından korkuyorlardı.

Bu responsum'a göre Lapapa toplumca dışlanmış, korkuyla eve kapanmıştı. "Bu günden sonra haham Aaron Lapapa, Tanrı onu korusun, evinin bir köşesinde yalnız ve terkedilmiş bir yaşam sür-

* Hahamlar kuruluna götürülen bir soru ya da soruna karşılık, kurul tarafından verilen yazılı yanıt (ç.n.)

dü, dışarı çıkmaya hatta sinagoga gitmeye bile cesareti yoktu çünkü insanlar onu bir kâfir olmakla suçluyor, aşağılıyor, hakaretler ediyorlardı. O ise bunlara hiç karşılık vermeyerek sessizliğini korudu."

Samson Bacchi de Sabetay'ın ertesi pazartesi yaptığı zafer kutlamalarını anlatır: "Coşkulu bir kutlama eşliğinde Tevrat mihraptan alındı, ardından Sabetay türlü şarkılar, ilahiler söyledi –bunların bazıları Hıristiyan ilahileriydi– Sabetay, tamamıyla saf olmasalar da bunlarda bir gizem olduğunu söylüyordu. Ayrıca, "Bugün benim Şabbat günümdür," diye duyurdu. O gece Sabetay bir ziyafet verdi, bu ziyafete gelen müritleri sıraya girip onun ayaklarını öperken, o da onlara para ve kandil dağıtıyordu; Yahudi ya da kâfir herkes, Söylenemeyen Adı söylemeye zorlanıyordu. "Türkler bile bu olanları konuşuyorlardı ama hâlâ ortada bir mucize, hatta işaret sayılabilecek bir doğa olayı bile yoktu. Pek çok cahil kişi, oldukları yerde çırpınarak kehanetlerde bulundular –gerçi bu kehanetlerin hiçbiri gerçekleşmedi– ve, 'Sabetay Sevi İsrail'in kralıdır!' diye haykırdılar ve benzeri şeyler yaptılar."

Arezzo'lu Baruch'a göre İzmir'de ortaya çıkan ilk peygamberler Halep'ten gelen heyetteki Kudüslü Moses Galante ile Halepli Daniel Pinto'ydu. İlk kadın peygamberlerden biri de Sarah Sevi'ydi ve onun "ilahi gücün verdiği ilhamla" kocasının Mesih kral olduğunu söylemesinin ardından başka kadınlar da benzeri kehanetlerde bulunmaya başladılar.

Leyb ben Ozer, talihsiz Hayyim Pena'nın kızlarının da peygamber olduklarını anlatır: Pena'nın iki kızı, ölen annelerinin ardından yas tuttukları için siyah giysiler giymektedirler. Sabetay bunu gördüğünde Pena'ya kızlarının yas giysilerini çıkararak en güzel giysilerini giymelerini emreder. "Korktuğu için Sabetay'a inanarak onunla barışan" Pena da, kızlarına, Mesih'in buyruğuna uymalarını söyler. Kızları bu buyruğa uyup üstlerini değiştirdikten çok kısa bir süre sonra kutsal kehanetlerde bulunmaya başlarlar. Pena bir gün eve geldiğinde evinin etrafında toplanmış bir kalabalık görür. Onlara neden orada beklediklerini sorduğunda, kızlarının kutsal kehanet-

lerde bulunduklarını öğrenir. Pena eve girdiğinde, "Kızlarının titreyerek, çırpınarak büyük sözler söylediklerini duyar. Dediklerine göre bilge Sabetay Sevi'nin cennette bir tahtta oturduğunu, başında krallık tacı olduğunu ve daha pek çok şey görmüşlerdir. Anlattıklarını bitirince arka arkaya defalarca, 'Taç, taç,' demişlerdir."

Sabetay'ın, gelenekleri alt üst ederek sinagogda kadınları Tevrat'ı okumaları için kürsüye çağırması, bazılarına göre karısı Sarah'ın etkisinde kalarak yaptığı bir aykırılıktır. Mesih olarak ortaya çıkışının ardından, daha öncekilere hiç benzemeyen bir son düzen kurmak istediği, bu amaçla o güne dek ibadet şekillerini ve insan ilişkilerini düzenleyen tüm yasaları geçersiz kılacak bir devrim peşinde olduğu da düşünülebilir. Coenen'e göre ise Sabetay'ın kadınları duaya çağırmasının altında yatan neden, kadınları da kendi safına çekmek istemesiydi. Coenen tarafından aktarılan vaazlarından birinde Sabetay, kadınları eski çağlardan beri kısıtlayan bağları çözeceğini, onlara özgürlük vereceğini vaat eder: "Havva'nın günahı yüzünden acılar çekerek çocuk doğuran, kocalarının iznine ve insafına tâbi olan zavallı kadınlar, yazık size. Kurtuluşunuz yakındır, çünkü ben sizleri de kocalarınız gibi özgür ve mutlu kılmaya; Âdem'in günahını silmeye geldim."

Sabetay İzmir'e dönüşünün ardından kadın-erkek arasında alışılagelmiş sosyal ilişki kurallarını da hiçe saymıştır. Eski dostlarının evlerini ziyaret ederken, boşandığı eşlerinden her ikisiyle de görüşmüş, onlarla oturup samimi sohbetler etmiştir. İtalya'daki kaynaklar, Sabetay'ın düzenlediği bir şölende müritleri arasındaki kadınların ve erkeklerin hep birlikte dans ettiklerini, bu arada Sabetay'ın da ilk karısını başka bir odaya götürerek, burada onunla baş başa kaldığını anlatır. Bu olay üzerine Emanuel Frances, Sabetay karşıtı şiirlerinden birini daha yazmıştır:

Tanrı'nın adamı mı bu, yoksa bir hain mi,
İğrenç bir günahkâr, utanmaz bir zâni mi?
Herkesin içinde Şabbat'ı hiçe saydı

Sonra da sinagogun kapısına dayandı.
Bir cüretle Söylenemez Adı söylemeye kalkar,
Küfürbaz ağzından yalan yeminler akar.
Kendine yasak kadınları bir bir kucaklar;
İlk önce birini, sonra ötekini okşar.
Büyülenmiş gibi ona bakakalan budalalar,
Bütün bu yaptıklarında derin bir mânâ arar.

Yine aynı sıralarda Sabetay'ın karısı Sarah'ın, bir doktorun oğlunu baştan çıkarması ya da buna yeltenmesi büyük bir skandal yaratmıştır. Ateşli bir Sabetay karşıtı olan Moses ben Habib'e göre, doktorun oğlunu, karısının bulunduğu odaya girmeye ikna eden Sabetay'ın ta kendisidir, ne var ki genç adam, Sarah'ın kendisine yaklaşımını görünce odadan kaçmıştır. Bunun üzerine Sabetay, doktorun oğlunun kaçışına hayıflanarak, "Onun [Sarah'ın] istediğini yapsaydı muazzam bir *tikkun* yaşayacaktı," demiştir.

Sabetay'ın cinsel tabuları altüst edişine ilişkin anlatılan hikâyelerin çoğu, gerçekte çok daha ileriki yıllarda meydana gelen, ancak onun 1665 yılı sonlarında İzmir'de kaldığı döneme atfedilen olaylardır. Bunların arasında 1665 yılında gerçekleşmiş olması muhtemel bir olay, Sasportas tarafından şöyle anlatılır: Sabetay İzmir' deyken ona üç bakire sunulmuş, Sabetay bu bakireleri bir hafta evinde tuttuktan sonra el sürülmemiş halde geri göndermiştir.

Sabetaycıların Portekiz Sinagogu'nu ele geçirmelerinden sonraki Salı günü, yani Tebet ayının 7. günü Sabetay, kendisine ve karısına gelen bir vahyi anlatarak müritlerini hayrete düşürmüştür. Dediğine göre, Sarah'la evliliğinin gereğini henüz yerine getirmemiştir ve mesihliğinin tam olarak gerçekleşmesi için karısıyla cinsel ilişkide bulunması gerekmektedir. Sabetay ve Sarah o gece birlikte olmuşlar –ya da olduklarını söylemişler– ertesi sabah da evlerinin önünde bekleşen coşkulu kalabalığa kan lekeli çarşafı göstermişlerdir. Bu garip olay, Leyb ben Ozer tarafından anlatılmıştır. Kaynaktan anlaşıldığı kadarıyla Sabetay, Kutsal Ruh'un kendisine görün-

düğünü ve Sarah'la birlikte olmasını salık verdiğini belirtmiştir, Sabetay önceki iki evliliğinde de olduğu gibi o güne dek karısına el sürmemiştir. Sarah da kendisine gelen bir vahiyde "kocasına teslim olması gerektiğinin söylendiğini, bu nedenle Tebet ayının 7'sinde, yaratılışın beş bin dört yüz yirmi altıncı yılında [1665] emredileni yaptıklarını" söylemiştir. Ertesi gün de âdet olduğu üzere bekâretinin kanıtını göstermiş, bu gösteri İzmir'deki Sabetay'a inanan Yahudiler arasında büyük sevinçle karşılanmıştır.

Leyb ben Ozer, Sabetay'ın bu olaydan sonra bir zafer alayı eşliğinde İzmir'deki bir sinagoga gidişini anlatır. Alayın başında bir haham yardımcısı yürüyor, elinde hoş kokulu baharatlarla dolu gümüş bir kâse taşıyordu, onun arkasında iki kişi, içlerinde suda yüzen güller ve başka çiçekler olan vazolar taşıyorlardı, arkalarında da "kılıfında bir tarak taşıyan yaşlı bir bilge" vardı. Onların ardından,

> *Sabetay Sevi görüldü, iki yaşlı bilgenin arasında yürüyordu, elinde her zaman yanında taşıdığı ve onurlandırmak istediği kişilerin başına değdirdiği gümüş suyuna batırılmış yelpazesi vardı. Bu şekilde sinagoga doğru ilerledi, peşinden ona hürmet eden yüzlerce insan geliyordu, sonra sadece kutsal Şabbat gününde söylenen ilahileri söyleyen başkaları da bu kalabalığa katıldı.*

Sabetay sinagogdaki ayini yönettikten sonra orada bulunanlara Söylenemeyen Adı söylemelerini emretti, cemaatteki pek çok kişi bundan rahatsız oldularsa da çekindikleri için itiraz edemediler. Ayinin sonunda Sabetay cemaatten yoksullar için para toplattı. Leyb ben Ozer bu konuda şunları yazmıştır: "Kimse Sabetay Sevi'nin onuruna yapılan bağışa katılmayı reddedemediği için büyük miktarda para toplandı, aralarında istekleri dışında para verenler de vardı. Sabetay sinagogdan çıktığında yüzlerce insan –genciyle yaşlısıyla yüzlerce erkek, kadın ve çocuk– yanına koşup onun ellerini öperek saygılarını gösterdiler."

Coenen'e göre Sabetay, o gün sinagogda, Sarah'ın bir oğlan doğuracağını ancak bu çocuğun ömrünün çok kısa olacağını söylemiştir. Bütün bunların Sabetay'ın iktidarsızlığını ve Sarah'ın ahlaksızlığını unutturmak için tezgâhlanan bir oyun olduğu öne sürüldüyse de, Sarah gerçekten de 1666 yılının Ekim ayı başlarında bir oğlan doğurmuş ve bu çocuk, Sabetay'ın kehanetine uygun şekilde, küçük yaşta ölmüştür.

Bunu izleyen olaylar o kadar hızlı gelişmiştir ki döneme ait tarihçelerde birbirini tutmayan, karmaşık bir sırada yer alırlar. Büyük olasılıkla Sabetay'ın Portekiz Sinagogu'na girişinden sonraki hafta gerçekleşen ilginç bir olay, Sabetay'ın İzmir kadısını ziyaretidir. Sabetay, hakkındaki şikâyetler nedeniyle kadının huzuruna çağırılmış olsa gerek. Coenen'e göre kadı, Sabetay'ın bir deli'ya da meczup olduğuna kanaat getirmiş ve onu cezalandırmamıştır ancak hem Sabetaycılardan, hem de ona inanmayanlardan rüşvet almıştır. Sabetay kadıya giderken müritlerinden oluşan bir kalabalık da ona eşlik etmiş, Sabetay yol boyunca onlara Mezmur 118:16'yı okumuş, "Tanrı'nın sağ eli kalktı; Tanrı'nın sağ eli adaleti yerine getirdi". Hiçbir ceza almadan kadının huzurundan ayrıldıktan sonra da zafer içinde aynı sözleri tekrarlamıştır.

Sabetay'ın kadının huzuruna çıkışıyla ilgili pek çok söylence doğmuştur. Bunlardan biri, Coenen tarafından şöyle anlatılır: Sabetay kadının karşısına geçip konuşmaya başladığında ağzından fışkıran alevler, kadının sakalını yakmıştır. O anda kadıyla Sabetay arasında ateşten bir sütun belirmiş, bunun üzerine dehşete kapılan kadı şöyle haykırmıştır: "Götürün onu buradan, korkudan elim ayağım boşaldı. Bu adam etten ve kandan değildir, Tanrı'nın bir meleğidir."

Rycaut, İzmir'deki Yahudi cemaatini kontrolü altına alan Sabetay'ın müritlerinin hızla arttığını yazar:

Artık İzmir'deki Yahudiler Sabetay'ın bulunmadığı hiçbir davet vermiyorlardı, onsuz ne bir nikâh kıyılıyor ne bir sünnet dü-

günü yapılıyordu; Sabetay bu tür kutlamalara beraberinde kalabalık bir mürit grubuyla katılıyor, onun geçtiği sokaklara kıymetli halılar seriliyordu; ama bu Ferisi öyle alçakgönüllüydü ki, üstlerine basmak istemediği bu halıları, eğilip kenara çekiyordu.*

Rycaut, Sabetay'ın "insanların akıllarında yer ettikten ve onların hayranlığını kazandıktan sonra kendini Tanrı'nın Oğlu Mesih ilan ettiğini" ve müritlerini çeşitli unvanlarla ödüllendirdiğini belirtir: "Kendini iyiden iyiye büyük görmeye başlayan Sabetay Sevi, büyük kehanetlerde bulunarak Kutsal Topraklara dönerken, İsrailoğullarını yönetecek ve Kurtuluştan sonra adalet dağıtacak olan kişileri seçmeye ve onlara Mesih'in krallığında prenslikler dağıtmaya başladı."

Sabetay bazılarına o sırada dünyada var olan krallıkları vererek, bazılarına da İsrail ve Yuda'nın büyük krallarının yeniden bedene gelmiş ruhları olduklarını söyleyerek müritlerini ödüllendirdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Elijah'ı Türkiye kralı, Joseph'i de Roma imparatoru ilan etmişti. Bu kez onlara Kutsal Kitap'ta adı geçen unvanları da verdi, Elijah İsrail krallarının kralı; Joseph de Yuda krallarının kralı olacaktı. Yeni atanan kralların bazıları, Sabetay'dan krallıklarını belgeleyen mektuplar istediler, Sabetay'ın bu kişilere verdiği mektuplar o kadar değerli sayılıyordu ki, o güne dek sefil bir dilenci olan "Kral Rubio" adlı bir kişi, kendisine krallığı için önerilen yüklüce bir serveti geri çevirmişti. Coenen'e göre bu unvanlar İzmir'de hayli ciddiye alınıyor, yeni krallar birbirlerine bu unvanlarıyla hitap ediyorlardı. Örneğin Isaac Silveira'ya "Kral Davut", Abraham Yakhini'ye ise "Kral Süleyman" deniyordu. Sasportas'a göre Sabetay, Yakhini'yi İstanbul krallığına da atamış ve ona kâhinlik gücü vermişti: "Deniliyor ki Efendi, elini onun

* MÖ II. yüzyılda ortaya çıkan, dindarlıklarıyla ve katı kurallarıyla tanınan Yahudi tarikatının bir üyesi. Bu tabir, kendini herkesten çok dindar gören kişiler için de kullanılıyordu. (ç.n.)

üzerine koyarak ona kâhinlik gücü vermiş. O anda Yakhini'nin alnında yıldıza benzeyen bir şekil oluşmuş –bana kalırsa bu, Satürn gezegeniydi– ve o andan itibaren Yakhini de yeni krallığa ilişkin kehanetlerde bulunmuş ve onun varlığına tanıklık etmiş."

Pek çok kaynakta belirtildiğine göre adı belirtilmeyen tanınmış bir Yahudi doktor da Portekiz krallığına atanmıştır. Fransız bir kaynağa göre bu kral, uzun süre Bordeaux'da yaşamış Portekizli bir Marrano'dur ve, "Pek çok akrabası Yahudi olduklarını gizleyerek hâlâ orada yaşamaktadır, bu adam da çok yakında Portekiz kralı olacağından emindi çünkü Mesih, İzmir'den ayrılmadan kısa süre önce ona bu krallığı vaat etmişti."

Sabetay'ın mesihlik gösterisinin ikinci perdesi, 18 Aralık 1665'te, Tapınağın yıkılışı anısına oruç tutulan Tebet ayının 10. gününde sahnelendi. Sasportas, Sabetay'ın bu tür yas tutmaların artık sona erdiğini ilan ederek bu orucu da kaldırdığını ve "orucun üzüntüsünün sevinçli bir bayrama dönüştüğünü" yazar. Bu davranışı, sayıları az da olsa hâlâ İzmir'deki Sabetaycı harekete karşı direnenlerin, özellikle de haham Solomon Algazi'nin büyük tepkisine neden oldu ve hahamla birlikte çok sayıda yandaşı oruçlarını bozmayı reddettiler. Sabetay'ın müritleri bu "kâfirlere" saldırarak onları neredeyse linç ettiler. Algazi'yle birlikte iki haham İzmir'den kaçarak canlarını kurtardı, diğerleriyse oruçlarını bozarak Sabetaycılara katıldılar.

19 Aralık günü Sabetay bir hafta önce Portekiz Sinagogu'nda yaptıklarından dolayı özür diledi ve "kutsallığına saygısızlık ettikleri geçen Şabbat'ın telafisi için" herkesi oruç tutmaya davet etti. Ne var ki Emanuel Frances'e göre aynı gün öğleden sonra fikrini değiştirerek tüm müritlerine oruçlarını bozmalarını, Tanrı'nın onları affettiğini söyledi.

Coenen, o Cumartesi günü İzmir'deki sinagogların bazılarına "Sabetay Sevi'nin Tacı" olarak adlandırılan çiçeklerden yapılmış birer taç konulduğunu belirtir. Ayrıca ülkenin hükümdarı için edilen dualarda büyük bir değişiklik yapılarak, Osmanlı sultanının adının geçtiği yerlerde Sabetay Sevi'nin adının yer aldığını ve

bu duanın şu şekilde okunduğunu aktarır: "Mesih'imiz, Yusuf'un Tanrısının Kutsanmışı, Kutsal Aslan ve Kutsal Geyik, Doğruluğun Mesihi, krallar Kralı, sultan Sabetay Sevi. Krallar kralının yıldızı ve krallığı yücelsin. Hükümdarların ve prenslerin kalplerini, ona ve hepimize ve tüm İsrail'e karşı iyi niyetle doldur. Amin."

Sabetay'ın İzmir'e dönüşünün ardından yaşadığı aydınlanma dönemi bu kez sadece iki hafta sürdü ve 1665 yılı Aralık ayının sonlarına doğru coşkulu ruh hali yerini, karanlık dönem olarak adlandırdığı bunalımlı, melankolik bir ruh haline bıraktı. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine, yani İstanbul'a doğru yola koyulma zamanı gelmişti. Sabetay, kral unvanını verdiği ve aralarında Moses Galante, Daniel Pinto ve Polonyalı Elijah adlı bir hahamın da bulunduğu üç ya da dört hahamla birlikte küçük bir teknede kendileri için yer ayırttı. Sarah ise daha sonra müritleriyle birlikte karadan yolculuk etmek üzere İzmir'de kaldı. Hollandalı bir kaynağa göre Sabetay'ın bu ani ayrılışının bir nedeni de, İzmir'deki Osmanlı otoritelerinin şehri terk etmesi için ona üç günlük bir süre tanımış olmalarıydı.

30 Aralık 1665 günü Sabetay kendisine eşlik eden hahamlarla birlikte İzmir'den ayrıldı ve bir daha da doğduğu yer olan bu şehre dönmedi. Daha önce iki kez kimsenin tanımadığı bir adam olarak kovulduğu yerden, bu kez krallığına giden bir Mesih olarak, zafer içinde ayrılıyordu.

Arezzo'lu Baruch'a göre Şebat ayının 4'ünde, yani 1666 yılı Ocak ayında Sabetay İstanbul yolundayken, İzmir'de Abraham ben Jacob Jessurun adlı bir Sabetaycı, Mesih kralın nihayet geldiğini bildiren uzun bir kehanette bulundu:

> *Tanrım, sözlerini işittim. Tanrı hükmeder, hükmetmiştir ve ebediyen hükmedecektir. İşitin ey İsrail, Tanrımız, Efendimiz birdir. Muzaffer krallığı ebedi olanın adı kutsansın. Kralımız Sabetay Sevi, krallık tacıyla taçlandırılmıştır... Kral Sabatay Sevi, krallığındaki tahtında oturmaktadır.*

10

Kıyamet Günü Yaklaşıyor

Sabetay 1665'in sonlarında İzmir'den ayrıldığında mesihlik hareketi zirvedeydi. Dünyanın dört yanına dağılmış Yahudiler arasında dolaşan mektuplarda ve söylencelerde Mesih'in nihayet geldiği, Yahudileri İsrail ülkesine, yani kurtuluşa götüreceği anlatılıyordu.

Leyb ben Ozer, Sabetaycıların kurtuluş gününe nasıl hazırlandıklarını şöyle anlatır: "Peygamber Nathan'ın kehanetlerinde ve Sabetay Sevi'nin vaazlarında günahlarından arınmayanların Sina'da ve Kudüs'te huzur bulamayacakları, sonsuza dek lanetlenecekleri ve ayıplanacakları bildiriliyordu. Dünyanın yaratılışından beri görülmemiş bir tövbekârlık rüzgârı esiyordu."

Leyb ben Ozer'e göre Sabetay'ın müritleri hafta boyunca oruç tutuyorlar, geceleri sadece birkaç saatlik uykunun ardından gece yarısı ayinleri için kalkıyorlar, sonra gün doğumunda tekrar kalkarak törensel banyolar eşliğinde günah çıkarıyorlardı. Kış ayları boyunca bazıları çırılçıplak soyunarak günahlarından arınmak için karlarda yuvarlanıyorlar, bunun ardından da dikenler ve ısırgan otlarıyla vücutlarını dalıyorlardı.

Leyb ben Ozer, pek çok Sabetaycının ebedi kurtuluşa, Kutsal Topraklara doğru çıkacakları yolculuğa hazırlık olarak, sahip oldukları her şeyi haraç mezat elden çıkardıklarını da belirtir. "Çok yakında Filistin'e gideceklerinden emindiler, arkalarında hiçbir şey

bırakmamak için mallarını mülklerini ederinin yarısına satıyorlardı. Genç erkekler cennete girebilmek için çeyizi olmayan yetim kızlarla evleniyorlardı. Kimse bekâr kalmak istemediği için önlerine çıkan ilk kızı alıyorlardı."

Leyb ben Ozer, zenginle yoksul arasındaki ayrımın da kalktığını belirtir: "Zenginlerle yoksullar arasında hiçbir fark kalmamıştı... zaten herkesin tek endişesi bir an önce kurtuluşa ermek olduğundan, yoksullar ihtiyaç duydukları her şeyi bunlara sahip olanlardan alıyorlardı."

Ayrıca Sabetaycıların iş ve ticaret hayatı da sona ermişti:

Tek bir Yahudi bile çalışmıyordu. Dükkânlar kapanmış, zanaatkârlar her zamanki işlerini bırakıp kendilerini günahlarından arınmaya ve oruca vermişlerdi. İnsanlar mallarını mülklerini bulabildikleri ilk alıcıya çok düşük bedellere satıyorlardı, böylece Mesih'le İlyas peygamber ortaya çıkıp sonun geldiğini duyurduklarında, vakit kaybetmeden onlarla birlikte yola çıkabileceklerdi.

Leyb ben Ozer, kitleleri etkisi altına alan bu kurtuluş hazırlığının Hıristiyan ülkelerden çok, Osmanlı topraklarında görüldüğünü belirtir: "Türkiye'deki Yahudiler, diğerlerinden on kat fazlasını yapıyorlardı çünkü özellikle onlara tövbe etmeleri söylenmişti, onlar söz konusu mucizelere bizzat tanık olmuşlardı, bizlerse olup bitenleri mektuplardan haber alıyorduk."

Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanından gelen haberler de aynı doğrultudaydı: Sabetay Sevi'nin müritleri işi gücü bırakmış, kendilerini duaya ve tövbeye adamışlardı. 1665 yılı sonlarında Mısır'dan gönderilen bir mektup, Gazze'deki durumdan şöyle söz eder: Kral –yani Sabetay– peygamber Nathan'ın bildirdiğine göre bizzat Sultan tarafından tahta geçirileceği İstanbul'a doğru yola çıkmak üzeredir. Mektubun yazarı, Kudüs'teki Osmanlı paşalarının peygamber Nathan'ın elini öptüklerini, "her saftan insanların (Yahudiler, Türkler ve Hıristiyanlar) görülmemiş bir birlik

içinde olduklarını, komşu ülkelerin bu insanlar arasında ortaya çıkan mucizelere hayret ve korkuyla baktıklarını" belirtir. Burada toplanan insanlar,

> *ibadet, tövbe ve hayır işleriyle meşguldüler, sadece dünya zevklerinden değil alışveriş ve ticaretten de kaçınıyorlardı, hele (peygamber Nathan'ın tefecilik olarak adlandırdığı) faizle para verme kesinlikle yasaktı, Kudüs'te geçim sıkıntısı diye bir şey kalmamıştı, öyle ki eskiden on lira olan bir mal artık bir liraya alınabiliyordu.*

24 Eylül 1665 yılında İskenderiye'deki Joseph Azobib'den, dostu Moses Tardiola'ya yazılan mektupta Gazzeli Nathan'ın, Sabetay Sevi'nin Mesih olduğunu ve Kudüs'teki Tapınağı "beş yıllık bir süre içinde" yeniden inşa edeceğini duyurduğu haber verilir. Azobib şöyle yazmıştır: "İki haftadır gece gündüz sana yazıyor olmama karşın peygamberin kurtuluşumuza ilişkin söylediği binlerce yeni şeyi aktaramadım." İskenderiye'de "öyle bir tövbekârlık rüzgârı esmektedir ki, cemaatin üçte birinden fazlası çuval bezinden giysiler giyerek kendilerini günahlarından arınmaya adamıştır". Azobib, Kudüs cemaati adına yolculuk eden dostu Tardiola'dan, geçtiği Trablus'ta da Sabetay'ın mesihliğini duyurmasını ister.

O sırada Trablus'ta bulunan ve Sabetay'ın Mesih olduğu haberini alanlardan biri de, ileride Sabetaycı hareketin en önemli peygamberlerinden ve din bilimcilerinden biri olarak Gazzeli Nathan'a rakip gösterilecek ve onun yerine geçecek olan Abraham Miguel Cardozo'dur.

Cardozo 1627'de Portekizli bir Marrano ailesinin oğlu olarak doğdu, aralarında büyük yaş farkı olan ağabeyi Isaac'ın yanında Madrid'de büyüdü ve Salamanca Üniversitesi'nde hem tıp, hem de iki yıl boyunca ilahiyat okudu. Yirmi bir yaşındayken ağabeyiyle birlikte önce Venedik'e, ardından Livorno'ya gitti, burada her ikisi de atalarının dini olan Yahudiliğe döndüler. Abraham Cardozo büyük olasılıkla Padua'da tıp öğrenimini sürdürdü ve uzun hayatının

sonuna dek doktorluk yaptı. Yine aynı sıralarda İbrani dili ve edebiyatını öğrendi, çalışmalarını büyük bir gayretle, kendi deyimiyle "Tevrat çadırında oturarak" sürdürdü ve Luriacı Kabala'nın "gizli bilgilerine" daldı. Kabala çalışmalarına kendini öyle kaptırdı ki bir süre sonra sanrılar görmeye başladı, kendi dediğine göre 1658 yılında başlayan bu sanrıların ilkinde Isaac Luria ona göründü. Cardozo bu sanrılardan sonra dünyanın sonunun yaklaştığına ve Mesih'in yakında ortaya çıkacağına ilişkin kehanetlerde bulunmaya başladı.

Cardozo, Kahire'de beş yıl kaldı, bu sürede Raphael Joseph Çelebi'nin yanında olan Sabetay'la tanışmış olabilir. Buradan Trablus'a geçerek, 1664 yılında Trablus Beyi Osman Paşa'nın özel doktoru oldu. Mektuplarında yazdığına göre buradayken kendisine gelen bir vahiyde ertesi yıl Mesih'in ortaya çıkacağı bildirilmişti. Gazzeli Nathan'ın Sabetay Sevi'nin mesihliğini ilan ettiğini öğrenince Sabetaycı harekete katılarak hareketin en ateşli savunucularından biri oldu. Ağabeyi Isaac'a yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Tüm kalbimle, zerre tereddüt ya da şüphe etmeden inanıyorum ki Sabetay Sevi gerçek Mesih'tir, ihtişamı yüce olsun." Cardozo, Sabetay'ın Davud'un Hanesinden Gelen Mesih olduğunu, kendisinin ise Yusuf'un Hanesinden Gelen Mesih olduğunu iddia ediyordu. Bu nedenle kendisi, Mesih'in son gelişinden önce ortaya çıkıp gerçek inancı gösterecek ve hahamların zulmüne uğrayacak olandı (en azından Cardozo'nun eski kehanetlere getirdiği yorum böyleydi). Ağabeyine yazdığı mektuplarda, hahamların Sabetaycı harekete karşı olmalarına sevindiğini, böylelikle hahamlar bile Sabetay'dan şüphe ederken, onun mesihliğine inananlar olmasının, bunun ne kadar gerçek ve saf bir inanç olduğunu kanıtladığını söylüyordu.

1666 yılı başlarında Amsterdam'a, öğretmen Jacob Taussig'e gelen bir mektupta şöyle deniyordu: "Safed'li kardeşlerimiz yazmışlar ki ... bu yıl [yeniden inşa edilecek olan Tapınak] için adaklarımızı şimdiden hazırlamalıymışız." Safed'den gönderilen mektuplarda Gazzeli Nathan tarafından derlenen yeni bir Sabetaycı dua kitabından söz ediliyordu, bu kitapların bir baskısının önsö-

zünde Amsterdam'lı haham Solomon Oliveira'nın şu sözleri yer alıyordu: "Safed'den gelen bu yeniliği sizlere iletebilmek için durup dinlenmeden çalıştım."

Safed'deki müritler arasında, Hayyim Vital'in eserlerini ilk yayınlayanlardan olan tanınmış Kabalist Benjamin ha-Levi de vardı. Arezzo'lu Baruch'a göre 1666 yılında Benjamin'le oğlu Solomon, Mantua'daki dostlarına, "Kralımız Sabetay Sevi tarafından kurtuluşumuz konulu uzun mektuplar" yazmışlardı.

Baruch, Sabetay'ın müritleri arasında ortaya çıkan peygamberlerden ve bunların vahiylerini iletme şekillerinden de söz etmiştir. Anlattığına göre bu kişiler önce derin bir uykuya dalıyorlar, ardından ölü gibi yere yığılıyorlardı. Yaklaşık yarım saat sonra dudakları hiç kıpırdamamasına karşın ağızlarından yükselen bir ses övgü ve teselli dolu sözler söylüyor, ardından hep birlikte, "Sabetay Sevi, Yakup'un Tanrısının Kutsanmışı," diyorlardı. Bu kendinden geçme hali sona erdiğinde "ayağa kalkıyorlar, ne dediklerini ya da ne yaptıklarını hatırlamıyorlardı. İzmir'de böyle yüz elliyi aşkın peygamber ortaya çıktı."

Sabetay'ın gelişini haber alan İstanbul'daki müritlerin sevinç ve heyecanı, 1667 yılında bir Katolik rahip (büyük olasılıkla bu rahip Jacob Becherand'dı) tarafından kaleme alınan, *Relation de la veritable Imposture de faux Messie des Juifs, nommé Sabetay Sevi* (Yahudilerin Sabetay Sevi adlı Sahte Mesih'inin Sahtekârlığının Hikâyesi) adlı eserde anlatılır. Bu eserin yazarı; Sultan'ı tahttan indireceğine inandıkları Sabetay'ın gelişini, "insanın kendi gözüyle görmeden anlaması olanaksız bir coşku içinde beklediklerini ... Bütün sohbetlerin konusunun savaş ve sonrasında Hilal'in ve Haç'ın altındaki tüm krallıkların düşmesiyle kurulacak olan İsrail krallığı olduğunu" aktarır. Burada sözü edilen savaş, Venediklilerle Osmanlılar arasında gitgide büyümekte olan Girit sorunuydu – pek çokları bunu, Mesih'in krallığının kurulmasıyla sonuçlanacak bir dizi olayın başlangıcı sayıyordu.

• • •

1665 yılı Aralık ayında İtalya'daki Siena'da doğan Yahudi erkek çocuklara Sabetay adının verilmesinden de anlaşılacağı gibi, Sabetaycı hareket burada da ilerliyordu. İtalya'nın kuzeyindeki bir kasabada yaşayan bir sünnetçi, çocuklara bu adın verilmesinin nedenini şöyle açıklıyordu: "İsrail'in her yanından gelen haberler, çok yakında Sabetay Sevi adlı bir hahamın bizi kurtuluşa götüreceğini bildiriyor." Sünnetçi, bu yorumu sünnet ettiği çocukların adlarını yazdığı bir deftere yazmış ve, "Mesih'imizin gelişinin ilk yılı" şeklinde tarih düşmüştü.

Aynı sıralarda hareketin dalgaları Venedik'e de ulaşmıştı, Veneto'dan geçen bir Yahudi gezgin, Sabetaycı dostlarının burada da etkili olduklarını, böylece "*Şema* duasını [Tesniye 6:4-9'dan bir bölüm] bile okuyamayan günahkârların, cahillerin... hatta piçlerin bile kendilerine bedavaya ders veren üç hahamla birlikte canla başla çalıştıklarını" yazmıştır.

Aynı gezgin, 16 Şubat 1666'da Casale Monferrato'dan ailesine yazdığı bir mektupta Sabetaycı hareketin doruğa çıktığı yerler arasında Frankfurt'un da olduğunu, buradaki Yahudilerin de Kutsal Topraklara gitmeye hazırlandıklarını anlatmıştır:

> *Sizden ricam şudur: Tüm cemaate işlerini bir an önce bitirmelerini söyleyin. Şu kadarını söylemekle yetineceğim, ticarete son versinler zira kurtuluşumuzun beklenenden çok daha erken gerçekleşeceğine ilişkin umutlar doğdu. Frankfurt'ta yolculuğa hazır halde bekleyen dört yüz aile var, aynı yerden pek çok aile ise çoktan yola çıktı.*

Gezgin, beklenen müjdenin bir gece önce ulaştığını, "insanların sevinçten ağladıklarını, yakında sahnelemeye hazırlandıkları bir oyundaki rollerinin yazılı olduğu tüm kopyaları derhal yırtıp attıklarını, artık zamanlarını bu tür eğlencelere değil, Yasayı okumaya ve hayırlı işler yapmaya adayacaklarını" yazmış, o gün içerisinde yeni ibadetlerin açıklanacağını ve Şabbat ayini için yapıla-

cakların bir kopyasını ailesine göndereceğini belirtmiştir. Yazdığına göre, yeni haberler beklenmektedir ve yola çıkmadan önce bu haberleri de ailesine iletecektir, ne var ki böyle sevinçli bir zamanda oradan ayrılacağı için üzgündür. "Buradan ayrılmak beni üzüntüye boğuyor çünkü bu cemaatte olağanüstü şeyler olacağına inanıyorum. Eğer Tanrı'nın rızasını almak istiyorsak, hepimiz kardeşlerimizin iyiliği için çalışmalıyız. Burada hiç kimse birbirini suçlamıyor ama, el birliğiyle, haksız kazançları sahiplerine iade etmek için çabalıyorlar."

"Haksız kazançların sahiplerine iadesi" uygulamasının İtalya'da pek rağbet görmediği anlaşılıyor. Arezzo'lu Baruch, "Koskoca İtalya'da tek bir adamın bir başkasına gidip, 'İşte haksız yere senden aldığım yüz lirayı geri veriyorum,' dediği duyulmuş değil," diyor.

Bu arada cemaatin önde gelen hahamlarından bazıları, Sabetaycı harekete katılmayı reddediyorlardı. Livorno hahamı Joseph ha-Levi, cemaatine verdiği vaazlarda kişinin kendine eziyet etmesiyle tövbekârlık olmayacağını açıklıyor, yeni Mesih'in peygamberinin salık verdiği uygulamalardan kaçınmalarını öğütlüyordu. Daha sonra Sasportas'a yazdığı bir mektupta şöyle demişti: "Buralarda yönünü şaşıran ve benden günahlardan arınma yöntemleriyle ilgili bilgiler vermemi isteyenlere bir vaaz verdim... ve onları gerçek tövbeye davet ettim." Joseph ha-Levi, cemaatine "tövbe etmenin oruç tutarak ve kendi kendini cezalandırarak değil, haksız kazançları sahiplerine iade ederek, insanlar arasındaki nefrete son vererek, yabancıların şarabından, kulak üstünü tıraş etmekten, yabancı ve kâfir kadınlarla ilişkiden ve benzeri günahlardan kaçınarak" gerçekleşeceğini söylemişti. Bu öğütler, özellikle de haksız yollarla elde edilen kazancın sahibine iadesi gerekliliği, pek çoklarının keyfini kaçırdı çünkü yaygın bir inanca göre inananlar nasıl olsa kurtuluşa erecekti. Joseph ha -Levi, bu konuda Sasportas'a şunları yazmıştır: "Peygamber Nathan, 'Tevrat'a uygun yaşamış ve iyi işler yapmış da olsa, Mesih'e inanmayan birinin kurtarılamayacağını' duyurmuş... Nathan'ın yazdığı bu küfür sayılabilecek iddialar,

Musa'nın Yasası gibi itibar görüyor. Ben de açıkça bunun aksini öğütledim ve önemli olanın, Mesih'e inanmak ya da inanmamak değil, Tevrat'a uymak ve iyi işler yapmak olduğunu söyledim."

1665 yılı sonlarında Sabetaycı harekete ilişkin haberler Londra'ya ulaştı. Bu haberlerle yakından ilgilenen biri de, Kraliyet Cemiyeti'nin sekreteri olan Bremen'li Henry Oldenburg'du. 1665 yılı Aralık ayı başlarında dostu Baruch Spinoza'ya yazdığı mektupta mesihlik hareketinden şöyle söz ediyordu: "Her yerde iki bin yıldır sürgünde olan Yahudilerin anayurtlarına dönüşüyle ilgili söylentiler dolaşıyor. Buralarda buna inanan pek az kişi var; ancak bu söylentilerin doğru çıkmasını ümit edenlerin sayısı epey fazla." Ardından İstanbul'daki güvenilir kaynaklarca doğrulanmadıkça bu haberlere inanmayacağını belirterek Spinoza'nın bu konuda bilgisi olup olmadığını soruyordu: "Bu dostuna konuyla ilgili duyduklarını ve düşüncelerini aktarmanı rica edeceğim. Bana gelince, böyle bir durumdan en çok etkilenecek olan İstanbul'daki güvenilir kaynaklardan bu haberlerin doğruluğunu öğrenmeden, söylentilere inanmam mümkün değil. Olur da bu söylentiler doğru çıkarsa, dünyada büyük bir kargaşaya neden olacakları kesin."

Spinoza'nın Oldenburg'a gönderdiği mektup bulunamamışsa da başka bir mektubunda Yahudilerin İsrail'deki kurtuluşları üzerine düşüncelerini aktarmıştır: "Bana kalırsa, insanoğlunun bugünden yarına ne kadar değişken olduğunu da düşünecek olursak, Yahudilerin ellerindeki fırsatı değerlendirmeleri ve krallıklarını geri almaları olasıdır, Tanrı'nın onları yeniden seçmesi de öyle."

Oldenburg'un dostlarına gönderdiği mektuplardan yeni mesihlik hareketiyle ilgili haberleri takip ettiği anlaşılıyor. Mektuplaştığı kişilerin arasında on yedinci yüzyıl bilim devriminin önde gelen isimleri de vardı, örneğin Robert Boyle ve Johannes Hevelius. Oldenburg'un Isaac Newton'la da yazıştığı biliniyor ancak bu mektupların konusu bilimsel gelişmelerden ibaretti. Newton, dine karşı da derin bir ilgi duyuyordu, ne yazık ki bu konuda yazdığı eserlerin hiçbiri basılmamıştır, oysa Londra'da bile heyecan uyan-

dıran yeni bir Mesih'e dair söyleyebileceği pek çok ilginç düşüncesi olduğunu tahmin etmek güç değil.

Londra'daki yeni Yahudi cemaati ancak 1656 yılında, Oliver Cromwell'in çabalarıyla Yahudilerin Londra'ya dönüşünü engelleyen yasaların kaldırılmasından sonra oluştu. İngiltere'ye dönmeyi uman Yahudilerin sözcüsü, Amsterdam'lı bir haham olan ve 1655 yılında Cromwell'e bir mektup gönderen Menasseh ben Israel'di. Yahudilerin Londra'ya girişine izin verilmesiyle sadece İngiltere'nin değil Yahudilerin de kazançlı çıkacağına inanıyordu: "Şu anda ulusumuz... bu önemli ve güçlü ada hariç... dünyanın tüm ülkelerinin ve krallıklarının en gözde şehirlerine dağılmış durumdadır... Bu nedenle Mesih'in gelişine ve ulusumuzu kurtarışına dek burada da kendimize bir yer edinmemiz gerektiği inancındayım."

Vali ve meclis üyeleri önce 1664 yılında, sonra bunu izleyen yirmi yıl içinde iki kez daha Yahudilerin Londra'dan sürülmesi için girişimlerde bulundular. Bunun üzerine Yahudi cemaatinin yardım istediği II. Charles, "onları savunmayı ve elinden geldiğince desteklemeyi" kabul etti. Londra'daki Sefarad cemaatinin hahamı Jacob Sasportas, bu gelişmeleri, "Tanrı'nın ulusunu düze çıkarmaya karar verdiği ve onları kölelikten kurtarıp özgürlüğe kavuşturduğu bir dönem" olarak tanımlar ve şöyle der: "Bu sayede artık özgürce dinimizin gereklerini yerine getirebiliyoruz."

Sasportas, 1610 yılında ya da buna yakın bir tarihte Fas'ta doğdu, burada hahamlık eğitimi aldıktan sonra sırasıyla Salé'de ve Tlemcen'de görev yaptı. 1647 yılında Kuzey Afrika'dan sürülünce Amsterdam'a sığındı ve burada on yedi yıl kaldı. Bu süre içinde Amsterdam'daki Talmud okulunda eğitmenlik yaptı ve Faslı bir haham olan Moses Albaz'ın dua kitabına bir önsöz yazdı. 1664 yılında Londra'daki Sefarad cemaatinin daveti üzerine Amsterdam'dan ayrılarak Londra'ya gitti. Ne var ki burada yalnızca bir yıl kalabildi ve 1665 yılında Büyük Veba Salgını'ndan kaçarak ailesiyle birlikte Hamburg'a gitti. 7 Kasım günü Hamburg'a vardı ancak bunu izleyen altı hafta boyunca karantinada tutuldu. Sasportas karanti-

nadayken Sabetaycı hareketle ilgili ilk mektuplar Hamburg'a ulaşmaya başlamıştı. Cemaatin yaşlı üyeleri Mesih'in geldiğine inanmışlardı ve 9 Aralık günü cemaatin kayıt kütüğüne şöyle bir açıklama düştüler: Doğudan ve İtalya'dan gelen haberlere şükürler olsun ki Tanrımız bize Kutsal Topraklarda bir peygamber, Nathan Aşkenazi'yi ve bir Mesih kral, haham Sabetay Sevi'yi gönderdi ve oğullarını bir araya toplayıp kâfirlerin ağzında kutsallığı bozulan adını yüceltmek için onu seçti. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla "gelen mektuplarda anlatılan ve Peygamber'le Kral tarafından gösterilen işaretler ve mucizeler" nedeniyle Mesih'in geldiğine inanmışlardı ve o gün Yasa Bayramı'nda söylenen Festival Neşideleri'ni söylemişlerdi. "İsrail'in Tanrısı'nın izniyle bu haber doğru çıksın ve topraklarımıza yeniden sahip olalım. İlahi güç, şu gözlerimize büyük kurtuluşu da görmeyi nasip etsin."

Sasportas, Nathan'ın Sabetay'ın mesihliğini ilan ettiğini öğrenir öğrenmez onun peygamberliğinin gerçek olup olmadığını soruşturmaya başladı. Amsterdam'daki dostları, onun bu şüpheci tutumunu bir Kabaliste hiç yakıştıramadıklarını söylediklerinde, onlara bir mektup yazarak çekimserliğinin nedenini açıkladı: "Ben bunun, [Nathan'ın kehanetinin, yani Sabetay Sevi'nin mesihliğinin] olanaksız olduğunu iddia etmedim, haham Sabetay Sevi gerçekten de bizim kralımız ve kurtarıcımız olabilir. Eğer Nathan'ın peygamberliği doğrulanırsa ben de onun sözlerinin doğruluğunu kabul ederim."

1666 yılı başlarında Mesih'le ilgili yeni haberler Hamburg'a ulaştı ve Sabetay'ın buradaki müritleri öyle coşkulu kutlamalar düzenlediler ki, Hıristiyanlar bile, müzik eşliğinde kucaklarında Tevrat'la dans eden Sabetaycıları izlemek için sinagoga geldiler. Sasportas'a göre Sabetay'ın mesihliğine inanmayanlara hakaretler edildi ve: "Kâfir ilan edildiler, korkudan elim ayağım boşaldı ve sesimi çıkaramadım çünkü benden yana olan o kadar az insan vardı ki, bunları bir çocuk bile sayabilirdi. Bu kişiler de seslerini yükseltmeye cesaret edemiyorlar, ancak kendi aralarında gizlice konuşuyorlardı... pek çok kereler [Sabetaycılar] inanmayanları aforoz etmeye kalkıştılar."

Sasportas, Sabetaycıların zoruyla kurtuluş konulu bir vaaz verdi, ne var ki öyle üstü kapalı ve her anlama çekilebilecek sözler etti ki Sabetaycılar, Mesih'in geldiğinden şüphe eder gibi bir hali olduğunu söyleyerek onu eleştirdiler. Öte yandan cemaatin diğer üyeleri bu vaazın ardından Amsterdam'a yazdıkları mektuplarda Sasportas'ın Sabetay'ı ve Nathan'ı öven bir konuşma yaptığını bildirdiler.

Hamburg'daki Sabetaycıların coşkusu 25 Şubat 1666'da zirveye çıktı ve İstanbul'a, "Kral Sabetay Sevi'ye secde edecek" bir heyet göndermeye karar verdiler. Ne var ki cemaatin büyükleri bu yolculuğu ertelemeyi uygun buldular çünkü "yolda üstlerinde taşıdıkları mektuplar nedeniyle başlarına bir hal gelebilir, bu işin sonucunda Almanya'daki diğer cemaatlerin de başı derde girebilirdi; ayrıca Hamburg'dan İstanbul'a gitmeleri en az üç ay sürecekti". Oysa yaptıkları hesaplara göre üç ay sonra, "Umuyor ve inanıyoruz ki Kralımız Filistin'e varmış olacak, heyetin oraya gidip geri gelmesi bir yıldan uzun sürecek. Bu nedenle getireceği yükü de göz önünde bulundurarak söz konusu yolculuğa gerek olmadığı sonucuna vardık," diyorlardı.

Ayrıca cemaate ait olan tüm gayri menkullerin satılmasına ve elde edilen parayla borçların ödenmesine karar verildi, böylelikle "Tanrı'nın yardımıyla çok yakında çıkacakları yolculuğa da hazırlanmış olacaklardı".

1666 yılı Şubat ayı başlarında Gazze'den Hamburg yakınlarındaki Altona'nın Aşkenaz hahamına gönderilen bir mektupta, Gazze'nin saygın hahamlarının –ki aralarında Abraham Gedaliah da vardı– Nathan'ın Mesih'in peygamberi olduğuna tanıklık ettikleri bildiriliyordu. Bu tanıklıklar Sasportas'ı o kadar etkiledi ki, kısa bir süre için de olsa Sabetay'a inananlar arasına katıldı. 9 Şubat tarihinde Amsterdam'daki dostu Isaac Nahar'a yazdığı bir mektubunda fikrinin değiştiğini haber veriyor ve Sabetay'ın mesihliğinden şüphe ettiği için özür diliyordu. Ne var ki İzmir'den gelen ve oradaki bazı hahamların da Sabetay'la Nathan'ın iddialarından şüphe ettiklerini bildiren mektupları gördükten sonra Sasportas

başlangıçtaki düşüncesine döndü ve Mart ayı ortalarında Sabetaycı harekete karşı olduğunu açıkça ilan etti. Hemen ardından Sabetaycı hareketle ilgili kayıtlarını tuttuğu yazışmalarının bir kısmını da değiştirdi – örneğin 9 Şubat'ta Isaac Nahar'a yazdığı mektubun kopyasını, Sabetay'ı bir sahtekâr olarak gördüğünü ve onun mesihliğini reddettiğini bildiren bir mektuba dönüştürdü.

Bu arada Sabetaycılar Hamburg Sinagogu'nu da ele geçirmişlerdi; geleneksel olarak ülkenin hükümdarı için okunan dualarda Mart ayından itibaren hükümdarın adı yerine Sabetay Sevi'nin adı geçmeye başladı. Sasportas bu uygulamaya açıkça karşı çıkmadıysa da, yazılarında cemaatin eski hahamı olan yaşlı David Kohen de Lara'nın, Kral Sabetay duasının her okunuşunda sinagogu terk ederek Sabetaycılara tavır aldığını anlattı. Bunun üzerine Sabetaycılar, Kohen'in sinagogu terk etmesine engel olmaya çalıştılar, hatta aralarından tanınmış bir doktor, yaşlı hahama hakaretler yağdırarak üzerine yürüdü.

Sasportas bu olaylar boyunca Sabetaycılar tarafından kâfir ilan edilmek korkusuyla sessiz kaldı. Mayıs ayı sonlarında dostu Raphael Supino'ya, Nathan'la Sabetay'ı reddettiğini bildiren bir mektup yazdı ancak Sabetaycılardan korktuğu için bu mektubu üç aydan uzun bir süre boyunca postaya veremedi. Bu durumu mektubun sonuna eklediği şu notla açıklıyordu: "Bu kalabalıklar öylesine taşkınlık ediyorlar ki bu mektubu okur da beni öldürürler korkusuyla ancak şimdi postaya verebiliyorum."

Sabetaycı hareket artık Avrupa'da yayılmaya başlamıştı. Doğu Avrupa'daki gelişmeler, Katolik Yunan kilisesinin başkeşişi Johannes Galatowski tarafından şöyle aktarılmıştır: "Kısa süre önce, 1666 yılında, Volhynia, Podolia'da [Ukrayna, Podilska'da], Küçük Rusya'nın tüm vilayetlerinde, Litvanya dukalığında, Polonya krallığında ve komşu ülkelerde yaşayan Yahudiler arasında aykırı bir mezhep baş gösterdi... O sıralarda İzmir'de Sabetay Sevi adlı bir sahtekâr ortaya çıktı ve kendini Yahudilerin Mesihi ilan ederek yalan mucizelerle onları kendi tarafına çekti."

Galatowski, Sabetaycıların taşkınlıklarını ve günahlardan arınma adına yaptıkları aşırılıkları anlatırken, aralarında Hıristiyanların da bulunduğuna dikkat çeker:

O sıralarda Mesih yüzünden haftanın birçok günü oruç tutuyorlar, bazıları bunu bütün hafta boyunca sürdürüyordu. Küçük çocuklara bile yiyecek vermiyorlar, kışın buzlu sular içinde yıkanıyorlar ve bunu yaparken yeni icat edilmiş dualar okuyorlardı. Pek çok Yahudi, bu buz banyoları yüzünden öldü... Hıristiyanların arasından bile onlara uyan budalalar çıktı.

Doğu Avrupa'daki coşkulu müritler, ellerinde Nathan'ın ve Sabetay Sevi'nin resimleriyle geçit törenleri düzenlemeye, mesihlik hareketiyle ilgili kitapçıklar basıp dağıtmaya başladılar. Przemysl' in Katolik piskoposu Stanislaw Sarnicky, 22 Ocak 1666'da yazdığı bir mektupta bu geçit törenlerini şöyle tanımlar: "Yahudiler sokaklarda düzenledikleri geçit törenlerinde dinimize [Hıristiyanlığa] küfreden kitapçıklar ve elebaşılarının resimlerini taşıyorlar." Bu gösterilere öfkelenen Hıristiyanlar, 1666 baharında Pinsk, Vilna ve Lublin'deki Yahudilere saldırdılar. Şiddet olaylarının artması üzerine Polonya Kralı John II. Casimir, 6 Mayıs'ta bir ferman yayınlayarak Yahudilerin sahte Mesihlerinin resimlerini halka açık yerlerde bulundurmalarını yasakladı. Ferman şöyle bir açıklamayı da içeriyordu:

Eyaletimizdeki Yahudileri yok etmek için entrikalar çeviren ve komplolar kuran bazı alçak kişiler –ki bunların asıl niyeti çapulculuktur– krallığın üst düzey yetkililerinin herkese Yahudilerin mallarını yağmalama ve onları öldürme izni verdiği söylentilerini çıkarmışlardır. Bu söylentilerin sonucu olarak da hepinizin bildiği gibi pek çok yerde isyanlar, çatışmalar çıkmış, yağmacılık yapılmış ve kan dökülmüştür.

• • •

Fermanda ayrıca Yahudilerin "hadlerini aştıkları", kitapçıklar ve resimler basıp çoğaltarak var olmayan bir Mesih'in geldiğine ilişkin yalan haberler yaydıkları belirtilmiştir. "Yahudilerin yaşadığı bazı yerlerde... bu sahtekârlığın sonuçları görülmeye başlamıştır, Yahudilerin başlarına büyük sıkıntılar ve eziyetler açacak olan asıl büyük bela ise yoldadır, çünkü bazı kimseler bu sahte belgeleri bahane ederek onların mallarını yağmalama fırsatı bulacaktır."

Bu arada Yemen'in başkenti Sanâ'da kaynaklarda adı belirtilmeyen bir peygamber ortaya çıktı. Yazarı bilinmeyen *Gey Hizzayon* adlı elyazması eser de 1666 yılında Yemen'de ortaya çıkmıştı. Bu eserin ilk satırlarında yeni mesihlik hareketi şöyle tanımlanıyordu: "Gerçekten de İsrailoğulları'nın ruhu canlanıyor, Tanrı'nın nefesi onları uyandırıyor, çocuklar bile peygamberlik alametleri göstererek Mesih kralın gelişiyle ilgili kehanetlerde bulunuyorlar... İlahi gücün affına sığınmak için dua etme zamanı geldi."

Yemen'deki Sabetaycı hareketin sözcüsü durumuna gelen şair Shalom Shabbazi, coşkulu dizelerinde Mesih'in geldiği müjdesinin, Mısır'dan "bir kartal gibi kanatlarını çırparak" kalkıp Yemen'e ulaştığını yazıyordu. Yemenli diğer şairler gibi Shabbazi de hem İbranice, hem Arapça şiirler yazıyor, hatta aynı şiir içinde bir dizeden diğerine geçerken dil değiştiriyordu. Yazılarından birinde ilham perisine, yani İsrail cemaatine ve Tevrat'a şöyle seslenmiştir:

> *Yazarken ve şiirler yaratırken ruhuma güç ver ve onu yücelt. Bahçemin çiçeğini doyur ve tazele. Güzel gözlüm, bu zavallı ve çaresizi iyilikle ve sevgiyle kabul et. Son gün, Kurtuluş günü çabuk gelsin. Zafer haykırışlarını duyalım. Mesih geldi, beraberinde İlyas peygamberle! Haykırışımız yankılansın. Mutluluk şarkılarıyla Sina'ya yükselsin!*

Yemenli Yahudiler de mallarını ve topraklarını satıp işi gücü bırakarak Kutsal Topraklara doğru çıkacakları yolculuğa hazırlanıyorlardı. Bu durum Arapları harekete geçirdi ve imam İsmail el

Mütevekkil, Yahudileri kanuna aykırı davranışları nedeniyle cezalandıran bir ferman yayınladı. Fermana göre bu kişiler halka açık yerlerde türbansız dolaşacaklar, yaklaşan Hamursuz Bayramı da belli kısıtlamalar çerçevesinde kutlanacaktı:

> *İmam kavrulmuş et dışında her tür etin yenmesini ve bayram gecelerinde dahi şarap içilmesini yasakladı. Kadınlara kafalarını tıraş etmelerini, erkeklere de karılarından uzak durmalarını emretti, herkes yiyeceğini sade olarak, tuzsuz ve yerde yiyecekti... siyah yünlü kıyafetlerini giymeyecekler, duaya gitmeyecekler, yüzlerini örtmeyecekler ve buna benzer pek çok âdetlerini yerine getiremeyeceklerdi.*

Buna karşın Yemenli Yahudiler, haham Süleyman el-Akta'nın önderliğinde İsrail Ülkesi'ne gidiş hazırlıklarını sürdürdüler. Ne var ki Süleyman, Arap Prensi Ali tarafından öldürüldü ve cesedi şehrin girişindeki bir gözetleme kulesine asıldı, ancak koku dayanılmaz hale gelince, Yahudilerin, cesedi buradan indirip gömmelerine izin verildi. Ahmed ibn Nasr el-Zayidi, Tarihçesinde bu olayı anlatırken mesihlik hareketinin ne kadar etkili olduğunu da açığa vurur: "Yahudiler büyük bir coşkuyla bir araya gelerek cesedi asılı olduğu yerden indirip toprağa vermeye gittiler. Cesede dokunmayı başaran ve taşınmasında görev alan her Yahudi anlatılamaz bir sevinç içindeydi, onu kendi mezarlıklarına gömdüler."

1670 yılında Yemen'de basılmış bir dua kitabının sonunda, "sevinçli olayların yılı 5427" ibaresinin yanı sıra "işledikleri günahlar yüzünden Mesih'in gelişinin ertelenmesinden dolayı derin bir keder içinde oldukları" ve "bu nedenle büyük zulme uğradıkları" belirtilir.

İşte mesihlik hareketi ve kıyamet gününün yaklaştığı haberi, tüm dünyadaki Yahudi cemaatleri üzerinde böyle bir etki yaratmıştı. Bu arada Sabetay da hem müritlerinin hem de Sultan'ın adamlarının kendisini bekledikleri başkent İstanbul'a yaklaşmaktaydı.

11

Mesih Hapiste

Genellikle İzmir'den İstanbul'a deniz yolculukları, rüzgâra da bağlı olarak, iki hafta sürüyordu. Ne var ki Sabetay'ın bindiği tekne fırtınalar nedeniyle otuz dokuz gündür seyir halindeydi. Kaynaklara göre bir ara tutuldukları bir fırtınada tekneleri alabora olmak üzereyken, Sabetay yanındakilere kendisiyle birlikte Mezmur 107'yi okumalarını söylemiş ve hep bir ağızdan 28'den 30'a kadarki ayetleri okurlarken fırtına dinmiştir: "Dertli halleriyle Tanrı'ya yakardılar ve o da onların sıkıntılarına son verdi. Fırtınayı dindirdi, dalgalar sakinleşti. Onlar da sevindiler; Tanrı onları arzuladıkları sığınağa getirdi."

Paul Rycaut, bu yolculuktan alaycı bir dille söz eder ve Sabetay'ın doğa olayları karşısındaki acizliğine dikkat çeker: "Sabetay yol arkadaşı olarak yanına az kişi aldıysa da, çok sayıda Yahudi Konstantinopolis'te onunla buluşmak için karadan yola koyuldu... Rüzgâr Çanakkale Boğazı'nda ve Marmara Denizi'nde sıkça olduğu gibi kuzeyden esiyordu ve Sabetay otuz dokuz gündür denizde olmasına karşın teknesi hâlâ İstanbul'a varmamıştı: Anlaşılan bu Mesih, denize ve rüzgârlara söz geçiremiyordu."

Bu arada Sabetay'ın İstanbul'daki müritleri, sabırsızlıkla onun gelişini bekliyorlardı. Sabetay'ın İzmir'den ayrılışından kısa süre sonra buradan Amsterdam'a gönderilen bir mektupta, Osmanlı

İmparatorluğu'nun başkentindeki Sabetaycıların heyecanlı bekleyişi şöyle anlatılır: "Sabetay yola çıktıktan iki gün sonra İstanbul'daki cemaatin iki elçisi İzmir'e geldi, yanlarında mektuplar vardı... Bu mektuplarda tüm Yahudilerin onu kralları olarak kabul ettiği, varlıklarını ve güçlerini onun ellerine bıraktıkları yazılıydı. Bir an önce İstanbul'a gelmesi rica ediliyordu, zira 'Büyük Türk' onu görmeye can atıyordu."

Mektup İstanbul'da olup bitenleri aktarıyor, buradaki Sabetaycıların bütün zamanlarını duaya ve günahlarından arınmaya adadıklarını bildiriyordu. Anlatıldığına göre İlyas peygamber başhahama görünmüş, onu şehir dışında bir yere götürerek devâsâ bir ordu göstermiş ve bunların "İsrail'in sahipleri" olduklarını söylemişti. O sırada başhaham, safir ve elmasla işlenmiş altın bir taht üzerinde gökten inen Sabetay'ı görmüştü. Bunun ardından İlyas peygamber başhahama şöyle demişti: "Git ve Yahudilere kurtuluş vaktinin geldiğini söyle, bayram etsinler."

Jacob Becherand'a göre –tabii eğer *Relation* adlı eserin yazarı gerçekten oysa– İstanbul'daki müritler Mesih'in geldiğinden o kadar eminlerdi ki Yahudi olmayanlara da Mesih krala boyun eğmelerini, aksi takdirde başlarına korkunç felaketler geleceğini söylüyorlardı: "Hemen onlara katılmazsak lanetleneceğimizi söylüyorlar, kendi rızamızla onların başına geçecek olan kralın huzuruna çıkıp krallığını tanıdığımızı ve dünyaya getireceği yeni dinin ve düzenin kurallarına uyacağımızı bildirmemizi öğütlüyorlardı."

Abraham Galante'ye göre, Sabetay'ın yolculuğunun bu kadar uzun sürmesi İstanbul'daki müritlerini endişelendirmeye başlamıştı ve sokakta birbirlerine hep aynı soruyu soruyorlardı: "Geldi mi?" Bir süre sonra sokak çocukları bile bu durumla eğlenmeye ve ne zaman bir Yahudi görseler "Geldi mi? Geldi mi?" diye alay etmeye başladılar.

Sabetay'ın 7 Şubat 1666'da İstanbul'a gelişine ilişkin değişik kaynaklarda değişik bilgiler verilir. Büyük olasılıkla Sabetay'ın bu-

lunduğu tekne Marmara Denizi'ne girdiğinde Osmanlı görevlilerini taşıyan sandal önünü kesmiş, Sabetay tutuklanarak İstanbul'a götürülmüştür. Sabetay İstanbul'da karaya çıktığında elleri ve ayakları zincirlenmiş haldeydi ve yanındaki eli sopalı muhafızlar onu itip kakıyordu. Sabetay'ı karşılamak için limanda toplanan müritleri onun peşinden gitmeye çalıştılarsa da muhafızlar tarafından tartaklanarak kovalandılar. Sabetay bir zindana atıldı, müritleriyse evlerine kaçarak üç gün boyunca ölüm korkusuyla saklandılar. Bu üç gün boyunca oruç tutup dua ederek Mesihlerinden gelecek bir işaret, bir mucize beklediler.

Bazı kaynaklar, Sabetay'ın İstanbul'da ona inanmayan Yahudiler tarafından Osmanlı otoritelerine şikâyet edildiği için tutuklandığını ileri sürer. Samson Bacchi'ye göre Yahudi cemaatinin büyükleri "gizlice vezire giderek onun tutuklanmasını istediler". Oysa gerçekte Sabetay'ın tutuklanma emrini veren Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'ydı, Rycaut tarihçesinde bu olayı şöyle anlatmıştır:

> *Bu adam hakkındaki söylentileri duyan ve Yahudiler arasında onun yüzünden baş gösteren kargaşayı ve çılgınlığı gören Sadrazam, iki sandal gönderdi... bu sandallardaki adamlarına onu tutuklayıp limana getirmelerini emretti, ardından onu şehrin en karanlık ve pis zindanına attılar, sadrazam onun hakkında bir karara varana dek burada bekleyecekti.*

Rycaut, Sabetay'ın müritlerinin bu zindanda onu ziyaret ettiklerini belirtir ve şöyle der:

> *Sanki karşılarındaki adam Yuda'nın tahtında oturuyormuş gibi büyük bir tantana ve saygı gösterisiyle huzuruna çıktılar ... gözleri yerde, vücutları iki büklüm, elleri önlerinde kavuşmuş haldeydiler... zindanın çirkinliği, adamın burada bir tutuklu durumunda olması ona karşı duydukları hayranlık ve saygıyı bir nebze olsun azaltmamıştı.*

Sabetay'ın atıldığı zindan, Haliç'te bugünkü Galata Köprüsü' nün bulunduğu yerin biraz daha yukarısında bulunan ve Bizanslılardan kalma bir kule olan meşhur Bagno zindanı olsa gerek. O sıralarda burada kürek mahkûmları tutuluyordu. Venedik büyükelçisi Giambattista Ballarino'ya göre Sabetay kısa süre sonra buradan alınarak "çok daha ferah" bir yere götürüldü. Ballarino'nun, Duka Domenico Contrarini'ye gönderdiği 18 Mart 1666 tarihli raporda Sabetay'ın tutuklu kaldığı süre boyunca içinde bulunduğu koşullar anlatılır. Rapora göre Sabetay'dan sorumlu olan kasembaşı, yani gardiyan "onu ziyarete gelen Yahudilerle dilediğince görüşmesine izin veriyordu". Sabetay buradayken "kendisine gelen Yahudilere oruç tutmalarını ve günahlarından arınmaları için Nathan tarafından bildirilen ağır cezaları uygulamalarını salık veriyordu. Kendisi de üçer günlük oruçlar tutuyor, bu sürenin sonunda ondan yayılan ve tüm zindanı aydınlatan doğaüstü ışıklar görülüyordu. Bir süre sonra sıkı gözetim altında denizde yıkanmasına da izin verdiler."

Ballarino'ya göre Yahudiler, Hıristiyanların ve özellikle de Türklerin saldırılarından korktukları için sokağa bile çıkamıyorlardı. Cemaatin önde gelenleri sadrazama giderek tacize uğramadan sokağa çıkmalarını sağlayacak izin belgeleri istediler. Sonunda 60.000 akçe karşılığında bu izni, 40.000 akçe karşılığında da istedikleri zaman Sabetay'ı ziyaret etme hakkını aldılar. Para cemaat içinde toplanmış, herkes gücüne göre bir ödeme yapmıştı. Sadrazam 40.000 akçe daha ödedikleri takdirde Sabetay'ı serbest bırakacağını söyledi. Ballarino şöyle der: "Bu parayı da toplayıp ödemeye hazırdılar ama önce tutuklunun görüşünü almaya gittiler."

Ne var ki Sabetay, kendisini hapisten çıkarmak için tek kuruş bile ödemelerine izin vermedi. Müritlerine, "buna hiç gerek olmadığını, zaten birkaç gün içinde büyük olayların gerçekleşeceğini" söyledi. Ballarino'ya göre bu sözler üzerine "Yahudiler büyük umutlara kapıldılar".

Sabetay tutuklandıktan üç gün sonra Divan'a çıkarıldı. Sadrazam'ın başkanlık ettiği Divan kurulunda Osmanlı ordularına ko-

muta eden ya da devletin çeşitli kademelerinde görev alan paşalar, kızlar ağası, kapı ağası ve yeniçeri ağası vardı. Müritleri dışında herkes Sabetay'ın kellesinin vurulacağından emindi ama beklenenin aksine Divan'dan, Sabetay'ın Ballarino tarafından "çok daha ferah" olarak tanımlanan ve bir olasılıkla Sadrazam'ın karargâhında bulunan başka bir yere gönderilmesi kararı çıktı. Ballarino'ya göre, Sabetay'ın canının bağışlanmasının nedeni, Fazıl Ahmet Paşa'nın ondan hoşlanmasıydı; bir başka neden de Sadrazam'ın kendini Mesih sanan bu adamı önemli bir tehlike olarak görmemesi ve onu idam ettirerek Yahudi cemaatinin tepkisini çekmek istememesi olmalı.

Rycaut'a göre, Sabetay'ın tutuklanışının ardından, müritleri ticaret işlerine tamamıyla son verdiler. Bazı Sabetaycılar, Galata'daki Levant Şirketi'nin İngiliz tüccarlarına borçları karşılığı yaptıkları ödemeleri de durdurunca, tüccarlar çareyi Sabetay'a başvurmakta buldular. Sabetay onlara yardımcı olmayı kabul ederek müritlerine bir mektup yazdı ve borçlarını ödemelerini emretti. Rycaut, bu mektuptan şöyle bir alıntı yapmıştır:

> *Mesih'in gelişini ve İsrail'in kurtuluşunu bekleyen siz Yahudi ulusuna sonsuz barış ve huzur diliyorum. İngiliz ulusundan pek çok kişiye borçlu olduğunuzu duyduk ve bu borçlarınızı ödemenizi emretmeyi uygun gördük: Eğer bu emrimize karşı gelir ve gerekeni yapmazsanız bilin ki, bizimle birlikte sevincimize ve krallığımıza ortak olamayacaksınız.*

Sabetay'a inananlar ve inanmayanlar arasındaki derin görüş farklılıkları, bu sıralarda İstanbul'daki Yahudi cemaatinden Batı Avrupa'ya gönderilen mektuplardan da açıkça anlaşılır. İki tarafın Sabetay'ın tutukluluğuna ilişkin düşünceleri çok farklıdır. Jacob Sasportas'ın bu konu üzerine yorumları hiç şüphesiz inanmayanlardan aldığı mektupların etkisinde yazılmıştır. Olaylar ve neden-sonuç ilişkileri biraz çarpıtılmışsa da 1666 yılı başlarında Sabetay'a

inananların düşünce yapısı hakkında önemli ipuçları verir. Sasportas, Sabetay'ın tutuklanışının hemen ardından müritlerinin tutumunu şöyle tanımlar: "İnananlar kalabalık gruplar halinde ona gitmeyi, onunla birlikte kutlamalar yaparak dualar etmeyi sürdürdüler. Hapiste yarattığı mucizelerden, örneğin ölmekte olan bir adama bir lokma yiyecek vererek onu iyileştirmesinden, ateşten ve buluttan oluşmuş sütunların ortaya çıkışından ve vezirlerin ona büyük hürmet gösterdiğinden bahseden mektuplar yazdılar."

Sasportas, inanmayanlardan aldığı mektuplara dayanarak Sabetaycıların anlattıkları olayların gerçek yüzünü yazar. Sasportas'a göre Sabetaycılar yalan söylemektedir: Sabetay tutuklandıktan yedi gün sonra zincire vurularak ilkinden de beter bir zindana atılmıştır. Bunun üzerine, "Yahudilere, daha fazla dayanamayacağını söylemiş ve vezirin çelebisine gidip kendisini başka bir yere aldırmasını sağlamaları için onlara yalvarmıştır. Onlar da vezire rüşvet verdikten sonra Sabetay'ın başka bir yere götürülmesinin daha uygun olacağını, böylelikle safsatalarıyla insanların zihnini bulandıramayacağını söylemişlerdir".

Sasportas, bu olaylar sonucunda Sabetay'ın Gelibolu'daki başka bir hapishaneye gönderildiğini söyler. Yazdığına göre İstanbul' daki Yahudi cemaatinin bazı önde gelenleri, kendisini kurtaramayan bir adamın başkalarını kurtarmasının olanaksızlığını anlayarak, "Sabetay'a inanmaktan vazgeçtiler ve onun bir budala olduğu hükmüne vardılar. Ne var ki cemaatin büyük çoğunluğu Sabetay' ın hapse atılmasından hiç de rahatsız olmamıştı, hatta bu sayede ona olan inançları daha da artmıştı çünkü Mesih, İsrail'in günahlarını affettirmek için onlar adına büyük acılar çekeceğini zaten söylemişti".

Sasportas'ın "vezirin çelebisi" diye sözünü ettiği kişi büyük olasılıkla Fazıl Ahmet Paşa'nın bankerliğini ve mali danışmanlığını yapan Judah ben Mordehay ha-Kohen'di; anlaşılan o da bir Sabetaycıydı.

O sıralarda Sadrazam Kandiye'ye sefer hazırlığındaydı. Osman-

lılar yirmi yıl önce Girit Adası'nı işgale başlamışlar, adada Venediklilere ait olan bir tek Kandiye kalmıştı. Sabetay'ın İstanbul'daki varlığı önemli bir sorun haline gelmişti çünkü müritlerinin ticarete son vermeleri başkentteki ticaret hayatını da sekteye uğratıyordu. Bu nedenle Fazıl Ahmet Paşa, Sabetay'ın Gelibolu'ya nakledilmesine karar verdi. Sabetay 19 Nisan 1666 günü Gelibolu'ya getirildi ve eski limanın bulunduğu yerdeki bir kalede hapsedildi, bu kalenin kalıntıları günümüzde de görülebilmektedir. Sabetay'ın Gelibolu'ya geldiği tarih, Hamursuz Bayramı'ndan bir gün önceydi; Sabetay her zamanki aykırı davranışlarını burada da sürdürerek bayramı kutlamak amacıyla bir kuzu kestirdi ve yasak olmasına karşın kuzuyu yağında pişirterek yedi. Moses ben Habib'e göre Sabetay bunu yaparken, "Yasak olana izin veren Tanrı yücedir," diyerek bu yiyeceği de takdis etmiştir.

Gelibolu'nun o sıralardaki görünüşü, 1665 yılında başladığı Yakındoğu gezilerinin ilk durağı olarak buraya gelen Jean de Thevenot tarafından şöyle anlatılır: "Burada çok sayıda Yunanlı yaşar ve çoğunluğu rakı, kanyak gibi içkiler satarlar... Ayrıca bu şehirde kare şeklinde bir kale ve bir duvarla, bu kaleye bağlanan bir de kule vardır; eskiliğine bakarak bunun Hıristiyanlar tarafından yapılmış olduğuna kanaat getirdim." Burası, Sabetay'ın hapsedileceği kuledir ve Sabetaycı edebiyatta Kudret Kulesi olarak anılır.

Sabetay'ın buradaki hapis hayatı, onunla birlikte İstanbul'a gelen bir müridinin, İzmir'den Amsterdam'a gönderdiği bir mektupta anlatılmıştır. Ne var ki bu mektubun aslı kayıptır ve müridin coşkulu anlatımıyla zaten abartılmış olan olaylar, mektubun İngilizce'ye çevrilmiş bir özetinde gerçeklerden biraz daha uzaklaşmış olmalıdır. Mektubun yazarı, "Kral" olarak söz ettiği Sabetay'ın Gelibolu'ya gönderiliş nedeninin, İstanbul'da yarattığı büyük kargaşa olduğunu belirtir ve şöyle der: "Kral geldikten sonra Yahudilere İsrail'in Kurtuluşunun çok yakın olduğunu müjdeledi ve İstanbul'a varması an meselesi olan Peygamber Nathan'ın da gelişiyle birlikte büyük mucizeler olacağını, kurtuluşun tüm dünyaya

duyurulacağını bildirdi." Mektubu yazana göre Sabetay'ın yanında pek çok haham ve din bilgini vardır; yazar şöyle demektedir: "Hep birlikte özgürce ibadet etmekteler ve isteyen her Yahudi gidip onu ziyaret edebiliyor, Büyük Türk ona haber göndererek dilediği yere gidebileceğini söylemiş, ancak o, Tanrı kendisine zamanın geldiğini bildirene kadar açığa çıkmayacağını belirtmiştir".

Mektubun sonunda Sabetay'ın yarattığı pek çok mucize anlatılır: "Bulunduğu yerin üzerinde havada asılı duran, yıldızlarla çevrili ateşten bir sütun varmış, kendisi Büyük Türk'ün odasında görülmüş; kısacası daha önceki mektubumda aktardığım mucizeleri doğrulayan haberler var, bir de vezirin onu boğdurmak için gönderdiği pek çok adamın onun karşısında yere düşüp öldüğünü anlatıyorlar."

Aynı olaylar Rycaut'un tarihçesinde biraz farklı bir yorumla aktarılır. Rycaut'a göre Sabetay'ın İstanbul'dan Gelibolu'ya gönderilmesi, müritlerinin ona olan inançlarını pekiştirmiştir çünkü Türkler tarafından öldürülmemesi, Mesih olduğunu kanıtlayan bir mucize olarak kabul edilmiştir: "Sabetay'ın atıldığı korkunç zindandan çıkarılıp daha iyi bir yerde hapsedilmesi, Yahudilerin onun mesihliğine daha çok inanmalarına neden oldu; çünkü vezirin ya da diğer devlet adamlarının ellerinde olsa onu derhal öldüreceklerine inanıyorlar, 'Sabetay hâlâ yaşadığına göre demek ki bunu yapamıyorlar,' diye düşünüyorlardı." Rycaut, Türklerin Sabetay'a karşı bu kadar hoşgörülü davranmalarını da şaşırtıcı bulur çünkü Sabetay "İsrail Kralı olduğunu iddia etmekle kalmamış, Büyük Türk'ü ve onun topraklarını tehdit eden kehanetlerde de bulunmuştur".

Leyb ben Ozer, Sabetay'ın Çanakkale'deki kalede "beş aydan da uzun bir süre tutulduğunu, bunun Türk hükümdarına epey pahalıya mal olduğunu, her yerdeki Yahudilerin bu olaya bir mucize gözüyle bakarak bayram ettiklerini... dünyanın dört bir yanından onunla konuşmak için kaleye gelen insanların ona değerli hediyeler getirdiklerini ve saygılarını göstermek için yüklüce bağışlarda bulunduklarını" yazmıştır.

Leyb ben Ozer, şöyle devam eder: "Buradaki gardiyan, Sabetay Sevi'yi görmek için gelenlerden aldığı paralarla servet sahibi oldu. Sabetay Sevi'yle görüşen herkes, onun Türk hükümdarından büyük şeyler alacağına dair inancı tazelenmiş olarak, gönül rahatlığıyla kaleden ayrılıyordu." Leyb ben Ozer, Sabetay'ın "kırmızı kıyafetler giydiğini, sağ yanında altın işlemeli kırmızı mahfazası içinde bir Tevrat bulunduğunu, kaldığı odanın krallara layık bir oda olduğunu, duvarların son derece kıymetli, altın işlemeli Türk kumaşlarıyla kaplı olduğunu" yazar ve şöyle der: "Yerlerde paha biçilmez halılar, oturduğu yerin önünde değerli taşlarla süslenmiş gümüş bir sehpa, sehpanın üzerindeyse hepsi ya altından ya gümüşten yapılmış ve yine özel taşlarla bezenmiş eşyalar vardı. Sağında altın bir karyola, karyolanın başında gümüş bir şal, sol elindeyse gümüş suyuna batırılmış bir yelpaze vardı."

Leyb ben Ozer, Sabetay'ın bu kalede tıpkı sarayındaki bir kral gibi yaşadığını belirtir ve ekler: "Burada çok sayıda oda ve güzel bir bahçe, bahçede de küçük bir ev vardı; hepsi, olduğu gibi onun emrine sunulmuştu. Avlu, duvarlarla çevriliydi ve Türk gardiyanlar burayı sıkı gözetim altında tutuyorlardı."

Leyb ben Ozer, Sabetay'ı ziyaret eden kimselerle de görüşmüştür. Anlattığına göre, "Sabetay'ın müridi olmayıp da kalede onunla birlikte bulunan, onunla beraber yiyip içen kimseler de onun benzersiz güzellikte bir insan olduğunu, yüzünün tıpkı Tanrı'nın bir meleğinin yüzünü andırdığını" söylemişlerdir. Bu kişiler Sabetay'ın dış görünüşünü şöyle anlatmışlardır: "Yanakları hep al aldı. Yüce Tanrı'ya Şabbat duaları okurken, ki bunu gün boyunca yapardı, yüzüne bakamazdınız çünkü bu tıpkı ateşe bakmak gibiydi."

1666 yılı Nisan ayında Londra'daki Sefaradlar, Sabetay'ın tutuklandığı ve zindana atıldığı haberini aldılar. Sabetaycı hareket zaten Londra'da geniş yankılar uyandırmıştı, hatta Hıristiyanlar arasında Yahudi cemaatindekinden daha çok konuşuluyordu. O sıralarda Londra'da, Sabetay'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun başına geçip geçmeyeceği üzerine bahis tutuşanlar bile vardı. Samuel

Pepys, günlüğüne şöyle bir not düşmüştür: "Burada bir Yahudi, şu anda İzmir'de bulunan bir adamın [Sabetay], iki yıl içinde dünyadaki tüm prenslerin ve Büyük Türk'ün topraklarını alarak dünyanın kralı... ve gerçek Mesih... olacağına dair, bire on bahse giriyormuş." Hamburg'daki Yahudilerin de, cemaatin büyükleri bu işi yasaklayana kadar benzeri bahislere girdikleri biliniyor.

Sabetay'ın eylemleri, İstanbul'daki müritleri tarafından dünyanın dört bir yanına duyuruluyordu. 1 Haziran 1666'da İstanbullu altı haham tarafından yazılan ve 23 Temmuz 1666'da Amsterdam'a ulaşan bir rapor, bir Hıristiyan'ın mektubunda özetle yer alır. Mektubun yazarı Sabetay'dan "Kral", Nathan'dan da "Peygamber" olarak söz eder ve İstanbul'daki müritlerin eylemlerini aktardıktan sonra Gelibolu'daki durumla ilgili bilgi verir: "Her şey yolunda görünüyor, Yahudiler çok yakında imparatorluğun kendilerine verileceğinden eminler. Kral Gelibolu'da büyük bir özgürlük içinde yaşıyor, sarayının kapıları herkese açık ve burada Hamursuz Bayramı'nı kutlayarak beraberindeki dört yüz kişiyle birlikte ayinler yaptı."

Ayrıca yazar, "Kralın ve peygamberin önderliğinde Yahudilerin anayurtlarına doğru çıkacakları yolculuğun" 1666 yılı Eylül ayında başlayacağını öğrenmiştir. "Bütün bu haberler buradaki [Amsterdam'daki] Yahudiler arasında büyük umutlar doğurdu, kendilerini eskisinden de büyük bir istekle tövbeye verdiler. İstanbul'daki başhahamlıktan, Venedik'teki hahamların sorularına karşılık olarak gelen öğütleri görünce, umutları ve inançları daha da arttı."

İstanbul'daki hahamlardan Venedik'teki hahamlara gönderilen 25 Mayıs 1666 tarihli mektup, Haham Israel adlı birinin (kastedilen kişi aslında Sabetay'dır) getirdiği malın, biçilen fiyat değerinde olup olmadığı sorusuna yanıt niteliğinde yazılmıştır. İstanbullu hahamlar, bu malın gerçekten de kıymetli olduğunu ancak "gelecek yılki Büyük Panayır'a kadar beklemenin daha uygun olacağını, böylelikle her şeyi yaratan ve gözeten Tanrı'nın da yardımıyla

malın çok yüksek bir fiyata satılacağını" bildirmişlerdir. Mektubun sonunda "rahipler" olarak hitap edilen Venedikli hahamlara bir de karar bildirilmiştir: "Bütün bu meseleyi ayrıntısıyla inceledik, söz konusu Haham Israel'in güvenilirliğini iyice soruşturduk ve emin olduk. Size düşen, gereğini yapmaktır. Bu konuda anlaşmazlığa düşenler şüphelerine bir son versinler ve gönülleri rahat olsun çünkü Haham Israel Tanrı'nın yüce bir kuludur."

Daha sonraları bu mektupla ilgili pek çok tartışma çıkmış, mektubun altında imzaları bulunan hahamlar böyle bir mektuptan haberleri olmadığını, imzaların da sahte olduğunu ileri sürmüşlerdir. Öte yandan bu tartışmaların Sabetay'ın din değiştirmesinden sonra çıktığını da düşünecek olursak, hahamların bir zamanlar Sabetay'a inandıkları gerçeğini gizlemek kaygısında olduklarını da varsayabiliriz.

1666 yazında Gelibolu'daki hapishaneye, Osmanlı İmparatorluğu, İran, İtalya, Polonya, Almanya, Hollanda ve Fransa'daki Yahudi cemaatlerinden Sabetay'a inananların bağlılıklarını bildiren mektuplar ve elçiler yağıyordu. Amsterdam'daki müritlerinden gönderilen bir mektup günümüze dek gelmiştir, bu mektup, "İsrail'in ışığı... Yakup'un gururunun güzelliği... Efendimiz ve Kralımız... Haham Sabetay Sevi'nin soyunun, yüceler yücesi Tanrı'nın huzurunda sonsuza dek sürmesi dilekleriyle" başlar. Mektupta imzası bulunan on dört kişi, Sabetay'dan kendilerine yol göstermesini rica ederler: "Tutacağımız yolu, yapacağımız işleri bize bildir... ne yapacağımızı bilmez haldeyiz... Efendimizin cevabını ve emirlerini bekliyoruz." Mektup 24 Eylül 1666'da, yani Sabetay'ın din değiştirmesinden sekiz ya da dokuz gün sonra yazılmıştır.

Sabetay'ın Hollanda'daki müritleri, hep birlikte Kutsal Topraklara doğru yola koyulmak konusunda ciddi bir engelle karşı karşıyaydılar çünkü o sırada İngiltere ve Hollanda arasında tüm şiddetiyle süren savaş nedeniyle denizde esir alınmaları tehlikesi vardı. Amsterdam'lı bir Yahudi olan Jean d'Illan, 5 Şubat 1666'da II. Charles'a bir mektup yazarak yandaşlarıyla birlikte Kudüs'e git-

mek için bir gemi kiralayacaklarını bildiriyor, "Tanrı'nın, dağılmış olan ulusumuza merhamet edip bizleri bir araya toplayacak bir peygamber gönderdiğine inanıyorum, bu nedenle ben ve çok sayıda Yahudi kardeşim, bize katılan elli yoksul aileyle birlikte Kudüs'e gitmek için bir gemi kiralamak istiyoruz," diyor ve Kralın savaş gemilerinin saldırısına uğramadan yolculuk etmelerini sağlayacak bir izin belgesi istiyordu: "Yolculuğumuz sırasında esir alınmamamız ve saldırıya uğramamamız için siz Majestelerinden buradan yola çıkacak olan bir Hollanda gemisine izin vermenizi rica ediyorum... ki gemimiz Majestelerinin donanması tarafından engellenmesin, arama yapılmasın ve saldırıya uğramasın. Kudüs'e vardığımızda Majestelerinin zaferi için dua edeceğiz."

Bu arada Gelibolu'da bulunan Samuel Primo, Sabetay'ın yazışmalarını yürütme görevini üstlenmişti. "Mesih kralın buyruğu üzerine" yazdığı bir mektupta, Venedik'teki Yahudi cemaatine Mesih'e inanmayanları acımasızca cezalandırmalarını, "Şabbat günü dahi olsa onları öldürmelerini" emrediyordu. Primo, mektubunu inananlara yönelik şu öğütlerle bitiriyordu:

> *Yeryüzündeki bedenlerinizin ve cennetteki ruhlarınızın kurtarıcısı olan Kralınıza; ölülerinizi diriltecek, sizleri başka uluslara kölelikten kurtaracak ve cehennem azabından koruyacak olan Kurtarıcınıza şükredin. Bunlar dilin ifade edebileceğinin de ötesinde işlerdir. Kimse Şin Daleth Yod'un* [*Şadday, Tanrı'nın sıfatlarından biri*]*, yani Efendimizin* [*Sabetay Sevi*] *gizemine eremez.*

Sabetay, Primo'nun mektubuna kendi el yazısıyla birkaç satır eklemişti; onun, hapiste olmasına karşın, "dünyevi kralların gücünü aşan yeni bir düzen kurduğunu" bildiriyordu.

Kısa sürede Gelibolu'daki kale, Sabetaycılar arasında *Migdal Oz*, yani Kudret Kulesi olarak anılmaya başlandı. Bu ad, Sabetay'ın tutuklanışının hemen ardından, müritlerine hitaben yazdığı bir

mektupta atıfta bulunduğu Meseller 18:10'dan alınmıştı. Bu mektupta, Sabetay, içinde bulunduğu sıkıntılı halden kurtularak tam bir aydınlanma dönemine girdiğini haber veriyordu: "Derin bir keder ve sıkıntı içinde olan ruhum, muhteşem bir aydınlıkla ve sevinçle doldu... Bu yalnızlığım sırasında yazılanlar gerçekleşecek ve doğrulanacak: 'Tanrı'nın adı bir kudret kulesidir; ona sığınanlar kurtulacaktır.'"

Sabetay satırlarını müritlerine şu uyarıyı yaparak bitiriyordu: "Şimdi sevgi zamanıdır; inancınızda, ibadetinizde, tövbenizde, oruçlarınızda ve arınma banyolarınızda güçlü ve cesur olma zamanıdır çünkü Tanrı'nın yardımıyla İsrail'in kurtuluşu çok yakındır. [imza] Sabetay Sevi."

12

Kudret Kulesi

1666 yılının ilk aylarında binlerce Yahudi, hapisteki Sabetay'a katılmak için İstanbul'a akın etti. Sabetay'ın Gelibolu'daki kaleye, yani "Kudret Kulesine" nakledilmesinin ardından, Sabetaycı hacılar da başkentteki bütün kayıkçıları tutarak, Marmara üzerinden Çanakkale'ye seferler düzenlediler. Jacob Becherand, bu durumu şöyle anlatır: "Başkentten Çanakkale'ye düzenli hac seferleri yapılıyordu... kayıkçıların işleri o güne dek görülmemiş yoğunluktaydı. Gece gündüz her iki yöne seyreden sıra sıra kayıklar görülüyordu. Kalenin başındaki gardiyan da sattığı ziyaret izinlerinden büyük paralar topladı."

Paul Rycaut, bu ziyaretleri ayrıntılı olarak anlatır:

> *Yahudiler akın akın kaleye geliyorlardı; sadece komşu şehirlerden değil, Polonya'dan, Almanya'dan, Leghorn'dan [Livorno'dan], Venedik'ten, Amsterdam'dan ve başka ülkelerden de gelenler vardı... Sabetay bu hacıların masraflarına ve zahmetlerine karşılık olarak onlara... hayır duası ediyor, servetlerinin artacağı ve Kutsal Topraklardaki krallıklarının genişleyeceği sözünü veriyordu.*

Rycaut, kaledeki gardiyanların Sabetay'ı ziyarete gelenlerden görüş izni için para aldıklarını, burada onlara sundukları konak-

lama ve yemek hizmetlerine de fahiş fiyatlar biçtiklerini belirterek şöyle bir yorum yapar: "Böylece epey kâr eden Türkler, Edirne'ye hiçbir şikâyette ya da öneride bulunmuyorlar, buradaki Yahudilerin yarattığı izdihamı ve kargaşayı da haber vermiyorlardı. Aksine bu hacılara son derece iyi davranıyorlar, onlara her türlü özgürlüğü tanıyorlardı." Rycaut, Edirne'den söz eder çünkü Sultan IV. Mehmet birkaç yıl önce maiyetiyle birlikte İstanbul'dan taşınarak Edirne'deki saraya yerleşmiştir.

Pek çok kaynakta anlatıldığına göre, İstanbul'daki bostancıbaşının adamları Gelibolu'ya giden hacıları taşıyan yedi ya da sekiz kayığı durdurarak yolcuları soymuşlar, ardından da fena halde dövmüşlerdir. Saldırıya uğrayan hacılar İstanbul'a dönüp kaymakama şikâyet ettiklerinde ise bir kez de burada dövülerek zindana atılmışlardır.

İstanbullu bir Ermeni, 12 Nisan 1666'da Sadrazam'ın Girit seferi için İstanbul'dan ayrılışının ardından, "Yahudiler, kadınıyla erkeğiyle, genciyle yaşlısıyla geniş kalabalıklar halinde Çanakkale'ye geldiler," diye yazmıştır. "Şehrimiz, Polonya, Kırım, İran, Kudüs, Türkiye ve Frenk ülkelerinden gelen hacılarla dolup taşıyor."

Bu arada Sabetay'ın yarattığı mucizelerle, nöbetlere tutulup Mesih'le ilgili kehanetler sayıklayan kadın ve erkek peygamberlerle ilgili hikâyeler, küçücük çocukların bile kehanetlerde bulunduğuna ilişkin söylentiler almış yürümüştü. Sasportas'a göre Mısır'dan gelen mektuplarda, 1666 yazında İstanbul'da kadınlı erkekli beş yüz peygamberin ortaya çıktığı yazılıydı, bu peygamberlerden en tanınmışı "cemaatin en yaşlı, en dindar ve saygın hahamlarından biri olan Haham Mordehay'dı". Haham Mordehay büyük olasılıkla bir Polonyalıydı. Sasportas'ın yine bu mektuplardan yaptığı alıntıya göre Haham Mordehay, Sabetay'ı ziyarete Kudret Kulesi'ne gitmiş ancak onun yüzüne bakamamıştı; çünkü Sabetay'ın yüzü, göz kamaştıran doğaüstü bir ışıkla parıldıyordu. Mordehay onun başının üzerinde yükselen ateşten bir taç görmüştü. "Bu manzara karşısında Mordehay ona secde eder halde yere yığılmış,

ardından var gücüyle, 'O bizim Efendimiz, ondan başkası yoktur. O gerçekten de bizim Kralımızdır ve ondan başka kral yoktur,' diye haykırarak sokaklarda dolaşmıştır. Sonra Kutsal Ruh onun üzerine inmiş ve o, ünlü bir peygamber olmuştur."

Sabetay, Gelibolu'ya gönderildikten sonra dünyanın dört bir yanındaki müritlerine hitaben yazdığı mektuplarda onlardan tövbeye ve duaya her zamankinden çok önem vermelerini istemiş, kurtuluş zamanının çok yaklaştığını haber vermiştir. (Bu mektupların altında Sabetay'ın imzası olmasına karşın Samuel Primo tarafından yazılmış olabilirler.) Leyb ben Ozer'e göre, Sabetay, "son günün yaklaşmış olmasına karşın birkaç aylık, hatta birkaç yıllık bir gecikme olabileceğini söylemiş, rehavete kapılmamaları için müritlerini uyarmış ve herkesin iyi bir kul olmak için çabalamasını; Tanrı'ya Mesih'in yolunu açık etmesi, Krallığının bir an önce kurulması ve *kelipot*'un sona ermesi için dua etmesini istemiştir."

Sasportas'a göre, İstanbul'un varlıklı Yahudileri Sabetay'a değerli kumaşlar, kaftanlar gibi çok pahalı hediyeler gönderiyorlardı, bu sayede Sabetay tıpkı bir kral gibi giyiniyor, hacıları kabul ettiği odasında krallara özgü bir ihtişam içinde yaşıyordu: "Dünyanın bir ucundan gelen Yahudiler, bunca zenginlik ve gösteriş karşısında âdeta büyüleniyorlar, ardı arkası kesilmeyen pahalı hediyeleri gördükçe onun gerçekten de Mesih kral olduğu yanılgısına kapılıyorlardı."

Sabetay Gelibolu'daki hapishanesindeyken bir dizi yeni bayram ilan etti, bu bayramlar Sabetaycıların dini takvimlerinde yer aldı. Sabetay ve müritleri Tammuz ayının 17. gününü "Sabetay'ın ruhunun ve ışığının tazelendiği gün" olarak kutladılar. Gelibolu'da yapılan bu kutlamalardan iki gün sonra Sabetay, ertesi Pazartesi gününün, yani 24 Tammuz'un (26 Temmuz 1666) da "ışıklar bayramı" olarak kutlanacağını duyurdu. Her ev, on yedisi don yağından, biri de balmumundan olmak üzere on sekiz kandille aydınlatılacaktı. Leyb ben Ozer, Gelibolu'daki kutlamaları, Lvov başhahamı David ha-Levi'nin iki elçisinden, oğlu haham Isaiah Mokhiah

ve üvey oğlu Haham Aryeh Leyb ben Samuel Sevi Hirsch'ten öğrendiklerine dayanarak şöyle anlatmıştır: "Sinagogda görülmemiş bir kutlama yapıldı. Bütün Tevrat tomarlarını [mihraptan] alarak dans ettiler, Sabetay Sevi'nin onuruna ilahiler söylediler. Amide duasını okurken 'bu bayram günü, yükselişimizin mevsimi' dediler."

Lvov'lu elçiler Sabetay'ın "Çanakkale'deki Yahudilere haber göndererek ertesi günü, yani 25 Tammuz Çarşamba gününü de 'Büyük Şabbat' olarak kutlamalarını emrettiğini" söylemişlerdi, bu emre uymayanlar ölene kadar taşlanarak cezalandırılacaklardı.

Bu elçiler Sabetay'ı da ziyaret etmişlerdi, bu ziyaretin ayrıntıları Leyb ben Ozer'den başka iki kaynakta daha yer alır. Leyb ben Ozer'e göre, elçiler Sabetay'ın huzuruna çıktıklarında, onun Shrbreshin' li haham Moses tarafından kaleme alınan ve 1648-1649 yıllarında Chmielnicki katliamlarında ölenlerin isimlerini içeren *Suk ha-Ittım (Kötü Zamanlar)* adlı bir kitaba bakmakta olduğunu gördüler. Sabetay onlara bu kitabı daima açık tuttuğunu, "çünkü intikam gününün hep yüreğinde olduğunu" söyledi. Ardından onlara pek çok Kabala gizemini açıkladı ve "alfabe sırasıyla ilahiler okumaya başladı". Sonra orada bulunan hahamlardan birinin boynundaki eşarbı alarak bunun uçlarından tutmalarını istedi. "Hahamlar kendilerine söyleneni yapınca Sabetay ayağa kalkarak onların karşısında durdu ve bir yandan dans etmeye, bir yandan da Mezmur 118'in yirminci ayetini söylemeye başladı, 'Burası Tanrı' nın kapısıdır, layık olanlar buradan girecekler', bunu tam on kez tekrarladıktan sonra bakışlarını yukarı çevirerek ayet 17'yi söyledi: 'Ölmeyecek, yaşayacağım...'"

Sabetay yarım saat kadar bunları söyleyerek dans etti, bu sırada elçiler sevinçten ne yapacaklarını şaşırmış durumdaydılar. Sonra Sabetay odadaki herkesi dışarı çıkararak elçilerle baş başa kaldı ve onlara şöyle dedi: "Bu anlatacaklarım aramızda kalacak, yaşlı babanız haham David ha-Levi'ye bile söylemeyeceksiniz," ve onlara Kabala'nın çok derin sırlarını açıkladı. Elçiler Sabetay'dan, Gelibo-

lu'da kalıp ona hizmet etmelerine izin vermesini istediler ancak o, "Huzur içinde gidin ve kardeşlerinize müjdeli haberler verin," diyerek bu isteklerini geri çevirdi. Elçiler onun huzurundan ayrılmadan önce Polonya'daki Yahudilere bir mektup yazmasını istediler, o da babaları David ha-Levi'ye bir mektup yazarak, "ruhumun ve ışığımın tazelenişinin onuncu günü" diye tarih düştü.

İki elçi, Ağustos ayı başlarında Gelibolu'dan ayrılarak İstanbul'a gittiler, Eylül ayı sonundaysa Lvov'a döndüler. Sasportas'a göre Lvov'a vardıklarında Sabetay'ın Kudret Kulesi'ndeki sarayında gördükleri "ihtişamı, onca altın, gümüş, değerli kumaş ve süs eşyalarından oluşan zenginliği, Sabetay'ın giydiği krallara layık giysileri, ona hizmet etmekte olan çok sayıdaki insanı, ona büyük hürmet gösteren ve ziyaretine gelen Yahudilere ilişmeyen kâfirleri" anlattılar. Sonra yaşlı babalarına Sabetay'dan gelen mektubu verdiler ve, "tüm Polonya büyük bir heyecan dalgasına kapıldı, böylelikle Sabetaycıların ünü her yere yayılarak güçlendi".

Ağustos ayının sonlarına doğru Sabetay tüm müritlerine Ab ayının 9'undaki orucu kaldırdığını ve o tarihten itibaren bu günün Sabetay'ın doğum günü olarak kutlanacağını bildirdi:

> *O günü büyük şölenlerle ve eğlencelerle kutlayacak, seçme yemekler yiyip lezzetli içkiler içecek, her tarafı kandillerle aydınlatarak şarkılar söyleyeceksiniz; çünkü o gün yeryüzündeki kralların en yücesi olan kralınız Sabetay Sevi'nin doğum günüdür. O gün çalışmayın, en güzel giysilerinizi giyin ve bayram duaları okuyun.*

Yeni bayramlarla ilgili ayrıntılı bilgi içeren kitapçıklar Sabetay'ın müritlerine dağıtıldı. Bunların arasında yeni bir kidduş da vardı, ekmek ya da şarabın kutsanmasıyla yapılan geleneksel ayinden esinlenerek takvime eklenmişti: "Tanrımız ve Efendimiz, bize mutluluk içinde geçirmemiz için bayramlar ve sevinçli mevsimler verdin, bugün Teselli Bayramı'dır, kutsanmış Sabetay Sevi'mizin doğduğu mevsimdir."

Sasportas'a göre Sabetaycı cemaatler coşkuyla bu yeni bayramı kutlarken, hâlâ bu "yeni din"e uymayı reddeden bazı kimseler de vardı. Ne var ki Sabetaycıların getirdiği yeni düzene karşı tek direniş girişimi, İstanbul'daki inanmayanlar arasında görüldü. Ermeni bir kaynağa göre İstanbul'daki Yahudi cemaatinden seksen tanınmış haham, Ab ayının 9'undaki orucun kaldırılmasını protesto ederek Sabetay'ın mesihlik özentisine kapılmış, delice sanrılar gören saralı bir adam olduğunu ilan ettiler. Bu iddia karşısında öfkeden çılgına dönen Sabetaycılar, inanmayanlara saldırarak onları taşladılar. Kaynağın yazarına göre "yoksul kalabalıklar ona [Sabetay'a] derin bir sevgiyle bağlanmışlardı, şehrin ileri gelenleri bile büyük umutlara kapılmış, ona bağlılıklarını bildirmek için yollara düşmüşlerdi. Sabetay'ı ziyarete giden pek çokları, Türklerin alaylı sözlerinden ve hakaretlerinden kurtulmak için Ermeni kılığına giriyorlardı."

Aynı sıralarda İstanbul'daki Sabetay karşıtı hahamlar, Kudüs başhahamına, yani Sabetay'ı aforoz eden ve şehirden kovan hahamlar kurulunun başında bulunan Abraham Amigo'ya bir mektup yazdılar. Mektupta mesihlik hareketinin, özellikle de "tahta bu denli yakın olan" İstanbul'daki cemaat için büyük tehlike yarattığı belirtiliyordu; müritlere taşkınlıktan kaçınmalarını ve sabırlı olmalarını telkin etmişlerdi ancak coşkulu kalabalıklar söz dinlemiyordu. Ayrıca şöyle bir ifade vardı: "Şu ana dek herhangi bir mucize ya da işaret görmüş değiliz, sadece söylentiler ve başkalarının ağzından aktarılan tanıklıklar var... Bu nedenle işin gerçek yüzünü anlayamadık, konu hakkında ortak bir yorum da yok, her kafadan bir ses çıkıyor... Sonuç olarak iki taraf arasında sürekli bir çekişme ve huzursuzluk var... bu huzursuzluktan kimseye bir fayda gelmiyor."

İstanbullu hahamlar Amigo'nun önderliğinde bir heyetin Gazzeli Nathan'la görüşmeye gitmesini öneriyorlar, "eğer bu heyettekiler de kutsal Tevrat'ta ve Talmud'da sözü geçen işaretlere ve mucizelere tanıklık ederlerse, bize bir mektupla durumu bildirirler.

Eğer iddiaların doğruluğuna ilişkin şüpheleri değişmezse, o zaman da bilgelikleriyle bize bir yol gösterirler... böylelikle biz de insanları uyarabiliriz," diyorlardı. Ne var ki Amigo, bu mektuba karşılık vermedi ve İstanbullu muhalif hahamlar, hızla güçlenen mesihlik hareketi karşısında çaresiz kaldılar.

Sabetaycı hareketin en çok destek gördüğü şehirlerden biri de, dönemin en geniş Yahudi cemaatinin, yaklaşık 60.000 Yahudinin yaşadığı Selanik'ti. Thomas Coenen'e göre Selanik'teki Sabetaycılar, mesihlik hareketine bağlılıklarıyla ve uyguladıkları günahtan arınma yöntemlerinin acımasızlığıyla diğer mürit gruplarını gölgede bırakıyorlardı. Coenen, buradaki müritlerin hahamlardan oluşan bir kurul karşısında günahlarını itiraf ederek, bu kurul tarafından verilen cezaları uyguladıklarını belirtir. Bu cezalardan birinde kişi sadece başı dışarıda kalacak şekilde toprağa gömülüyor ve üç saat boyunca bu halde kalarak Sabetaycı tövbe duaları okuyordu. Selanikli müritlerin inancına göre bütün ruhlar kendileri için yazılmış olan bedenlere girmeden Mesih gelmeyecekti, bu nedenle bir an önce hamile kalıp doğurmaları için küçük yaştaki kızlarını evlendiriyorlardı. Böylelikle cennetteki ruh stokları tükenecek, Mesih'in gelişi öne alınacaktı. Coenen, Sabetaycı hareketin zirvede olduğu dönemde Selanik'te bu amaçla 700 hatta 800 evlilik yapıldığını, bu evliliklerin çoğunun küçük çocuklar arasında gerçekleştiğini yazar. Bütün bu uygulamalar ve Mesih'in gelişine hazırlık amacıyla işyerlerinin, dükkânların kapatılması, buradaki cemaat üzerinde son derece olumsuz etkiler yaratmıştı.

Sultan IV. Mehmet'in zamanının çoğunu geçirdiği Edirne'de de Sabetaycı hareket güçlenmekteydi. Hıristiyan kaynaklarında buradaki Yahudi cemaatinin tamamının mesihlik hareketine katıldığı yazılıdır ama en azından cemaatin önde gelen iki hahamının, Jacob Danon ve Abraham Magreso'nun Sabetaycılara karşı olduğu biliniyor.

Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da da mesihlik hareketi yayılmaktaydı, Belgrat'taki müritler de Sabetay'a bağlılıklarını bildirmek için

Gelibolu'ya iki elçi gönderdiler. 1658'de Budapeşte'de doğan, Selanik'te öğrenim gören ve uzun yıllar Saraybosna'da hahamlık yapan Hirsch ben Jacob, Balkanlar'daki kıyamet günü heyecanını şöyle anlatır: "O sıralarda bazı kadınlar, 'Haydi iblisleri öldürelim,' diyerek... elleriyle havadaki bir şeyleri öldürüyormuş gibi garip hareketler yaparlardı. Bu kadınlar daima beyaz giysiler giyerlerdi. Kimi zaman da aralarından biri şöyle derdi: 'Kim cennetten bir koku ister?' Sonra ellerini göğe kaldırır, havada bir şey yakalamış gibi yapar, avucunu açtığında etrafa olağanüstü güzellikte bir koku yayılırdı."

Sabetay'ın karısı Sarah, Ab ayının 9'undan önce Gelibolu'ya geldi ve kalenin serdarından alınan bir izinle eşine katıldı. Başkentten geçerken buradaki Sabetaycılar tarafından büyük coşkuyla karşılanmış, Sabetay'ın doğum günü için yapılan hazırlıklarda da etkin rol oynamıştı. Hatta eşinin Mesih kral olarak taç giyeceği tören için bile planlar yapmaktaydı. Coenen'e göre Sabetaycılar Sarah'a "Filistin Kraliçesi" diyorlardı, büyük olasılıkla ona bu unvanı veren Sabetay'dı.

3 ya da 4 Eylül'de Gelibolu'ya Lvov'lu bir ziyaretçi daha geldi. Bu ziyaretçi, Sabetaycı hareketin gidişatını hiç umulmadık bir biçimde değiştirecek olan gizemli bir kişilik, yani Nehemiah Kohen'di. Hem döneme ait kaynaklar, hem de günümüz araştırmacıları Sabetay'la Nehemiah arasında çıkan anlaşmazlığın nedeni ve ayrıntıları konusunda çok farklı görüşler öne sürerler. Gelibolu'da yaşanan ve iki ya da üç gün süren uzun tartışmaları boyunca neler olup bittiği üzerine Gershom Scholem şöyle bir yorum yapmıştır: "Bu garip olayın ayrıntılarına ulaşmak için çabalayan her tarihçi... çözülmesi olanaksız bir bilmeceyle karşı karşıya kalır."

Olayı Polonya'da anlatıldığı biçimiyle öğrenen Sasportas'a göre bu tartışmanın çıkış hikâyesi şöyledir: "Sabetay... [Lvov'da] kehanetlerde bulunan ve halkın çoğunluğunun deli gözüyle baktığı bir adam olduğunu öğrendi. Bu adama Mesih'in geldiğine ilişkin kehanetlerde bulunmasını telkin etmek ve böylelikle insanları kendi tarafına çekmek niyetiyle... adamı yanına çağırttı."

Leyb ben Ozer'e göre ise Polonya'daki Yahudi cemaatleri aralarında para toplayarak büyük bir Kabalist ve peygamber olarak kabul edilen Nehemiah'ı Gelibolu'ya gönderdiler. Nehemiah, Mesih'in gelişine ilişkin bildiklerini *Zohar*'a değil, *Othoth Mashiah*, yani *Mesih'in İşaretleri* adlı bir esere dayandırıyordu ve kitapta belirtilen işaretleri yorumlamaksızın, kelime anlamlarıyla oldukları gibi kabul ediyordu. Sabetay'ın o güne kadarki eylemlerini dikkatle izlemiş ve söz konusu eserdeki olaylar dizisine uymadığına karar vermişti. Leyb ben Ozer, Sabetay'la Nehemiah arasındaki şiddetli tartışmayı şöyle aktarır:

> *Gün boyunca odaya getirtilen Kabala kitaplarının ardı arkası kesilmiyor, gece yarılarına kadar bitmez tükenmez bir hiddetle tartışıyorlar, ardından birkaç saatliğine uyuyorlardı. Uyanır uyanmaz yeniden tartışmaya koyuluyorlardı, ikisi de pes etmeye yanaşmıyordu ve Sabetay Sevi'nin öne sürdüğü bütün kanıtlar, bütün bunların boş kibir olduğunu ve Sabetay'ın Kabala kitaplarının anlamına eremediğini iddia eden Nehemiah tarafından birer birer çürütülüyordu.*

Olayı İzmir'deki ve İstanbul'daki Yahudilerden öğrenen Paul Rycaut, oldukça farklı bir hikâye anlatır. Rycaut'a göre Nehemiah, Kabala üzerine yaptığı çalışmalardan, biri Ephraim (Efraim), diğeri David (Davut) olmak üzere iki Mesih olduğu sonucuna varmıştı. "İlki Yasa'yı indirecek, yoksulluk içinde yaşayacak ve insanlar tarafından aşağılanacak, öncülük ettiği ikinci Mesih'in hizmetkârı olacaktı. İkinci Mesih ise görkemli ve zengin bir yaşam sürecek, Yahudileri Kudüs'e götürecek, Davut'un tahtına oturacak ve Sabetay'dan beklendiği gibi ulusunu zaferden zafere taşıyacaktı." Rycaut, Nehemiah'ın Ephraim olmaya razı olduğunu ve Sabetay'ın da buna bir itirazı olmadığını belirtir. Asıl sorun, Nehemiah'ın Sabetay'ı acelecilikle suçlamasıydı; ona göre Sabetay, mesihliğini ilan etmeden önce Ephraim'in dünyaca tanınmasını beklemeliydi. Sabetay

bu suçlamaya çok içerledi ve Nehemiah'ın kendisinin yerine mesihliğe soyunmak niyetinde olduğundan şüphelendi. Bunun üzerine,

> *tartışma öyle alevlendi ki, geriye dönülmesi olanaksız bir noktaya geldi; bu arada durumu yakından izleyen Yahudiler de kendi aralarında tartışıyorlardı; ne var ki Sabetay daha çok güç sahibi olduğu için onun sözü dinlendi ve ileride bu sahtekârlığın maskesini düşürecek olan Nehemiah, hizipçilikle suçlanarak Mesih'in düşmanı ilan edildi.*

Rycaut, bu olaydan sonra öfke içinde Gelibolu'dan ayrılan Nehemiah'ın, Sabetay karşıtı bir grup hahamla birleşerek intikamını aldığını belirtir. Nehemiah ve hahamlar, Edirne'ye giderek Fazıl Ahmet Paşa Girit'te olduğu için sadaret kaymakamlığı yapmakta olan Kara Mustafa Paşa'nın huzuruna çıktılar. Rycaut'a göre Osmanlı yönetimi, Sabetay'ın ve Gelibolu'daki müritlerinin eylemlerinden, hele Mesih'in Sultan'ı tahtından indireceği iddialarından habersizdi. Nehemiah, kaymakama, "kalede tutuklu bulunan Sabetay Sevi adlı Yahudinin şehvet düşkünü bir adam olduğunu, Yahudilerin aklına olmadık fikirler soktuğunu, onları doğru yoldan saptırmak ve Büyük Türk'e isyan ettirmek niyetinde olduğunu, böyle fitne fücur peşinde olan bir ruhun büyük tehlike arz ettiğini" söyledi. Kaymakam bu iddiaları Sultan'a iletince Sultan, Sabetay'ın Edirne'ye getirilmesini emretti ve bu iş için görevlendirdiği bir çavuşu Gelibolu'ya gönderdi. Rycaut, görevli çavuşun "Türklerde âdet olduğu üzere derhal işe koyularak Sabetay'ı karga tulumba Gelibolu'dan alıp birkaç gün içinde Edirne'ye getirdiğini, bu arada umutları doruğa ulaşmış olan müritleriyle ve hayranlarıyla vedalaşmasına bile fırsat tanımadığını" belirtir.

Rycaut, Nehemiah'ın şikâyetine kadar Türklerin Sabetay'ın devrimci niyetlerinden habersiz oldukları konusunda yanılmaktadır. Daha önce de sözünü ettiğimiz Ermeni kaynağa göre, Sabetay'

ın Ab ayının 9'undaki orucu "Kralımızın ve Mesih'imizin Doğum Günü" şerefine kutlanacak bir bayrama dönüştürdüğünü bildiren ve çoğaltılarak müritlerine dağıtılan mektup, derhal Sultan'ın başkâtibi tarafından tercüme edilmiş ve o sırada Edirne'de bulunan IV. Mehmet'e gönderilmiştir. Yine bu kaynağa göre Rycaut'un da belirttiği gibi, dönemin kaymakamı Kara Mustafa Paşa, Nehemiah'ın şikâyetleri hakkında da Sultan'a bilgi vermiştir. Yazarı bilinmeyen bir başka kaynakta ise, Gelibolu'daki varlıklı ve saygın Türklerin Sabetay'ın tutuklu bulunduğu kalenin serdarını şikâyet ettikleri belirtilir; bu kişiler Sabetay'ın burada kendi sarayını kurduğunu ve şehirdeki Müslümanları son derece huzursuz eden mesihlik hareketini yürüttüğünü, serdarın da müritlerden kazandığı para karşılığında bütün bu olaylara göz yumduğunu söylemişlerdir.

Sabetay'ı "şehvet düşkünü bir adam" olarak tanımlayan tek kişi Nehemiah değildir, aynı iddia iki ayrı Ermeni kaynakta da yer alır. Bunlardan biri –bir şiir– Sabetay'ın "çok sayıda kadınla ilişki kurduğunu", diğeriyse onun "kadınlarla ve gözdeleriyle zevk ve içki âlemleri düzenlediğini" ileri sürer. Abraham Cuenque de Mesih-Kral'ın Kudret Kulesi'nden övgüyle söz ederken, burada Sabetay'a hizmet eden "yetmiş güzel bâkire olduğunu, bunların çoğunun tanınmış hahamların kızları olduğunu, Sarah'ın ise bu sarayın kraliçesi olduğunu" yazmıştır. Cuenque, Türk otoritelerine iletilen şikâyetlerin içeriğinden de söz eder, suçlamalar "kralın [Sabetay'ın] sarayında... dayanılmaz iğrençlikler yapıldığı" yönündedir.

Türk otoriteleri, Nehemiah'ın şikâyetleri Edirne'deki saraya ulaşır ulaşmaz harekete geçtiler. Kaynaklara göre haber saraya 5 ya da 6 Eylül tarihinde ulaştı ve bir hafta sonra Edirne'den Gelibolu'ya gelen silahlı dört görevli Sabetay'ı bir arabaya bindirerek askerlerin sıkı gözetimi altında Edirne'ye götürdüler. Ermeni bir kaynak, olayı biraz daha farklı aktarır ve kaymakamın Sabetay'ın derhal asılmasını emrederek bir adamını gönderdiğini, ardından, "bu kez de Sabetay'ın cennete yükseldiğine ve bir başkasının asıl-

dığına ilişkin söylentiler çıkar" diye bu kararından vazgeçerek onu Edirne'ye götürecek ikinci bir görevli gönderdiğini ileri sürer. İstanbul'daki Habsburg büyükelçisi Kont Gautier de Leslie ise konu hakkında yazdığı raporda, Girit seferinden dönen Sadrazam'a, Sabetay Sevi'yi öldürterek halkın gözünde onu bir kahramana dönüştüreceklerini hatırlattığını, böylelikle Sabetay'ın canının bağışlandığını belirtir. Ulemanın da görüşü aynıdır, Divan üyelerine Sabetay'ı öldürtmemelerini, "aksi takdirde müritlerinin yeni bir din yaratacaklarını" söylerler.

Böylece Sabetay, haftalar süren tutukluluğu boyunca kendisi için bir Kudret Kulesi işlevi gören Gelibolu'daki kaleden de çıkarılmış oluyordu. Eğer hakkındaki suçlamalar doğruysa burada bir Mesih-Kral'dan çok, sefahate düşkün bir sultan gibi yaşamıştı; Sabetay'ın "Tanrı'nın yasak olana artık izin verdiği" iddiası, bu suçlamalarda doğruluk payı olabileceğine işaret ediyor.

13

Din Değiştirme

Sabetay ve beraberindeki askerler, 15 Eylül günü Edirne'ye vardılar, yani Gelibolu'dan Edirne'ye kadarki yolculukları sadece üç gün sürmüştü. Sultan'ın adamlarına tutukluyu "tez elden" saraya getirmeleri emredilmiş olsa gerek, çünkü sıradan yolcular yaklaşık 200 kilometre uzunluğundaki bu yolu bir haftada bile katedemiyorlardı.

Edirne, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u alışına dek, yani yaklaşık yüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmuştu. Zamanında burada yaşamış sultanlar şehre pek çok görkemli cami ve yapı miras bıraktılar. Mehmet'in babası II. Murat, Edirne'nin batısını çevreleyen Tunca nehrinin üzerindeki adada muhteşem bir saray yaptırdı. Onun ardından 1451'de, henüz on dokuz yaşındayken tahta geçen Mehmet de Edirne Sarayı'na yeni bahçeler ve köşkler ekledi.

Yunanlı tarihçi İmralı Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror (Fatih Mehmet Tarihçesi)* adlı eserinde II. Mehmet'in saltanatının ilk yılını anlatırken, bu görkemli sarayı şöyle tanımlar:

> *Aynı dönemde Edirne yakınlarında, Hebrus [Tunca] nehri kıyılarında muhteşem bir saray yaptırdı. Parlak taşlardan ve şeffaf mermerlerden yapılan bu sarayın içi de dışı da göz alıcı altın ve*

gümüş işlemelerle süslendi, her köşesi heykeller, tablolar ve paha biçilemez eşyalarla son derece zevkli bir şekilde döşendi. Sarayın çevresine bahçeler yapıldı, çeşit çeşit bitkiler ekildi, güzel meyveler veren ağaçlar dikildi. Bu bahçelere türlü evcil ve yabani hayvan, her cinsten kuş getirildi ve bu yer hayranlık ve zevk uyandıran her güzellikle donatıldı. Sultan büyük bir gayret ve hevesle yaptırdığı bu sarayın yakınındaki avluya da yeniçeriler ve acemi oğlanlar için kışlalar yaptırdı, bunlar sarayı dört bir yandan koruyorlardı.

Fatih'ten sonra tahta çıkan sultanların çoğu, yaz aylarında sefere çıkmadıkları zamanlarda İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nın kalabalığından kaçarak Edirne Sarayı'na geliyorlardı. IV. Mehmet ise zamanının tümünü Edirne Sarayı'nda geçiriyordu çünkü Topkapı Sarayı'ndan hastalık derecesinde nefret ediyordu. 1648 yılında henüz altı yaşındayken Topkapı Sarayı'nda babası Sultan İbrahim'in öldürülüşüne tanık olmuş, onun yerine tahta çıkarılmıştı. Üç yıl sonra bu kez de annesi Turhan Hatice Sultan'ın buyruğuyla düzenlenen bir suikastla babaannesi Kösem Sultan öldürülmüştü. Bu olayın ardından annesi Hatice Sultan henüz çok küçük olan Sultan'ın vekili olarak yönetimi devralmış ve 1656 yılında Sultan on dört yaşına gelene kadar bu görevi sürdürmüştü. Mehmet fiilen ülke yönetiminin başına geçtikten çok kısa bir süre sonra Topkapı Sarayı'nı terk ederek Edirne Sarayı'na taşındı. Haremini burada kurdu, gözdesi ise, 1645 yılında Osmanlılar Girit'e çıktıklarında Rethymnon'da esir alınan Yunanlı bir kız, Rabia Gülnûş Ümmetullah'tı. Gülnûş 5 Haziran 1664'te bir oğlan çocuk doğurdu, bu çocuk gelecekte tahta geçecek olan II. Mustafa'ydı. Mustafa, yirmi yıldır Osmanlı hanedanlığında dünyaya gelen ilk erkek çocuktu ve doğumu, hem İstanbul'da hem Edirne'de bir hafta süren şenliklerle kutlandı.

Hatice, vekilliği sona ererken Köprülü Mehmet'i sadrazamlığa atadı ve Köprülü, 1661 yılında ölümüne değin bu görevi büyük başarıyla sürdürdü. Onun ölümünün ardından oğlu Fazıl Ahmet

İzmir Limanı, Thomas Allom, 1838

İzmir Sokak Manzarası, Thomas Allom, 1838

Selanik'teki Sabetaycıların günahtan arınma uygulamaları

Atina, 1678

Korfu çarşısı, 17. yüzyıl

Osmanlı döneminde Rodos

Sabetay Sevi müritlerine vaaz veriirken

Haham Jacob Sasportas, Isaac Luttichuijs, Amsterdam, 1680-1690

Kahire'deki Bakırcılar Çarşısı, David Roberts, 1842

İstanbul Limanı, William Bartlett, 1839

Sultan IV. Mehmet (saltanatı 1648-1687)

İstanbul, Hasköy'deki Yahudi Mezarlığında Yas Tutanlar, Preveziozi

Şam Kapısı'ndan çıkan bir kervan, Kudüs

Kudüs'teki İstanbul Sinagogu, David Roberts, 1842

Gazzeli Nathan, adı bilinmeyen İzmirli bir ressam, 1667

Josua Helcam, İsrail'in On Kavminin sözde kumandanı

Sabetay Sevi Yahudileri İsrail'e götürüyor

Osmanlı Türkiye'sinde
bir başhaham

Osmanlı Türkiye'sinde
bir Yahudi kadını

Gazzeli Nathan sürgündeki Yahudileri İsrail'e götürüyor

Amsterdam'da bir sinagog

Sabetay Sevi Mesih olarak tahtında otururken (üstte)
Mesih'le birlikte Tevrat okuyan İsrail'in On Kavimi (altta)

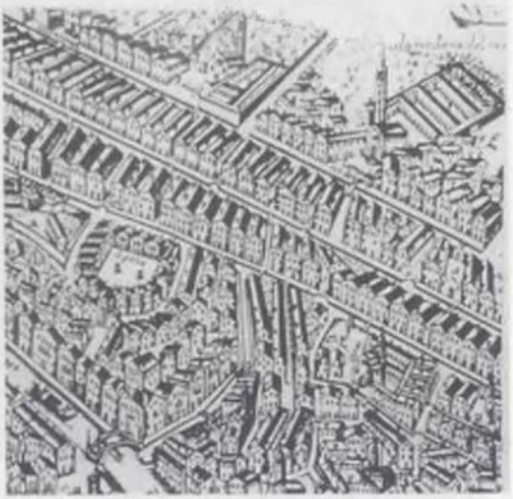
Sabetay Sevi hapiste müritleriyle görüşüyor

Gelibolu. Joseph Mery, 1830

Osmanlı Döneminde Edirne, Thomas Allom, 1838

Venedik'teki gettonun kuşbakışı haritası, 1677

Roma'daki Eski Getto, L. Rossini, 18. yüzyıl başı

Berat, Edward Lear, 1848

Selanik'teki Mevlevihane'nin şeyhi, 1918

Selanikli bir dönme çocuk, derviş kıyafetleri içinde, Osmanlı dönemi sonları

Selanik'teki Yahudi mezarlığında dua eden bir yaşlı adam

Paşa sadrazam oldu ve o da babasını aratmayan bir beceriyle görev yaptı, öyle ki, genç Sultan'ın omuzlarındaki bütün idari sorumluluğu kendi üzerine aldı. Böylelikle Mehmet, neredeyse tüm zamanını Edirne çevresinde, maiyetindekileri bezdiren ve yerli halkı perişan eden bitip tükenmez av partilerinde geçirmeye başladı.

Evliya Çelebi, Sabetay'ın Edirne'ye getirildiği zamanlardaki haliyle IV. Mehmet'i anlatırken, onu ülkesini yönetmeye gönülsüz oluşu dışında dört dörtlük bir hükümdar olarak tanımlar:

> *Gerçi cülusta gayet zayıf ve nahif bir sabi idi. Amma yaşı yirmiye vardığında açık havada avcılığa meyledip kuvvetlendi. Pederi İbrahim gibi sinesi geniş, pazuları semiz, cüsseli idi, yumruğu amcası Murad'ınki gibi arslan pençesi misaliydi. Açık kaşlı, ela gözlü, şirin sözlü, güzel yüzlüydü; ufak bir sakalı, gür bıyığı vardı, yani şekli şemali padişah gibiydi... Gazaya ve ava meraklı ve düşkün bir padişah idi.*

Mehmet'in av partilerine ara verip devlet işleriyle ilgilenmesi pek seyrek görülen bir durumdu. Bu nedenle Girit seferinden yeni dönen Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, Sabetay'ın Edirne Sarayı'na getirilmesinin ve burada ifadesinin alınmasının gerekliliğine Sultan'ı ikna edene kadar epey çaba sarf etmiş olmalı. Sadrazam, mesihlik iddiasıyla ortaya çıkarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki barışsever Yahudiler arasında fırtınalar koparan bu adamla ilgili gelişmeleri zaten takip ediyordu. Nehemiah Kohen'in şikâyetinden sonra artık harekete geçme zamanının geldiğine karar verdi.

Fazıl Ahmet Paşa'nın Sabetay'a karşı tutumunu belirleyen başlıca etken, çok güvendiği müftü Vanî Mehmet Efendi'nin fikirleridir. Vanlı bir vaiz olan Vanî Mehmet Efendi, 1630'lu yıllarda Kadızâde Mehmet Efendi önderliğinde başlayan ve İstanbul'da bir hayli etkili olan dini hareketin lideriydi. Bu harekete katılan vaizler yani Kadızâdeliler, Sufîlere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehir-

lerinde olduğu gibi İstanbul'daki camilerde de imamlık kadrolarını tekellerine alan Halvetiler'e karşıydılar. Kadızâdeliler, 7. yüzyılda Medine'de doğan İslam geleneğine dönüşün savunucusuydular ve o dönemden sonra getirilen yenilikleri kabul etmiyorlardı. Tasavvufa karşı oldukları için tüm derviş tekkelerinin kapatılmasından ve Sufî ermişlerin türbelerine ziyaretin yasaklanmasından yanaydılar. Kadızâdeliler, alkol, kahve ve tütün tüketimine de şiddetle karşıydılar, hele mistik Sufî ozanlarının düşlerini besleyen afyon kesinlikle yasaktı. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri sınırları içerisindeki gayri müslimlere karşı yürüttüğü hoşgörü politikasına sert eleştiriler getiriyorlardı.

Kadızâdeliler, liderleri Vanî Mehmet Efendi'nin Sultan IV. Mehmet'in gözü kapalı güvendiği Fazıl Ahmet Paşa'nın imamı olmasından sonra güç kazandılar. Pera'daki Levant Şirketi'nin papazı olan Dr. John Covel, Vanî Efendi'yi "Türklerin başvaizi" olarak tanımlamıştır: "Yaşlı, kambur bir adamdır, son derece aksi ve katı bir görünüşü vardır, buruşuk teni ne siyah ne de esmerdir, soluk beyaz tenlidir; doğa bu adamın yüzüne bir işaret koymuştur zira sağ gözü çekmiş de büzülmüş gibi sol gözünden küçüktür."

Covel, Vanî Efendi'nin Sadrazam'la yakınlığından dolayı sahip olduğu gücü de şöyle anlatır: "Türkler arasında öyle yetki sahibidir ki altı yıl önce onun sözüyle bütün eğlence yerleri ve meyhaneler kapatılmış, dervişlerin toplantıları yasaklanmıştır; öte yandan o zamandan beri verilen rüşvetler ve kurulan suç ortaklıkları sayesinde bu ülkede en az eskisi kadar, hatta eskisinden de çok şarap içildiği kanısındayım. Bu kendini beğenmiş ihtiyar, Türkler arasında, bizdeki Papa'dan bile çok itibar görür."

Rycaut'a göre Vanî Efendi, Sadrazam'ı, "1660 yılında İstanbul'da ve Galata'da çıkan korkunç yangınların, geçen yılki veba salgınının ve birkaç yıldır Hıristiyanlara karşı doğru dürüst bir üstünlük sağlayamayışlarının nedeninin... Hıristiyanlara fazla özgürlük tanıdıkları için Tanrı'nın Müslümanlar üzerine gönderdiği uğursuzluklar olduğuna" inandırmıştı.

• • •

Vanî Efendi, Sabetaycı hareketi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim nüfusun büyük bir bölümünü Müslümanlığa döndürmek için iyi bir fırsat olarak görüyordu. Özellikle Sabetay'ın Gelibolu'daki tutukluluğu boyunca dünyanın dört bir yanından gelen müritler İstanbul'da ve Gelibolu'da toplanmışlardı. Nehemiah Kohen Edirne'ye gelip Sabetay'ı ahlaksız bir devrimci olarak ihbar edince Vanî Efendi, Fazıl Ahmet Paşa'ya mesihlik iddiasındaki bu adamla müritlerini Müslümanlığa döndürmesi yönünde bir görüşme yapılmasını öğütledi – en azından Sabetay'ın müritlerine böyle bir telkinde bulunması sağlanmalıydı.

Sabetay, Edirne'deki ilk gecesini sıkı gözetim altında geçirdi, sabah erkenden Edirne Sarayı'na götürülecekti. Yahudi bir kaynağa göre Sabetay'la birlikte Gelibolu'dan Edirne'ye üç de haham gelmişti ve buradaki olaylar boyunca onun yanında kaldılar. O sırada Edirne'de bulunan İstanbul'daki Fransız Konsolosluğu'nun papazı Robert de Dreux, buradaki Yahudilerin Sabetay'ın geliş haberini aldıklarında büyük bir heyecana kapıldıklarını çünkü Sabetay'ın, Sultan'ı tahttan indirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'yla birlikte dünyanın tüm krallıklarını almak üzere geldiğine inandıklarını yazar. De Dreux, gecenin geç bir saatinde konaklamakta olduğu hanın önünden gelen gürültüler üzerine uyanmış, pencereden baktığında kalabalık bir Yahudi grubunun sokaklara halı sermekte olduklarını görmüştür. Kaldığı hanın sahibi, Yahudilerin bu hazırlıkları, sabah Edirne Sarayı'ndaki Sultan'la görüşmeye gidecek olan kralları Sabetay için yaptıklarını söyler. De Dreux bu konuda alaycı bir yorumda bulununca, hancının oğlu tarafından şöyle azarlanır: "Ortada gülecek bir şey yok, çok yakında hepiniz Mesih krallığında bizim kölelerimiz olacaksınız."

Leyb ben Ozer, ertesi sabah Sabetay'ın gardiyanlar eşliğinde, yolun iki yanına toplanıp dualar eden müritlerinin gözleri önünde Edirne sokaklarından geçişini şöyle anlatır: "Yoldą yanındakilere dedi ki: 'Şu halime bakın, belimde yeşil kuşakla Sultan'ın huzurun-

da diz kırmaya gidiyorum.' Müritleri bu sözlerini duyunca derin bir hayal kırıklığına ve endişeye kapıldılar ve şöyle dediler: 'Önce Sultan'ın tacını tahtını alacağım, diyordu; şimdiyse belinde yeşil kuşak varken ona görüneceğim diye korkuyor.'"

Sabetay'ın sarayda sorgulanışı sırasında orada bulunanlardan biri de Sultan'ın doktorlarından biri olan Hayatizâde Mustafa Fevzi Efendi'ydi. Hayatizâde, Moshe ben Raphael Abravanel adlı bir Yahudiyken Müslümanlığı kabul ederek, Mustafa Fevzi adını almıştı. Üç yıl sonra hekimbaşılığa yükselmiş, 1691 yılına kadar da hekimbaşılığı ve fahri olarak getirildiği Anadolu kazaskerliği görevini sürdürmüştür. Ailesi de onunla birlikte Müslüman olmuştu; oğullarından biri müderris olmuş, iki torunu da dedelerinden sonra hekimbaşı olmuşlar, hatta bunlardan biri daha sonra şeyhülislamlığa kadar yükselmiştir. Hayatizâde, Edirne Sarayı'ndaki sorguda Sabetay'ın tercümanlığını yapmaktaydı, Paul Rycaut bu tarihi görüşmeyi anlatırken Hayatizâde'den "Fizik Doktoru" olarak söz eder:

> *Sabetay son derece karamsar ve korkmuş görünüyordu, sinagogdaki o cesur halinden eser kalmamıştı. Bir Mesih olarak tüm dillere hâkim olması gerekirken, Büyük Senyör'ün ardı ardına yönelttiği Türkçe sorulara karşılık verecek kadar Türkçe bilmediğini belirterek bir Fizik Doktoru'nun (Yahudiden dönme bir Türk'tü) kendisine tercümanlık yapmasını istedi ve bu isteği kabul edildi.*

Sabetay'ın Türkçe konuşamaması, o sırada orada bulunanların da dikkatini çekmişti ve tıpkı Rycaut gibi onlar da, "Bu adam gerçekten Mesih olsaydı dünyadaki tüm dilleri kusursuz bir şekilde bilmesi ve konuşması gerekirdi," diye düşünüyorlardı. Ardından Rycaut, Sultan'ın Sabetay'dan bir mucize talep ettiğini anlatır:

> *Büyük Senyör bir mucize görmekte ısrar ediyordu, üstelik de bu kendisinin seçtiği bir mucize olacaktı; Sabetay çırılçıplak soyu-*

lacak, son derece keskin nişancılar olan okçuların karşısında bir hedef tahtası gibi duracaktı; eğer atılan oklar ona değmeden geçip giderse Büyük Senyör onun Mesih olduğuna ve iddia ettiği gibi Tanrı'nın yeryüzündeki tüm krallıkların başına geçmesi için gönderdiği bir kral olduğuna inanacaktı.

"Böyle esaslı bir sınavdan geçmeyi gözü kesmeyen" Sabetay, karşılık olarak "kendisine biçilen bütün o Kral ve Hükümdar unvanlarıyla hiç ilişkisi olmadığını, tıpkı diğer Yahudiler gibi sıradan bir adam ve kimseye üstünlüğü olmayan kendi halinde bir haham olduğunu" öne sürmüştür. Bu sözlerle tatmin olmayan Sultan:

Muhammed'in dinini öğreten müderrislere açıkça hakaret ederek, Sultan'ın otoritesine karşı çıkarak ve İmparatorluğa ait olan Filistin ülkesinin önemli bir kısmında hak iddia ederek büyük bir suç işlediğini ve korkunç bir şekilde ihanet ettiğini, bütün bunları yapan bir adamın ancak Müslüman dinine dönerse affedileceğini, aksi takdirde onu oturtacakları kazığın sarayın kapısında hazır beklediğini söyledi.

Rycaut, köşeye sıkışan Sabetay'ın hiç tereddüt etmeden bu teklifi kabul ettiğini belirtir:

Yalan olduğunu anladığı bir dava uğruna ölecek değildi, bu ancak bir delinin kabul edeceği türde bir ölümdü: [*o da*] *büyük bir sevinçle Türk olmak istediğini, üstelik bunu mecbur kaldığından değil, kendi isteğiyle yapacağını çünkü zaten uzun zamandır Müslüman olmayı düşündüğünü ve bunu Büyük Senyör huzurunda yapacağı için büyük onur duyduğunu söyledi.*

Döneme ait Türk kaynakları da birkaç ayrıntı dışında olayı aşağı yukarı aynı şekilde anlatırlar. Aralarında Türk tarihçileri Nişancı Abdi Paşa, Fındıklılı Silahtar Mehmet Efendi ve Raşid Efendi'nin

kaleme aldığı tarihçelerin de bulunduğu bu kaynaklara göre, Sultan, Sabetay'la yüz yüze görüşmemiş, görüşmeyi bir kafesin ardından izlemiştir. Sabetay'ın sorgulaması ise Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, Edirne Kaymakamı Kara Mustafa Paşa, Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi, Sultan'ın imamı Vanî Mehmet Efendi ve tercümanlık yapan hekimbaşı Hayatizâde Mustafa Fevzi Efendi'den oluşan bir heyet tarafından yürütülmüştür.

Nişancı Abdi Paşa'ya göre Sabetay, Müslümanlığı kabul ederek canını kurtaracağını öğrenince önce tereddüt etmiş, tercümanına dönerek Ladino dilinde "din değiştirirse müritlerinin gözünden düşeceğini" fısıldamıştır. Hayatizâde ise ona endişe etmemesini, din değiştirdikten sonra müritlerine bu davranışını haklı gösteren bir açıklama yaparak, onları da Müslüman olmaya ikna edebileceğini söylemiştir. Bu telkin üzerine tereddüdü sona eren Sabetay, Müslüman olmayı kabul etmiştir. Vanî Efendi'nin emriyle Hayatizâde, Sabetay'a kelimei şahadet getirmeyi öğretmiş, böylelikle Sabetay Müslüman olmuş ve "Aziz Mehmet Efendi" adını almıştır. Sultan da memnuniyetini belirtmek için onu kapıcıbaşı atamış ve günlük 150 akçe maaş bağlamıştır. Ardından toplantı sona ermiş, bu mesele de herkesi mutlu eden bir şekilde çözülmüştür – en azından Türk kaynakları böyle söylüyor.

Sabetay buradan İçoğlan Hamamı'na götürülerek yıkanmış ve kapıcıbaşı giysisini giymiştir. Ayrıca Sultan'ın onun Müslüman oluşuna ne kadar sevindiğini göstermek amacıyla gönderdiği bir kürk ve iki-üç kese gümüş de kendisine verilmiştir.

Kapıcıbaşı, sarayın önemli görevlilerinden biriydi; sarayın bütün girişlerinde nöbet tutan kapıcıların idaresinin yanı sıra Divan toplantılarında ve merasimlerde gerekli düzenlemeleri yapar, sultanın huzuruna çıkacak önemli kimselere, örneğin büyükelçilere eşlik ederdi. İmparatorluğun ilk yıllarında sarayda sadece bir kapıcıbaşı varken ilerleyen yıllarda sayıları artmıştı, IV. Mehmet döneminde de sarayda çok sayıda kapıcıbaşı vardı. Sabetay'ınki fahri bir unvandan ibaretti ve kimse ondan bir kapıcıbaşının sorumlu-

luğunda olan görevleri yerine getirmesini beklemiyordu. Yine de görevinin gerektirdiği renkte bir kaftan, kürk ve yelek giymiş, *mücevveze* denen kavuğu takmış olsa gerek.

Sabetay'ın din değiştirmesinden kısa süre sonra karısı Sarah da Edirne'ye getirildi ve o da Müslüman olarak "Fatma Kadın" adını aldı. Sarah'ın kelimei şahadet getirişinin, Valide Sultan Turhan Hatice'nin huzurunda gerçekleştiği düşünülecek olursa, Osmanlı sarayının, Sabetay'ın Müslümanlığa geçişine ne kadar önem verdiği daha iyi anlaşılır. Jacob Becherand'a göre, Müslüman olduktan sonra dört eş alma hakkı olduğu için Sabetay'a Valide Sultan'ın köle kızlarından biri teklif edilmişti ancak bu teklifi değerlendirip değerlendirmediği bilinmiyor.

Sabetay'ın din değiştirdiği haberi ilk olarak Osmanlı yetkililerince duyuruldu, birkaç gün sonra Edirne'deki Yahudi cemaati de bu haberi doğruladı. Yahudilerin büyük çoğunluğu, özellikle de Sabetaycılar başlangıçta bu habere inanmadılar, Mesihlerinin din değiştirmektense, kahramanca ölmeyi tercih edeceğinden emindiler. Ne var ki haber doğrulanınca derin bir utanca kapıldılar, sadece Sabetay'ın müritleri değil, Osmanlı topraklarındaki tüm Yahudiler alay konusu olmuştu. Becherand'a göre, "Yahudiler nereye gitseler Hıristiyanların ve Türklerin alaylı ve küçümseme dolu sözlerine maruz kalıyorlardı, sonunda hepsi evlerine kapanarak günlerce sokağa çıkmadılar." Leyb ben Ozer de, Sabetay'ın din değiştirmesinin ardından tüm Yahudilerin ne kadar büyük bir utanç duyduklarını yazmıştır: "Dinini reddederek ve başka bir dine dönerek tüm Yahudi ulusunu rezil etti, kimse ondan... onun gibi kutsal bir din adamından ve Kabalistten ansızın böyle bir döneklik ederek İsrail'in Tanrısına yüz çevirmesini beklemezdi."

Her şeye karşın pek çok Sabetaycı inançlarını yitirmemişlerdi, Sabetay'ın din değiştirmesinin kendi akıllarının ermeyeceği gizemli bir anlamı olduğuna, zamanı gelince bunun da açıklanacağına inanıyorlardı. Becherand bu konuda şunları yazmıştır: "Bazı müritleri Müslüman olan Sabetay'ın hâlâ Mesihleri olduğuna, kutsal

görevini en iyi şekilde gerçekleştirmek için bir süreliğine Türklerden biri gibi göründüğüne inanıyorlardı." Sasportas da Hamburg'da "çoğunluğun hâlâ inançlarına sıkı sıkıya tutunduğunu" ve Sabetay'ın müritlerinin "Müslüman olanın Sabetay'ın kendisi değil, onun gibi görünen bir suret olduğuna, asıl Sabetay'ınsa cennete yükseldiğine" inandıklarını belirtmiştir.

Osmanlı yetkililerinin Sabetaycı hareketin hızla yükselişi ve Sabetay'ın din değiştirmesinin ardından gelen çöküşü boyunca sergiledikleri soğukkanlı yaklaşım, olaya tanık olan herkesin hayranlığını kazanmıştır. 2 Aralık 1666'da İstanbullu hahamların, İzmir cemaatinin önde gelenlerinden varlıklı haham Isaac Jessurun'a yazdıkları bir mektupta bu meselenin böyle barışçıl bir şekilde çözülmesinden duydukları sevinç şöyle anlatılır:

> *Sabetay Sevi'ye gelince, olan biteni bildiren raporu aldınız, bu nedenle burada meselenin ayrıntılarına girmek istemiyoruz. Şu kadarını söylemekle yetineceğiz: hepimizin canını alacak olan kılıçtan bizi kurtardığı için biz de, gelecek nesiller de Tanrı'ya şükretmeli; araya giren olmasaydı hepimiz ölmüş olacaktık.*

Sabetay'ın din değiştirmesiyle ilgili haberler dünyanın dört bir yanına farklı hikâyeler şeklinde ulaştı; hemen hemen her yerde anlatılanlar, haberi iletenlerin dini inançlarıyla ve önyargılarıyla şekillenmiş, olayın gerçeğinden uzaklaşmıştı. Örneğin Sabetaycılar onun din değiştirmesini mesihliğinin gereği olarak yorumlarken, Sabetay karşıtları bunu bir rezalet olarak nitelendiriyorlardı.

Sasportas 1667 yılında Hamburg'dan yazdığı bir mektupta, Türkiye'de olanlarla ilgili haberlerin Osmanlı İmparatorluğu'yla Venedik arasındaki savaş nedeniyle dünyanın diğer bölgelerine çok geç ulaştığını, Sabetaycılar arasında Mesih'in din değiştirmesinin anlamı üzerine dört ayrı yorum yapıldığını belirtir.

Sasportas'a göre ilk yorum, "Sabetay Sevi'nin din değiştirmediği, bu haberlerin bir iftira olduğu" yönündedir. Sasportas bu varsa-

yıma göre uydurulan senaryoyu şöyle anlatır: "Sabetay Sevi, daha önceden bildirildiği gibi, ilahiler söyleyerek, elinde bir kılıç bile olmaksızın Kralın huzuruna çıktı. Kral onu görünce bağrına basarak öptü. Yine daha önce de kehanet edildiği gibi tacını kendi başından alıp onun başına koyarak tacın etrafına da yeşil bir kuşak sardı. Bu yeşil kuşağı görenler onun Müslüman olduğunu sandılar."

İkinci varsayım da şöyledir: "Eğer Sabetay Sevi din değiştirdiyse bunda mutlaka derin bir anlam gizlidir, Türkiye Kralı'nın ve onun atalarının hazinelerini yakından incelemek niyetindedir, böylece kendisi kral olduğunda her konuda bilgi sahibi olacaktır."

Sasportas, üçüncü varsayımı da şöyle anlatır: "Sabetay Sevi'nin din değiştirmesinde pek çok anlam gizlidir. Bu, Tanrı'nın buyruğudur. Sabetay Sevi kabukları [*kelipot*'u] yenmek için onların dünyasına girmelidir. Bu nedenle onlardan biri gibi görünmektedir."

Sasportas'ın dördüncü varsayım olarak anlattığı yorum, daha sonra Sabetaycıların Mesih'in din değiştirmesinin içyüzü olarak kabul edecekleri yorumdur: "Eğer din değiştirdiyse bunu yapan kendisi değil, bir gölgesidir. O ise göğe yükselerek yok olmuştur."

Sasportas bir de söylentiden söz eder, Sabetay Sultan'dan kendisini izleyerek Müslüman olacak müritleriyle birlikte yaşayacağı ve onları yöneteceği küçük bir toprak parçası istemiştir: "İstanbul'dan gelen habere göre bu kendini bilmez kişi, Sultan'dan ülkesinin bir bölümünü kendisine vermesini istemiş, güya onun peşine takılıp buraya gelecek Yahudiler de kendisi gibi Müslüman olacaklarmış." Sasportas, bu haberi duyan hahamların, Yahudilere Sabetay'la görüşmeyi ya da haberleşmeyi yasakladıklarını, bu yasağı çiğnemenin cezasının aforoz olduğunu belirtir: "Din değiştirmesinden sonra bile onun sözüne kanıp, Mesih'in mistik nedenlerle bir süreliğine *kelipot* âlemine girmesi gerektiğine inananlar vardı; ne de olsa Davut da Gat Kralı Açiş kılığına girmişti [Samuel I 21:10-15]."

Arezzo'lu Baruch'un yorumu, Sabetay'ın neden din değiştirdiğini müritlerine açıklamaya çalışanların yorumlarına tipik bir örnektir. Bu hikâyeye göre öfkeye kapılan IV. Mehmet İstanbul'

daki bütün Yahudileri öldürtmeye karar vermiş, Sabetay Müslüman olunca öfkesi dinerek bu kararından vazgeçmiştir. Baruch, bu açıklamayı şu sözlerle bitirir: "Efendimiz (Sabetay) Sultan'ın huzuruna çıkarak, öfkesine kapılıp yazdığı ve İstanbul'daki Yahudilerin öldürülmesini emreden fermanını geri çekmesi için yalvardı... böylece Yahudilere zarar gelmesini önledi."

Bu arada Gazzeli Nathan'la ilgili pek çok söylenti dolaşıyordu, özellikle Sabetay'ın din değiştirmesinin ardından Nathan'ın yaptıklarıyla ilgili çeşitli hikâyeler anlatılıyordu. Bu söylentilerin çoğunun aksine Nathan 1666 yazı boyunca Gazze'de kalmıştır. Sabetaycı bir kaynağa göre Nathan, müritlerinin Sabetay'ın din değiştirmesini tanımlamak için kullandıkları tabirle onun "beyaz kavuğu başına oturttuğu" haberini aldıktan sonra Gazze'den ayrılmış ve "yirmiden fazla Filistinli hahamla birlikte Efendimizi görmek için yola koyulmuştur."

Bildiğimiz kadarıyla Nathan'ın ilk durağı Şam'dı, 20 Kasım 1666'da buradan Sabetay'a bir mektup gönderdi. Rycaut'un tarihçesinde de belirttiği gibi Nathan bu mektupta Sabetay'ın din değiştirmesinden üstü kapalı bir şekilde söz etmiş, kendisinin ve diğer müritlerin inançlarının zerre kadar sarsılmadığını bildirmiştir: "Garip söylentiler duymuş olsak da yüreklerimiz bir aslanınki gibi cesaret doludur, yaptıklarınızı sorgulamak bize düşmez, çünkü sizin işleriniz bizim anlayışımızın ötesinde bir yüceliktedir, bizler ne olursa olsun inancımıza bağlıyız, ruhlarımızı sizin kutsal adınıza adamış durumdayız."

Nathan bu sözlerin ardından Şam'a vardıklarını, buradan da onun emrettiği gibi İskenderun'a gideceklerini bildirir: "Yaşamın Kralı olan... Kralımızın yüzünü görmek arzusundayız: hizmetkârlarınızın hizmetkârları olan bizler ayaklarınızın tozunu sileceğiz, İhtişamın ve Zaferin hükümdarı olan siz Majestelerinden tenezzül edip bizlere özen göstermenizi, gücün timsali olan sağ elinizle bize yardım etmenizi ve önümüzdeki yolu kısaltmanızı rica ediyoruz."

Rycaut, Nathan'ın Şam'dayken Halep'teki Sabetaycılara yazdığı

bir mektuptan da alıntı yapar. Nathan, Halep'teki Sabetaycıları iyi dileklerle selamladıktan sonra şöyle yazmıştır: "[Sabetay'ın] bize ve On İki Kavim'e emrettiği gibi, ona on iki adam seçtik, şimdi de onun emriyle İskenderun'a, ona yüzlerimizi göstermeye gidiyoruz, beraberimizde, onun izniyle gelen bazı dostlar da var."

Ardından Nathan müritlere, Sabetay'a olan inançlarına dört elle sarılmalarını öğütlemiştir: "Efendimizle ilgili garip haberler duymuş olsanız da yüreklerinizde zayıflığa ve korkuya yer vermeyin, aksine ona olan inancınızı güçlendirin, onun tüm işleri mucizelerle ve sırlarla doludur, insan anlayışının ötesindedir, hem kim bu gizemlerin anlamına erebilir ki?"

Mektubun sonunda, çok yakında Sabetay'ın, müritlerini tedirgin eden bütün şüpheleri ortadan kaldıracağı sözü verilir: "Yakında bütün bunlar anlayabileceğiniz biçimde sizlere duyurulacak, o zaman bilecek ve durup düşüneceksiniz, bizzat kendisi sizlere açıklama yapacak; sabredene ve çok yakında ulusumuzun ebedi gücü ve hükümdarı olacak gerçek Mesih'in getireceği Kurtuluşa kavuşacak olana ne mutlu."

Nathan'ın mektubu Halepli Yahudiler tarafından İstanbullu hahamlara iletilince, mektupta yazılanlar buradaki Sabetay karşıtı hahamları telaşlandırdı. Bunun üzerine harekete geçen on haham, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi cemaatlerine hitaben bir mektup yazarak, "budalalıklarına dört elle sarılan" müritlerin eylemlerini sürdürdüğünü ve başhahamlığın Sabetay'a inanan tüm müritleri aforoz ettiğini bildirdiler. Coenen'e göre İstanbul'daki Sabetay karşıtı hahamlar da, "yasağa aldırış etmeyerek inançlarını sürdüren pek çok mürit olduğunu, özellikle Gazzeli Nathan Aşkenazi'nin İstanbul'a doğru yola çıktığına ilişkin söylentilerin ardından bu kişilerin inançlarının daha da güçlendiğini" itiraf etmişlerdi. Coenen'e göre hahamların bu mektubu yazmaktaki amacı, söylentilerin önüne geçmek ve Nathan'ın planlarını bozmaktı.

Rycaut da İstanbul'daki Sabetay karşıtı hahamların 5-9 Aralık 1666 tarihlerinde, cemaatlere hitaben yazdıkları bu mektuptan

alıntı yapar. Rycaut'a göre hahamlar, Nathan'ın yeni Mesih'e ilişkin kehanetlerinin Yahudilerin başına büyük belalar açacağını ve Nathan'ın daha fazla ilerlemeden engellenmesi gerektiğini düşünmektedirler:

> *Bilmenizi istedik ki bu adam gelir gelmez, yeni bir krallık hayalleriyle çıkan büyük kargaşalar yeniden başlayacak; unutmayın ki her gün mucize olmaz. Tanrı korusun, bu adamın gelişiyle Tanrı'nın insanları her yerde katledilecekler, bunların ilki de bu adamın kendisi olacak, Tanrı ona akıl fikir versin.*

Bu mektubun altında imzası olan on haham, 30 Ocak 1667'de bir mektup daha yazarak Sabetaycı hareketle ilgili uyarılarını tekrarladılar. Rycaut, Sabetay'ın din değiştirmesi üzerine Türkiye'de olan biteni anlatırken bu mektuptan da söz eder: "İstanbullu hahamlar... Sabetay'ın Mesih olduğuna ilişkin inancı lanetleyerek, Sabetaycıları geleneğe uygun inanç ve ibadet şekillerine dönmeye davet ettiler, bunu yapmayanlar aforoz edilecekti."

Rycaut'a göre Sabetay'ın din değiştirmesinin ardından müritleri, nasıl olup da ona inandıklarına hayret ediyorlar ve büyük utanç duyuyorlardı: "Sabetay'ın Türk olduğu, Mesih'in Müslümanlığa döndüğü haberi hızla Türkiye'nin dört bir yanına ulaştı; Yahudiler bu işe çok şaştılar, hem bu kadar kolay kandırıldıklarına yanıyorlar hem de kendi ailelerinden ve tanıdıkları insanlardan pek çoğunu Sabetay'a inandırmak için öne sürdükleri fikirlerden utanıyorlardı."

Becherand gibi Rycaut da, Mesihlerinin Türk olmasının ardından Sabetaycıların halk içinde alay konusu olduklarını belirtir:

> *Yaşadıkları şehirlerde insanların alaylarına ve hakaretlerine maruz kalıyorlardı. İzmir'de insanlar sokakta bir Yahudi gördüklerinde parmaklarıyla işaret ederek son derece küçük düşürücü bir sözü (Puşt) [Yunanca argoda "eşcinsel erkek" anlamına gelen Po-*

ustai sözcüğü] söylüyorlardı, küçük çocuklar bile Yahudilerin arkasından böyle bağırarak alay ediyorlardı; bu nedenle bu aldatılmış insanlar uzunca bir süre ne yapacaklarını bilemez bir halde karamsarlığa ve sessizliğe büründüler.

Rycaut'a göre yine de Sabetay'a olan inançlarını yitirmeyen ve Efendilerinin bir Türk olduğunu kabul etmeyen müritler de vardı:

Onun gölgesi yeryüzünde kalarak... bir Müslüman görüntüsünde dolaşıyorsa da, ruhu ve bedeni cennete yükselmiştir, büyük mucizelerin gerçekleşeceği zamana dek orada kalacaktır, diyorlardı; bu iddiaya inanan ve Müslüman Mesihlerinin emrettiği şekilde ibadet ve dua etmeyi sürdüren çok sayıda insan vardı; anlaşılan bunların akıllanmaya niyetleri yoktu.

Yahudilerin çoğunlukta olduğu bölgelerde Sabetay karşıtı hahamların bulunması, Nathan'ın yolculuk planlarını değiştirmesine neden oldu ve İskenderun'dan deniz yoluyla İzmir'e gitmekten vazgeçti. Bunun yerine Anadolu'ya yönelerek yaşamının sonuna dek sürdüreceği misyonerlik gezilerine başladı.

Bu arada Sabetay, Sultan'ın Edirne'deki sarayında fahri kapıcıbaşı olarak yeni yaşamına başlamıştı. Günümüze ulaşan belgelere göre din değiştirmesi hakkında yaptığı ilk yorum, 24 Eylül 1666'da İzmir'deki ağabeyi Elijah'a yazdığı mektuptaki şu sözleridir: "Bugün, Tanrı'nın isteğiyle yenilenişimin dokuzuncu günü." Mektup oldukça kısadır ve hüzünlü bir notla sona erer: "Artık beni yalnız bırakın çünkü Tanrı beni Türk kıldı. Kardeşin Mehmet, fahri kapıcıbaşı."

14

Kurtuluş Ertelendi

Sabetay'ın din değiştirmesinin ardından, Sabetay karşıtı hahamlar, bu kez Gazzeli Nathan'ı gözden düşürmek için çalışmalarına başladılar. Mesihlik hareketinin peygamberi olarak ilk kıvılcımı çakan bu adam Sabetay'ın sözcülüğünü sürdürdükçe, hareketin tamamıyla bastırılamayacağını biliyorlar, bu nedenle gittiği her yerde onun izini sürüyorlardı.

1667 yazı boyunca İstanbullu ve İzmirli hahamlar, cemaatlerine, Sabetay'ın ziyafete dönüştürdüğü Ab ayının 9'undaki oruca sadık kalmalarını, o gün oruç tutmayanların aforoz edileceğini duyurdular. Sasportas'a göre bir zamanlar Sabetay'dan yana olan hahamlar şimdi yaptıklarından büyük pişmanlık duyuyorlar, hatalarını şöyle açıklıyorlardı: "Yönünü şaşırmış bir koyun sürüsü gibi... Gazzeli Nathan'ın kırık kavalının sesine kulak verdik... ve onu gerçek peygamber sandık... ama şimdi hepsinin yalandan ve sahtekârlıktan ibaret olduğunu biliyoruz."

Öte yandan pek çok Sabetaycı, Mesihlerine olan inançlarını sürdürüyorlar, hahamlar da Türk otoritelerinin tepkisini Yahudi cemaatleri üzerine çekecek bir eylemde bulunmadıkları sürece onları görmezden geliyorlardı. Özellikle İzmirli hahamlar Sabetaycıları kendi hallerine bırakmak taraftarıydılar. Joseph ha-Levi, 1667 yılının Nisan ayında Livorno'daki durumu şöyle anlatır:

Şehrimizdeki hahamlar, cemaate yaranmak için bu budalaların sözlerine uysallıkla kulak veriyor, ses çıkarmıyorlar. Güvenilir kaynaklardan öğrendiğime göre İzmir'deki ve başka yerlerdeki hahamlar da benzeri bir tutum içerisindeymiş ve tatsızlık ya da bölünme çıkmasın diye, isteyen herkesin [Sabetay'a] inancını sürdürmesine izin verdiklerini duyurmuşlar.

Nathan, İstanbullu hahamların Sabetaycıları aforoz edeceklerini duyurmalarının ardından, büyük şehirlerden uzak durduğu için İskenderun'dan sonra Anadolu'da izlediği yol tam olarak bilinmiyor. Kaynaklara göre beraberindeki otuz altı kişiyle yolculuk ediyordu, bunların arasında kayınpederi Samuel Lissabona, ailesinden bazı kimseler, her zamanki yoldaşı Samuel Gandoor ve İsrail'in On İki Kavmini temsil eden pek çok kişi vardı.

Nathan'ın bilinen ilk durağı Bursa'dır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti olan, Uludağ eteklerindeki bu şehre 1667 yılı Ocak ayı sonlarında geldi. Buradaki Sabetaycıların onu coşkuyla karşılamalarından anlaşıldığı kadarıyla Sabetay'ın din değiştirmesi de, İstanbullu hahamların tehditleri de Bursa'daki müritleri yıldırmamıştı. Coenen'e göre burada Nathan'ın onuruna bir ziyafet düzenlenmiş, "Çok yaşa Mesih Kralımız Sabetay Sevi!" haykırışlarıyla Sabetay'a ilahiler okunmuştur. Öte yandan şehrin Sabetay karşıtı hahamları durumu İstanbul hahamlığına bildirmişler, onlar da Bursalı hahamlara Nathan'ı şehirden kovmalarını salık vermişlerdir. Bunun üzerine Bursalı hahamlar, Nathan'ı aforoz ederek derhal şehri terk etmesini söylemişlerdir.

Nathan Bursa'dan kaçarak İzmir'e doğru yola koyuldu. Bu kez yanında sadece altı kişi vardı, Samuel Lissabona ve Samuel Gandoor da bu altı kişi arasındaydı. Diğer yoldaşlarının bir kısmı Bursa'da kalmış, bazıları İstanbul'a gitmiş, İsrail'in On İki Kavminin temsilcileriyse Sabetay'la görüştükten sonra Nathan'la buluşmak niyetiyle Edirne'ye gitmişlerdi.

Nathan'ın bir sonraki durağı Bornova'ydı, buraya 3 Mart 1677

Cuma günü vardı. Pazar günü onunla görüşmek için İzmir'den Bornova'ya gelen bir grup Sabetaycıyla buluştu. Yine aynı gün İzmirli hahamlardan, Nathan'ın müritleriyle toplantı yapmasını yasakladıklarını bildiren bir haber geldi. Coenen'e göre bu haberi ulaştıran, Sabetay'ın krallık unvanları dağıttığı müritlerinden biri, eski İsrail kavimlerinden birinin kralı olan "Kral Ahaz" unvanını alan Abraham Leon'du.

Nathan İzmir'e sessiz sedasız, gizlice geldi ve daha önce Coenen'in sözünü ettiği, Sabetay'ın "Portekiz Kralı" unvanını verdiği Portekizli bir Marrano olan Dr. Barut'un evinde kaldı. İzmir'deyken Sabetay'ın annesinin mezarını da ziyaret etti, böylece daha önceden ona verdiği bir sözü de yerine getirmiş oluyordu. Ayrıca vaktiyle Sabetay'ın boğulma tehlikesi geçirdiği yerde denize girerek yıkandı. Ardından Sakız adasına uğradı ve buradan İzmir'e dönerek bu kez de Sabetay'ın ağabeyi Elijah'ın evinde kaldı.

Gershom Scholem, "bilindiği kadarıyla Nathan'ın izlediği yol üzerinde olmadığı için" onun Sakız adasına gittiğinden şüphelidir. Oysa Nathan'ın denize girip yıkandığı yerden (Çeşme'den) Sakız adasına gitmek hava koşulları uygun olduğu takdirde en fazla üç saat sürüyordu, yani Nathan İzmir yakınlarındayken bu adaya da kolaylıkla uğrayıp dönebilirdi. Sakız'da da bir grup Sabetaycı olduğu biliniyor, Nathan onlarla görüşmek istemiş olabilir. Bu grup, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erişine dek Sakız adasında varlığını sürdürmüş, 1919-1921 yılları arasındaki Türk-Yunan savaşını izleyen nüfus mübadelesinin ardından dağılmıştır.

Abraham Epstein 1893 yılında yazdığı eserinde, Nathan'ın, Sakız adasından Sabetay'ın İzmir'deki kardeşlerine bir mektup gönderdiğini söyler, Scholem'e göre ise bu mektup Bursa'dan yazılmıştır. Nathan mektubunda, "Şu anda ilahi ses benimle olmadığından bir açıklama yapamıyorum... Efendisinin durumu neyse hizmetkârının durumu da o olur, demekle yetineceğim," diyerek, tıpkı Sabetay'ın tutukluluğu süresince olduğu gibi, kendisinin de aydınlanamadığını yani kehanette bulunamadığını itiraf etmekte-

dir. Yine de geçmişteki kehanetlerinin arkasındadır, bu inancını şöyle dile getirmiştir: "Ellerimi Tanrı'ya doğru açarak... dudaklarımdan çıkmış olan sözleri aynen tekrarlıyorum; hiç şüphesiz bu bizim kurtulacağımız yıldır ve kurtuluş çok yakındır." Ne var ki kurtuluş tarihini biraz ileriye, 1667 baharına atarak, "Tanrı'nın böyle buyurduğuna güvenim tamdır," demiştir.

Nathan'ın İzmir'e varmasından kısa süre önce Casale Monferrato'dan buraya iki elçi gelmişti. Bu elçiler Samson Bacchi ve Hayyim Segré'ydi ve cemaatlerinin Sabetay'a bağlılığını bildiren bir mektup getirmişlerdi. Mektup, Sabetay'ın din değiştirdiği haberi İtalya'ya ulaşmadan önce yazılmıştı ve, "İtalya, Casale Monferrato'daki cemaatin, yani Kutsal Topraklar'dan uzaklarda olan ve yüce Majesteleri'nin ihtişamına ve zaferinin ışıltısına kendi gözleriyle tanık olma onurunu yaşayamayan zavallı bir koyun sürüsünün, ancak kendilerine ulaşan... ve hepsi de Tanrı'nın, ulusuna bir elçi gönderdiğini doğrulayan haberler aracılığıyla, bu parlak ışığın âdeta bir iğne deliğinden geçmiş huzmesiyle avunduklarını" belirtiyordu. Casale Monferrato cemaati ayrıca, "Tanrı'nın sesi ilk kez duyulduğu ve Majesteleri'nin adı artık tüm ülkelerde bilindiği için Gazzeli peygamberin günahtan arınma ve ibadet reçetelerine harfiyen uyduklarını, her gün yüce ve muhteşem Majesteleri için dua ettiklerini" bildiriyorlardı.

Mektupta cemaatin önde gelenleri bizzat gelemedikleri için özür diliyorlar, "hükümet nedeniyle başlarına bir hal gelebileceğinden korktuklarını – bu konuda daha fazla açıklama yapamadıklarını, gönderdikleri elçiler aracılığıyla Mesih'in emirlerini beklediklerini" belirtiyorlardı.

Elçiler, "tıpkı parlak bir aynaya düşen yansımalar gibi Tanrı'nın gösterdiklerini gören, ilahi ışığın üzerine düştüğü Tanrı'nın Adamı'na" yani Gazzeli Nathan'a hitaben yazılmış bir mektup daha getirmişlerdi. Mektupta, "Ulusuna güzel haberler ve huzur gönderen Tanrı'nın, doğru kehanetlerde bulunan gerçek bir peygamber gönderdiğini ve bu peygamberin sözünün doğruluğuna, vaat-

lerinin gerçekleşeceğine tüm kalpleriyle inandıklarını" belirtiyorlardı. Mektup şöyle devam ediyordu: "Bu nedenle Casale cemaati olarak hepimiz adına iki elçi göndermeye karar verdik. Majesteleri'ni görme onuruna erişmelerini diliyor, sizdeki Kutsal Ruh'tan hem herkese malum olan hem de gizli anlamlar içeren konularda, bizlere yol gösterecek... ve cemaatimizi kusursuzluğa yaklaştıracak dersler öğreneceklerini umuyoruz."

Bacchi ve Segré, İzmir'e vardıkları anda gümrükteki iki Yahudi den Sabetay'ın din değiştirdiğini öğrendiler. Bu haber karşısında büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaşamalarına karşın bir süreliğine İzmir'de kalmaya, bu süre içinde hem haberin doğruluğunu hem de Sabetaycı hareketin buradaki durumunu araştırmaya karar verdiler. Bu amaçla Elijah Sevi'yi ziyaret ettiler, Elijah onlara kardeşinin din değiştirmediğini, bunun yanıltıcı bir görüntüden ibaret olduğunu, Sabetay'ınsa cennete yükseldiğini açıkladı. Ardından peygamber Nathan'ın da o sırada İzmir'e ulaşmak üzere olduğunu ve dilerlerse bizzat peygamberle görüşerek daha iyi aydınlanabileceklerini söyledi. Böylece biraz olsun içleri rahatlayan elçiler, Elijah'ın evinde Nathan'ı beklemeye koyuldular ve bu sırada Thomas Coenen'le tanıştılar. Coenen, Sabetay'la ilgili yazdığı kitapta bu elçilerle aralarında geçen konuşmayı da aktarmıştır, elçilerin sözlerinden Mesih'lerine olan inançlarının sarsıldığı anlaşılmaktadır.

Nathan'ın uzunca bir süre beklettiği ve görüşmemek için çeşitli bahaneler uydurduğu elçiler, nihayet onunla karşı karşıya geldiklerinde peygamberin endişeli ve karamsar bir halde olduğunu gördüler. Coenen'e göre Nathan, hayatının tehlikede olduğunu ileri sürerek elçilerle konuşamayacağını söylüyor, Casale'den getirdikleri mektupları da kendisine değil, Hayyim Abulafia'ya vermelerini istiyordu. Sonunda elçilerle konuşmayı kabul etti ancak Sabetay ya da mesihlik hareketi hakkında bir açıklama yapmaktan kaçınarak bu konuları başka zaman görüşeceklerini söyledi ve ansızın elçilerin yanından ayrıldı. Elçiler daha sonra Samuel Gandoor da dahil olmak üzere Nathan'ın yol arkadaşlarının pek çoğuyla görüştülerse

de Nathan'ı bir daha göremediler. Sonunda Coenen'e, Nathan'ın tehlikeli fikirler yayan sahte bir peygamber olduğuna karar verdiklerini söyleyerek şöyle dediler: "Dileriz Tanrı bizi korur... ve başka yerlerden teselli gönderir." Ardından hayal kırıklığı içinde İtalya'ya döndüler.

Nathan, İzmir'den ayrıldıktan sonra Edirne'ye doğru yola koyuldu, büyük olasılıkla deniz yoluyla Gelibolu'ya, oradan da Sabetay'ın saraya götürülürken geçtiği yollardan geçerek Trakya'ya gitti. Bu yolculuğun ortalarında küçük bir Yahudi cemaatinin yaşadığı İpsala'da konakladı. Buradaki cemaatin çoğu hâlâ Sabetay'a inanıyordu; Sasportas, Edirne'deki hahamların, şehri çevreleyen küçük yerleşim birimlerinde "hâlâ sahte dinlerine tutunan" Yahudilerin varlığından haberdar olduklarını yazmıştır. Nathan da Sabetay'dan Edirne'ye gelmesinin güvenli olup olmayacağına ilişkin bir haber beklerken buradaki müritler arasında kalmaya karar verdi.

Sabetay'ın din değiştirmesini izleyen günler boyunca onun Edirne Sarayı'ndaki yeni yaşantısına ilişkin çeşitli söylentiler çıktı; ona inanmayanlar alaycı ve hakaret dolu yorumlar yaparken, sadık müritleri bu durumu açıklayan varsayımlar öne sürdüler. Casale Monferrato'dan gelip hayal kırıklığıyla ülkesine dönen Samson Bacchi, Sabetay'ın "Türkler tarafından hor görüldüğünü, onlara yaranmak için zamanının çoğunu camide geçirdiğini, ancak müritlerinin iddialarına göre burada da aslında Tevrat ve Kabala çalıştığını" yazmıştır. Bacchi'ye göre, Edirne'deki Yahudilerin Sabetay'la görüşmeleri ya da haberleşmeleri kesinlikle yasaktı. Nathan'ın yolculuğuna ara verip İpsala'da beklemesinin nedeni de bu yasak olsa gerek.

Öte yandan bazı kaynaklar, Sabetay'ın Edirne Sarayı'ndayken de müritleriyle haberleştiğini belirtir. Müritlerinin bazıları onun ardından Müslüman olmuştur, oysa Israel Hazzan'a göre Sabetay, müritlerine, ancak kendisi bir aydınlanma dönemindeyken Müslüman olabileceklerini söylemiştir. O zaman bile sadece belli kişi-

ler din değiştirecek, müritler asla kendi kararlarıyla Müslümanlığa geçmeyeceklerdi. Belki de Vanî Efendi, çok sayıda Yahudiyi Müslümanlığa döndürmek planı uyarınca Sabetay'ın müritleriyle görüşmesini destekliyordu. Sabetay da bu sayede kendi oyununu oynama fırsatını bulmuş; ama sonunda kaybetmiştir.

Nathan'ın İpsala'da olduğu haberi, İstanbullu Yahudiler arasında büyük heyecan yarattı. Sultan Edirne'deki saraya taşınmış olduğu için başkentteki işadamları sık sık Edirne'ye gidiyorlardı, o sırada İstanbullu hahamların ve Yahudi meslek gruplarının temsilcilerinin pek çoğu da Edirne'deydi. Kaynaklarda, "İstanbul'un soylu efendileri" olarak geçen bu kişiler, İpsala'ya üç hahamdan oluşan bir heyet gönderdiler. Heyetteki hahamlar kendilerini hahamlar kurulunun görevlileri olarak tanıtacak ve Nathan'ı sorgulayacaktı. Bu heyet tarafından hazırlanan 31 Mayıs 1667 tarihli rapor, *A Memorial unto the Children of Israel* (İsrail'in Çocuklarına Bir Hatıra) adı altında yayınlandı. Rapora göre Nathan, peygamber olmadığını, mucize yaratma gücüne de sahip olmadığını söylemişti. O güne dek bir tek kehanette bulunduğunu söylüyordu: Sabetay'ın Mesih olduğunu ve bir yıl birkaç ay içinde kurtuluşun gerçekleşeceğini görmüştü. Eğer Sabetay Elul ayının 25'ine dek, yani Nathan'ın kurtuluş günü için belirlediği tarihe dek Mesih olduğunu kanıtlamazsa, bu kehanet de geçersiz sayılacaktı. Hahamlar Nathan'dan bir kehanette bulunmasını istediklerinde onlara, "Haftalar Bayramı'na kadar beklemelerini... Kutsal Ruh'un kendisine bildirdiğine göre [o gün] Edirne'deki adamın [Sabetay'ın] büyük bir aydınlanma yaşayacağını ve bir mucize göstereceğini" söyledi. Rapora göre: "Hahamlar beklediler... ama hiçbir şey olmadı ve onun aydınlanmak bir yana, büyük bir karanlık içinde olduğunu gördüler."

Raporda ayrıca Nathan'ın dört maddeden oluşan bir anlaşma imzaladığı belirtilir. Anlaşmaya göre Edirne'ye on iki günlük yol mesafesinden fazla yaklaşmayacak (İpsala'dan Edirne'ye sadece iki günde gidilebiliyordu); Sabetay'la hiçbir şekilde haberleşmeyecek;

halkın karşısına çıkmayacak ve Samuel Lissabona ile Samuel Gandoor dışında kimseyle konuşmayacak; 25 Elul'a kadar Mesih ortaya çıkmazsa o güne dek söylediği her şeyin yalan olduğunu itiraf edecekti.

Ne var ki daha sonra Nathan bu anlaşmanın geçersiz olduğunu, anlaşmayı baskı altında imzaladığını ve anlaşmadaki şartların değiştirildiğini öne sürerek heyetteki hahamları üç pis hayvana –tavşan, çekirge ve yaban tavşanına– benzetti. Ardından şöyle bir açıklama yaptı:

> *Ona [Sabetay'a] olan inançlarını koruyanlar, Mesih Kral'ın ağacındaki meyvelerdir; ona iftira atanlarsa "soyu karışık kalabalıklar"dır. Sessiz kalıp onu hor görmeyenler "Mesih soyundan" gelmeyen ruhlardır ve bunlar, kendi soylarının ölçütlerine göre yargılanacaklardır.*

Nathan anlaşma şartlarını çiğneyerek birkaç hafta daha Edirne civarında kaldı, İpsala'dan ayrıldıktan sonra daha da batıya yönelerek bugün Yunanistan sınırları içinde olan Gümülcine'ye gitti. Sasportas'a göre buradayken "o güne kadar yaptığı kötülükler yetmiyormuş gibi, buradakileri de kendi dinine döndürmeye çalıştı". Ayrıca gücünü yitirmeye başlayan mesihlik hareketini canlandırmak için Sabetay'ın başlattığı değişiklikleri yeniden uygulamaya koyarak Tammuz ayının 17'sindeki orucu bir kez daha bayram günü ilan etti.

"İstanbul'un soylu efendileri", Nathan'ın eylemlerinden, özellikle de Sabetay'ın dini takvimde yaptığı değişiklikleri yeniden uygulamaya koyma çabalarından büyük rahatsızlık duyuyorlardı. Bu nedenle Sabetay'a gizlice bir elçi göndererek müritlerine 17 Tammuz orucuna uymalarını öğütlemesini istediler. Söz konusu elçi, Sabetay tarafından İzmir'deyken "Kral Abia" unvanı verilen ve onun ardından Edirne'ye gelen Bursalı Joseph Karillo'ydu. Sasportas'a göre Sabetay, müritlerine Nathan'ın emirlerine kulak asma-

malarını ve 17 Tammuz orucuna uymalarını öğütleyen bir mektup yazarak bu mektubu Karillo'ya verdi. Karillo da bu mesajı "İstanbul'un soylu efendileri"ne iletti ancak mektubu onlara göstermeyi reddetti. Büyük olasılıkla bunun nedeni, Sabetay'ın mektubunda hahamların aleyhine sözler bulunmasıydı. Bunun üzerine hahamlar Karillo'yu Türk otoritelerine şikâyet ettiler ve Karillo hapse atıldı.

Hahamlar, bu olayın ardından Sabetay karşıtı eylemlerine hız vererek cemaate şöyle bir açıklama yaptılar: Sabetay, Karillo'nun hapse atılışından bir gün sonra paniğe kapılmış bir halde kendilerine gelmiş ve mesihlik hareketinin tamamıyla Nathan'ın başının altından çıkan büyük bir sahtekârlık olduğunu "itiraf eden" bir mektup yazmıştı.

Bu mektuba göre her şey, Nathan'ın *Haham Abraham'ın Rüyası* adlı bir kitap "bulması" ve bu kitapta yazılı olan gerçek kurtarıcının adını silerek onun yerine Sabetay Sevi adını yazmasıyla başlamıştı. Mektubun yazarı şöyle diyordu: "[Nathan] beni de kandırdı ve türlü yalan dolanla beni Tanrı'nın yolundan saptırdı, sonunda iş öyle bir hale geldi ki, ben de insanları yoldan çıkardım ve onlar bugüne kadar bana inanmayı sürdürdüler." Bu "itiraf mektubu" şöyle sona eriyordu: "Bunlar, sınırsız acılar çekmiş genç kardeşiniz Sabetay Sevi'nin sözleridir." Mektuba "Musa'nın yasasının indiği hafta" diye tarih düşülmüştü, büyük olasılıkla 1668 yılı Aralık ayının başlarıydı. Mektup Edirneli hahamlara hitaben yazılmış, onlar da bunu "İstanbul'un soylu efendilerine" iletmişlerdi.

Mektup, "İsrail'in Hanesi'nden olan kardeşlerimize," diye başlıyor, "bu mektubu sizlere getirecek olan kişi, Tanrı onunla olsun, şu anda benim yanımdadır," diye bildirdikten sonra şöyle devam ediyordu:

> *Sizlere şunu duyuruyorum: Olan biteni etraflıca düşündükten sonra tam bir kesinlikle anladım ki, ŞAHSIMLA İLGİLİ ÖNE SÜRÜLEN HER ŞEY, bu olaylarda bana yakıştırılan ya da tarafımdan*

gerçekleştirilen bütün eylemler, benim bildirdiğim ya da benim hakkımda bildirilen bütün kehanetler bir çılgınlık anının ya da kötü bir ruhun eseridir ve hayat, gerçek Kurtarıcı gelene dek olağan haliyle sürüp gidecektir.

Bu itirafın ardından mektubun yazarı herkese gündelik yaşantılarına dönmelerini öğütlüyordu: "Herkes evinde sakin bir yaşam sürsün, gündelik işlerini sürdürsün, boş sözlere inanmasın ve Tanrı'nın bizlere merhamet edeceği o gerçek kurtuluş gününü beklesin." Mektup iyi dileklerle sona eriyordu: "Yüce Tanrı sizlere merhamet etsin, sizleri ve size ait olanları korusun, üzerinize barış otağını kursun ve kurtuluş gününü görmeyi size nasip eylesin, dilerim gözleriniz gerçek kralın ihtişamına tanık olur. Amin."

Mektupta "bu mektubu sizlere getirecek olan" diye sözü geçen kişi, İran'daki ve Kürt Bölgesindeki müritler tarafından bağlılıklarını bildirmek için Sabetay'a gönderilen, ancak İstanbul'a vardıklarında Sabetay'ın Müslüman olduğunu öğrenen heyetteki elçilerden biri olan Aaron ben Hananiah'tı. Ne var ki Sabetay, hahamlara gidip bu itiraf mektubunu kendi eliyle verdiyse, mektubu yazdıktan sonra fikir değiştirmiş olmalıydı. Gerçekte, Sabetay'ı yakından tanıyanların ilk bakışta anladıkları gibi, bu mektup düzmeceydi. Sabetay din değiştirdikten sonra bile mektuplarını, "Tanrı'nın Yücelttiği Adam böyle buyurdu" diye bitiriyordu. 1667 yılı boyunca tıpkı bir kral gibi kendisine bağlılık bildirmeye gelen müritlerini kabul etmeyi sürdürmüştü. Israel Hazzan, Kastoria'lı arkadaşlarıyla birlikte Edirne'ye gelip Sabetay'ı ziyaret ettiklerinde ona, "kendisinden korkan insanlara zaferini ilan eden" bir Yahudi kralı gibi hitap ettiklerini yazmıştır. Sabetay da bu hitaba karşılık olarak onlara Kutsal Kitap'taki sözcükler üzerine yaptığı Gematriya hesaplarını göstermiş ve bu hesapların kendisinin mesihliğine işaret ettiğini söylemiştir.

Edirne'deki hahamlar, Sabetay'a on iki günlük yol mesafesinden daha fazla yaklaşmama kuralını çiğnediği için Nathan'ı aforoz

ettiklerini açıkladılar. İstanbul'daki hahamlardan da "bu kâfirlerden intikam almalarını" istediler, söz konusu kâfirler mesihlik hareketine bağlılıklarını sürdüren Nathan ve diğer Sabetaycılardı.

Yine aynı sıralarda ortaya çıkan kıyamet konulu bir başka kitap, Sabetay'ın din değiştirmesinin nedenlerini Kabalacı bir bakış açısıyla yorumluyordu ve büyük olasılıkla ya Nathan ya da onun yandaşlarından biri tarafından yazılmıştı. Nathan, bu kitabın ortaya çıkışından sonra yazdığı mektuplarda sık sık bu kitaptan söz etmiş ve oradan yaptığı alıntıları kendi sözlerinin kanıtı olarak göstermiştir: "Bütün bunlar EMİRE'nin de başına gelmiş ve tek bir işaret bile eksik kalmamıştır." Bu yeni kitap, 1666 yılında olup bitenleri çarpıcı bir dille anlatıyor ve Mesih'in tutuklanışının ardından ona olan inançlarını yitiren müritleri yüzünden kurtuluşun yedi yıl erteleneceğini öne sürüyordu.

Kurtuluşun ertelendiği haberi üzerine İstanbullu bir Sabetaycı, diğer müritlere bir mektup yazmış ve onlara, inançlarını yitirmemelerini, sabırlı olmalarını öğütlemiştir. Büyük olasılıkla Nathan'ın ilk bildirdiği kurtuluş tarihi olan 1667 baharından sonra yazılan bu mektupta şöyle bir açıklama yer alır: "Tanrı'nın sözü boş çıkmaz, gecikse de onun gerçekleşmesini bekleyin, sağduyu sahibi olanlar bu söz gerçekleşene kadar sessizliğini korumalıdır çünkü açıklanan sırların yanı sıra gizli kalan, henüz açığa çıkmayan pek çok sır da vardır... bunlar yüreklerde kalmalı, söze dökülmemelidir."

Mektup şöyle devam eder: "Bu sırların çok küçük bir bölümünü bile *kendi gözleriyle gören, kulaklarıyla duyan kişi* bunların derinliğini anlar ve Tanrı'nın işlerinden şüphe etmez." Yazar, "bu neslin günahlarının, Mesih'in gelişini engellemediğini" umut etmekte ve iman sahiplerinin kurtuluş tarihine ilişkin hesaplara itibar etmemelerini öğütlemektedir: "Ne tahmini tarihlere, ne seslere, ne dedikodulara ne de ruhlara inanın, değişimlerden ve aksiliklerden huzursuz olmayın çünkü onun düşünceleri bizim düşüncelerimiz değildir ve Tanrı, yürektekilere bakar." Kurtuluş gününe

dek inananlar tövbe ederek, oruç tutarak, dua ederek gerçeğe tanıklık edebilir ve "Şehine'ye yardım edebilir... *Eğer doğruysa ve Mesih gelirse o zaman döneriz* [ona inanırız] *ama gelmezse inanmayız,* diyenlere uymayın çünkü onlar bilmez, anlamaz. Onlar karanlıkta yürür, günahları yüzünden kurtuluş ertelenir durur çünkü bütün İsrailoğulları birbirlerinden sorumludur."

Kurtuluş günü ertelenmişti; hâlâ Sabetay'a inananlar ondan ya da peygamberinden bir işaret bekleyedursunlar, Nathan, garip bir görevi yerine getirmek üzere Roma yollarına koyulmuştu.

15

Peygamberin Garip Görevi

Nathan Gümülcine'deki uzun uğraşları sonunda nihayet Edirne'deki Sabetay'la gizli bir buluşma ayarlamayı başardı, ne var ki bu kısa buluşmanın tarihi ve ne şartlar altında yapıldığı bilinmiyor. Bilinen tek şey, Sabetay'ın gizemli bir Kabala görevi için Nathan'ı Roma'ya gönderdiği. Nathan, Gümülcine'ye döndükten kısa bir süre sonra kayınpederi Samuel Lissabona ve sadık yoldaşı Samuel Gandoor'la birlikte Roma'ya doğru yola çıktı.

Nathan yolculuğunun ilk aşamasında sık sık yolu üstündeki Yahudi cemaatlerinde duraklayarak Yunanistan'ın kuzeyini katetti. Burada ve daha sonra uğradığı yerlerde izlediği rotanın kendisine bir *maggid* tarafından bildirildiğini söyledi: bu ilahi varlık yol boyunca ona eşlik ediyor ve Sasportas'a göre Nathan, "onun sözüyle yol alıyor, onun sözüyle duruyordu". Gershom Scholem, Nathan'ın karşılaştığı kişilere yolculuğunun amacını değişik şekillerde açıkladığını yazmıştır: "Kendi tarafından olmayanlara günahları için af dilemeye Venedik'e gittiğini; müritlere ise kâfirlerin yıkımını başlatmak için Roma'ya gittiğini söylüyordu."

Nathan'ın Gümülcine'den sonraki ilk durağı, Sabetaycı hareketin en çok destek gördüğü yer olan Selanik'ti. Ne var ki burada bile Sabetay karşıtı hahamlar cemaatin yönetimini ele geçirmişlerdi ve Nathan'ın müritlerle görüşmesine engel oldular. Samuel

Lissabona'nın burada hastalanıp ölmesinin ardından, Nathan'la Samuel Gandoor şehri terk etmek zorunda kaldılar.

Nathan, Yunanistan'ın kuzeyindeki Pindos Dağları'nı aşarak kuzeybatıda yer alan büyüleyici güzellikteki göl kasabası İonia'ya geldi. Burayı 1670'te gören Evliya Çelebi'ye göre İonia'da yaklaşık 160 Yahudi ailesi yaşıyor ve çoğu ipekçilik yapıyordu. O sırada burada iki Yahudi mahallesi vardı, her ikisi de sadece Müslümanların oturmasına izin verilen surlarla çevrili şehrin dışındaydı. Daha sonraları Yahudilerin de surların iç tarafında yani Arnavut korsanların yağmalarından korunaklı olan bölgede oturmalarına izin verilmiştir.

Nathan'ın İonia'da ne kadar kaldığı ya da burada neler yaptığı bilinmiyor. Burada yaşamış Sabetaycılar varsa da kaynaklarda onlara ilişkin herhangi bir bilgi yok. Bu konuda tek bildiğim kısa süre önce İstanbul'da gördüğüm bir mezar taşının İonia'lı bir dönmeye ait olduğu. Öte yandan İonia'nın yetmiş beş kilometre kadar güneyindeki Arta'da Sabetay'ın müritleri olduğu biliniyor. Atina'daki Ortodoks Yunan piskoposu Meletios, Yunanistan'daki Sabetaycıların gökteki bulutlara bakarak, bu bulutların kendilerini Kudüs'e götüreceğini söylediklerini yazar. Hatta bir gece Arta'daki bir mürit, bulutlara çıkacağı düşüncesiyle evinin çatısından atlayarak feci şekilde ölmüştür.

Nathan, İonia'dan ayrıldıktan sonra Pindos Dağları'nın batısındaki surları aşıp Adriyatik kıyısındaki İghumenitsa'ya ulaştı. Buradan bir gemiye binerek anakarayı İonia adalarının en kuzey ucu olan Korfu'dan ayıran boğazı geçti ve 1668 yılı başlarında Korfu'ya geldi. Böylelikle ilk kez Osmanlı sınırlarının dışına çıkmış oluyordu; Korfu ve diğer İonia adaları o sıralarda La Serenissima İmparatorluğu'na, yani Venedik Cumhuriyeti'ne aitti. Nathan'ın yolculuğu epey riskli ve olaylı geçmiş olsa gerek çünkü Osmanlılarla Venedikliler arasında 1645'te başlayan ve yaklaşık çeyrek asır süren Girit savaşının en şiddetli dönemine denk gelmişti.

Nathan büyük olasılıkla, Türklerin 16. yüzyılda iki kez kuşattı-

ğı ama alamadığı büyük Venedik kalesiyle korunan Korfu şehrinde kaldı. Dönemin tarihçisi Andrea Marmora'ya göre adadaki 500 Yahudi ailesinin çoğu Sabetaycıydı. Marmora, 1666 yılında burada ortaya çıkan bir kadın peygamberden söz eder. Korfu'ya yerleşmiş Venedikli bir Yahudi tüccar olan Hayyim ben Aaron'un kızlarından biri, şiddetli nöbetler halinde Mesih'e ilişkin kehanetlerde bulunmaya başlayınca, Hıristiyanların tepkisinden korkan hahamlar onu babasının evine kapamışlardır. Marmora'ya göre bu süre boyunca "herkes ona saygılarını ve hediyelerini sunmak için bu eve akın etmiştir".

Nathan, Korfu'ya geldikten kısa bir süre sonra İonia adalarının güney ucundaki Zante'de yaşayan ateşli bir Sabetay müridine, Joseph Hamis'e bir mektup yazmıştır. Hamis, aynı zamanda tanınmış bir fizikçiydi ve Kabala üzerine yazdığı *Belil Hamis* adlı kitap, 1624 yılında Venedik'te basıldıktan sonra bu konuda da epey isim yapmıştı. (Bu kitabın basılmasına önayak olan Venedikli Yahudi din bilgini Leon Modena, daha sonra Hamis'i Hıristiyanlara aşk büyüleri ve muskaları hakkında bilgiler vererek insanları zinaya teşvik etmekle suçlamıştır.) Hamis, Nathan'a yazdığı bir mektupta "her gün, her saat yolunu gözlediğimiz Efendi'nin... Kutsal Şabbat olan Büyük Şabbat'ın [Sabetay'ın] ne zaman geleceğini" sormuştu.

Nathan, Hamis'in sorusuna cevap olarak yazdığı mektupta Sabetay'ın din değiştirmesinin gerekliliğini açıklamış, Kabala gizeminde saklı olan nedenlerden söz etmiş ve ertelenen kurtuluşu beklerken inancını yitirmemesini öğütlemiştir. Nathan'ın anlattığına göre Sabetay'a inananlar, onun türban altına girerek günah işlemediğini, bunu İsrailoğulları'nın günahları yüzünden yapmak zorunda kaldığını öğrenmişlerdi. "Bu nedenle, kardeşlerim olan İsrail ulusu ve tüm sadık inananlar, ayakta duran, bekleyen ve bu sözler karşısında titreyenler; güçlü ve cesur olun, korkuya ve karamsarlığa kapılmayın, tüm yüreğinizle ve ruhunuzla Efendiniz olan Tanrı'nıza dönün ve onun adını şükranla anın, çünkü bizler

atalarımızın göremediğine tanık olacağız." Nathan mektubunun sonunda kendisinin peygamberlik görevini sürdüreceğini belirtir ve hâlâ kurtuluşu bekleyen müritleri teselli eder:

> *Şu anda bir mucize gösterecek durumda olmadığım için insanlar bu teselli sözlerinin boş olduğunu söyleyebilirler, yine de bu sözler karşısında titreyen, benden doğru yolu göstermemi isteyen ve Tanrı'ya yaklaşmak arzusunda olan üzüntülü ulusumu, Tanrı'nın kutsal adı aşkına acılar ve sıkıntılar çeken yoksul ve muhtaç insanları teselli etmekten geri durmayacağım.*

Nathan'ın açıklamalarıyla ikna olan Hamis, yaşamının sonuna dek bir Sabetaycı olarak kaldı ve son yıllarında Sabetaycı vaazlar içeren bir kitap derledi. Isaiah Tishby, Hamis için şunları yazmıştır: "Din değiştirme önemsiz bir kaza, Mesih için geçici bir düşüş ve İsrailoğulları için bir sınavdı... O, kurtuluşun çok yakın olduğuna canı gönülden inanıyor, Mesih'i gözden çıkaran İsrail ulusunun bu kurtuluşa layık olup olmadığı sorusuna kafa yoruyordu." Hamis, dönemin olaylarını kıyamet işaretleri olarak yorumluyor, Venedik'le Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşı, *Mesih'in İşaretleri*'ne göre Mesih'in doğum sancılarını simgeleyen Gog ve Magog savaşına benzetiyordu. Venediklilerin yenilgiyi kabul edişiyle sona eren Girit savaşının ardından 1669 yılı Eylül ayında imzalanan ateşkes, Hamis'i derin bir hayal kırıklığına uğratmıştı çünkü bu, kurtuluşun son aşaması olan devrin henüz başlamadığını gösteriyordu.

Nathan'ın Korfu'da kaldığı süre boyunca coşkulu müritleri arasında pek çok söylence ortaya çıktı. Anlatılanlara göre buradaki "prensler" –ya Korfu soyluları ya da Yahudi cemaatinin önde gelenleri– Nathan'ı öldürmek için pek çok girişimde bulunmuşlar ancak buna kalkışan herkes çarpılmış, ardından ona büyük saygı duymaya başlamışlardı. Yine Korfu'dan gönderilen ve çok sayıda müridin imzasını taşıyan bir rapora göre Nathan, İonia denizinde

yıkandıktan sonra sinagoga giderek Tevrat okumaya başlamış, bir süre sonra okumayı bırakıp ayağa kalkmış, sağ kulağını Tevrat'a yaklaştırarak on beş dakika boyunca sanki uzaktan gelen bir sesi dinliyormuş gibi bu şekilde durmuştur, bu sırada yüzünde büyük bir sevinç belirmiştir. Ertesi sabah, yani Şabbat günü cemaate verdiği vaazda onlara şöyle bir yemin etmiştir: "Tanrı bana göründü ve dedi ki, Sabetay Sevi Kurtarıcınız olacaktır. Eğer bu gerçekleşmezse ben de İsrail'in Tanrısının dağıttıklarından hiçbir pay almayacağım."

1668 yılı Mart ayı sonunda Nathan, beraberinde Samuel Gandoor'la Korfu'dan ayrıldı, bir gemiyle Venedik'e doğru yola çıktılar ve Hamursuz Bayramı'ndan önce buraya vardılar. Kaynaklarda Venedik'e varış tarihleri ve burada nasıl karşılandıklarına ilişkin bir bilgi yok, bilinen tek şey şehre vardıktan ancak iki gün sonra buradaki Yahudi mahallesine girebildikleri.

Venedik'teki Yahudi mahallesi, yani Getto, 1516'da şehrin altı *sestieri*'sinden biri olan kuzeybatıdaki Cannaregio'da kurulmuştu. Burada 16. yüzyıl başlarına dek bir dökümhane bulunması nedeniyle mahalleye Venedik lehçesinde "dökümhane" anlamına gelen *geto* sözcüğünden türetilen getto adı verilmişti.

Getto, Venedik Cumhuriyeti'ni güçsüz düşürme çabasındaki Cambrai Birliği'nin yağmalarından kaçan Yahudilerin yerleşmeleri için kurulmuştu. 1516 yılı başlarında Venedik Senatosu, eski mahallelerinden kaçan Yahudiler için yeni bir yerleşim birimi kurmaya karar vererek *Ghetto Nuovo* adıyla bilinen adadaki *Ghetto Vecchio*'yu kurdu. 29 Mart'ta başlayan üç günlük bir süre boyunca Senato temsilcilerinin korumasında yaklaşık 700 Yahudi, günümüzde *Corte Ghetto Nuovo* adıyla bilinen yere nakledildiler ve böylelikle Avrupa'daki ilk getto kurulmuş oldu.

Gettoyu diğer Cannaregio adalarına bağlayan üç köprü, gardiyanlar tarafından tutuluyordu ve Yahudiler ancak onların izniyle bu köprülerden geçerek diğer adalara girebiliyorlardı. Köprülerin giriş ve çıkışları yaz aylarında günbatımından bir saat sonra, kış ay-

larında da günbatımından iki saat sonra kapatılıyor ve güneş doğana dek açılmıyordu. Yahudiler gece boyunca gettoda kalmak zorundaydılar, gündüzleri şehrin diğer bölgelerine gittiklerindeyse Yahudi olduklarını gösteren rozetler takıyorlardı.

Getto ilk kurulduğunda buraya yerleşen Yahudilerin çoğu Almanya'dan gelen Aşkenazlardı, güneyden gelen İtalyan Yahudileri ise azınlıktaydı. Zamanla bunlara İspanya'dan, Portekiz'den ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen Sefaradlar katıldı. 1541 yılı baharında Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen Yahudiler, yani Levant Yahudileri, *Ghetto Vecchio*'nun daha geniş ve rahat bölgelerine yerleşmek için Senato'dan izin aldılar. 1633'te Senato, Levant Yahudilerine ve Ponente'li (Akdenizli) Yahudilere, *Ghetto Nuovissimo* adıyla anılan bölgeye yerleşme izni verdi. 1797'de Napolyon şehri aldığında, Venedik Cumhuriyeti'ndeki gettoların durumu buydu. Fransızların Venedik'e gelişinden kısa süre sonra Yahudi karşıtı yasalar kaldırıldı ve 10 Tammuz 1797'de gettoyu diğer bölgelerden ayıran kapılar yıkıldı. Buna karşın günümüzde bile şehirdeki Yahudilerin çoğu bu bölgede yaşamaktadır.

La Serenissima (Venedik Cumhuriyeti) döneminde gettodaki Yahudi nüfusu 2000 civarındaydı, 17. yüzyıl ortalarında bu sayı 5000'e ulaştı. Gettoda altı *scuole,* yani sinagog vardı ve her biri Venedik'teki Yahudi cemaatini oluşturan bir millete aitti. Ayrıca çok sayıda Midraş okulu vardı, haham yetiştiren bu okulların en tanınmışı Büyük Akademi'ydi. Yahudi cemaatinin değişik meslek gruplarının temsilcilerinden oluşan kurula ise Küçük Akademi deniyordu.

Nathan'ın ziyareti sırasında Venedik'teki en tanınmış Yahudi din bilgini, Sabetay'ın din değiştirmesi üzerine Sabetaycılardan ayrılan eski bir Marrano olan Kabalist Haham Moses Zacuto'ydu. Zacuto, ölümünden sonra basılan *Tofteh Aruch* (Hazırlanan Cehennem) adlı eseri nedeniyle "Yahudilerin Dante'si" olarak da anılır.

Dönemin Venedik başhahamı, yine eski bir Marrano olan Sa-

muel Aboad'dı ve aynı zamanda Büyük Akademi'nin de başında bulunuyordu. Aboad kendisi bir Sabetaycı olmasa da ona inananlara karşı herhangi bir girişimde bulunmamıştı. Sabetaycı hareket hakkında yaptığı ilk yorum, 18 Şubat 1666 tarihinde yazdığı bir mektupta yer alır. Bu mektupta İtalya'daki müritlere ilişkin korkunç bir söylentiyi aktararak, atalarının kemiklerini de Kutsal Topraklar'a götürmek için "toprağın derinliklerinde uyuyan ölüleri rahatsız ettiklerini, mezarları kazıp kemikleri çıkardıklarını" yazmıştır.

Aboad, Sabetaycı hareketin Venedik otoritelerinin tepkisini çekeceğinden korkuyor, Yahudi cemaatinde bölünmeler yaşanmaması için Sabetaycıların taşkınlık etmelerini engellemeye çalışıyordu. Venedik'teki müritlerin çoğu, halkın yoksul kesiminden gelmeydi ve bu gruplara Sabetay'ın din değiştirmesine dek Moses Zacuto'nun da aralarında bulunduğu din bilginleri önderlik ediyordu. Sabetaycılar kurtuluş gününe hazırlık için kitlesel tövbe çağrıları yaptığında Aboad da bu çağrıyı destekledi, nedeni ne olursa olsun günahlardan arınmaya yönelmenin cemaat için iyi olacağını düşünüyordu. Cemaati "bu işler açığa kavuşuncaya dek" temkinli olmaya davet ederken, Sabetaycıların günahlardan arınma reçetelerini uygulamalarına ses çıkarmadı. Bu tutumunu şöyle açıklıyordu: "Tövbekârlık daima iyidir, ama asıl ibadet kişinin yüreğindedir, Tanrı'nın yolunda alçakgönüllülükle yürümek, vicdanının sesini dinlemek ve kurtuluşu erteleyen günahlardan kaçınmaktır."

Arezzo'lu Baruch, Venedik gettosunda hızla yayılan tövbekârlık dalgasını şöyle tanımlamıştır: "Büyük çoğunluk, Tanrı'nın kurtuluş ekmeğini vermek için ulusunu ziyaret ettiğine inanıyordu. Cemaatin yaşlıları ve önde gelenleri hep birlikte bu şehirde benzeri görülmemiş bir tövbekârlık dönemini başlatmaya karar verdiler."

2 Temmuz 1666'da Venedikli hahamlar, Sabetaycılarla karşı karşıya geldiler; anlaşmazlık İstanbullu müritlerin gönderdiği ve üstü kapalı bir dille yazılmış 25 Mayıs tarihli mektubun Küçük

Akademi'de okunmasıyla başladı. Orada bulunan herkes, mektubun asıl amacının Sabetay'ın mesihliğini bildirmek olduğu konusunda hemfikirdi. Kurulun yaşlı üyeleri bu haberin gizli tutulmasını istediler ancak her nasılsa haber halk arasında yayıldı ve heyecana kapılan Sabetaycılar, 17 Tammuz orucunun kurtuluşun gelişini kutlamak amacıyla bir bayrama dönüştürülmesini, o gün şölenler düzenlenmesini talep ettiler. Hahamlar kurulu 17 Tammuz günü oruç tutulacağını Tammuz ayının 2'sinden bir gün önce (4 Temmuz 1666) duyurarak Sabetay ve mesihlik hareketi hakkında daha fazla tartışma yapılmasını yasakladılar. Görünüşte bu karara uyulduysa da, gizliden gizliye süren tartışmalar her zamankinden daha hararetli bir hal aldı.

Sabetay'ın din değiştirdiği haberi Venedik'teki müritlerini derinden sarstı, yine de pek çokları inançlarına bağlı kaldılar. Sabetay'ın özel kalemi Samuel Primo tarafından yazılan ve, "Mesih Kral'ın emriyle imzalanan" bir mektup, endişeye kapılan müritlere cesaret aşılıyordu. Mektupta Sabetay'a inananların mesihlik hareketini yaymaları emrediliyor, Sabetay'a karşı olanların ağır şekilde cezalandırılmaları isteniyordu:

> *Artık Kral'ın sözünün ve inancının ulaştığı her yerde kurtuluş ve huzura erme gününün geldiğini duyuracaksınız, günahlarımızdan arınmaya her zamankinden çok önem vereceksiniz... Göreceksiniz, Efendimiz ve Kralımız sizlere bütün zenginlikleri, unvanları ve zaferleri bağışlayacak; özellikle de evrenin Efendisine* [*Sabetay'a*] *karşı çıkanları cezalandıran sadık kişilere* [*müritlere*].

Mektup, inancına bağlı kalanları yüreklendiren bir mesajla son buluyordu: "Yeryüzündeki bedenlerinizin ve cennetteki ruhlarınızın kurtarıcısı olan Kralınıza; ölülerinizi diriltecek, sizleri başka uluslara kölelikten kurtaracak ve cehennem azabından koruyacak olan Kurtarıcınıza şükredin. Bunlar dilin ifade edebileceğinin de ötesinde işlerdir."

Samuel Aboad, Venedik'ten yazdığı 1674 tarihli bir responsumda, Sabetay'ın din değiştirmesinin ardından Yahudi cemaatlerinin onunla ilgili tutulan tüm kayıtları yok ettiklerini belirtmiştir: "[Sabetay'ın] Adının geçtiği tüm kayıtları ve yazışmaları yaktılar, böylelikle bu adın unutulacağını umuyorlardı. Uzak şehirlerde böyle yapıldığını duyduk, İtalya'daki şehirlerde böyle yapıldığını gördük." Aboad'a göre, Sabetay'ın müritlerinin büyük bir kısmı ona olan inançlarından vazgeçerek, pişmanlıklarını itiraf etmişlerdi: "Büyük günah işledik, yazıklar olsun bize." Ayrıca "İstanbul'daki hahamlar da... tüm cemaatlere haber göndererek... bu sahtekârlık olayıyla ilgili yazılmış her şeyin imha edilmesini... bu konunun bir daha açılmamak üzere kapanmasını emrettiler."

Arezzo'lu Baruch'a göre Venedik'teki hahamlar kurulu, Nathan'ı aralarında barındıran hatta onunla konuşan herkesi aforoz edeceklerini duyurdular. Nathan bu durumu, "varlığıyla cemaatin başına dert açacağını" söyleyerek gettoya girmesine izin vermeyen Samuel Aboad'dan öğrendi. Nathan, istenmediği bir yere zorla girmek niyetinde olmadığını ama "tüm İsrail cemaati adına kutsal bir görevi yerine getirmek için belli bir yere gitmek zorunda olduğunu" söyledi. Venedikli soylularla iyi ilişkiler içinde olan çok sayıda mürit araya girerek iki Venedik soylusuna ricada bulundular, bunlardan biri Nathan'ı kendi sarayına davet etti ve Nathan iki gün, bir gece burada kaldı. Ardından yine bu kişilerin çabalarıyla Nathan'ın Samuel Gandoor'la birlikte gettoya girmesine izin çıktı.

Nathan, gettoya giriş iznini beklerken kendisini ziyarete gelen Moses Zacuto'yla görüştü. Sabetaycı kaynaklara göre Zacuto, otuz sekiz yıldır Zohar üzerinde çalışıyor olmasına karşın, Kabala bilgisinin Nathan'ınkiyle boy ölçüşemediğini itiraf etmiştir.

Nathan Venedik'te kaldığı iki hafta içinde buradaki hahamlar kurulu tarafından da sorguya çekildi. Kurul, tüm çabalarına karşın Sabetaycı grupların Mesih'in peygamberini ziyaret etmelerine ve onunla konuşmalarına engel olamıyordu. Hahamlar sonunda Nathan'a, Mesih'e ilişkin kehanetlerini yalanlayan ve kötü bir ruhun

sözüne kandığını bildiren bir kâğıt imzalatmayı başardılar. Daha sonra Sabetaycı hareket hakkında kendi yorumlarını içeren bir kitapçıkla birlikte bu "itirafname"yi de yayınladılar.

Hahamların yayınladığı bu kitapçık, Sabetaycı hareket süresince olup bitenlerden büyük rahatsızlık duyduklarını, bu olaylar yüzünden İsrail ulusunun kâfirler karşısında küçük düştüğünü belirterek başlar. "Gazzeli genç adam Nathan"ın cemaate girmesini ve burada da bir rezalet çıkarmasını önlemek için ellerinden geleni yapmışlar, bu çabaları yetersiz kalınca onun yaydığı küfür niteliğindeki iddialara karşı harekete geçmek zorunluluğunu duymuşlardır:

> [*Bu amaçla*] *Ömer ayının 12. günü olan Pazartesi günü* [*9 Nisan 1668*], [*Nathan*] *şehrimizden ayrılmadan önce yeşiva hahamlarıyla ve cemaat liderleriyle toplandık. Onu huzurumuza çağırdık, geldiğinde sorularımızın hiçbirine tatminkâr cevaplar veremedi, yüzünü utanç kapladı ve tek kelime edemez hale geldi.*

Açıklamalarının sonunda hahamlar, Nathan'ın ve Sabetaycı hareketin bir sahtekârlıktan ibaret olduğunu ortaya çıkarmakla yetindiklerini ve Nathan'ı aforoz etmeye gerek görmediklerini belirtmişlerdir.

Kitapçığa eklenen ve Nathan'ın imzasını taşıyan itirafname, Mesih'e ilişkin kehanetlerinin tamamının bir yanılgıdan ibaret olduğunu belirtir: "Venedikli hahamların da söylediği gibi, Ezehyel' in gördüğü kutsal arabayı gördüysem de, Sabetay Sevi'nin Mesih olduğunu söyleyen bir ses duyduysam da yanılmışım, bu gördüklerimin geçerliği yokmuş. Bu nedenle onların hükmüne razı oldum ve Sabetay'la ilgili kehanetlerimin yanlış olduğunu söyledim."

Kısa süre sonra Nathan bu itirafı baskı altında imzaladığını öne sürerek sözlerini geri almış, müritlere yazdığı mektuplarda Venedikli hahamların gönderdiği kitapçıklara ya da mektuplara inanmamalarını, "bunlarda gerçek olan hiçbir şey bulunmadığını" bil-

dirmiştir. Venedikli hahamları da "aslında hiç anlamadıkları bu konuyu sorup araştırdıklarını ve boş olduğuna karar verdiklerini iddia eden, hadlerini bilmez kişiler" olarak tanımlamıştır. Hahamlar ondan bir mucize göstermesini istemişler, o da her zamanki gibi buna izni olmadığını belirtmiştir. Ardından onlara kutsal bir görevi olduğunu, İsrail adına büyük bir *tikkun* gerçekleştirmek üzere belli bir yere gittiğini açıklamıştır. Hahamlar onun kehanetlerinin yalan olduğunu iddia etmişler, "bu sorgularının sonunda vara vara ancak bu sonuca varmışlardır".

Nathan, kendisine böyle bir itirafname imzalattıkları için zafer kazandıklarını sanan hahamların çok yanıldıklarını, asıl zaferi kendisinin kazandığını belirtir:

> *Kitapta yazıldığı gibi [Mezmur 18:26] onları nasıl da kandırdım: "Safla birlikteyken saf; âsiyle birlikteyken âsi görüneceksin." Ben sadece onların hükmüne... razı olduğumu söyledim; oysa böyle bir konuda onların hükmü geçersizdir. Bana eziyet etmek niyetindeydiler... ama Tanrı'nın iradesiyle... kurulları dağıldı ve bana karşı ters bir söz dahi edemediler.*

Nathan'ın Venedik'teki ve diğer şehirlerdeki yandaşları, hahamların yayınladığı bu kitapçığa büyük tepki gösterdiler. Venedik'teki Sabetaycılardan biri olan Meir da Mestre, Nathan'ı sorgulayan hahamlarla alay eden bir bildiri yayınlayarak, müritlere günahlardan arınma reçetelerine sıkı sıkıya uymalarını öğütledi. Alay konusu olan hahamlardan biri de Moses Zacuto'ydu; Zacuto bu bildiriye karşılık olarak, din değiştirdikten sonra bile Sabetay'a inanmakta inat eden müritlerin budala olduklarını, bu davranışlarıyla İtalya'daki tüm Yahudileri tehlikeye attıklarını söyledi.

Nathan ile Samuel Gandoor, bir tekneyle Venedik'ten ayrılarak Bologna'nın kuzeyinde, Panaro nehri üzerindeki Finale Emilia'ya kadar geldiler, burası tekneyle ilerleyebilecekleri en son noktaydı. Arezzo'lu Baruch, Nathan'ın geliş haberini alan Hıristiyanların

nehrin iki yakasında toplanarak, "Bakın! Yahudilerin Mesih'i geçiyor!" diye bağırdıklarını yazar. Nathan, Bologna'da karaya çıkarak Floransa üzerinden Livorno'ya gitti, yine ilahi sesin verdiği emirler doğrultusunda ilerliyordu.

Nathan'ın ziyareti sırasında, bir önceki yüzyılda Mediciler tarafından Livorno'ya kabul edilmiş olan Yahudi cemaatinin nüfusu 1200'ün üzerindeydi. Venedik'teki ve İtalya'nın diğer bölgelerindeki Yahudilerin aksine Livorno'daki Yahudiler gettoda yaşamak zorunda değillerdi, kendi istekleriyle yerleştikleri mahallede özgürce yaşıyorlardı ve burada Büyük Sinagog adı verilen bir de sinagog inşa etmişlerdi. Sarah Sevi de Sabetay'la evlenmek için Kahire'ye gitmeden önce uzunca bir süre Livorno'daki Yahudi mahallesinde yaşamıştı.

Livorno'daki Yahudilerin büyük çoğunluğu Sabetaycıydı, aralarında en tanınmış olanı ise İzmir'deyken Sabetay'la aynı okula giden ve onunla dostluk eden Moses Pinheiro'ydu. Sabetay karşıtı hareketin öncüsü olan Joseph ha-Levi, bu duruma ne kadar içerlediğini şöyle anlatmıştır: "Çevreme baktım ve bana destek olan tek bir kişi bile göremedim... sadece cahil kalabalıklar değil, din bilginleri de [bana karşıydılar]." Ha-Levi, Livorno'daki müritlerin Sabetay'ın din değiştirmesinin ardından beş ayrı "tarikata" bölündüklerini, her bir grubun Sabetay'ın Müslüman oluşunu farklı şekilde yorumladığını, hepsinin onun mesihliğine ve kendilerini kurtuluşa götüreceğine inandıklarını yazmıştır. Sasportas, Joseph ha-Levi'nin Gazzeli Nathan ve diğer Sabetaycı vaizlerle ilgili yazdıklarından alıntılar yapmıştır. Ha-Levi'ye göre bu kişiler, Mesih'in Sultan'ın ordusunun başına geçmek ve Chmielnicki katliamlarının öcünü almak amacıyla Türk olduğunu öne sürerek müritleri kandırmayı sürdürüyorlardı. Sasportas, bu konuda yazarken Nathan'dan "Şeytan" diye söz eder:

Bu usta yalancılar yeniden harekete geçtiler, şimdi de Büyük Türk'ün onu [Sabetay'ı] ordularının başına geçirdiğini, emrine

iki yüz bin asker verdiğini, böylelikle Gazzeli Şeytan Aşkenazi'nin de kehanet ettiği gibi Mesih'in Polonya'daki şehitlerin öcünü alacağını söylüyorlar.

Nathan Livorno'da kaldığı iki ayı gözlerden uzak geçirdi; halkın içine çıkmıyor, Moses Pinheiro'nun etrafında toplanan müritlerle gizli toplantılar yapıyordu. Bu süre sonunda İtalya'daki Sabetaycı hareketin önderliğini yapan, zengin bir tüccar olan Moses Capsuto'yla birlikte Livorno'dan ayrılarak Roma'ya doğru yola koyuldu.

İtalya'nın en eski Yahudi cemaati olan Roma cemaatinin kökleri MÖ 1. yüzyıla kadar uzanıyordu. İmparatorluğun ilk döneminde Roma'da 50.000 Yahudi vardı ve toplam nüfusun yaklaşık yüzde onunu oluşturuyorlardı; bunlar değişik bölgelere yerleşmişlerdi: Trastevere, Campus Martius, Porta Capena, Subura ve Esquiline. 13. yüzyılda Yahudiler, Octavia Revakı ve Marcellus Tiyatrosu çevresine taşınmaya başladılar.

Scola Tempio Sinagogu büyük olasılıkla 1492 yılından kısa bir süre sonra inşa edilmişti, 1518 yılında bunun bitişiğine Scola Nuova yapıldı. Bu sıralarda İspanya'dan sürülen Yahudilerin yanı sıra Avrupa'nın diğer bölgelerinden de gelen çok sayıda Yahudi, Roma'daki cemaatin önemli ölçüde genişlemesine neden oldu ve bunun sonucu olarak Katalanlar, Aragonlular, Kastilyalılar, Sicilyalılar, Fransızlar ve Almanlar için ayrı ayrı sinagoglar inşa edildi. 1555 yılında, Papa IV. Paul'un fermanıyla Roma'daki Yahudiler sahip oldukları bütün gayri menkulleri satarak, tek bir gettoya yerleşmek ve tek bir sinagogda ibadet etmek zorunda bırakıldılar, ayrıca artık sadece ikinci el malların ticaretini yapacaklar ve Yahudi olduklarını belirten sarı bir takke takacaklardı. Bunun üzerine cemaat, Papa'nın fermanına karşı gelmeden ayrı sinagoglarda ibadet etmenin bir yolunu buldu ve içinde Tempio, Nuova, Catalana, Castigliana ve Siciliana sinagoglarını barındıran ama tek bir yapı olan Cinque Scole'yi inşa etti.

Getto, Tiber nehrinin iki yakasında, Lungotevere Cenci, Via Ca-

talana ile Via Portico d'Ottavia arasındaydı; en büyükleri Piazza Giudia olan beş küçük meydanın etrafındaki labirenti andıran sekiz dar sokaktan oluşuyordu; gettoyu çevreleyen duvarlarda başlangıçta beş, daha sonra ise sekiz kapı vardı. Sayıları 4000'i bulan Yahudiler, iki yüzyılı aşkın bir zaman boyunca bu gettoda yaşadılar.

Kaynaklarda Sabetaycı hareketin Roma'da ne kadar etkili olduğuna ilişkin çok az bilgi bulunuyor; buradaki müritler Katolik Kilisesi'nin gazabına uğramaktan çekindiklerinden, mesihlik hareketiyle ilgili gelişmeleri de gizli tutmuş olmalılar. 1666 yılında Roma'dan gönderilen bir raporda Mesih'in ortaya çıktığı haberi üzerine "büyük küstahlık gösteren" bir hahamla, cemaatindeki pek çok kişinin tutuklandıkları belirtiliyor. 1666 yazının sonlarında Venedik'teki Samuel Aboad'a bir mektup yazan Roma başhahamı Joshua Menaggen, Sabetaycıların davranışlarından, özellikle de oruç günlerini bayrama çevirmiş olmalarından büyük üzüntü duyduğunu yazmış.

Nathan'ın Roma ziyareti hakkında çok farklı hikâyeler anlatılır. Arezzo'lu Baruch, bu konuda şunları yazmıştır: "Nathan Roma'ya sağ salim vardı, huzur içinde ayrıldı. Orada ne yaptığını ya da ne konuştuğunu bilmiyorum, bilseydim de tek kelimesini söylemezdim." Sasportas'a göre Nathan Roma'da kimliğini gizlemiştir, yine de varlığından haberdar olan başhahamlık onu hapse attırmakla tehdit edince sakalını tıraş ederek gizlice Livorno'ya kaçmıştır. Burada yandaşlarına, "Mesih'in kendisine verdiği bir görev için Roma'ya gittiğini, Roma'daki nehre [Tiber nehrine] kutsal metinlerin yazılı olduğu bir kâğıt tomarı attığını; bir yıl içinde Roma'nın sonunun geleceğini" anlatmıştır.

Üçüncü bir hikâye de Ancona'lı Samuel Catalani'nin, Korfu'daki oğlu Raphael'e gönderdiği bir mektupta yer alır. 1668 yılı Temmuz ayında yazılan bu mektuptan da anlaşılacağı gibi, Nathan'ın Roma yolculuğu müritleri arasında çoktan bir efsane haline gelmiştir. Catalani'ye göre Roma'daki Yahudi cemaati, Nathan'ın davranışlarından onun kutsal bir varlığın emrinde olduğunu an-

lamışlardır. Nathan, büyük bir şehre gönderilen bir elçiye yakışır şekilde sakalını tıraş etmiş ve her zamankinden çok daha özenli, şık kıyafetler giymiştir. Buna karşın geceyi, yol arkadaşıyla (büyük olasılıkla Moses Capsuto'ydu) birlikte dilenciler, yoksullar ve cüzamlılar için açılmış olan bir garipler hanında geçirmiştir. Kılık kıyafetleriyle zengin tüccarlara benzeyen bu iki adamın böyle bir yerde konaklamaları han sakinlerini hayrete düşürmüştür. Capsuto onlara yol arkadaşının bir Aşkenaz olduğunu ve Ladino dilini bilmediğini söylemiştir. İki yolcu sabah gün doğarken handan ayrılmışlar, papalığın bulunduğu Sant Angelo şatosuna giderek gün boyunca bunun çevresinde dolaşmışlardır; bütün bu zaman boyunca Nathan meditasyon halindedir.

Hiç şüphesiz Nathan'ın Roma'da bu şekilde davranmasının nedeni, Mesih'in Roma kapılarında dilencilerle ve cüzamlılarla birlikte, toplum tarafından dışlanmış bir adam olarak yaşayacağını söyleyen Talmud geleneğine öykünmesiydi. Aynı gelenekten yola çıkan Portekizli bir Marrano olan Solomon Molkho da Mesih olduğunu iddia etmiş, 1538'de Mantua'da Engizisyon'un kararıyla yakılarak öldürülmüştü. Molkho'nun Mesih olarak Roma'yı ziyaret edişi, *Hayyath Qaneh* başlıklı bir mektupta anlatılmıştır. Nathan'ın da okuduğu bu mektupta Molkho şöyle yazmıştır: "Şehre girdim, atımı ve iyi giysilerimi hancıya bıraktım ve ona burada uzun yıllardır sevdiğim bir kadın olduğunu, ailesi onu benden gizlediği için onunla ancak dilenci kılığında konuşabileceğimi söyledim." Ardından dilenci kılığına girmek için hancıdan yardım istemiştir:

> *Yüzüme karalar sürdüm ve paçavralara büründüm... sokaklarda insanların küçümseyerek baktığı, yüz çevirdiği dertli, gariban bir adam olarak yürüdüm... Tiber nehri üzerindeki, Papa'nın kalesinin yakınındaki köprüye kadar gittim, buradaki dilencilerin ve hastaların arasında feleğin sillesini yemiş, çileli bir adam olarak otuz gün kaldım.*

Catalani'ye göre Nathan ve yol arkadaşı gece yarısından bir saat önce Roma'dan ayrılmışlar, "sekiz günlük yolu iki günde alarak Ancona'ya varmışlardır. Burada sekiz gün kaldıktan sonra yüreklerinde sevinçle, mutlu bir halde tekrar yola çıkmışlardır. Gittikleri hiçbir yerde Yahudilere bir zarar gelmemiş, ortalık muhbir ve dönek kaynıyor olmasına karşın Nathan'ın geldiğini otoritelerin ruhu bile duymamıştır."

Diğer kaynaklar ise Catalani'den farklı olarak Nathan'ın Roma'dan sonra Livorno'ya giderek bir süre burada kaldığını, buradan Samuel Gandoor'la birlikte ayrılarak Ancona'ya gittiğini belirtirler.

Nathan, Livorno'ya döndükten sonra dostlarına ve akrabalarına Roma görevini başarıyla tamamladığını bildiren mektuplar gönderdi. Bu mektuplardan biri, babası Elişa Aşkenazi'ye yazılmıştı: "Tanrı'ya şükürler olsun, onun rızasıyla, onun verdiği güçle görevimi yerine getirdim, niyetimi gerçekleştirdim." Sabetay'ın kardeşi Joseph Sevi'ye yazdığı mektupta ise şöyle diyordu: "Meşhur ve büyük şehri [Roma'ya] ziyaret ettim, İtalya'ya gitmekteki amacım da buydu."

Nathan, Roma yolculuğunu, daha sonra yazdığı "Hahamın Tamamlanan Görevi" adlı bir bildiride ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Aramca yazılmış bu bildiri, anlaşılması güç Kabalacı benzetmelerle doludur ve Nathan'ın Roma *kelipa*'sının karanlık kuyusuna inişini, buradaki kötü güçlerle savaşıp "doğuda ışıyan lambasıyla onu aydınlatan" Mesih Sabetay Sevi'nin yardımıyla onları yenişini anlatır.

Joseph Hamis, Zante'deki cemaate verdiği bir vaazda bu mektuptan söz eder ve Nathan'ın cesaretini över:

> *Burada eşi benzeri görülmemiş tehlikelerle karşılaştı, muhakkak onu koruyan melekler vardı yoksa aslanın ağzından kurtulması olanaksızdı...* Kelipot'*un derinliklerine inmek ve yazılanı* [*Mezmur 91:13*] *yerine getirmek zorundaydı: "Aslanı ve engereği ezecek, genç aslanla yılanı çiğneyeceksin." Hiç şüphesiz orada bunu yaptı.*

Nathan'ın, Venedik'teki müritlere yazdığı mektuplarda da aynı anlaşılması güç benzetmeler ve iddialar, her yöne çekilebilecek cümleler vardı. Bu mektuplarda Nathan, "yoğun karanlıklar ülkesinin", yani Roma'nın çöküşünün çok yakın olduğunu bildiriyordu.

Nathan, Samuel Gandoor'la birlikte Livorno'dan ayrıldıktan sonra İtalya'yı bir baştan bir başa kat ederek Ancona'ya döndü, buradaki Yahudi cemaati İtalya'nın ikinci büyük cemaatiydi. 21 Haziran 1668'de vardıkları Ancona'da sekiz gün kaldılar. Burada da kimliklerini gizli tutmaya çabaladılar, Nathan bunun nedenini Moses Pinheiro'ya şöyle açıklamıştı: "Kâfirlerden zerre kadar korkum yok, Yahudiler arasındaki kötü kimselerden çekiniyorum." Bütün çabalarına karşın Nathan'la Samuel Gandoor'u o yıl Korfu'da görmüş olan Jacob ben Sabetay Kohen onları tanıdı.

Kohen, çok yaşlı ve kör bir adam olan Ancona hahamı Mahallallel Halleluyah'a Nathan'la Samuel Gandoor'un varlığını haber verdi. Mahallallel Halleluyah, saygın bir Kabalist ve şairdi; aynı zamanda din değiştirmesinden sonra bile Sabetay Sevi'ye olan inancını korumuştu. O sırada sinagogda bulunan Nathan'la Samuel Gandoor'un yanına giderek onları selamladı, ardından, Nathan'la aralarında Kabalizm ve mesihlik hareketi üzerine uzun bir sohbet geçti. Kaynaklarda aktarılan bu sohbetten ilginç bilgiler öğreniyoruz: Örneğin Karay Yahudileri, Sabetay'dan bir hayli etkilenmişler hatta bazıları onun müritleri arasına katılmıştı. Ayrıca Nathan, Sabetay'ın emri üzerine Roma'ya gittiğini ve bütün yol masraflarının Sabetay tarafından ödendiğini söylemişti. Sasportas'a göre haham, Nathan'ın bağış kabul etmemesi karşısında şaşırmış; bunun üzerine Nathan, Sabetay'ın kendisine, "Mesih'in verdiği görevi yerine getirmek için yolculuk ettiğinden, hiçbir Yahudiden tek kuruş para almamasını söylediğini" belirtmişti.

Nathan'la Samuel Gandoor Ancona'dan ayrılırlarken yaşlı haham da rıhtıma kadar gelerek onları uğurlamış, burada Nathan'la birbirlerine sarılıp vedalaşırken ikisi de ağlamışlardır. Yaşlı haha-

mın yazdığına göre, Nathan'ın bindiği gemi limandan ayrılırken batıdan ansızın mucize kabilinden bir rüzgâr esmiş ve bu rüzgâr sayesinde gemi, Adriyatik'te kayarcasına yol almıştır. Yaşlı hahamın, Mesih'in peygamberi olduğuna inandığı bu adamla görüşmesine ilişkin yazdıkları böyle sona erer.

Sabetaycı bir kaynağa göre Nathan'la Samuel Gandoor, Dalmaçya sahilindeki Ragusa'da (bugünkü adıyla Dubrovnik) karaya çıkmışlardır. Bir süre burada kalmış olmalılar çünkü kaynaklarda yer alan tek bilgi, 17 Ağustos 1668'de Arnavutluk'un başlıca limanı olan Durazzo'da (Durrës) oldukları. Bu tarihte Nathan, Sabetay'la birlikte Edirne'de olan arkadaşı David Yişaki'ye bir mektup yazmış ve Roma görevini başarıyla sonuçlandırdığını, "büyük kuyunun derinliklerine indiğini" bildirmiştir.

Nathan, Durazzo'dan bir gemiye binerek güneye doğru yola koyuldu; önce Patras'a; ardından da Peloponnesos'un güneybatısındaki Navarino'ya (bugünkü adıyla Pylos) gitti. Buradan sonra sadık yoldaşı Samuel Gandoor'la birlikte yine *maggid*'in sesine kulak vererek Yunanistan'ı "enine boyuna" dolaştılar ve sonunda Selanik'e geldiler. Sabetaycı bir kaynağa göre Nathan Selanik'te altı ay kaldı ve burada hâlâ Sabetay Sevi'ye inananlara vaazlar verdi.

Böylelikle Nathan, Sabetay'ın verdiği garip görevi yerine getirmiş oluyordu; on altı yüzyıl önce Kudüs'teki Tapınağı yıkan Roma'dan, hiç olmazsa gizemli Kabala âleminde, intikam alınmıştı.

16

Firavunun Hanesindeki Mesih

Nathan kendisine verilen görevi yerine getirmek amacıyla Roma yollarındayken, Sabetay da Edirne Sarayı'nda beklemekteydi; buradaki kapıcıbaşılık görevi bir unvandan ibaret olduğundan hemen hemen bütün zamanı boştu.

1668 yazının sonlarına doğru Nathan görevini tamamlayıp Selanik'e vardığında, Sabetay da Selanik'e giderek onunla buluşmuş olabilir. Bu tarihlerde buluşmuş olduklarını gösteren bir kanıt yoksa da, bu dönem hakkında az ama güvenilir bilgiler veren Tobias Rofe Aşkenazi'ye göre Sabetay, Sultan'ın hizmetindeyken üç büyük şehri, yani Edirne, İstanbul ve "bazen de Selanik'i" ziyaret ediyordu.

Nathan'ın Roma'dan dönüşünü izleyen aylar boyunca Sabetay'la sık sık görüştüğü, hatta Nathan Selanik'ten Kastoria'ya taşındıktan sonra bile görüşmeyi sürdürdükleri biliniyor. Bu görüşmelerden biri Selanikli Moses ben Isaac ben Habib tarafından anlatılmıştır. Buradaki dönme geleneğinde de Sabetay'ın Selanik ziyaretleri ve buradaki müritlere verdiği vaazlar sıkça anılır. Selanik'teki Sabetaycılardan biri de, daha sonra Sabetay'ın son eşi olacak kızın babası olan Joseph (Yusuf) Filosof'tur. Nathan da Selanik'te kendi-

sine pek çok yandaş edinmiş, zamanla bu şehir Sabetaycı hareketin merkezi haline gelmiştir.

Nathan 1669'da Kastoria'ya taşındıktan sonra burada da pek çok mürit olduğunu gördü. Kastoria'daki Yahudilerin çoğu varlıklı kürk tüccarlarıydı. Ayrıca Selanik'te ve Kastoria'da yerleştiği yıllar boyunca Trakya, Makedonya ve Bulgaristan'a yolculuklar yaparak buralardaki Yahudi cemaatleriyle görüştü. Gittiği her yerde Sabetaycılarla karşılaşıyor, onlara mesihlik hareketi üzerine vaazlar veriyordu. Daha sonra bu vaazlarını *Sefer ha-Beriah*, yani "Yaratılış Kitabı" adını verdiği bir kitapta topladı. 1670'te basılan bu kitap, 17. yüzyılın sonuna dek Sabetaycı Kabala'nın başlıca eseri kabul edildi ve Nathan'ın kaleme aldığı diğer yazılarla birlikte, hem mesihlik hareketinin gelişiminde hem de daha sonra ortaya çıkan tarikatlar üzerinde büyük rol oynadı. Nathan, Kastoria'dayken bir yandan da dünyanın dört bir yanındaki müritlerle düzenli olarak yazışıyordu; üç yıl boyunca bu yazışmaları onun özel kalemi olan Israel Hazzan yürüttü.

Nathan'ın yazıştığı kişilerden biri, Sabetay'ın din değiştirmesinin ardından bile hareketin çekirdeğindeki grupla bağlarını koparmayan Abraham Cardozo'ydu. Cardozo, başlangıçta Mesih'in "insanlar tarafından küçümseneceğini ve dışlanacağını, acılarla ve dertlerle dolu bir yaşam süreceğini [İşaya 53:3]... onu kaderin sillesini yemiş bir adam olarak göreceğimizi" söyleyen İşaya peygamberin sözlerini hatırlatarak Sabetay'ı savunmuştu: "Onun aslında bizim günahlarımızı yüklendiğini, bizim yerimize acı çekip yaralandığını, bizim kibrimiz ve kötülüğümüz yüzünden hepimiz adına ceza çektiğini anlamıyoruz."

Cardozo 1668'de yazdığı bir mektupta, Bağdatlı bir müridin Nathan'a gönderdiği bir mektuptan söz eder, bu mürit Yusuf'un Hanesinden Olan Mesih'i sormaktadır. Cardozo'ya göre Nathan bu soruyu şöyle yanıtlamıştır: "O [Sabetay] burada bizimleydi... ama pek çokları ona olan inançlarını yitirdiler." Nathan'a göre bunun nedeni, müritlerin Sabetay'ın Müslüman oluşunun asıl nedenini anlayamamalarıdır.

Cardozo bir başka mektubunda İzmirli hahamların bir iddiasını aktarır. Hahamlara göre Sabetay gerçekten Mesih'se, şehit olmayı kabul ederek "Tanrı'nın adını yüceltmelidir". Aynı yaklaşımı benimseyen Leyb ben Ozer de, insanların Sabetay'dan Müslüman olmasındansa en korkunç işkencelere göğüs germesini, örneğin "etlerinin lime lime edilmesini tercih etmesini" beklediklerini yazmıştır.

Cardozo ise Sabetay'ın din değiştirmesine de, bazı müritlerine din değiştirmelerini öğütlemesine de anlam verememiştir. Bu durumu "Mesih'e özgü bir gizem" olarak tanımlamakla yetinmiş, "Ben bu konuda inandırıcı bir açıklama yapmaktan acizim," demiştir.

Bu arada Peloponnesos'taki Mistra'da, Sabbatai Raphael (Sabetay Rafael) adlı genç bir haham, Mesih'in peygamberi olduğunu duyurmuştu. Bu kişi büyük olasılıkla, Paul Rycaut'un diğer güvenilir kaynaklara göre çok daha sonraki bir tarihte ortaya çıktığını söylediği ve "şarlatan" olarak tanımladığı kişidir. Rycaut'a göre Sabbatai Raphael, 1674 yılı Ocak ayında İzmir'de ortaya çıkarak Mesih olduğunu iddia etmişti. bunun üzerine Yahudi cemaati,

> *sahneye yeni bir Mesih daha çıkarmaktan utandıklarından, kadıya rüşvet yedirerek onu zinayla suçladılar ve kürek mahkûmu olmasını sağladılar. Bir süre hapiste kaldı, bu sırada böyle bir suç işlemediğini açıkça kanıtlamayı başardı.*

Rycaut, bu yeni Mesih adayının, "şimdilik sinagogun elinden kurtulduğunu ama hahamların gücünden kurtulamadığını çünkü paranın, bu sahtekârın dostlarından ya da müritlerinden daha çok söz sahibi olduğunu" belirtir ve bu konuda yazdıklarına son verir: "Bu sahtekârı hapiste, Sabetay'ı da Firavun'un hanesinde bırakıyoruz."

Rycaut'un Firavun'un hanesi diye sözünü ettiği yer, Sabetay'ın 1666 sonbaharından beri epey rahat bir yaşam sürdüğü Edirne Sa-

rayı'ydı. 1667 yılı sonlarında karısı Sarah burada bir oğlan doğurdu, bu çocuğa İsmail Mordehay adı verildi. Nathan, 1667 yılı başlarında bu çocuğun doğacağına ilişkin bir kehanette bulunmuştu, kehanete göre çocuk tıpkı Musa gibi sünnetli doğacaktı ancak İsmail Mordehay'ın bu açıdan normal çocuklardan farkı olmadığı görüldü. Arezzo'lu Baruch'a göre "Sabetay karısını başına beyaz kavuğu taktıktan sonra bilmiş, Sarah da gebe kalarak doğum yapmıştır".

Sabetay, Edirne Sarayı'nda Sultan'ın hizmetinde olmasına karşın müritleriyle haberleşmeyi sürdürdü. İstanbullu hahamlar, Nathan'ın imzaladığı anlaşmaya uymayarak Sabetay'la görüştüğünü söyleyerek şikâyette bulundular ancak bu konuda yapabilecekleri bir şey yoktu. Diğer müritler de Sabetay'a yakın olabilmek için Edirne'ye taşındılar, kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Sabetay onlarla rahatça buluşuyor, toplantılar yapıyordu. Bu müritlerin arasında Nathan'ın çok sayıda yandaşı vardı; bunlar, Sabetay'ın İsrail'in On İki Kavminin temsilcileri olarak seçtiği kişilerdi. Sabetay'ın özel kalemi olan Samuel Primo, Sofya'ya taşınmış olmasına karşın sık sık Edirne'ye gelerek Sabetay'la buluşuyordu. Abraham Yakhini de Edirne'ye gelerek Sabetay'ı ziyaret etmiş, İstanbul'a döndüğünde Sabetay'ın kendisinden Müslüman olması gibi bir talepte bulunmadığını söylemişti. 1667 yazında Sabetay'ın ağabeyi Elijah, yanına büyük oğlunu da alarak Edirne'ye geldi, burada kardeşinin müritleri arasına katıldıysa da 1671 yılına dek Müslüman olmadı. Anlaşılan bu sıralarda Sabetay, Müslümanlığının göstermelik bir değişim olduğu izlenimini yaymaya çalışıyordu. Daha sonraları Sabetaycı hareketin çekirdek grubu tarafından oluşturulan bir kurama göre Sabetay, Mesih olarak ortaya çıkışından önce gerçekleşmesi gereken aşamaları yaşıyordu; *kelipa* krallığının derinliklerine inecek, müritlerinin de aynı şeyi yapması gerekecekti. Bu arada Sabetay ikili bir oyun oynuyordu; Tobias Rofe Aşkenazi bu dönemde Sabetay'ın "kimi zaman alışkanlığı olduğu üzere bir haham gibi davranıp bir Yahudi gibi ibadet ettiğini, ar-

dından bir Müslüman gibi davrandığını; garip şeyler yaptığını" yazmıştır.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Sabetay, din değiştirdikten yaklaşık on sekiz ay sonra, 1668 yılı Hamursuz Bayramı'nda büyük bir "aydınlanma" daha yaşamıştır. İki Sabetaycı kaynakta bu aydınlanma, büyük olasılıkla Sabetay'ın kendi sözleri aktarılarak anlatılmıştır. Tarihçi Solomon Rosanes, bu belgelerden birini 1915 yılında gizli dönme arşivlerini incelediği Selanik'te görmüştür. Rosanes'e göre, günümüze ulaşmayan bu belge *Vahiyler* adlı küçük bir risaledir ve şöyle başlar: "Bilin ki 1668 yılında, Efendimiz EMİRE sofraya oturmuş Hamursuz gecesini kutlarken, yirmi dört bin melek ona görünerek şöyle dediler: 'Sen bizim Efendimizsin, sen bizim Kralımızsın, sen bizim Kurtarıcımızsın.'" *Sahadutha de-Mehemenutha*, yani 'Şahadetname' adlı ikinci kaynağın ise pek çok kopyası günümüze dek gelmiştir. Bu kitaptaki beş bölümde Sabetay'ın 1668 yılındaki Hamursuz Bayramı'nda yaşadığı aydınlanma anlatılır, ayrıca birinci bölüm üzerine bir yorum ve Mezmur 19'un Sabetaycı yorumu yer alır. Bu risalenin yazarı bilinmese de 1668 yılında Sabetay'ı görmek için Edirne'ye gelen Halepli Solomon Laniado tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Eserin yazarı, söz konusu aydınlanmayı Tanrı'yla Sabetay arasındaki kutsal görüşmeye tanık olan bir kişinin ağzından, kıyamet gününün geldiğine ilişkin bir kehanet olarak anlatmıştır.

Bu kaynağa göre 1668 yılı Hamursuz Bayramı gecesi Tanrı, Kutsal Ruh'u Sabetay Sevi'ye göndermiş, o andan itibaren İsrail'i kurtuluş görevinin başladığını bildirmiştir. Ne var ki Sabetay, Yahudileri mesihlik çağının felaketlerinden koruması için Tanrı'ya yalvarmıştır. Tanrı ona şu karşılığı vermiştir: "Sen, benim çocuklarıma benden çok merhamet gösteriyorsun. Yaşayacakları felaketlerin yarısı zaten olup bitti, bırak geriye kalanları da onlar çeksin, sen onların adına daha fazla acı çekme." Bunun üzerine Sabetay şöyle demiştir: "Evrenin Efendisi! Bütün bunları, diğer uluslar arasına ekilen tohumları biçmek için bu tarlaya girdiğimden beri bazı

Yahudilerin gözünden düştüğüm için yapıyorsun. Bak, o günden beri ne çok ekin topladım, kâfirlerin arasından ne çok tohumu İsrail ulusuna ekledim." Sonra şöyle devam etmiştir: "Yeter ki Tanrı'nın ve İsrail'in zaferi yücelsin, varsın beni hor görsünler; nasıl olsa binlerce kâfirin İsrail'de kendilerine katıldığını görünce hepsi kusursuz şekilde tövbe edecekler."

Sabetay'ın bu sözleri üzerine Tanrı, kutsal ruhların ağzından konuşarak ona şöyle demiştir: "Mısır eken de her yıl bütün ektiğini biçemez, birkaç tane kaybeder. Tarlanın sahibi benim, buğdaylar da bana ait. Sen ekini biçtiğin sürece birkaç tohum yitirecek olmamız önemli değil." O zaman Sabetay, Tanrı'ya, "Bana izin ver," diyerek bir kuş çağırmış ve ona bir tohum yedirmiştir: "Ardından bu kuşu öldürdü, yediği tohumu alıp ekti; onu cennetteki hayvanların teriyle suladı, sonunda tohum büyüyerek ulu bir ağaç oldu ve çiçek açarak harika meyveler verdi. Sabetay, ilk meyveleri toplayıp bunları Tanrı'ya verdi, Tanrı bu meyvelerin cennetteki baharatlar gibi koktuğunu söyledi." Bunun üzerine Sabetay, Tanrı'ya şöyle der: "Tek bir tohum böyle enfes meyveler veriyorsa, söyle bana, İsrailoğulları'nı tek bir ruhu bile kaybetmeyecek şekilde nasıl kurtarabilirim?"

Kısacası Mesih, tek bir tohumu bile gözden çıkarmayacak ve hepsini toplayana dek görevini tamamlanmış saymayacaktı; kurtuluş ancak ondan sonra başlayabilirdi. Edirne'deki Sabetaycılar arasında kabul edilen kuram buydu: kâfirler arasında bile "kutsal tohumlar" vardı ve Mesih, bütün tohumları kurtarmak için *kelipa* krallığına inmişti.

O yıllarda Sabetay'a çok yakın olan Israel Hazzan, efendisinin amacını şöyle açıklamıştır: "Tek bir buğday tanesi bile kaybedilmeyecek. Bu yüzden EMİRE, bir kişi ölse ve kuşlar onun etini yese bile kuşlara onu geri vermelerini emredeceğini ve adamı eski haline getireceğini söyledi." Hazzan, Sabetay'ın sözlerini de aktarmıştır: "Onun kutsal ağzından duydum: 'Bütün ekini biçeceğim, hepsini bir ambarda toplayacağım ve tek bir buğday bile kaybolmayacak.

Şans eseri bir kuş bir buğday tanesi yutsa, onu bile geri alacağım...' Efendimizin gerçekleştirmek istediği büyük *tikkun* için İsrail'in tek bir ruhu bile kaybolmamalı."

O sırada Edirne'de bulunan Şövalye de La Croix, pek çok kereler Sabetay'ı kendisi gibi din değiştirmiş olan müritleriyle çevrili bir halde gezerken gördüğünü, Sabetay'ın onlarla birlikte şehrin sinagoglarını dolaştığını belirterek şöyle yazmıştır: "Buralarda cemaati Müslüman olmaya çağıran vaazlar verdi, bu vaazlar o kadar başarılı oldu ki Muhammed'in dini için gösterdiği gayretler sonucunda beş yıl boyunca Türklerin [Müslüman olan Yahudilerin] sayısında büyük artış oldu."

Sabetay'ın müritlerinin din değiştirdiği haberleri, ilk olarak Leyb ben Ozer tarafından aktarılmıştır. Leyb ben Ozer, Türkiye'den gelen kişilerden, Müslüman olan Sabetaycıların diğer Yahudileri de din değiştirmeye ikna etmeye çalıştıklarını, böyle yaparak "aralarına bir sürü günahkâr kattıklarını" öğrenmiştir. Sabetay da 1668'deki "büyük aydınlanmadan" sonra müritlerine Müslümanlığı kabul ettirmek için çalışmalarına başlamıştır. İsrail eski cumhurbaşkanı Zalman Şazar'a ait olan ve Gershom Scholem tarafından aktarılan bir belgeye göre Sabetay müritlerine:

> *huzuruna çıkmalarını emretmiş, onlara, her şeyin cennette tayin edildiğini,* Pirqey de-Rabbi Eliezer'*de* [*Kabalacı bir kehanet kitabı*] *yazılı olduğu gibi Mesih'in İsmailoğulları arasına girmesi gerektiğini bildirmiştir. Her şeyi, sahte Kabala yorumlarıyla açıklamış, her soruya bir cevap uydurmuş ve iki ya da üç aylık bir süre içinde üç yüzden fazla Yahudinin din değiştirmesine neden olmuştur.*

Paul Rycaut da Sabetay'ın Edirne Sarayı'ndaki yaşantısını anlatırken, zamanının çoğunu Vanî Efendi'yle dini sohbetler ederek geçirdiğini belirtir. Rycaut, geçen iki yılın olayları hakkında şöyle bir yorum yapar:

Bu olaylar 1665 ve 1666 yıllarında meydana geldi, o zamandan beri de Sabetay bütün zamanını Osmanlı sarayında, Türklerin dinini çok iyi bilen Vanî Efendi'nin dizinin dibinde geçirdi; bu adam sarayın vaizi ya da bizim anlayacağımız bir deyimle Sultan'ın papazıydı, o kadar bilgiliydi ki, onların dininin başkâhini olduğunu söyleyebiliriz.

Rycaut'a göre Sabetay ile Vanî Efendi, Müslümanlık ve Musevilik konulu bu sohbetler sayesinde birbirlerinden çok şey öğrendiler: "Tıpkı Firavun'un sarayında kalan Musa gibi Sabetay da Türk sarayında kaldığı günleri böyle geçirdi, belki de Musa'yı taklit ediyordu, bu süre boyunca sık sık ulusunun çektiği sıkıntılar için gözyaşı döktü." Sabetay, Yahudilerin kurtarıcısı olduğu iddiasından da vazgeçmemişti. Ne var ki Türklerin gazabına uğramamak için, Yahudiler de kendisi gibi Müslüman olmadıkça, "Tanrı'yla birlikte onları zafere ve atalarının Kutsal Topraklarına götüremeyeceğini" duyurmuştu.

Rycaut, bu duyuruyu izleyen gelişmeleri şöyle anlatır:

Bunun üzerine dünyanın dört bir ucundan, hatta Babil'den ve Kudüs'ten bile, akın akın Yahudi geldi, Büyük Senyör'ü tercih ettiklerini göstermek için şapkalarını yere çalarak Müslüman olduklarını duyurdular. Bu dönmeler sayesinde Türklerin gözüne giren Sabetay'a, kendi ulusundan olanları ziyaret izni verildi.

Rycaut'a göre Sabetay, Yahudileri ziyaret ederek "Musa'nın emrettiği gibi, çocukların doğduklarının sekizinci günü sünnet edilmeleri" geleneğini de başlattı. Ayrıca bu fırsatı değerlendirerek "verdiği vaazlarda yeni kuramlarını açıkladı, bu kuramlarla onları kendi mesihliğine daha da çok inandırdı; herkes bu garip coşkunun doğuracağı sonuçları düşünerek heyecana kapılmıştı ama kimse açıkça ona sahip çıkmaya cesaret edemiyordu çünkü Türk-

lerin tepkisinden çekiniyorlardı, bir tarafta aforoz, öbür tarafta kelleden olma tehlikesi vardı".

Israel Hazzan'a göre Sabetay ne zaman coşkulu dönemlerinden birine girse, o sırada çevresinde bulunan herkesten Müslüman olmalarını talep ediyordu. "Bu nedenle Haham Nathan, aydınlanmaları sırasında EMİRE'den olabildiğince uzak durmamızı öğütledi çünkü böyle anlarda yanındaki herkesin İsmail dinine dönmesi için ısrar ediyordu."

Nathan'ın Kastoria'daki müritlerine yazdığı bir mektupta, Sabetay tarafından yazılmış ve neden Yahudiliği bırakıp Müslümanlığı seçtiğini açıklayan bir de not vardır: "Bilin... büyük bir kesinlikle anladım ki gerçek Tanrı... benim tüm kalbimle İsmail'in dini olan İslam dinine dönmemi, bu dinin izin verdiğine izin vermemi, yasakladığını yasaklamamı ve Musa'nın Tevrat'ını kıyamet gününe dek geçersiz kılmamı istemektedir."

Sabetay ayrıca Tanrı'nın zaferinin gerçekleşebilmesi için, Tanrıbaş Gizemi'ni açıklayacağı herkesin Müslüman olması gerektiğini belirtmiştir. Gördüğü bir sanrıdan etkilenip Müslüman olduğunu, bu sanrının etkileri geçtikten sonra yaptığından pişmanlık duyacağını söyleyenlere de şöyle bir cevap vermiştir: "Yanılıyorsunuz... ben bunu kendi rızamla, Gerçeğin ve İmanın bana verdiği güçle yaptım, dünyadaki hiçbir rüzgâr, hiçbir bilge, hiçbir kâhin beni bu kararımdan döndüremez... Gerçeğin ve İmanın efendisi olan Türk ve Mısırlı böyle buyurdu."

Sabetay bu notta kendini "Türk" *(Turco)* ve "Mısırlı" *(Musurman)* olarak tanıtmıştır. Moses Pinheiro'ya göre bu yıllar boyunca Sabetay mektuplarını "Turco" olarak imzalamıştır, ancak Gershom Scholem, "Türk" kelimesinin İbranice yazılışının, Kabalacı bir yorumla "Tanrı'nın Dağı" olarak da okunabileceğini belirtir. Scholem ayrıca "Musurman" kelimesinin, "Mısırlılaşmış" anlamına geldiğini, yani *kelipa* krallığının kötü güçleri anlamına gelen *Misrayim,* Mısır küresine girmiş kişi anlamında kullanılmış olabileceğini belirtir.

Söz konusu mektup büyük olasılıkla 1668 ya da 1669 yılında yazılmıştı. Aynı sıralarda Nathan, Sabetay'la buluşarak Tanrıbaş Gizemi'ni sadece küçük bir gruba değil, diğer müritlere de açıklamasını istedi. Anlaşılan Sabetay'ın bu konudaki sırları açıklayacağını bildirdiği kişiler arasında Nathan bile yoktu. Sabetay, Nathan'ı ona öğrettiklerini anlamamakla ve Kabala öğretilerini yanlış yorumlamakla suçladı. Hatta 20-25 Ekim 1669 yılında Nathan'a yazdığı bir mektupta oldukça ağır ifadeler vardı: "Avladığın, dişlerini geçirdiğin olgunlaşmamış tohumları senden geri alacağım. Yasaklarımı çiğnedin, çaldın ve yedin, başkalarına da yedirdin, gerçekte paçavralardan ibaret olan gösterişli bir kılığa bürünerek insanların gözünü boyadın, kendine kötülük ettin, benim ruhumu yaraladın."

Nathan bu suçlamalara hiç itiraz etmeden boyun eğerek, Sabetay'ın mesihliğini ve tartışmasız üstünlüğünü kabul ettiğini bildirdi. Böylelikle Sabetay'la aralarındaki gerginlik sona erdi ve eskisi gibi dost oldular.

Sabetay'ın bu yıllardaki davranışları hakkında en ayrıntılı bilgi, Israel Hazzan'ın yazdıklarında yer alır. Hazzan'a göre Sabetay, aydınlanma dönemlerinde geçmişte de yaptığı gibi ilahilerin yanı sıra İspanyol aşk şarkılarını, özellikle de en sevdiği şarkı olan "Meliselda"yı söylüyor, "cahil kimseler onun şehvet düşkünü şarkılar söylediğini sanıyorlardı". Hazzan, Sabetay'ın Kabala meditasyonları sırasında doğaüstü katlara yükseldiğini belirtir: "EMİRE kutsal ruhla baş başa kaldığında, kendi ruhunu Kabala kozmosunun dört doğaüstü âlemiyle birleştiriyordu. Ben buna şahit oldum. Bu yükselme anında onun yüzünü görmemi sağlayan Tanrı'ya şükürler olsun."

Hazzan ayrıca Sabetay'ın IV. Mehmet'e büyük sevgi beslediğini, bu duygunun karşılıklı olduğunu yazar ve şöyle der: "Büyük Türk, EMİRE'nin [mesihliğini duyurduktan sonra bile] gözünde değerli bir insandı... EMİRE'nin, kimsenin onu [Sultan'ı] kötülemesine izin vermeyeceğini söylediğini duydum." Bir başka Sabe-

taycı, Moses Franco da "Baş Kadın"dan –büyük olasılıkla Sarah' tan– Sabetay'a karşı iyiliklerinden dolayı Sultan'ın onurlandırılacağını, ödül olarak da Sultan'ın ruhunun *tikkun*'a kavuşacağını öğrenmiştir.

Nathan düzenli olarak Sabetay'ı ve Edirne'deki müritleri ziyaret ediyor, birlikte Mesih'in "ikinci kez ortaya çıkışını" planlıyorlardı. Bu çıkış, Sabetay'ın din değiştirmesinden yedi yıl sonra, yani 1673-1674 yıllarında gerçekleşecekti. O zamana dek Sabetay, "kâfirler arasındaki tohumları da toplamış" olacaktı. Başlangıçta bu toplantılar, zengin müritlerden biri olan Moses Kohen'in evinde gerçekleşiyordu. Israel Hazzan'a göre, daha sonra "henüz Büyük Türk'ün huzurunda" Müslüman olmamış Joseph Karillo'nun köşkünün bahçesinde toplanmaya başladılar. Bursalı üç hahamla birlikte bu toplantılardan birine katılmak için Edirne'ye gelen Meir Rofe, şunları yazmıştır: "Onlar ve diğer büyük hahamlar, Büyük Türk'ün önünde EMİRE'yle birlikte oturdular. Sonunda Sabetay onlara, Tanrı'nın kendisine çok benzeyen güzel bir delikanlı olduğunu söyledi."

Uzak ülkelerden çok sayıda mürit Sabetay'ı görmek için Edirne' ye geliyor; kimileri onunla uzun sohbetler ederken kimileri Mesih' lerini seyretmekle yetiniyorlardı. Volhynia'lı Solomon Kohen, Edirne'den Polonya'ya döndüğünde ağabeyine yazdığı 11 Ağustos 1672 tarihli bir mektupta bu ziyaretten edindiği izlenimleri anlatmıştır. Kohen, on iki yıldan uzun bir süre boyunca Budapeşte'deki hahamlar kurulunda görev yapmış, daha sonra "Efendimizin yüzünü görmek için" görevini bırakarak Edirne'ye gelmiştir.

Kohen, Edirne'de Sabetay'ın yanında Nathan'dan başka, cemaatin önde gelen hahamlarının da olduğunu yazmıştır:

> *Efendimizin yanında çok sayıda saygın haham vardı. Ab ayının 9'undaki büyük bayramdan, ayın 17'sine dek [16-24 Temmuz 1671] kralımızın ilahi ışıkla aydınlanmış yüzünü gördüm. Orada insanı hayrete düşüren, hayran bırakan pek çok şeye tanık*

olduk... Onun tüm sözleri gerçektir, o hiç kuşkusuz gerçek kurtarıcıdır; sekiz haftadan uzun bir süre boyunca gece-gündüz onunla birlikte olduk.

Kohen, Sabetay'ın, "kutsal ışık üzerine düştüğü zamanlarda hemen hemen hiç uyumadığını, yüzünün olağanüstü bir şekilde parladığını, sadece arada sırada biraz kestirdiğini" belirtir ve şöyle der: "Artık her şeyin açığa çıkmasını, sırların bize açıklanmasını bekliyoruz. Onunla birlikte çok kereler dua etme onurunu da yaşadım."

Kohen, Sabetay'ın ağabeyi Elijah'la da konuşmuştur:

[Elijah] son derece bilgili ve bir o kadar da zengin bir adam, yaşça Efendimizden epey büyük, bana kardeşinin çocukluğundan bugüne dek olup biten her şeyi anlattı... Ayrıca Edirne'deki büyük Portekiz Sinagogu'nda (Efendimizin isteği üzerine oraya gelen) Haham Nathan ve diğer bilge kişilerin huzurunda bir vaaz verme şerefine eriştim, sonra Efendimiz de bizzat sinagoga geldi.

Kohen mektubunun sonunda ağabeyinden, Sabetay'ın mesihliğine inanmak için dua etmesini ister. "Sevgili kardeşim, biliyorum ki sende Tanrı korkusu var, aralıksız dua et ki sen de Efendimize inan ve Tanrı'nın kendisinden korkanlar için sakladığı büyük iyilikleri hak et; çünkü bu meseleye, yani Kralımızın ve Efendimizin gerçek Mesih olduğuna inanmak, Tevrat'taki her şeyden çok daha önemlidir..."

Firavun'un hanesindeki Sabetay günlerini böyle doldururken, sadık müritleri de yaklaşan kurtuluşa ilişkin bir işaret görme umuduyla bekliyorlardı.

17

Edirne'de Son Yıllar

Sabetay, kapıcıbaşı olarak kaldığı Edirne Sarayı'nda oldukça özgür bir yaşam sürüyordu. Hem Yahudilerle hem Müslümanlarla dilediğince görüşüyor, sık sık başkent İstanbul'a giderek sadık destekçisi Abraham Yakhini'nin önderlik ettiği müritlerle buluşuyordu. Ayrıca Edirne'deki ve İstanbul'daki tekkelere giderek Bektaşilerin ve diğer tarikatların ayinlerine katılıyordu.

Sabetaycı kaynaklara göre Sabetay'ın yakınlık kurduğu dervişlerden biri, tanınmış bir şair ve Sufî olan Niyazi Mısrî Dede'ydi. Niyazi, 1617 ya da 1618 yılında Malatya'da doğmuştu. Bir Nakşibendi dervişin oğluydu. Önce Halvetilere katılmışsa da bir şair ve Sufî olarak kendisine büyük saygı gösteren Bektaşiler arasında yaşamıştı. 1670 yılında Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, Niyazi'nin Kabalacı kehanetlerde bulunduğunu duyunca onu Edirne'ye getirtti. Sabetay'la da bu sırada tanışmış olmalılar. Daha sonra Niyazi İstanbul'daki bir Bektaşi tekkesinin başına geçince, Sabetay'ın onu sık sık ziyaret ettiği ve buradaki ayinlere katıldığı biliniyor.

Her ikisi de din konusunda aykırı fikirlere sahip olan Sabetay ve Niyazi'nin birbirlerinden bir hayli etkilendiklerini tahmin etmek güç değil; bu dostluk onları Yahudiler ve Müslümanlar arasında süregelen geleneksel inançlardan biraz daha uzaklaştırmış olmalı. Niyazi'nin derviş olmasının yanı sıra (dervişler arasında da aykırı

fikirleriyle sivrilmiş, Cemal Kafadar'ın tanımıyla "karizmatik ve gaddarlığıyla tanınan bir Sufi"ydi) gizlice Hıristiyanlığa geçtiği de söyleniyordu.

Sabetay özellikle Bektaşi tarikatını kendine yakın bulmuş olmalı çünkü bu tarikatın Müslümanlarca bir hayli yadırganan âdetleri, Sabetaycıların ibadet şekillerine benziyordu. Ayinlerde şarap içiliyor, bayramlarda kadınlı erkekli gruplar dans ediyor, bütün bu eylemler bu tarikat mensupları arasında toplu seks âlemleri düzenlendiği yolunda suçlamalara yol açıyordu. 18. yüzyıl sonuna dek saltanat sürmüş tüm sultanlar gibi IV. Mehmet de bir Bektaşi'ydi, Sabetay'ın bu tarikata ilgi duymasının bir nedeni de bu olabilir.

Sabetay bir yandan da müritlerine yeni bayramlar ve ibadet şekilleri bildirmeyi sürdürüyordu. Israel Hazzan'a göre bir keresinde "bir güvercin kurban etmiş, bunu yaparken kendinden geçmiş bir şekilde 'Tanrı'ya ateşte közlenmiş lezzetli bir adak' sunduğunu söylemiştir". 1667 yılında daha önce bayram günü ilan ettiği Ab ayının 9. gününde oruç tutulmasını emretmiş, 1671 yılında bu günü yeniden bayram ilan ederek tıpkı Hamursuz Bayramı gibi bir hafta boyunca kutlanacağını duyurmuştur. Ertesi yıl ise bu kararını tekrar değiştirerek Ab ayının 9'unda eskisi gibi oruç tutulacağını söylemiştir.

1671 yılı başlarında Sabetay bir aydınlanma daha yaşadı; bu seferki, yaşamına ve mesihlik hareketine bambaşka bir yön veren bir deneyimdi.

Bu aydınlanma, dönme arşivleri arasında kısa süre önce gün ışığına çıkan bir elyazmasında yer alır. Gazzeli haham Jacob Najara tarafından yazılan bu tarihçe, Sabetay'la birlikte Edirne'de geçirdiği 1671 yılının olaylarını anlatır. Najara eserine, "Saygın bilgin ve haham Jacob Najara'nın Edirne'ye geldiği günden itibaren burada olup bitenler" adını vermiştir.

Eser, "bir yıl iki aydır aydınlanmayan" Sabetay'ın Najara'ya anlattığı bir rüyayla başlar. Bu rüyada Sabetay derin bir çukura düşmüş, annesiyle babasının kendisine uzattığı bir ipe tutunarak çu-

kurdan çıkmıştır. Sabetay bu rüya hakkında herhangi bir yorum yapmamışsa da anlaşılan, kendisini epey sıkıntıya sokan bir ikilemi (hiç şüphesiz bu ikilem, Sultan'ın misafiri olarak sarayda yaşarken bir yandan da mesihlik hareketini yürütüyor olmasıydı), babası Mordehay ve annesi Clara'nın yardımıyla çözmüştür. Najara'ya göre, Sabetay'ın Şebat ayının 17'sinde, yani 28 Ocak 1671'de gördüğü bu rüyadan sonraki davranışları yaşamına yeni bir yön vermeye karar verdiğini gösterir. Nathan da, 1672'de yazdığı bir mektupta, Şebat ayının 18'inden, Sabetay'ın yenilendiği günün yıldönümü olarak söz eder.

Najara, Sabetay'ın ilk buluşmalarında kendisine Yahudilerin büyük çoğunluğunun, en azından müritleri arasından seçilenlerin Müslüman olmak zorunda kalacaklarını söylediğini yazar. Nitekim Purim Bayramı'ndan bir gün önce, yani 23 Şubat 1671'de Sabetay, beraberinde "Vanî Efendi'nin dört adamıyla" ağabeyi Elijah'ı ziyarete gitmiştir. Elijah'a o güne dek başına gelen en yoğun aydınlanmayı yaşadığını söylemiş ve hemen oğluyla birlikte Müslüman olmaları için ısrar etmiştir. Ardından hep birlikte Vanî Efendi'nin evine gitmişler, burada Elijah'la oğlu "türban dinine dönmüşlerdir".

Sabetay ve yandaşları Purim Bayramı'nı Joseph Karillo'nun evinde kutladılar. Ertesi gün Sabetay at sırtında, peşinde müritleriyle Edirne sokaklarını gezdi, o Cumartesi günü de hem Portekiz Sinagogu'ndaki Şabbat ayinini, hem de müritlerinden birinin evindeki ayini yönetti. Her iki ayin de hiçbir gizlilik olmaksızın, herkese açık bir şekilde yapıldı ve şehrin sakinlerinin olduğu kadar, yeniçerilerin de dikkatini çekti. Ne var ki Sabetay ve müritleri Sultan'ın korumasında oldukları için kimse "ağzını açmaya cesaret edemedi". O akşam Sabetay, Müslüman olmayı kabul eden on iki erkek ve beş kadını huzuruna çağırdı, ertesi gün de onları Edirne Sarayı'na götürdü. Burada bir kafesin arkasından kendilerini izleyen Sultan'ın huzurunda din değiştirdiler. Sultan Mehmet bu kişilere maaş bağlamayı teklif ettiyse de Sabetay, müritlerinin hiçbir

maddi beklenti olmaksızın, yürekten inandıkları için Müslüman olduklarını söyleyerek bu teklifi geri çevirdi.

Bir hafta sonra İpsala'dan Edirne'ye gelen bir Yahudi de Sabetay'ın isteği üzerine Müslüman oldu. Sabetay bu kişiye İpsala'daki diğer Yahudileri de Edirne'ye göndermesini, onları da Müslüman olmaya ikna edeceğini söyledi. Ertesi Cumartesi günü Sabetay, kendisi gibi din değiştiren müritleriyle birlikte yine Portekiz Sinagogu'na giderek Şabbat ayinini yönetti. Burada verdiği uzun vaazda, kutsal metinlerdeki ve hahamlık geleneğindeki tüm çelişkileri mesihlik gizemlerine getirdiği yorumlarla açıkladığını belirtti, ardından Kuran'dan sureler okuyarak, bunların kendi yorumlarını doğruladığını öne sürdü.

Sabetay, Nisan ayının 4. gününde (5 Mart 1671) İstanbul, Bursa ve Sofya'ya mektuplar göndererek kendisine inanan tanınmış din adamlarını Edirne'ye davet etti. Bu davetin amacı onları din değiştirmeye ikna etmekti ancak Vanî Efendi'ye ve Sultan'a, bu kişilerle görüşmesinin nasıl bir sonuç vereceğini bilmediğini, sonucun o anda Tanrı'nın kendisine göndereceği ilahi aydınlanmaya bağlı olduğunu söyledi.

Nisan ayının 5. gününde Sabetay, yaklaşık yedi yıldır evli olduğu karısı Sarah'ı şeriata uygun olarak boşadı. Bu boşanmanın nedenini açıklarken kendini, bir Yahudi özdeyişindeki "kocasına cüzam hastalığı gibi musallat olan" kadınla yedi yıl evli kalan Yahudi köleye benzetti ve Çıkış Kitabı 21:2'den şöyle bir alıntı yaptı: "Altı yıl hizmet edecek: yedinci yıl özgürdür." Sarah'tan oldum olası hoşlanmayan Nathan, yandaşlarından biri olan Shemaya de Mayo'ya yazdığı bir mektupta onun Sabetay'ın hayatını cehenneme çevirdiğini belirtiyordu: "Bu kadının içi yaşlı yılanın zehriyle dolu, sürekli onunla [Sabetay'la] kavga ediyor, onu öldürmenin yollarını arıyordu. İki kez onun yemeğine zehir koydu, Sabetay'a hiçbir şey olmadıysa da o kötülüklerini sürdürdü. Boşanmanın asıl nedeni budur."

Aynı mektupta Nathan, 1671 yılının sonlarına doğru Sarah'ın

bir kız çocuk doğurduğunu yazmıştır, ne var ki başka hiçbir kaynakta bu çocuğun sözü geçmiyor. Sabetay, boşanma kararını Sarah'ın hamile olduğunu öğrenmeden önce almış olsa gerek.

Boşandıkları tarihte oğulları İsmail henüz üç yaşındaydı ve Sarah onu bırakmak istemiyordu. Şeriata göre annenin oğlunu yedi yaşına gelene dek yanında tutma hakkı vardı ama Vanî Efendi, Sarah'ı çocuğu Sabetay'a bırakmaya ikna etti. İsmail, 7 Nisan günü Sabetay'a verildi. Sabetay, hemen ertesi günü İsmail'in sünnet edilmesine karar verdi, böylelikle Levililer Kitabı'ndaki 19:23-24 ayetleri gerçekleşmiş olacaktı: "Üç yıl sünnetsiz olacak. Dördüncü yıl ise bütün meyveleri kutsal olacak." Sünnet töreni Yahudi geleneğine göre yapıldı ve İsmail'le birlikte Sabetay'ın din değiştiren müritlerinden birinin on yaşındaki oğlu da sünnet edildi. Törene Sabetay'ın müritlerinin yanı sıra Edirne Sarayı'ndaki pek çok Türk de davet edilmişti. Sabetay oğlunu kendisi sünnet etti, Joseph Karillo da kirvelik yaptı. Törende oğlunu "Israel" adıyla vaftiz ettiyse de daha sonraki kaynaklarda da çocuk İsmail adıyla anılır.

Ertesi Cumartesi günü Sabetay, Portekiz Sinagogu'ndaki Şabbat ayininde verdiği vaaza Levililer Kitabı 14:2'yi okuyarak başladı: "Bu, temizlendiği gün cüzamlıya uygulanacak olan hukuktur..." Hiç kuşkusuz, "temizlenmek" diyerek Sarah'tan boşanmasından söz ediyordu. Müslümanlığa dönen müritleri de onunla sinagoga kadar geldiler ancak ayinden sonra verilen ve boşanmanın kutlandığı ziyafete katılmalarına izin verilmedi. Ayin de, kutlamalar da hiçbir gizlilik olmaksızın yapıldı ve doğal olarak şehir sakinlerinin dikkatini çekti ama Türkler de dahil olmak üzere kimse açıkça tepki göstermeye cesaret edemedi. Akşam olduğunda Sabetay yine Portekiz Sinagogu7ndaki ayini yönetti, ardından, beraberinde kendisi gibi din değiştiren otuz müridiyle at sırtında şehrin sokaklarını dolaştı; bu sırada elinde *Zohar*'ın bir kopyasını tutuyordu.

Bu arada Sabetay'ın davet ettiği din adamları Edirne'ye varmışlardı. Saraydaki toplantıda bulunan hahamların arasında en tanınmış olanları Abraham Gamaliel, Joseph Karillo ve Meir Rofe'ydi.

Sabetay'ın ağabeyi Elijah da din adamlığıyla hiçbir ilgisi olmamasına karşın onlara katılmıştı. Kaynaklara göre o sırada, İzmit'te olan Nathan da bu toplantıya katılacaklar arasındadır ama, bilinmeyen bir nedenden ötürü davet edilmemiş ve toplantıya gelmemiştir.

Davetliler Edirne Sarayı'ndaki başodada, Sultan Mehmet'in huzurunda toplandılar, Vanî Efendi ve devletin ileri gelenleri de oradaydı. Vanî Efendi, Yahudi din adamlarına saraya geliş nedenlerini sordu. Hahamlar, Sabetay'a büyük saygı duyduklarını ancak neden Müslüman olduğunu anlayamadıklarını; bu konuyu onunla görüşmek için geldiklerini ve ikna olurlarsa onun gibi din değiştireceklerini söylediler. Ardından hahamlar Divan'a götürüldü, Sultan Mehmet de kafesin ardındaki yerini aldı. Vanî Efendi ve beraberindekiler de görüşmeyi izlemek üzere yerlerine geçtiler.

Meir Rofe, hahamlarla Sabetay arasındaki görüşmenin Ladino dilinde yapıldığını ve kısa sürede bir ağız dalaşına dönüştüğünü, Divan'ın "bir havraya döndüğünü" yazmıştır. Bunun üzerine görevlilerden biri Elijah Sevi'nin yanına giderek kardeşini uyarmasını istemiş ve Sultan'ın huzurunda böyle bağıra çağıra tartışmalarının saygısızlık olduğunu söylemiştir. Elijah bu uyarıyı Sabetay'a ilettiğinde Sabetay büyük bir öfkeye kapılarak, Divan'dakilere dönüp Türkçe olarak şöyle bağırmıştır: "Kadılar üç-beş akçe için burada bas bas bağırıyorlar, ben Tanrı'nın sözü hakkında konuşurken bağıramayacak mıyım yani!"

Toplantının sonunda Sabetay davetlilere Müslüman olup olmayacaklarını sormuş ve sadece iki kişi olumlu yanıt vermiştir: Abraham Gamaliel ile Joseph Karillo. Najara'ya göre başlangıçta Sultan toplantıya katılıp da din değiştirmeyenlerin başlarının vurulmasını emretmiş ancak daha sonra bu kararından vazgeçmiş, böylelikle Sabetay hahamlara hiçbir baskı altında olmadan, özgürce karar vermelerini söylemiştir. Toplantıdan sonra Sabetay, sadece iki kişiyi Müslüman olmaya ikna edebildiği için Sultan Mehmet'ten özür dilemiş, zaten Yahudilerin "dik kafalılıklarıyla" ünlü olduklarını söylemiştir.

Nathan'ın Shemaya de Mayo'ya yazdığı mektuba göre Sabetay, Sarah'tan boşanır boşanmaz yeniden evleneceğini duyurmuştur. Dediğine göre bu seferki karısı Yahudi bir kız olacak, din değiştirmeyecek ama Müslüman bir kadın gibi giyinecektir. Haberi alan Sofyalı Aaron Majar, kızını Sabetay'a vermeyi teklif eder. Ne var ki Majar bu konuyu görüşmek için Edirne'ye geldiğinde Sabetay şiddetli bunalımlarından birine daha girmiştir, Majar'la herhangi bir görüşme ya da anlaşma yapabilecek durumda değildir. Bu bunalımdan kurtulduğundaysa tekrar eski karısı Sarah'la evleneceğini duyurur ve "bütün arkadaşlarının öğütlerine kulak tıkayarak" Sarah'la yeniden evlenir, hemen ardından da eski aydınlanma haline kavuşur. Öte yandan ileriki bir tarihte Aaron Majar'ın kızıyla da evleneceğini söylemektedir. Sivan ayının 25'inde Sabetay, Majar'ın kızıyla evleneceğine ilişkin bir nikâh sözleşmesi imzalar. Najara, tarihçesinde bu günden "mübarek evliliğin gerçekleştiği gün" olarak söz etmiştir. Yeniden bir aydınlanma dönemine girmiş olan Sabetay kendisini görmek için Edirne'ye gelenleri huzuruna kabul eder, ziyaretçiler arasında bulunan Najara şöyle yazmıştır: "Onun güzelliğine ve gücüne tanık olduk, tıpkı efendilerine hizmet eden köleler gibi bir yelpazeyle onu serinlettik."

Edirne'deki müritlerden biri tarafından Samuel Primo'ya yazılan bir mektupta, Sabetay ile yandaşlarının ne kadar ilginç bir ruh hali içinde oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Mektubun yazarı, mesihlik ışığı içindeki Sabetay'a bakarken kendini "Cennet bahçesinde gibi hissettiğini" belirtmiş ve Efendisinin kasıtlı olarak "kitabın emrettiğinin tam aksini yaptığını", yani Mesih'in kurtuluştan önce getireceği yeni düzene hazırlık amacıyla Kutsal Emirleri çiğnediğini yazmıştır. Sabetay böyle zamanlarda "hemen hemen hiç konuşmuyor, çok gerekli olduğunda da sadece kutsal dili [İbranice] konuşuyordu".

Bu mektupta ayrıca Sabetay'ın "Izurilak diye bir yere gittiği" yazılıdır. Söz konusu yer, Edirne'nin kuzeybatısındaki bir tepede, bir tekkenin bulunduğu Hızırlık'tır. Bu tepe, adını İlyas peygam-

berin ruhunu taşıdığına inanılan ermiş Hızır'dan almıştır. Hızırlık'taki tekke, 1642 yılında Edirnelilerin "buranın bir kâfir yuvası olduğu" şikâyetleri üzerine kapatılmıştır. IV. Mehmet, Edirne Sarayı'na yerleştikten sonra bu tekkeyi yeniden açarak, dervişleri ziyaret etmeye ve ayinlere katılmaya gelenlerin konaklamaları için bir de zaviye yaptırmıştır.

Mektubun yazarı, Sabetay'ın bu tekkeden ayrıldıktan sonra beraberinde Molla Mustafa adlı bir kişi ve kendisi gibi Müslüman olan birkaç müridiyle Edirne Sarayı'na gittiğini yazmıştır. Yanındaki müritlerden biri, daha sonra Yahudiliğe dönen ancak gizliden gizliye Sabetay'a olan inancını sürdüren Moses Harari'dir. Sabetay, sarayda oldukça garip davranışlarda bulunmuş, Divan'da sadrazamın yerine oturarak Eski Ahit'ten bölümler okumuştur. Sabetay'a müdahale etmeye gelen görevliler, Sultan'ın korumasında olduğu için ona dokunmaktan çekinmişler, daha sonra Sabetay'ın verdiği rüşvet karşılığında geri çekilmişlerdir.

Yine aynı mektupta, genellikle altı gün süren aydınlanma dönemleri boyunca "bütün varlıkların [Sabetay'ın] gözüne sinek gibi göründükleri... Tanrı yüzünü ondan sakladığında Efendinin kendi yüce konumunu zerre kadar düşünmediği... zengin ya da yoksul hiçbir Yahudiyi görmeye dayanamadığı için evine kapandığı" yazılıdır. Sabetay, Purim Bayramı'nda evinden çıkmış ve Yahudi geleneğine uygun şekilde, üstüne üstlük dikkat çekici bir neşe içinde bu bayramı kutlamıştır. Kutlamaların ardından ağabeyi Elijah ve iki müridiyle birlikte yakın dostlarından biri olan Ali Paşa'nın evine gitmişlerdir. Burada Sabetay bir ziyafet vermiş, davetliler için Moses Kohen'in evinden kaşer* yiyecekler ve şarap getirilmiştir.

Mektubun yazarı, her gün üç saat boyunca Sabetay'la görüştüğünü, onun "Tanrıbaş Gizemi" ve "Sabetay Sevi'nin Tanrısı" gibi

* Yahudi inancına göre dinsel kurallara uygun biçimde hazırlanan, helal yiyecek ve içecekler. (ç.n.)

konularda anlattıklarını dinlediğini belirtir. Mektupta Sabetay'ın kendisinden Müslüman olmasını talep ettiğine ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Artık ay olan Adar ayının (Yahudi takvimine ikinci Adar olarak eklenen artık ay) 4. gününde, yani 3 Mart 1672'de Sabetay "ansızın *hesed* yasasına [İslam dinine] dönmüştür". Anlaşılan Sabetay, bir süreliğine de olsa ikili oynamaktan vazgeçmişti. Bu tarihten sonra kendini müritleri arasında İslam dinini yaymaya adadı, belki de bunun nedeni Vanî Efendi'nin baskısıydı.

Söz konusu mektupta, Sabetay'ın kendi din değiştirmesi üzerine yaptığı iki yorum yer alır. Birincisi, mektubun yazarına ve beraberindekilere söylediği şu sözdür: "Bu konuda kaygılanmayın, bu Tanrı'nın isteğidir ve ben onun emrine uymak zorundayım." İkincisi ise evinde verdiği bir akşam yemeği sırasında yaptığı bir yorumdur:

> *Şabbat'ın başlangıcında ve sonunda onun evinde, onun sofrasında yemek yedim; dünden beri aydınlanma eskisinden de güçlü bir halde ona dönmüş durumda. Tanrı'ya bu sevinçli olayın güneşin yüzünde de ortaya çıkması için dua ediyorum. Bana şöyle dedi: "Hiçbir şeyden zevk almıyorum,* hesed *yasasından [İslam dininden] vazgeçecek değilim çünkü güneşin yüzünde benim kurtuluşum onun sayesinde gerçekleşecek."*

Bu arada Sabetay'ın din değiştirmesine ve müritlerini de Müslüman olmaya çağırmasına karşın, ona inananların sayısında önemli bir azalma olmamıştı. Bu durum, 1669 yılından itibaren Kudüs'teki Sabetaycıların kullandığı bir dua kitabı olan *Hemdath Yamim* adlı eserden de anlaşılmaktadır. Kitaptaki dualardan birinde Mesih'ten "*kelipa*'ya düşen kutsal kıvılcımları toplamak için kuyuya inen kişi" olarak söz edilir; bu, Sabetay'ın din değiştirmesine getirilen Kabalacı yorumudur. Bu dua, indiği kuyudan çıkması ve kâfirlerin iftiralarına karşın ona inanmaya devam eden müritlerine yol göstermesi için Mesih'e seslenişle başlar:

Yüksel Mesih Kral ve Tanrı'nın çobansız kalmış bir sürü gibi dağılan ulusuna bak. Daha ne kadar onları kendinden uzaklaştıracak ve hor görecek, daha ne kadar kutsal çocuklarına öfke duyacak, hizmetkârlarınla yaptığın anlaşmayı hiçe sayacak, onun tacını yere çalarak kirleteceksin... daha ne kadar gelip geçenler onu küçümseyecek, komşuları onu ayıplayacak?

Dua, gizli Mesih'in ortaya çıkması için Tanrı'ya yalvarışla sona erer:

> *Yüce Tanrım, kutsal yüzünü bizden çevirme, elini onun üzerine koy, senin adınla onun zafer borusu çalınsın ve kutsal ulusun olan İsrailoğulları duysun; dipsiz kuyuya batmış, başka ulusların arasında kaybolup kirlenmiş ulusun karanlıktan çıksın, Yüce Efendimizin krallığı dünyaya yayılsın ve Efendimiz yeryüzüne hükmetsin.*

Israel Hazzan'ın bazı ilahiler ve kutsal metinler üzerine yaptığı yorumlar, Sabetay'ın ve Edirne'deki çekirdek grubun gizemli dünyasını, özellikle de din değiştirmelerinin altında yatan nedenleri biraz olsun açıklığa kavuşturmuştur. Bu müritlerin inanışına göre Müslümanlığa geçiş, Sabetay tarafından seçilmiş bir grubun Mesih'in yaşadığı korkunç sınanma ve *tikkun* döneminde onun acısını paylaşmak için taşımaları gereken bir yüktür. Hazzan, kendisinden Müslüman olmasının beklenmediğini ama Sabetay'dan böyle bir istek geldiği anda din değiştirmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Sabetay, aydınlanma dönemlerinde etrafındakileri "tıpkı bir yılan gibi sokarak" onlardan din değiştirmelerini istemiştir ancak Hazzan bu dönemlerde Sabetay'dan uzak olan şanslı müritler arasındadır.

Hazzan'ın yorumlarına göre çekirdek gruptakilerin kendiliklerinden din değiştirmeleri beklenmiyordu. Sabetay'ın emriyle din değiştirenler de Mezmur 34:22'de yazıldığı gibi "ona güvenen kimsenin suçlanmayacağına" ve bu nedenle "dünyaya *tikkun* getirmek

için bu zorlu sınava giren ve Musa'nın yasası pahasına türban dinine geçenlerin" yaptıkları yüzünden cezalandırılmayacaklarına inanıyorlardı. "EMİRE'nin isteği üzerine türban dinine geçenler İsrail ulusunun iyiliği için bu *tikkun*'a girdiklerinden, yargılanmalarında da bu eylemlerinin altındaki iyi niyete bakılacaktır." Hazzan, bütün müritlerin din değiştirmek zorunda olmadıklarını, hatta "*tikkun* sürecinde türban dinine geçen EMİRE'ye katılmak isteyen bazı kişilerin bu isteklerinin geri çevrildiğini, sadece belli kişilerden din değiştirmelerinin istendiğini" yazmıştır. Hazzan, Sabetay'ın bu konudaki sözlerinden de şöyle bir alıntı yapar: "Bazıları iyi niyetle, bazılarıysa kötü niyetle kavuğu takıyorlar; [Yahudilik] takkesini çıkarmayanlar arasında da bazıları iyi, bazıları kötü niyetli... İyi niyetli olanların takkelerini çıkarmalarını istemeyeceğim, onları böyle bir sınavdan geçirmeyeceğim." Çekirdek gruba dahil olup da din değiştirmesi istenmeyen kişilerin arasında Israel Hazzan'ın yanı sıra Gazzeli Nathan da vardı; Nathan, Sabetay'a yazdığı bir mektupta kendisinden Müslüman olmasını istememesi için ona yalvarmıştı.

Bu yıllarda Edirne'de olan Şövalye de La Croix'nın Sabetaycılar arasında olup bitenler ve müritlerin din değiştirmeleri üzerine yaptığı yorumlar, Hazzan'ınkilerden oldukça farklıdır. De La Croix, yazdığı raporlarda Sabetay'ın "son derece etkili vaazlar verdiğini, o sinagogdan çıkarken mutlaka birkaç Yahudinin takkelerini yere çalıp Sabetay'ın önderliğinde Müslüman olduklarını, Sabetay'ın bu yeni dönmelerle şehrin sokaklarını gezerek diğer Yahudileri özendirmeye çalıştığını" belirtmiştir.

Din değiştirenleri eleştiren bazı müritler olmuşsa da bu kişiler Sabetay'ın davranışlarının ilahi bir güç tarafından yönlendirildiğine inanıyorlar, onun Müslümanlığa geçişini sorgulamaktan kaçınıyorlardı. Örneğin Trablus'ta bulunan Abraham Cardozo, aldığı haberlerden büyük üzüntü duymaktaydı çünkü müritlerin Sabetay'ın isteğiyle din değiştirmelerinin, Yahudi inancıyla taban tabana zıt bir uygulama olduğunu düşünüyordu. Bu duruma tepkisini

şöyle dile getiriyordu: "Kendimi aptal yerine koymaktansa sessiz kalmayı tercih ediyorum."

Israel Hazzan ise kendisi Müslüman olmamasına karşın din değiştirenleri destekliyordu. Kutsal Kitap'ta, Sina'nın yasını tutanlara "küller yerine güzellikler" vaat edilmişti (İşaya 61:3); Hazzan'a göre din değiştirenler, Mesih Kral Sabetay tarafından "sevinç yağıyla" takdis edilenlerdi. Gerçek anlamda "yas tutanlar" onlardı çünkü *kelipa* kuyusunda bile Tanrı'nın krallığını kurmak için Musa'nın yasasından vazgeçmişlerdi. Bu kişiler, "zaferi eksiksiz olsun diye Tanrı'nın ektiği tohumlardı".

Hazzan, Sabetaycıların din değiştirmelerine ilişkin ilginç bir ayrıntıya da yer verir: "EMİRE, *tikkun*'a [türban dinine] girecek kişiye önce Tanrıbaş Gizemi'ni açıklıyordu." Hatta din değiştirmek üzere Sabetay'ın huzuruna çıkıp Tanrıbaş Gizemi üzerine açıklamalarını dinleyen bir mürit, son anda vazgeçerek Müslüman olmayı reddedince Sabetay derin bir öfkeye kapılmış ve ona şöyle bağırmıştır: "Madem öyle neden benim Tanrılarımı çaldın?"

Hazzan ayrıca müritlerin din değiştirme konusunda ikiye bölündüklerini yazmıştır. Bir grup "türban dini meselesinde bile" Sabetay'a kayıtsız şartsız itaat etmek gerektiğine inanıyordu. Hazzan da, "Bana kalırsa doğru olan bu görüştür," demektedir. Diğer grup ise Sabetay'ın isteğine karşı gelerek din değiştirmeyi reddedenleri destekliyordu. Hazzan bu kişiler için şöyle bir yorum yapmıştır: "Bunlar günahlarının cezasını çekecekler, çünkü belki de onlar yüzünden İsrail'in kurtuluşu erteleniyor."

Sabetaycı hareketin benimsediği inanç, zamanla Mesih'i tanrılaştırdı. Bu yaklaşım, Sabetay'ın aydınlanma dönemlerinden birinde kendini cennete yükselirken gördüğünü söylemesinden kaynaklanmış olabilir. Nathan, 1671 yılından sonraki bir tarihte Selanik'teki müritlere yazdığı mektupta, Sabetay'ın din değiştirmesinden, "Mesih'in kusursuz Tanrıbaş mertebesine yükselişi" olarak söz ediyordu. Bir peygamber olarak Nathan'a düşen, Mesih'in geldiğini duyurmak, onun görevinin gereklerini ve yeni dinin esaslarını açık-

lamaktı. Nathan, Mesih olan Sabetay'ın "kusursuz, tanrısal bir varlığa dönüşeceğini... bunun mesihliğin gereği olduğunu, bunu yerine getirmeden Mesih olamayacağını" yazıyordu.

İstanbul ve Edirne'deki Yahudi din adamları mesihlik hareketinin önüne geçebilmek için ellerinden geleni yapmalarına karşın, müritler üzerinde etkili olamıyorlardı. Sabetay'ı ve ona inananları aforoz etmeleri bile işe yaramamıştı. Müritler, geleneğe bağlı bu hahamların yaptıkları nedeniyle ağır cezalara çarptırılacağına inanıyorlardı. Harekete karşı olan hahamlar, Osmanlı devletinden de bekledikleri desteği göremiyorlardı çünkü Sabetay, Sultan IV. Mehmet'le Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın korumasındaydı. Sabetay'ın Edirne'den İstanbul'a gelişi ve sonraki olaylar, Şövalye de La Croix'nın ardından İstanbul'daki Fransız konsolosluğunda sekreter olarak göreve başlayan Antoine Galland'ın günlüğünde anlatılmaktadır.

Galland'a göre Sabetay, 23 Ağustos 1672'den kısa süre önce on beşi Müslümanlığa geçmiş olan otuz müridiyle birlikte İstanbul'a geldi. Şehre varınca Osmanlı otoritelerine gelişini haber vererek kendisini koruyacak iki yeniçeri görevlendirmelerini istedi. Gönderilen yeniçerilere özellikle Yahudileri kendisinden uzak tutmalarını söyledi. Ayrıca şehirdeki tüm sinagoglara mektuplar yazarak cemaatlerinden gelecek ziyaretçileri kabul etmeyeceğini bildirdi. Galland, Sabetay'ın önce İbranice dua ettiğini, ardından din değiştiren müritleriyle birlikte İslam dinine uygun olarak ibadet ettiğini yazmıştır. İstanbul'daki Müslüman din adamları Sabetay'ın bu aykırı ibadet şekillerinden haberdar olmalarına karşın, onu engellemek için herhangi bir girişimde bulunmamışlardır. Sabetay, beraberinde otuz müridiyle yeniçerilerin korumasında İstanbul sokaklarında gezerken karşılaştığı Türklerden de büyük saygı görmüştür.

1673 yazında Abraham Yakhini tarafından yazılan bir mektup, Sabetay'ın 1672 yazında İstanbul'daki eylemlerinden söz eder. Sabetay, burada kaldığı iki üç hafta boyunca kendisine inanmayan Yahudilerle hiç görüşmemiş, zamanının çoğunu aralarında kadınların da bulunduğu müritleriyle geçirmiştir. Buradaki müritlerin-

den biri, kısa süre önce nişanlanmış olan genç bir adamdır. Sabetay bu adamın nişanlısının kendisine gönderilmesini istemiş, onunla mistik bir *tikkun* gerçekleştireceğini ve sonrasında kızın Müslüman olacağını söylemiştir. Genç adam bu isteğe karşı çıkarak nişanlısıyla birlikte olduğunu, kızın kendisinden hamile kalmış olabileceğini söylediyse de Sabetay bu itirazı dinlemez ve kızın kendisine gönderilmesinde ısrar eder. Daha sonra genç kızın hamile olduğu anlaşılınca Sabetay, Yakhini'ye "kıza elini bile sürmediğine dair Tanrı'nın huzurunda" yemin etmiştir. Geçmişte, İzmir'deyken de müritlerine bakire kızlarını kendisine göndermelerini emrettiğini ve bu kızları bir süre yanında tuttuktan sonra "onlara el sürmediğini" söyleyerek geri gönderdiğini düşünecek olursak, Sabetay'ın eski alışkanlıklarının etkisinde kaldığını söyleyebiliriz. Yakhini'ye göre genç adamın nişanlısı ertesi yıl bir erkek çocuk doğurmuş, "çocuğu gören herkes onun genç adamın tıpkısı olduğuna yemin etmiştir".

Daha sonra Sabetay, hâlâ Sarah'la evli olmasına karşın söz konusu kızla da evlendi. Her ne kadar kıza el sürmediğini söylediyse de doğan çocuk bu evlilik nedeniyle yasal olarak Sabetay'ın oğlu sayılıyordu. Bütün bu olaylar İstanbul'daki müritler arasında büyük tepkiyle karşılandı ve bazıları Sabetay'dan uzaklaştılar. Yakhini, bir skandal olarak nitelendirdiği bu olayı anlattığı mektubunda, Sabetay'ın davranışından duyduğu hayret ve üzüntüyü belirtir, yine de "yüreğindeki inanç kalesinin sapasağlam ayakta" olduğunu söyler. Nathan'dan bir teselli ummakta, "İsrail'in Kutsanmışı olan Efendimizin" neden böyle davranarak, müritlerini utandırıp kendinden uzaklaştırdığını, Tanrı'nın, inananların Mesih'ten yüz çevirmesine neden olabilecek, Musa'nın yasasını hiçe sayan böyle bir olaya neden izin verdiğini sormaktadır.

Yakhini bu satırları yazarken Sabetaycıların dünyasını altüst eden olaydan habersizdi. Sabetay, söz konusu kızla arasında geçenlerden kısa süre sonra, dine küfrettiği gerekçesiyle Türkler tarafından tutuklanarak hapse atılmış, kısa süre sonra da "hiçbir Yahudinin ayak basmadığı" uzak bir yere sürülmüştü.

18

Sürgün ve Ölüm

Uzun süredir Sabetay'ın kuyusunu kazmakta olan İstanbul hahamları, 12 Eylül 1672'de harekete geçtiler. Galland, günlüğüne bu tarihte Sabetay'ın Yeniçeri Ağası'nın emriyle, "Yahudi dinine döndürdüğü Müslümanlarla birlikte" tutuklandığını yazmıştır. Tutuklular zincire vurularak Edirne'ye gönderilmiş, bunu izleyen üç ay boyunca Sabetay'dan haber alınamamıştır.

Sahadutha de-Mehemenutha adlı eserdeki "Sabetay'ın müritleri arasına pek çok kâfirin katıldığı" iddiası düşünülecek olursa, Sabetay'ın etkisiyle Yahudi olanlar arasında Müslümanların da bulunması olasıdır.

Galland, Aralık ayının ortalarına dek bu konuda hiçbir haber alamamış, sonra güvenilir bir kaynaktan İstanbullu hahamların sarayın hem bahçıvanları hem de korumaları olan bostancıların başındaki bostancıbaşına büyük miktarda rüşvet vererek Sabetay'a bir tuzak kurduklarını öğrenmiştir. Türk kaynaklarından birinde söz konusu bostancıbaşının Boşnak Osman Paşa olduğu belirtilir. Tutuklama, özellikle Sultan'ın seferde olduğu bir zamana denk getirilmişti. IV. Mehmet, Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'yla birlikte 1672 yılının Haziran ayında Polonya'ya sefere çıkmıştı. Seferden zaferle dönen Sultan'la Sadrazam Aralık ayında Edirne'ye vardıklarında Sabetay çoktan hapse atılmıştı.

Sadrazam, 1672 yılının Aralık ayında Divan'a gönderdiği bir mektupta, Osman Paşa'nın tutuklamaya ilişkin sözlerini şöyle aktarıyordu, "bu işten hiçbir çıkarı olmayan pek çok Müslüman, Sabetay'ın dine küfrettiğini duyduklarını" ve tanıklık etmeye, hatta "gerekirse Edirne'ye gelmeye" hazır olduklarını söylemişlerdi. Galland, 15 Aralık 1672 tarihinde, günlüğüne, söz konusu tanıkların Sabetay'ı "bir haham gibi giyinmiş ve [kavuk yerine] Yahudi takkesi takmış halde, etrafındaki pek çok kadınla ve [tarikatın] elebaşılarıyla şarap içerken" gördüklerini iddia ettiklerini yazmıştır. Şövalye de La Croix'nın anılarında bu olay daha ayrıntılı biçimde yer alır. De La Croix'ya göre bostancıbaşı bir gece devriye gezerken Kuruçeşme'deki bir evde ilahiler söyleyen Sabetay'la müritlerini görmüştür. Bu sırada kadınlarla birlikte şarap içerek şarkılar söyledikleri iddiaları, Sabetay hakkındaki söylentileri, yani mesihlik hareketinin üyeleri arasında gizli saklı sürdürülen ayinlerde toplu seks yapıldığı söylentilerini körüklemiştir.

Galland, Edirne'de yaşayan ve Fransızca konuşan Moşe adlı bir Yahudiden Sabetay'ın kardeşlerinden birinin, büyük olasılıkla Elijah'ın, Sabetay'ın serbest bırakılması için Sultan'a ricada bulunduğunu öğrenmiştir. Moşe'nin anlattığına göre Vanî Efendi de Sabetay'ın serbest bırakılmasını isteyenler arasındaydı. Moşe, Sabetay'ın dilediği takdirde kolaylıkla hapisten çıkabileceğini ama her nedense tutuklu kalmayı tercih ettiğini düşünmektedir. Sabetay hapisteyken Sadrazam, onun aleyhine tanıklık eden kişilerin Edirne'ye getirilmelerini buyurdu. Bu emrini ilettiği mektuptan da anlaşıldığı gibi, artık o da Sabetay'a karşı cephe almıştı; mektupta Sabetay'dan, "Yahudilerin arasından gelip Müslüman kılığına bürünen ve şu anda Edirne'de tutuklu bulunan dikkafalı kâfir" olarak söz ediyordu. Mektupta Sabetay'ın adı geçmiyor, "Orta Kapı'da idam istemiyle yargılanan tutuklu, 'İftiraya uğradım ve haksız yere hapse atıldım,' diye şikâyette bulunmuş," deniyordu.

Galland, 4 Ocak 1673 tarihinde günlüğüne Sabetay'ın yargılanışıyla ilgili bir muhbirden öğrendiklerini yazmıştır. Muhbirin an-

lattığına göre Sabetay'a karşı tanıklık edenler Edirne'ye gelerek ifade vermişler, Sabetay'dan kurtulmak isteyen İstanbullu Yahudilerin 4000 akçe rüşvet verdiği kadı da Sabetay'ın kellesinin vurulmasını buyurmuştur: "Orta Kapı'da tutuluyormuş, buradaki tutukluların hemen hepsi ölüm cezasına çarptırılan suçlularmış. Ne var ki Türkler Ramazan ayı boyunca kan dökmekten kaçındıklarından Sabetay'ın cezası bu ayın sonuna dek ertelenmiş. Tutuklu olmasına karşın, Türklerin dininin gerektirdiği üzere yıkanıp temizlenmesi için hamama gitmesine izin veriliyormuş."

Sabetay'ın tutuklu bulunduğu Orta Kapı, Topkapı Sarayı'nın ikinci kapısı olan ve aynı zamanda cellatbaşı olan bostancıbaşının evinin bulunduğu yerdir. Bostancıbaşının evinin yanında ölüm cezasına çarptırılanların tutulduğu bir hücre vardı. Bu hücredeki tutukluların hepsinin kellesi vurulur, kesik başlar Sultan'a karşı gelenlere ne olduğunu göstermek amacıyla girişin hemen üzerindeki bir oyukta günlerce sergilenirdi.

Galland, 10 Şubat 1673'te günlüğüne Sabetay'la ilgili şöyle bir not düşmüştür: "Yahudi Moşe'den öğrendiğime göre Sabetay bir ay kadar önce Mora'ya sürülmüş. Sarayda Sabetay'ı destekleyenler araya girmeseymiş, Sadrazam onu derhal öldürtecekmiş." Sabetaycı kaynaklara göre Sabetay'ı destekleyenlerin başında, onun hayatını bağışlaması için oğluna baskı yapan Valide Sultan Turhan Hatice geliyordu. Sultan da, Sabetay'la aralarındaki dostluğun hatırına olsa gerek, ölüm cezasını hafifleterek onun sürgüne gönderilmesine karar vermişti.

Galland'ın, Sabetay'ın sürüldüğü yer hakkında verdiği bilgi şüphelidir çünkü Mora, Peloponnesos'a verilen ad olmasına karşın çoğu zaman Yunanistan'ın batısı ya da Arnavutluk anlamında da kullanılıyordu. Tuscania Dukalığı büyükelçisi Santi Bani, 19 Ocak 1673 tarihli raporunda Sabetay'ın "kendi ulusundan kimsenin bulunmadığı bir yere" sürüldüğünü yazmıştır. Leyb ben Ozer'e göre ise Sabetay, "daha önce tek bir Yahudinin ayak basmadığı Basan'a" sürülmüştür. Söz konusu yer, Arnavutluk'taki bir kasabanın ve

bölgenin adı olan Elbasan olsa gerek ama burası da Sabetay'ın sürüldüğü söylenen yerden oldukça uzaktadır. Leyb ben Ozer de bu bilginin güvenilirliğinden şüpheli olmalı çünkü Sabetay'ın gerçekte nereye sürüldüğünü bir türlü öğrenemediğini, İstanbullu hahamlar Sabetay Sevi hakkında konuşanları aforozla tehdit ettikleri için "hiçbir iyi Yahudinin cezayı göze alıp bu konuyu araştırmaya cesaret edemediğini, Sabetay'a inananlarınsa, olmadık söylentiler çıkarıp birbirlerinin kafasını karıştırdıklarını" yazmıştır.

Öte yandan Sabetay'ın tam olarak nereye sürüldüğünü bilenler de vardı. La Croix'nın 1679'da yazdığına göre Sabetay, Mora'daki (Arnavutluk'un kuzeyindeki) Ülgün kalesine hapsedilmişti. Tobias Rofe Aşkenazi de Türklerin Sabetay'ın ne yapacağını görmek için onu burada tuttuklarını yazmıştır. Abraham Cuenque, Sabetay'ın sürüldüğü yerden "krallığın en uç sınırında, hiçbir Türk'ün yaşamadığı, sadece sünnetsizlerin (Hıristiyanların) bulunduğu bir yer" olarak söz eder. Osmanlı döneminde buraya uğrayan gezginlerse Ülgün'de küçük bir Türk nüfusu bulunduğunu, kasabada çoğunluğu Katolik, geriye kalanı da Ortodoks Rum kilisesine bağlı olan Arnavutların yaşadığını yazmışlardır. Ayrıca çok sayıda Kıpti ve köle olarak buraya getirilen Afrikalıların yaşadığı bir mahalle vardı.

Ülgün, Arnavutça'da Ulqin, Sırpça ve Hırvatça'da Ulcinj adıyla anılır. 1421'de burayı Sırplardan alan Venedikliler kasabaya Dulcigno adını vermişlerdi. Venedikliler, limanı surlarla çevreleyerek buradaki eski Bizans kalesini restore ettiler. 1571 yılında Uluç Ali, yani Kılıç Ali Paşa Dulcigno'yu Osmanlı topraklarına kattıktan sonra bölge bir korsan yatağı haline geldi ve Adriyatik üzerinden yapılan ticaret de sona erdi. Kısacası sürgün için son derece uygun bir yerdi. Edward Lear,1851'de Ülgün'ün kuzeydoğusundaki Shkodra (günümüzdeki adıyla İşkodra) için şunları yazmıştı: "Avrupa'da buraya Türkiye'nin Sibirya'sı diyorlar; gerçekten de İstanbul'da yaşayanlar için buraya gelmek, sürgüne gönderilmek demek."

1662'de Ülgün'e gelen Evliya Çelebi burayı bir Osmanlı voyvo-

dasıyla bir kadı tarafından yönetilen "en uç sınır kalesi" olarak tanımlar:

> *Altıgen biçimindeki bu taştan kale, Venedik Körfezi kıyısındadır. Yüksek surlarında kuleleri, mazgalları, gözetleme delikleri vardır, hendeklerle çevrilidir... Kale içinde Fatih Sultan Mehmet Camii, yeniçerilerin haneleri vardır... Ambarlar, cephaneler, sarnıçlar, dev uzun menzilli toplar vardır. Kale dizdarının evi, kapının önündeki kemeraltındadır.*

Evliya Çelebi, bu kalenin Türk yeniçeriler dışında 700 Arnavut gazisi tarafından korunduğunu, bunların "gözüpek, yiğit savaşçılar" olduklarını yazmıştır. Ayrıca bu adamların çoğunun "firkateynlerde savaştığını", yani eylemlerinden de anlaşıldığı gibi korsan olduklarını söyler:

> *Kalenin önündeki limanda yirmi firkateyn bağlıdır. Buralı ve başka şehirlerden gelen Arnavutlar, firkateynleriyle denize açılıp kâfir diyarları yağmalarlar, buraları yakıp yıkarak Ülgün'e yüklüce ganimetle, seçme esirlerle dönerler; ganimetin onda birini sancak beyine verirler. Bendeniz oradayken ganimetle dolu yedi firkateyn [İtalya'nın güneyindeki] kâfir Puglia'dan yeni dönmüştü... On yedi tane de esir getirmişlerdi.*

İşte Sabetay'ın 1673 yılı başlarında sürüldüğü Ülgün, böyle bir yerdi.

Sabetaycılar, Meseller 30:31'deki "kimsenin baş kaldıramayacağı kral" (İbranice'de *"melekh alkum"*) deyişinden yola çıkarak Ülgün'e Alkum adını verdiler. Sabetay'ın 1676 yılında yazdığı, "kralların kralı, İsrail'in ve Yahuda'nın Tanrısının kutsanmışı" olarak imzaladığı ve "Alkum'da beyan ettiğini" belirttiği mektuptan da anlaşılacağı gibi, Ülgün'e bu adın verilmesi aslında Sabetay'ın fikri olsa gerek.

Sarah, oğlunu da yanına alıp kocasıyla birlikte Ülgün'e gitmek istediyse de Sabetay buna izin vermediği için Edirne'de kaldı. Döneme ait kaynaklarda Sabetay'la Sarah'ın kızından söz edilmiyor, belki de bu çocuk küçük yaşta ölmüştü. Ancak sürgünden birkaç ay sonra Sarah'la oğlu İsmail'in Ülgün'e gitmelerine izin verildiği biliniyor. Modena'daki Sabetaycıların lideri konumundaki Abraham Rovigo, kitapta yazıldığı gibi ("Âdem'le karısı kendilerini gizlediler", [Yaratılış 3:8]) Mesih'in "Âdem'in günahlarını affettirmek için karısıyla birlikte sürgüne gitmek zorunda olduğuna" inandıklarını belirtmiştir. Ne var ki Sarah, Ülgün'e vardıktan kısa süre sonra, büyük olasılıkla 1674 yılında öldü ve burada toprağa verildi. Böylelikle kocası tarafından reddedildikten sonra bile onun yanında kalan "Fahişeliğin Kadını"nın ilginç yaşantısı Osmanlı İmparatorluğu'nun gözlerden uzak bir köşesinde, anısına dikilmiş bir mezar taşı bile bulunmayan bir yerde sona ermiş oluyordu.

Sarah'ın ölümünden kısa süre sonra Sabetay, 1671 yazında nişanlandığı Sofyalı Aaron Majar'ın kızıyla evlenme zamanının geldiğine karar verdi. Majar'a bir mektup yazarak kızını Ülgün'e getirmesini istedi, ne var ki Majar'dan aldığı yanıtta kızın amansız bir hastalığa yakalanarak öldüğü belirtiliyordu. Sabetay bunun üzerine Majar'a bir mektup daha yazarak vakit kaybetmeden kızı Ülgün'e getirmesini, böylece onu dirilterek evlenebileceğini söyledi. Söz konusu mektubu ileten kişi, Ülgün'lü bir Müslüman mollaydı ve Kastoria'da bulunan Nathan'la müritleri için de bir mektup getirmişti. Nathan'a anlattığına göre Sabetay'ı gördüğü sırada o, "ölen kızı dirilteceğini söylüyor ve odun kesiyor, büyük olanları kendisi keserken küçük olanları 'Efendimiz İsmail'e' bırakıyordu".

Sarah öldüğünde İsmail yedi yaşındaydı ve doğal olarak Sabetaycı hareketin vârisi olarak kabul ediliyordu. Nathan'ın kehanetlerine göre İsmail, kıyamet gününde kâfirleri kurtaracak olan kişiydi çünkü Tanrı "kendi yarattıklarına kıymak istemiyordu". Edirne'de büyüdüğü yıllarda İsmail'in yakınında olan Israel Hazzan'a göre; "Efendimiz İsmail'in katı, tıpkı kutsandığı sırada EMİRE'nin

bulunduğu gibi yüce olacaktır, çünkü EMİRE ölümlülerin aklının sınırlarını aşan bir yüksekliğe çıkacak ama 'onun tohumu dünyaya hükmedecektir' [Mezmur 112:2] ve o [İsmail] bizim Efendimiz olacaktır. Zaten EMİRE de bizim yanımızda onu çağırarak bize göstermiş ve şöyle demiştir: 'İşte Efendiniz bu.'"

İsmail'in "Efendi" ve Mesih Kral'ın vârisi olarak tanıtılmasından sonra müritler Sabetay'a "Sevgili" demeye başladılar. Nathan da müritlerine, Sabetay'a "Efendimiz yerine Sevgilimiz demelerini" emretmişti. Meir Rofe aynı sıralarda Abraham Roviga'ya yazdığı bir mektupta Sabetay'dan "Sevgilimiz" olarak söz ediyordu.

Büyük olasılıkla, Ülgün'de Sabetay'ın yanında bulunanlardan biri de Sabetay'ın vaktiyle İstanbul'daki nişanlısından ayırarak evlendiği kadının, Sabetay'ın yanında kaldıktan sonra doğurduğu erkek çocuğuydu. Sabetay bu kadınla hiçbir ilişkisi olmadığı iddiasını sürdürdüyse de kadının doğurduğu çocuğu yasal olarak kendi oğlu kabul etmişti. Bu kadından daha sonraki kaynaklarda söz edilmiyor ama oğlunun Sabetay'la birlikte Ülgün'e gitmiş olma olasılığı yüksek. Sabetay, Ülgün'den gönderdiği bir mektupta Abraham adlı bir çocuktan söz etmiştir ama bunun dışında kaynaklarda çocukla ilgili hiçbir kayıt yok.

Aaron Majar'ın kızının öldüğü haberinden sonra Sabetay evlenmek için bir girişimde daha bulundu ve Selanik'teki müritlerinden birine, Joseph Filosof'a bir mektup yazarak kızıyla evlenmek istediğini bildirdi. Selanik'in tanınmış hahamlarından ve bilginlerinden biri olan Filosof, hahamlar kurulunun gazabına uğrayacağını bile bile kızını Sabetay'a vermeyi kabul etti. Arezzo'lu Baruch'un yazdığına göre Filosof, kendisini görevden uzaklaştıran ve maaşını kesen hahamlar kurulunun karşısında da son derece soğukkanlı ve cesurdu: "Ben ne yaptığımı biliyorum. Bu, Efendimizin emridir." Baruch, Filosof'un kızı Yohebed'i erkek kardeşiyle birlikte Sabetay'a gönderdiğini, "evliliğin Ülgün'de... Yahudi geleneğine uygun şekilde gerçekleştiğini" yazmıştır. Filosof'un Yohebed'le beraber Ülgün'e gelen oğlu, daha sonra Sabetaycı hareketin lider-

lerinden biri olan ve Yakup Kerido adıyla tanınan Jacob Filosof'tu. Sabetay'ın yeni karısı, 1675 yılı baharında ya da yaz başında gerçekleşen evlilikten sonra "Ayşe" adını aldıysa da, ne zaman Müslüman olduğu bilinmiyor.

Sabetay kimi zaman yeni kayınpederi Filosof'a Saul'un ruhunun girdiği ikinci beden; kızına da Mikhal diyordu. Bazen de Filosof'un Mordehay, kızının da Esther olduğunu söylüyordu. 1675 yılı başlarında Filosof'a yazdığı mektupta ona "Saul" diye hitap etmiş ve şöyle demişti: "Kızın Esther'i bana eş olarak ver." Evliliğinden yaklaşık bir yıl sonra, 1676 baharında yazdığı bir mektupta ise Filosof'a "Tanrı'nın seçilmişi Saul, Mordehay, Jair'in oğlu, Shinei'nin oğlu, Kish'in oğlu, Benjamin'in soyundan gelen" olarak hitap ediyordu. Ardından karısını da "eşim Hadassah Mikhal, Esther, lekelenmemiş kız kardeşim, sevgilim, güvercinim" olarak tanımlıyor ve "oğulları İsmail ile Abraham"dan söz ediyordu. İsmail, Sarah'tan olma oğlu; Abraham da İstanbullu kızın doğurduğu çocuk olsa gerek – büyük olasılıkla yeni karısının her iki çocuğa da kendi oğullarıymış gibi annelik ettiğini söylemek amacıyla böyle demişti.

Sabetay 1676 baharında kayınpederine yazdığı mektubu "İsrail'in ve Yahuda'nın Tanrısının Kutsanmışı" olarak imzalamıştı. Son derece iyimser bir ruh halini yansıtan bu mektupta, çok yakında ailesiyle birlikte Selanik'e giderek Filosof'u ziyaret edeceklerini umduğunu belirtiyordu. Anlaşılan Sabetay sürgün cezasının uzun sürmeyeceğine inanıyordu, müritlerinin yazışmalarında sözü geçen "yakında duyurulacak iyi haberler" de Sabetay'ın bu inancından kaynaklanıyor olsa gerek.

Müritler arasında beklenen "müjde"den ilk olarak 1675 yazında, Livorno'da bulunan Meir Rofe'nin, Modeno'daki Abraham Rovigo'ya yazdığı bir mektupta söz edilir. Rofe bu mektubunda Sabetay'ın kayınpederinin adını yanlış yazarak, "Sevgili"nin Haham Florentin'in kızıyla evlendiğini, peygamber Nathan ile Samuel Primo'nun Ülgün'e giderek Sabetay'la görüşmeyi planladıklarını haber vermiştir: "Hiç şüphesiz Haham Nathan'ın onu [şimdi]

ziyaret etmek istemesinin bir nedeni var." Rofe, çok yakında beklenen müjdenin duyurulacağını belirterek şöyle der: "O zaman ben de Sevgili'nin yanındaki mekânıma döneceğim."

Rofe, düzenli olarak Rovigo'ya mektup yazarak Sabetay'dan söz ediyordu. Bu mektuplardan birinde şöyle diyordu: "Sevgili'ye gelince, hâlâ bir haber yok. İyi haberi alır almaz sana ileteceğim." 1675 yazının sonlarında yazdığı bir başka mektupta ise Moses Pinheiro'nun bir müritten aldığı mektuptan söz ediyordu: "Bu kişi Sevgili'nin kardeşi Joseph'le görüşmüş, şimdilik bir haber yokmuş ama Joseph'e her gün Edirne'deki ağabeyi Elijah'tan mektup geliyormuş, Elijah da çok yakında Efendimizden, kardeşimizden haber alacağını söylemiş."

Bu arada Sabetay Ülgün'deki günlerini kendisini ziyarete gelen müritlerini kabul ederek ve diğer müritlerle mektuplaşarak geçiriyordu. Yazıştığı müritlerden biri, 1673 yılı başlarında yazdığı bir mektupta, Sabetay'ın "Yakup'un Tanrısının kutsanmışı" olduğunu ve mesihlik çağının o yılın sonbahar aylarında başlayacağını bildiren Abraham Cardozo'ydu. 1673 sonbaharında beklenen kıyamet günü gelmeyince Cardozo müritlere bir dizi mektup göndererek 1675 yılında gerçekleşecek olağanüstü olaylara hazırlanmalarını istemişti. Bu mektuplar Sabetaycılar arasında, özellikle de Amsterdam'daki müritler arasında büyük bir heyecana neden oldu, öyle ki Cardozo'nun kehanetinden fazlasıyla etkilenen eski bir Marrano olan ünlü şair Daniel Levi de Barrios kehanetlerde bulunmaya başladı. Sasportas bu kehanetleri şöyle aktarır: "Yahudilerin Yeni Yılından önce kurtuluş alametleri görülecek... bütün Hıristiyanlar (özellikle Hollanda hükümdarı Orange'lı Prens William) Yahudi olacaklar... Fransa kralı Nabukadonosor olacak... İspanya kralı, Sur kralı Hiram olacak, vs."

Ülgün'de Sabetay'ı ziyaret edenler arasında mesihlik hareketinin çekirdek grubunu oluşturan müritleri de vardı. Samuel Primo'nun en az iki kez Sabetay'ı ziyaret ettiği, onun ikinci ziyaretinin hemen ardından Gazzeli Nathan'ın Ülgün'e geldiği biliniyor.

Ülgün'e en yakın Sabetaycı topluluğu, Orta Arnavutluk'un güneyinde yer alan Berat'taydı, Arnavut Belgrat'ı olarak da bilinen Berat, kuş uçuşuyla Ülgün'den 150 kilometre kadar uzaktaydı. Buradaki müritlerin en tanınmışı, gelip geçen Sabetaycılara evini açan varlıklı tüccar Isaac Albalag'dı. Primo, Albalag'a gönderdiği 28 Mart 1675 tarihli mektubunda Sabetay'la ikinci kez görüşmek üzere Ülgün'e doğru yolculuk etmekte olduğunu yazmıştır. Sofya'dan Üsküp'e gelmiş, burada hastalandığı için yolculuğuna on gün ara vermek zorunda kalmış, bu sırada Sabetay'dan bir mektup almıştır. Sabetay bir aydınlanma dönemine girdiğini belirterek onu Ülgün'e çağırmaktadır. Primo, o Pazartesi günü "Alkum'daki kralı" görmek için tekrar yola koyulacağını, dönüşte Berat'a da uğrayarak Albalag'la görüşeceğini ve ona Sabetay'ın mektubuyla birlikte "diğer iyi gelişmeleri" de ileteceğini bildirmiştir.

Nathan da Sabetay'ı ziyaret etmek üzere çıktığı yolculuğu, Kastoria'daki Shemaya de Mayo'ya yazdığı bir mektupta şöyle anlatır: "Beş hafta önce Sofya'dan ayrılarak EMİRE'yi görmek ve onun huzuruna kabul edilmek umuduyla yola çıktım. Haham Samuel Primo benden üç hafta önce yola koyulmuştu... şu anda kendisi hâlâ Efendimizin huzurunda."

Nathan, üstü kapalı bir Kabalacı yorumla Primo'nun Sabetay'ı oldukça kötü bir ruh hali içinde gördüğünü belirtir: "Ne var ki [Samuel Primo] onu düşmüş kişinin gizemi içinde bulmuş. Durazzo' da iki hafta bekledim, bir elçi göndererek onu [Sabetay'ı] ziyaret etmek için izin istedim ama o bu ricamı geri çevirdi. Bu nedenle Belgrat'a [Arnavut Belgrat'ı, yani Berat] geldim, onun yeniden yüce ışıkla aydınlanmasını ve beni huzuruna kabul etmesini bekliyorum."

Abraham Cardozo, İzmir'den Meir Rofe'ye gönderdiği bir mektupta Nathan'ın nihayet Sabetay tarafından davet edildiğini, Samuel Primo Ülgün'den ayrıldıktan hemen sonra Nathan'ın oraya gittiğini yazmıştır. Cardozo'ya göre Nathan'la Primo, Edirne' ye giderek Sultan'la görüşmeyi planlıyorlardı; belki de amaçları

Sabetay'ın sürgün cezasının sona ermesi için ricada bulunmaktı: "Sevgili, kardeşine [Joseph Sevi'ye] bir mektup yazarak 1675 kışında yüce ışığın onu hiç terk etmediğini söylemiş. Kardeşi ayrıca Haham Nathan'la Haham Samuel Primo'nun onu ziyarete gittiklerini, büyük bir coşku içinde bir araya geldiklerini ve Büyük Türk'e gitmeye hazırlandıklarını öğrenmiş. Dilerim Tanrı bizlere merhamet eder ve kurtuluşumuzun ve huzura erişimizin işaretlerini gösterir."

Arezzo'lu Baruch'a göre 1676 yılı başlarında Sabetay, "o güne dek yaşamadığı yoğunlukta bir aydınlanma dönemine girmiş", bu sırada Türklerin öfkesini çeken "garip" davranışlarda bulunmuştur. Müritlerini bir araya toplayarak onlarla birlikte Ülgün'ün Türk mahallesinde bir geçit töreni yapmış, gece yarısı ilahiler ve ladino dilinde aşk şarkıları söyleyerek "kulenin duvarına" (büyük olasılıkla eski kalenin surlarına) tırmanmıştır. Daha sonra Sabetaycı kaynaklarda bu davranışlar, Sabetay'ın "kurtuluş zamanının geldiğine karar vererek kendini ölümlülere göstermek amacıyla yaptığı" eylemler olarak açıklanmıştır.

1676 yılındaki Hamursuz Bayramı'nın sonunda Sabetay müritlerine "Alkum'da beyan edilen" çok sayıda mektup gönderdi. Bu mektuplarda Kutsal Kitap'tan alıntılar yapıyor, bu alıntıları kendi ilahi kişiliğine kanıt olarak gösteriyordu. Günümüze bu mektuplardan yalnızca Sofya'daki müritlere hitaben yazılmış bir kopya ulaşmıştır.

Sabetay, Sofyalı müritlere yazdığı mektupta "gümüşten bir yılan yaptığını ve bunu bir değneğin ucuna koyduğunu" söylüyordu. Böylelikle, Sayılar Kitabı 21:9'da anlatıldığı gibi "bir değneğin ucuna bronzdan bir yılan koyan" Musa'nın rolünü üstlenmiş oluyordu; Musa bu değneği, Yehova'nın günahkâr İsrailoğullarını cezalandırmak için gönderdiği yılanları kovmak için tılsımlı bir âsâ olarak kullanmıştı.

Sabetay, Sofyalı müritlerini selamladıktan sonra şöyle diyordu:

Sizlere zaferimi duyurması ve anlatması için bir melek gönderiyorum... Onu dikkatle dinleyin ve sözlerine itaat edin, onu kızdırmayın... çünkü Tanrı sizi yargıladığında ben böyle bir saygısızlığı bağışlamayacağım; hem zaten benden öte Tanrı olmadığına göre, sizi benim elimden kim kurtarabilir? Eğer onun sözünü dinler ve sizlere emrettiklerimin tamamını yerine getirirseniz ben de sizin hazine sandıklarınızı doldururum.

Sabetay, mektubunu her zamanki gösterişli sözleriyle bitiriyordu: "Baba'nın katına yükseltilmiş adam, Kutsal Aslan, Kutsal Geyik, İsrail'in ve Yahuda'nın Tanrısının Kutsanmışı olan Sabetay Mehmet Sevi böyle buyurdu."

Sabetay, 1676 yılının Ağustos ayında yazdığı bir mektupta, ki bu mektup onun kaleme aldığı son mektup olacaktır, Berat'taki dostlarından yakındaki Yom Kipur (Büyük Kefaret Bayramı) ve Roş Aşana (Yeni Yıl Bayramı) için kendisine bir dua kitabı göndermelerini istiyordu. Bu mektubu da tıpkı Sofyalı müritlere yazdığı mektuptaki gibi kendine atfettiği gösterişli sıfatları sıralayarak bitirmiş ve "İsrail'in ve Yahuda'nın Tanrısının Mesihi Sabetay Sevi" adıyla imzalamıştı.

5 Eylül 1676 günü iki ziyaretçi, Ali adlı Müslüman bir molla tarafından kendilerine iletilen davet üzerine Sabetay'ı görmek için Ülgün'e geldiler. Bu ziyaretçilerden biri Joseph Karillo, diğeri de Sabetay'ın ardından Müslüman olmuş bir müritti; bu kişi büyük olasılıkla ya Isaac Haber ya da Abraham Oheb'di. Joseph Karillo'ya eşlik eden bu mürit, bu ziyaretten altı yıl sonra Abraham Cardozo'ya Sabetay'la görüşmelerini anlatmıştır. Ziyaretlerinin sonunda Sabetay, onu ve Karillo'yu Ülgün'ün güneydoğusundaki bir kumsala götürmüş ve eliyle sahili göstererek şöyle demiştir: "Herkes evine dönsün. Daha ne kadar bana tutunacaksınız? Kıyıdaki şu kayanın dibine varıncaya kadar mı?"

Bunlar, Sabetay'ın ölmeden önce kayıtlara geçen son sözleridir. Bu olaydan on iki gün sonra, yani 17 Eylül 1676'da Sabetay Sevi

öldü. Öldüğü gün aynı zamanda 5437 yılının Yom Kipur gününe, yani Büyük Kefaret Bayramı'na denk geliyordu. Sabetaycı geleneğe göre Sabetay, Büyük Kefaret Bayramı'nda akşam dualarının sonunda okunan Nailat duası sırasında –inanışa göre Musa'nın öldüğü anda– ölmüştür. Öldüğünde ellinci yaş gününün üzerinden yaklaşık bir ay, din değiştirmesinin üzerindense neredeyse tam on yıl geçmişti.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Sabetaycı hareketin önderleri, Sabetay'ın ölümünü bir süre gizli tuttular; büyük olasılıkla hem derin bir üzüntü, hem de bu ölümün mesihlik hareketi için ne anlama geldiği konusunda büyük bir belirsizlik içindeydiler. Sabetay'ın ölüm haberi İtalya'ya bir yıldan da uzun bir süre sonra ulaştı, haberi veren mektuplarda bu konudan üstü kapalı bir dille söz ediliyordu. Günümüze ulaşan ve Sabetay'ın ölüm haberini veren ilk mektup, 12 Eylül 1677'de Livorno'daki Meir Rofe'nin Modena'daki Abraham Rovigo'ya yazdığı mektuptur:

> *Şimdi sana son derece önemli bir haber vereceğim ama ne olur bunu bir sır olarak sakla ve Tanrı aşkına kimseye söyleme. Sofya'daki Haham Samuel Gandoor'dan aldığım bir mektupta, Sevgili'nin gerçekten de Büyük Kefaret Günü'nde İlahi Akademi'ye çağırıldığı yazılı. Metin ol, bir başka mektupta sana bu konuda daha ayrıntılı bilgi vereceğim.*

Rofe, bu haberi verdikten sonra Mesih'in ölümü hakkında pek çok anlama çekilebilecek garip bir yorumda bulunmuştur: "Kendi kendine, bu olaydan sonra onun sözlerinin nasıl gerçekleşebileceğini, böyle bir şeyin neden ve nasıl olduğunu, bunun gerçek bir ölüm olup olmadığını sormalısın. Bu konuyu özenle araştır ve 'rüyaların efendisinden' gerçeği öğrenmeye çalış, öğrenir öğrenmez de bana haber ver." Büyük olasılıkla sözü geçen "rüyaların efendisi", Sabetaycı hareketin önderlerine sık sık göründüğü bilinen *maggid*'di.

Rofe, Sabetay'ın ölümünün "gerçek bir ölüm" değil, "yüksek-lerdeki meleklerin bile sırrına eremeyeceği bir mesihlik gizemi" olabileceğini söylüyor, "başlangıçtan beri onunla ilgili her şeyin gizemli ve olağanüstü olduğunu, bu olayın da bu gizemlere bir örnek olabileceğini" belirtiyordu. Yazdığına göre, Samuel Gandoor ile Sabetaycı hareketin önderleri, Sevgili'nin ölümü hakkında yorum yapmayı yasaklamışlar, "uzak yerlere bu konuda mektup yazmak bir yana... bu konu üzerine tek kelime bile etmemeye" karar vermişlerdi: "Efendimiz, Kutsal Haham, dünyanın bir ucundan bile ışığı bizleri aydınlatan ve hiç şüphesiz [Sabetay'ın ölümünün ardındaki] bu büyük sırrın aslını bilen İlahi Kandil [Nathan] bile sessizliğini koruyor ve şimdilik bu konuda konuşmak istemiyor."

Rofe, mektubunun sonunda Elijah Sevi'nin, Sabetay'ın eşiyle çocuklarını Edirne'ye götürdüğünü belirtir. Söz konusu çocuklar İsmail ve Abraham olmalı. Ayşe'nin daha sonra Selanik'e, babası Haham Joseph Filosof'un evine döndüğü biliniyor, iki çocuğa ne olduğuna ilişkin ise kaynaklarda hiçbir bilgi yok.

Bu arada Sabetay'ın ölümüne ilişkin söylence de şekillenmeye başlamıştı. Israel Hazzan'a göre Sabetay ölümün yaklaştığını anlayınca, toprağa verileceği yer olarak deniz kıyısında bir mağara hazırlamış ve beraberindekilerden kendisini buraya bırakmalarını istemiştir. Birkaç yıl sonra bu söylence son halini aldı; Arezzo'lu Baruch'a göre Yom Kipur arifesinde Sabetay ağabeyi Elijah'ı, eşini ve beraberindeki hahamları yanına çağırarak ölümünden sonra yapmalarını istediği şeyleri anlatmıştır: "Bilin ki Büyük Kefaret Bayramı'nda, Nailat duası sırasında bu dünyadan göçeceğim. Beni, deniz kıyısında hazırladığım mağaraya götürün, üçüncü günde ağabeyim Elijah mağaraya gelsin."

Baruch'a göre Sabetay'ın ölümünün üçüncü gününde Elijah Sevi söz konusu mağaraya gitmiş ancak mağaranın girişinde devâsâ bir ejderha olduğunu görmüştür. Elijah, ejderhaya kardeşinin isteği üzerine buraya geldiğini söyleyince, ejderha onun mağaraya girmesine izin vermiştir. Ne var ki mağara boştur, Sabetay'dan tek

bir iz bile yoktur. Baruch'un yazdığı gibi: "Mağarada ne Efendimiz ne de başka bir şey vardı; ama içerisi ışıkla doluydu."

Sabetay'ın ölümüyle ilgili bir başka hikâyeye göre Sabetay Berat'ta ölmüş ve burada toprağa verilmiştir. Bu hikâyeyi anlatan Leyb ben Ozer hahamlar kurulundan iki kişinin, Belgrat başhahamı Joseph Almosnino'nun ve Haham Sevi olarak da tanınan Amsterdam başhahamı Sevi Hirsch Aşkenazi'nin tanıklıklarından yola çıkmıştır. Gershom Scholem ve İsrail'in ikinci cumhurbaşkanı Izhak Ben-Zwi'nin desteğiyle konu üzerinde çalışmalar yapan diğer 20. yüzyıl İbrani araştırmacıları ise bu hikâyenin doğru olmadığı kanısındadırlar.

Sabetay'ın öldüğü ve mezarının bulunduğu yere ilişkin iki ayrı hikâye ortaya çıkmışsa da yaygın kanıya göre Ülgün'de ölmüş ve yine burada toprağa verilmişti. Müritleri Mesih'in öldüğü gerçeğini kabullenmeye çalışırken, Sabetay'ın mezarının nerede olduğu ve ölümüyle ilgili diğer ayrıntılar konusundaki sorular da çözülmesi olanaksız birer bilmeceye dönüştü. Bir süre sonra hareketin çekirdek grubu, Mesih'in sadece görüntüde öldüğünü, belirlenen zamanda kurtuluşu gerçekleştirmek üzere ihtişam ve zafer içinde geri döneceğini öne süren bir açıklama yaptılar. Harekete karşı olanlarsa bu boş umutlarla alay ediyorlardı, hatta aralarından biri şöyle demişti: "O öldü ve gömüldü. Daha ne bekliyorsunuz? Hâlâ ona mı tutunuyorsunuz?" Sabetaycılar yine de Mesih'in döneceğine inanıyorlar, Mezmur 142'deki Davud'un "mağaradayken" okuduğu duanın, özellikle de son ayetin Sabetay'ın ölümünün ardındaki gizemi ima ettiğini düşünüyorlardı: "Ruhumu esaretten kurtar ki senin adını yücelteyim. Doğru yoldan gidenler benim etrafımda toplanacaklar çünkü sen nimetlerini bana büyük bir cömertlikle sunacaksın."

19

Sırra Kadem Basan Mesih

Sabetaycı hareketin önderleri, Mesihlerinin ölümünü açıklamak için çabalarken Gazzeli Nathan sessizliğini koruyordu; mesihlik hareketi gözlerinin önünde hızla çöküyor, o ise derin bir karamsarlık içinde olaylara seyirci kalıyordu.

Ne var ki Sabetaycılar arasında çıkan şiddetli anlaşmazlıklar Nathan'ı da etkiledi ve Nathan, Kastoria'dan ayrılarak Sofya'ya doğru yola koyuldu. Büyük olasılıkla 1676 yılı sonlarında vardığı Sofya'dan "Kastoria'daki sevgili kardeşlerine" hitaben yazdığı ve günümüze ulaşan kaynaklara göre Nathan'ın yazdığı son mektup olan bu mektupta, Kastoria'daki Sabetaycılar arasında "kurtuluş hakkında" çıkan tartışmalardan büyük üzüntü duyduğunu belirtiyor, onlara "bu konu üzerine ne iyi ne de kötü tek söz etmemelerini, aksi takdirde cemaatten kovulacaklarını" bildiriyordu. Son olarak onlara Mersiyeler 3:26'daki ayetleri hatırlatarak öğüt veriyordu: "Bir adam hem umut etmeli, hem de sessizce Efendimizin kurtuluşunu beklemelidir... İsrail'in huzur bulmasını isteyen ve onu huzura kavuşturacak olan böyle buyurdu."

1678-1679 yıllarında Sabetaycılar yeni bir kuram geliştirdiler, bu kurama göre Sabetay gerçekte ölmemiş, sadece insanların gözüne görünmez olmuştu. Samuel Primo'nun yandaşlarından biri olan Hayyim Mal'akh'ın bir müridinin defterinde, bu kuramın

kutsal bir *maggid* tarafından Nathan'a açıklandığı yazılıdır: "EMİRE'nin bedeni ve ruhu, Büyük Kefaret Günü'nde, Nailat sırasında yükselerek gizlenmiştir. Onun sıradan bir adam gibi öldüğünü ve ruhunun Tanrı'ya döndüğünü düşünen kişi, korkunç bir günah işlemiş sayılır. Bu gerçek, kutsal Haham Nathan tarafından Haham Samuel Primo'ya, Haham Samuel Gandoor'a ve yakın dostlarına açıklanmıştır."

Tobias Rofe Aşkenazi, Sabetay'ın ölümünden sonra müritlerinin arasındaki en saygın hahamların bile ona olan inançlarını sürdürmelerine, bu ölümü "sadece bir göz yanılgısı" olarak tanımlayarak "onun hâlâ hayatta olduğuna, sadece canlıların gözlerinden gizlendiğine" inanmalarına hayret etmiştir.

Arezzo'lu Baruch'a göre bu "sırra kadem basma" sırasında Sabetay, İsrail'in Kayıp Kavimlerine katılmıştır: "Efendimiz kardeşlerinin yanına gitti, Musa'nın kızıyla evlenmek için İsrail'in çocuklarına, Sambatyon nehrinin ötesindeki İsrail'in On Kavmine katıldı. Eğer kurtuluşu hak ediyorsak düğünden hemen sonra bizlerin arasına dönecek; eğer hak etmiyorsak başımıza sayısız felaketler gelene dek orada bekleyecek." Baruch ayrıca Yunanistan'daki bir hahamın "Efendiyi" gördüğünü, "bu hafta Tataristan'a doğru yola çıktığını, yani Sambatyon nehrine giden yolda olduğunu" öğrenmiştir.

Nathan hemen hemen hayatının sonuna dek Sofya'da kaldı, buradaki Yahudi cemaatinin başındaki hahamlar da Sabetay'a olan inançlarını yitirmemişlerdi. Nathan'la birlikte Samuel Primo ve hareketin diğer önderleri, Mesih'in görünmez oluşuna ilişkin kuramı yaymayı sürdürerek sönmekte olan mesihlik ateşini canlı tutmaya çabaladılar. Sofya'dan İtalya'ya gelen bir mürit, buradaki Sabetaycılara Nathan'ın bir vaazında "Sabetay Sevi'nin gerçek Mesih olduğuna ve ondan başka Mesih olmadığına" yemin ettiğini anlattı.

Nathan'ın Sofya'da geçirdiği son yılları boyunca, günahlarından arınmaları için Sabetaycılara öğütlediği ibadet şekilleri düzen-

li olarak kaydedildi ve Selanik'teki müritlere gönderildi. Bu belgelerin gönderildiği müritlerden biri de Selanik'teki haham Isaac Hannan'dı. Nathan'ın günahtan arınma uygulamalarının yanı sıra, hakkında anlatılan olağanüstü olaylar da müritler arasında yayılıyordu. Örneğin Nathan odasında sabah dualarını okurken etrafa cenetten çıkma, benzersiz güzellikte bir koku yayılıyordu. Hatta bir sabah bu koku her zamankinden güçlü bir şekilde hissedilince, Isaac Hannan'ın kardeşi Nathan'ın odasına çıkmış ancak kokunun güzelliğine dayanamayarak bayılmıştı. Daha sonra Nathan ona, kendisi sabah dualarını okurken cennetteki azizlerin odasına geldiğini; genellikle bu azizlerin cennete özgü kıyafetler giydiklerini ancak o sabah üzerlerinde giysileri olmadan geldikleri için her zamankinden daha güçlü bir koku yaydıklarını anlatmıştı.

Nathan Sofya'dayken dini takvimde ve ibadet şekillerinde de bir dizi değişiklik yaptı, bu değişikler zamanla Sabetaycı geleneğin bir parçası haline geldi. Örneğin Şabbat arifesinde okunan *yigdal*' denen ilahide pek çok değişiklik yaparak bu ilahiyi Mesih'in gelişine ilişkin bir yoruma dönüştürdü. Ayrıca müritler için ilahiler yazdı, bunlardan biri Sabetay Sevi'yi öven ve şu dizelerle başlayan bir şarkıydı: "Ne azametli, ne yücesin sen Sevi'nin ışığı! Bu ışık, rahipleri ve peygamberleri aydınlatır, güzelleştirir. Beklenen güç onda saklıdır. Kim ona, Büyük Kral Sabetay Sevi'ye, kalbimin ışığına benzeyebilir?... Sen tüm dünyaların ötesinde sonsuz olansın! Mesihim, güç kaynağımsın! Kralım, tacım, gururum, Sabetay Sevi!"

Nathan'ın getirdiği yeniliklerden biri de, ileride bir akımın öncüsü olacak şu sözleriydi: "Kendini EMİRE'yle ilgili konulara adayan kişi, sadece bu konuda hikâyeler anlatmakla bile *merkabah*'ın gizemlerini öğrenen ve çalışan kişi kadar hayırlı bir iş yapmış sayılır." Bu sözleri kendilerine ilke edinen Hasidimler de kendi azizleri olan Sıddıklar hakkında hikâyeler anlatmaya başladılar. Hasidimlerin kendi başlattıkları bir uygulama olarak tanıttıkları bu alışkanlık, aslında Nathan'ın emrini yerine getiren Sabetaycılardan görerek benimsedikleri bir uygulamaydı. Nathan'ın bu uygulama-

yı başlatmaktaki amacı, Sabetay'ın anısını sade ama uzun ömürlü bir gelenek olan folklor aracılığıyla yaşatmaktı.

Nathan'ın 1679 yılının ilk altı ayında hâlâ Sofya'da olduğu biliniyor ancak yaz sonlarında ya da sonbahar başında artık buradan da ayrılma zamanının geldiğine karar vermiş olmalı. 1680 yılının Şubat ayında büyük olasılıkla Abraham Rovigo tarafından Mordecai Eisenstadt'a hitaben yazılmış bir mektupta Nathan'dan söz edilir.

> *Nathan, Selanik'e gitmek üzere Sofya'dan ayrıldı. Yola çıkmadan önce verdiği bir vaazda cemaate tövbe etmelerini öğütledi, dediğine göre Sabetay Sevi kesinlikle yaşıyordu ve kendisi de Sambatyon nehrinin ötesinden dönmekte olan Sabetay'la buluşmaya gidiyordu. Bu sözlerin ardından Sofya'dan ayrıldı ve Türkiye'ye doğru yola çıktı, o gittiğinden beri Sofya'daki cemaat kendini tövbeye adamış durumda.*

Bu mektup yazıldığı tarihte Nathan artık hayatta değildi; 11 Ocak 1680 tarihinde Üsküp'te ölmüştü. Sabetaycı geleneğe göre Nathan, bir cuma günü kuzeydoğudan, şehre bir günlük uzaklıkta bulunan Kumanova'dan Üsküp'e geldi. Üsküp'e varır varmaz hahamın evine gitti, büyük olasılıkla bu haham, her ikisi de Nathan'ın müritleri olan ve onun eserlerinin kopyalarına sahip olan Jacob Abulafia ya da Isaac Yahya'ydı. Eve adımını attığı gibi Yahudi mezarcıları çağırttı ve onlardan kendisine bir mezar kazmalarını istedi; ölmek üzere olduğunu biliyor, Şabbat'tan önce toprağa verilmek istiyordu. Ayrıca hizmetkârının da pazar günü Üsküp'e geleceğini, geldiği gün sona ermeden de öleceğini söyledi. Peygamberin ölümünü anlatan söylenceye göre, "Henüz hahamın evindeyken yere yığılıp öldü, cemaat üyeleri de büyük bir hürmetle onu toprağa verdiler. Hizmetkârı da söylenen gün geldi ve aynı gün içinde öldü, onu da Nathan'ın mezarının yanında toprağa verdiler."

Nathan'ın son günleri, Hayyim Segré tarafından Benjamin Kohen ve Abraham Rovigo'nun notlarından derlenen *Efendimizin İnancının Esrarı* adlı eserde yer alır. Segré, 1693 yılında Sofya'dan kendisini ziyarete gelen bir kişinin "gençken Haham Nathan'la birlikte Talmud çalıştıklarını ve Nathan'ın yaklaşık on üç yıldır... Sofya'da yaşamakta olduğunu" söylediğini yazar. Bu ziyaretçi, Nathan'ın Sofya'dan ayrılmadan önce yaşadığı son aydınlanma halini aktarmıştır: "Bir gece doğaüstü bir nöbete tutuldu ve kendinden geçmiş bir halde uzandı. O sırada ona vahiy indi. Kendine gelir gelmez hahamlar ona ne gördüğünü sordular." Nathan hahamlara cennette dev bir sütun gördüğünü, bunun çok kan dökülecek korkunç bir savaş anlamına geldiğini söylemiştir. Kehanetine göre Sultan, Habsburg İmparatoru'na savaş açacak ama yenilecektir. "Üç ya da dört yıl sonra" Sultan, Kötülük Prensi Samael'in yardımıyla yeniden güç kazanacak ancak aynı zamanda Mesih ortaya çıkacaktır.

Bu eserin son paragrafında, Nathan'ın ölümü şöyle anlatılır:

> *Son gece, Sofya'nın en varlıklı Yahudisinin evinde toplandılar, haham [Nathan] onlardan [müritlerinden] yoksul bir kızın çeyizi için bağışta bulunmalarını istedi, bir daha böyle isteklerle onlara yük olmayacağını çünkü çok yakında acılığa gireceğini söyledi. Kimse bu acılığın ne olduğunu anlamadı ama o, hemen ertesi gün Üsküp'e doğru yola çıktı ve oraya varır varmaz hastalanıp öldü.*

Nathan din değiştirip Müslüman olmadığı için Üsküp'teki Yahudi mezarlığında toprağa verildi. Mezar taşı İkinci Dünya Savaşı'na kadar bu mezarlıktaydı ancak savaş sırasında yok oldu. 1917 yılında Solomon Rosanes Nathan'ın mezar taşının bir fotoğrafını çekti ve bu fotoğraf, *Türkiye'deki Yahudilerin ve Levant'ın Tarihi* adlı eserinde yer aldı. Mezar taşındaki yazı şöyle diyordu: "İlahi Kandil... Üstad ve Haham Abraham Benjamin Nathan Aşkenazi, 'Günahlarının cezası yerini buldu ey Sina'nın Kızı [Mersiyeler 4:22]' yılında (Mersiyeler'den yapılan alıntıdaki harflerden Nathan'

ın ölüm yılı çıkmaktadır) Şebat ayının 11'i olan Cuma günü İlahi Akademi'ye çağırıldı. Ruhu şad, mekânı cennet olsun."

Rosanes'e göre Sabetaycılar her yıl Nathan'ın ölüm yıldönümünde bu mezara gelerek *Zohar* okuyorlar ve Üsküp'te bir ziyafet veriyorlardı. Bu alışkanlık, yirminci yüzyılın başlarına dek sürdü; daha sonra Balkanlar'daki siyasi karışıklıklar ve ardından Sabetaycıların ülkeden çıkarılmaları nedeniyle sona erdi.

Nathan'ın, Sultan'la İmparator arasında büyük bir savaş çıkacağına ilişkin kehaneti, olayların akışına bakarak yapılmış bir tahmin olsa gerek. Fazıl Ahmet Paşa 1676 yılında ölmüş ve yerine süt kardeşi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazam olmuştu. Yeni sadrazam, IV. Mehmet'i Viyana'yı Habsburglulardan almaya ikna etti; Osmanlılar Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1529 yılında Viyana'yı kuşatmışlar ancak alamamışlardı. İkinci Viyana Seferi 1683 yazında başladı, Kara Mustafa Paşa komutasındaki dev bir ordu Avusturya'nın başkentini kuşattı. Ne var ki Viyana iki ay bu kuşatmaya direndi ve Polonya Kralı II. John Sobieski'nin ordusu yardıma gelerek Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı. Kara Mustafa Paşa, dağılan ordudan arta kalanları toplayarak Belgrat'a geldi ve burada IV. Mehmet'in buyruğuyla idam edildi, adı bilinmeyen bir Türk tarihçiye göre "kellesi Sultan'ın ayaklarının dibine yuvarlandı". Viyana bozgunu IV. Mehmet'in de sonunu getirdi, 8 Kasım 1687'de tahttan indirildi ve yerine kardeşi II. Süleyman getirildi. Mehmet, sultanların kardeşlerinin tahta rakip çıkmaları tehlikesini önlemek için başlatılan uygulama uyarınca Topkapı Sarayı'ndaki Kafes'e kapatıldı. 6 Ocak 1693 tarihinde burada öldü, değişik kaynaklarda ölüm nedeni gut, depresyon ya da zehirlenme olarak gösterilir.

Aynı sıralarda Vanî Efendi de ölmüştü, yani 17. yüzyıl sona ererken Sabetay Sevi'nin din değiştirmesinde en önemli rolleri üstlenen kişilerin hepsi tarih sahnesinden silinmişlerdi. Sabetaycılara göre geriye bir tek Sabetay kalmıştı; artık Mesih'in ölmediğine, sadece sırra kadem bastığına inanmak Sabetaycı inancın gereklerin-

den biri olarak kabul ediliyordu ve inananlar, Mesih'in İkinci Gelişini beklemeye koyulmuşlardı. Nathan'ın son kehaneti gerçekleşmiş, IV. Mehmet'le İmparator'un arasındaki büyük savaş Sultan'ın yenilgisiyle sonuçlanmıştı; Sabetaycılar için bu olay zayıf da olsa bir ümit ışığıydı.

Mesih'in gelişiyle birlikte dünyayı altüst edecek olan felaketler de birbiri ardına geliyor gibiydi; Sultan'la İmparator'un arasındaki korkunç savaşın yanı sıra hemen her yıl Türkiye'de veba salgını yaşanıyor, İstanbul'da korkunç yangınlar çıkıyordu, örneğin 1680 yangınında Galata'nın neredeyse tamamı kül olmuştu. Ardından yaşanan güneş tutulmasında kısa bir süre için ayın gölgesi şehrin üzerine düşerek günü geceye çevirdi; pek çokları bunun kıyamet habercisi olduğuna inandılar.

Sabetay'ın ölümünün ardından bazı müritleri Yahudi dinine döndüler, aralarında İzmir'e dönen ve buradaki Yahudi cemaatine kabul edilen Elijah Sevi de vardı. Sabetay'ın küçük kardeşi Joseph Sevi ise Müslüman olan çekirdek grupla birlikte kaldı ve ölümünden sonra da "Sevgili" olarak anılan Sabetay'ın mesihlik geleneğini sürdürdü.

Sabetaycı hareketin iki önemli lideri, 18. yüzyılın başlarında da eylemlerini sürdürdüler. Bunlar, Samuel Primo ile Abraham Cardozo'ydu. Samuel Primo 1708 yılında ölümüne değin Edirne başhahamı olarak görev yaptı. Abraham Cardozo ise Gazzeli Nathan'dan boşalan yeri doldurarak mesihlik hareketinin başvaazcısı ve bilgini oldu.

Cardozo, 1673 yılında Trablus'taki hahamlar tarafından şehirden kovulmuş ve bir yıl Tunus'ta kaldıktan sonra 1674 sonbaharında Livorno'ya giderek buradaki müritlere katılmıştı. Ne var ki 1675 yılı Mayıs ayı sonlarında Livorno'daki cemaatin önde gelenleri tarafından buradan da kovulunca İzmir'e gitti ve altı yıl boyunca İzmir'deki Sabetaycıların önderliğini üstlendi.

1681 baharında İzmir'deki hahamlar da Cardozo'yu şehirden kovdular, Cardozo bu olayı izleyen on altı yılı Bursa, İstanbul, Te-

kirdağ, Gelibolu ve Edirne'de geçirdi. Tekirdağ'dayken Sabetay'ın dul kalan eşi Ayşe'den mektuplar aldığını, "maaminlerin lideri olduğu için" Ayşe'nin kendisiyle evlenmek istediğini öne sürdüyse de, bu iddiasını doğrulayan herhangi bir gelişme olmadı.

Bu arada Cardozo yeni bir kehanette bulunmuş, kurtuluşun 1682 yılı Hamursuz Bayramı'nda başlayacağını ilan etmişti. Bu tarih de öncekiler gibi beklentileri boşa çıkardı ama bunu izleyen yıllarda Selanik'teki Sabetaycılar arasında kitlesel din değiştirmeler görüldü. Bu kişiler, "dönme" olarak bilinen tarikatı oluşturdular. Cardozo bu tarikata şiddetle karşı çıkıyor, din değiştirenler aleyhinde yazılar yazıyordu. Öte yandan dönme edebiyatı, inanç esaslarının gelişmesinde önemli rol oynayan Cardozo'dan övgüyle söz etmektedir. Cardozo ayrıca Nathan'ın Tanrıbaş'ın doğası üzerine yaptığı yorumların aksine yazılar yazıyor, Tanrıbaş Gizemi'ni sadece kendisinin ve Sabetay Sevi'nin anladığını öne sürüyordu; *İlahiyat Gizemi* adlı eserinde bu kuramı yer almaktadır.

Cardozo 1686 yılında İstanbul'a döndü, bu kez kendisini ve yandaşlarını lanetleyen hahamlara karşı şehrin Hıristiyan soylularının korumasındaydı. İki kez evlenmiş, her iki karısı ve çocuklarının çoğu veba salgınında ölmüşlerdi. Cardozo'ya karşı olanlar, o sıralarda neredeyse yetmiş yaşında olmasına karşın onu zinayla ve gayri meşru çocukların babası olmakla suçladılar. Sonunda 1696 yılında İstanbul'dan da ayrılmak zorunda kaldı ve Edirne'ye gitti, ne var ki üç ay sonra Edirne başhahamı olan Samuel Primo'nun emriyle buradan da uzaklaştırıldı.

Edirne'den Tekirdağ'a gelen Cardozo, buradayken *Raza de-Mehemenutha* (İmanın Gizemi) adlı bir risale ele geçirdi, iddia ettiğine göre bu eser Sabetay tarafından son yıllarında Ülgün'deki müritlerine yazdırılmıştı. Kendi Tanrıbaş öğretilerini doğrular nitelikteki bu eseri nasıl bulduğunu şöyle anlatıyordu: "1697 yılında Tekirdağ'dayken 'İmanın Gizemi' adlı bir risale elime geçti, Alkum' daki bir haham tarafından Sabetay Sevi'nin isteği üzerine kaleme alınmıştı. Bu eserde yer alan öğretiler olağanüstü bir bilgelikle ve

katışıksız bir inançla okuyanlara ışık saçıyor, benim Tanrıbaş Gizemi öğretilerimle bu eserdekilerin arasında tek bir fark bile yok."

Cardozo kısa bir süre Sakız adasında kaldıktan sonra Girit'e yerleşti ve 1703 yılına dek burada yaşadı. Girit'te geçirdiği yıllar boyunca, Sabetaycı bir cemaatin bulunduğu Hanya'daki Yahudi mahallesinde yaşamış olabilir. Bu arada yeni bir kehanette bulunmuştu: Sabetay Sevi 1706 yılında bir kez daha ortaya çıkacak ve kendisine inananları Eretz Israel'e, yani Kutsal Topraklara götürecekti. Cardozo, Sabetay'ın ikinci gelişini İsrail'de beklemek niyetiyle 1703 yılında Hayfa'ya taşındı. Ne var ki Kudüs ve Safed'deki hahamlar onu cemaatlerine kabul etmeyince Mısır'a gitmek zorunda kaldı. Sonunda İskenderiye'ye yerleşti ve 1706 yılında bir aile kavgası sırasında yeğeni tarafından öldürüldü.

Cardozo'nun öldüğü tarih, Sabetay Sevi'nin ikinci kez ortaya çıkacağını kehanet ettiği tarihe denk gelmişti. Ne yazık ki müritlerinin beklentileri bir kez daha boşa çıktı ve Sabetay gelmedi. Her şeye karşın Mesih'lerinin hayatta olduğuna dair inançları sarsılmamıştı, umutlarını korudular ve Sabetay Sevi'nin ölümlülerin bakışlarının erişemediği ilahi bir bulutun ardına gizlendiği düşüncesinde teselli buldular.

20

Dönmeler ve Diğer Maaminler

Sabetay Sevi 1676'da öldüğünde müritlerinin büyük çoğunluğu Yahudi dinine bağlıydılar. Bu kişiler kendilerine *maaminler* yani "inananlar" diyorlardı. Sabetay'ın 1666'da din değiştirmesini izleyen on yıl boyunca yaklaşık 200 aile de Mesihlerinin izinden giderek Müslüman olmuştu, bu ailelerin çoğu Edirne, Selanik, İstanbul, İzmir ve Bursa'daydı; Anadolu'da ve Balkanlar'da da din değiştiren bazı aileler vardı.

Din değiştirenler ya da dönmeler, Mesih tarafından seçilmiş özel bir grup olduklarına inanıyorlardı. Görünürde Müslüman gibi yaşamalarına ve Türk isimleri almış olmalarına karşın gizliden gizliye Sabetay Sevi'nin öğretilerine ve çekirdek grubun, özellikle de Gazzeli Nathan'ın bu öğretilere getirdiği yorumlara dayalı bir Yahudi inancına bağlıydılar. Bu inancın esasları, Sabetay Sevi tarafından bildirildiğine inanılan ve 1670'li yıllarda dönmeler arasında yayılmaya başlayan "On Sekiz Emir"le belirlenmişti. Gershom Scholem'in de belirttiği gibi bu on sekiz emir, aslında On Emrin Sabetaycı bir yaklaşımla değiştirilmiş ve genişletilmiş halinden ibaretti. Bu emirlerde zina yasağından üstü kapalı bir dille söz ediliyor, sanki bir yasaktan ziyade dikkatli olunması gereken bir konu

gibi gösteriliyordu; dönmelerin, Tevrat'ın cinsel konulardaki kısıtlamalarının artık geçersiz olduğuna inandıklarını düşünecek olursak, böyle bir açık kapı bırakılmış olması muhtemeldir.

Diğer emirler, dönmelerin Yahudilerle ve Türklerle ilişkilerini düzenliyordu. Dönmeler, halk içinde İslam dininin gereklerini yerine getirecekler ancak kesinlikle gerçek Müslümanlarla evlenmeyeceklerdi. Ayrıca diğer maaminleri "türban dinine geçmeye" zorlamaları yasaktı. Din değiştirmeyen müritlerle ilgili emirlerden biri şöyleydi:

> *Mamin olan ve henüz [günahkârlığa karşı] mücadele anlamına gelen türban gizemine girmemiş yoldaşlarınıza ifşa gününe [Mesih'in İkinci Gelişindeki kurtuluşa] dek hem herkese inen hem de sadece anlayanlara hitap eden Tevrat'tan hiçbir şey eksiltmeden harfiyen uygulamalarını söyleyin. O gün geldiğinde Yaşam Ağacı'nın altında toplanacaklar ve hepsi birer melek olacaklar.*

Sabetay'ın ölümünün ardından Selanik, mesihlik hareketinin yeni üssü durumuna geldi. Bunun bir nedeni Sabetay'ın dul eşi Ayşe'nin Selanik'te olmasıydı. Ayşe, Selanik'e döndükten sonra kardeşi Jacob'un (Yakup) "Sevgili"nin, yani ölen eşinin ruhunu taşıdığını öne sürdü. Bunun üzerine Selanik'teki Sabetaycılar arasında Yakup Kerido'ya inananların oluşturduğu bir tarikat ortaya çıktı. Yakup'un babası Joseph (Yusuf) Filosof, saygın hahamlar Solomon ve Joseph Florentin ile Sabetay'ın İzmir'de bulunduğu gençlik yıllarından beri onun müridi olan Abraham Barzilay da bu tarikatın üyeleriydi.

1680 yılı başlarında bu tarikatın liderleri kendilerine bazı vahiyler indiğini, Yakup Kerido'nun da peygamberleri olduğunu söylediler. Bu vahiylerin ve kehanetlerin etkisiyle 1683 yılında Selanik'teki Yahudiler arasında kitlesel din değiştirmeler görüldü ve kısa sürede yaklaşık 300 aile Müslüman oldu. Bazı kaynaklara göre Osmanlı otoriteleri de bu din değiştirmeleri takip ediyordu, hatta ce-

maatin liderleri Müslümanlığı seçen Yahudileri IV. Mehmet'in huzuruna çıkarıyorlardı. Edirne ve İstanbul'daki küçük mürit grupları da Selanik'teki Sabetaycıları örnek alarak din değiştirdiler ve Selanik, Türklerin 'dönmeler' olarak tanıdığı tarikatın merkezi durumuna geldi.

Selanik'te yaşayan Sabetaycıların pek çoğu Yahudi dinine bağlı kalmalarına karşın, din değiştirenlerin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik bölgelerinden, hatta yabancı ülkelerden buraya göç edenlerin de etkisiyle şehirdeki dönme nüfusu hızla arttı. 18. yüzyılın ikinci yarısında Polonyalı Sabetaycılar da Selanik'e gelerek Müslüman oldular, Lehli denen bu Polonyalı aileler, 1915 yılına dek Selanik'teki varlıklarını sürdürdüler. Her ne kadar dönmeler sadece kendi aralarında evlilik yapsalar da zamanla Yahudi olmayan Türk ve Yunan ailelerin de bu tarikata katıldıkları biliniyor.

Yakup Kerido, Müslümanlığı gerçekten benimsediğini göstermek amacıyla Selanik'teki dönmelerin itirazlarına karşın, İslam'ın gereklerinden birini yerine getirmek üzere hacca gitmeye karar verdi. 1690'lı yılların başında çok sayıda müridiyle birlikte Mekke'ye doğru yola koyuldu ancak dönüş yolculuğunda, büyük olasılıkla İskenderiye'de öldü.

Hacca gitmek konusu, Selanik'teki dönmelerle, Kerido'nun müritleri arasında çıkan anlaşmazlıklardan sadece biriydi. Bu anlaşmazlıkların sonucu olarak dönmeler de iki ayrı gruba ayrıldılar. Müslüman olan Sabetaycılar çoğunlukla İzmir'den geldikleri için İzmirliler, daha sonra da Kapancılar adını aldılar. Yakup Kerido'nun müritleriyse Yakubiler olarak biliniyorlardı. 1700'lü yıllarda Kapancılar'ın bir kısmı, Sabetay Sevi'nin ruhunu taşıdığına inandıkları Baruchiah Russo adlı yeni bir lidere inanmayı seçerek Kapancılardan ayrıldılar. Baruchiah Russo'nun babası Joseph Russo, Sabetay Sevi'nin ilk müritlerinden biriydi ve Gazzeli Nathan'ın yandaşları arasındaydı. Baruchiah Russo, Müslüman olduktan sonra Osman Baba adını aldı. Osman Baba'ya inananlara Ladino dilinde Konyoşos, Türkçe'de ise Karakaşlar deniyordu.

Abraham Cardozo dönmeler arasında en fanatik grup olarak bilinen Karakaşlara, özellikle de Sabetay Sevi'nin ruhunun Osman Baba'nın bedeninde yeniden dünyaya geldiği kuramına şiddetle karşı çıkarak bu tarikatın öğretilerini yerden yere vuran yazılar yazdı. Osman Baba 1720 yılında genç yaşta ölünce onun yerine oğlu geçti ve 1781 yılında ölene dek Karakaşların liderliğini üstlendi. 1720'li yılların başında Karakaşların Polonya'ya, Almanya'ya ve Avusturya'ya gönderdiği misyonerler aracılığıyla buralarda da tarikatın kolları ortaya çıktı.

Karakaşları diğer dönme tarikatlarından ayıran en belirgin özellik, inançlarının temelini oluşturan ve Atzilut Torah*'ta, yani Yükseliş Torahı'nda Tevrat'taki değerlerin ve otuz altı yasağın tersine çevirildiği kuramıydı. Karşı cinsler arasındaki ilişkileri sınırlayan, örneğin ensest ilişkiyi yasaklayan emirleri de içeren bu değişiklik nedeniyle Karakaşların ensest ilişkiler kurdukları, toplu seks ayinleri düzenledikleri ve zina ettikleri söylentileri baş gösterdi. 18. yüzyıl sonlarında yaşamış dönme vaiz ve şair Judah Levi Tuna, Tevrat'taki cinsel ilişkiye ilişkin yasakların artık geçersiz olduklarını savunan uzun bir vaaz verdi. Dönmelerin kutladığı bayramlardan biri olan ve bahar gündönümünün kutlandığı Adar ayının 22'sindeki Kuzu Bayramı'nda Karakaşların toplu seks ayinleri yaptığı iddiaları ortaya atıldıysa da bu iddialar hiçbir zaman kanıtlanamadı.

Selanik kaynaklı en eski Sabetaycı belgelerde dönme tarikatlarının toplumsal ve ekonomik konumlarına göre birbirlerinden ayrıldıkları anlatılır. Kapancılar çoğunlukla üst ve orta sınıfı oluşturan saygın meslek gruplarından kişiler ya da tüccarlardı; Yakubiler arasında Selanik'teki üst sınıf memurlar çoğunluktaydı; Karakaşlar ise zanaatkârlar, esnaf ve işçilerden oluşuyordu; berberler, kasap-

* Sabetaycılar Torah'ın, yani Tevrat'ın ikiye ayrıldığına inanıyordu. Bunlardan biri Musa'ya Sina Dağı'nda inen ve okuyan herkesin anlayabileceği Bereşit Torah, diğeriyse sadece Mesih'in anlayabileceği ve insanlara anlatabileceği gizli anlamlar içeren Atzilut Torah'tı. (ç.n.)

lar, kunduracılar ve hamallar bu gruba dahildiler. İlk dönemlerde Selanik'teki berberlerin tamamı Karakaş tarikatındandılar ve her üç tarikata özgü ayrı saç tıraşı biçimleri geliştirmişlerdi. Bu nedenle sokakta birbirlerine rastlayan dönmeler ilk bakışta karşısındakinin hangi tarikata üye olduğunu anlıyorlardı.

Selanik'teki bu üç tarikatın üyeleri kendilerine ait ayrı yerlerde ibadet ediyorlar, ayrı mezarlıklarda toprağa veriliyorlardı; Ortodoks Yahudileri'nin ise her üç gruptan ayrı bir mezarlığı vardı. William Martin Leake, 1835 yılında yayınlanan *Travels in Northern Greece* (Kuzey Yunanistan'da Geziler) adlı eserinde Selanik'teki Ortodoks Yahudilerinden ve maamin gruplarından söz eder. Yazdığına göre o sıralarda 65.000 civarında olan Selanik nüfusunun 35.000'i Türk, 15.000'i Yunanlı, 13.000'i Yahudiydi; geriye kalan nüfus "Frenklerden" yani Avrupalılardan ya da Kıptilerden oluşuyordu. Leake'nin Selanik'teki Yahudi cemaati hakkında verdiği bilgilerden, Türkler olarak sınıflandırdığı grubun büyük çoğunluğunun maaminler olduğu anlaşılıyor:

> *Selanik'teki Yahudilerin ataları, 15. yüzyıl sonlarında İspanya'dan kovularak Yunanistan'a yerleşen kalabalık kolonilerdir, o zamandan bu yana buradaki Yahudilerin önemli bir bölümü Müslüman olmuşsa da gerçekte Osmanlılardan gizli,* maaminler *denen ayrı bir sınıf oluşturmuşlardır... aralarında Selanik'in en varlıklı Türkleri de bulunmaktadır... Düzenli olarak camiye gider ve görünürde Muhammed'in dinine uygun yaşarlar ama aralarında gizli toplantılar ve ayinler yaptıkları için diğer Türkler tarafından kınanırlar... Dediklerine göre bunlar üç gruba ayrılmışlardır, bu gruplardan ikisi diğer gruptan olanlarla evlenmezler, üçüncü gruptakilerse Osmanlılara kız vermezler.*

Döneme ait kaynaklarda, Selanik'te yaşayan dönme nüfusuna ilişkin çok farklı rakamlar yer alıyor. Bilinen en eski kaynak olan Danimarkalı gezgin Karsten Niebuhr'un 1784 tarihli eserinde, bu-

rada 600 dönme aile bulunduğu belirtiliyor. 19. yüzyıl ortalarından Osmanlı İmparatorluğu'nun 1923 yılında sona erişine değin burada bulunan gözlemcilerin tahminleri ise 10.000 ile 15.000 dönme arasında değişiyor. Dönmeler, nüfus sayımlarında Türk sayılıyorlar ve Selanik'teki Müslüman nüfusun neredeyse yarısını oluşturuyorlardı.

Her dönmenin hem Türkçe hem de İbranice bir adı vardı; Türkçe adlar halk içinde, İbranice adlarsa aile içinde ve tarikat üyeleri arasında kullanılıyordu. Dönmelerin hemen hepsi Sefarad kökenli olduklarından ana dilleri Ladino'ydu ancak çoğu Türkçe'yi ve Yunanca'yı da ana dilleri gibi konuşuyordu. Günümüze dek gelen şarkılarından ve şiirlerinden de anlaşılacağı gibi kültürleri Judeo-İspanyol kültürüydü ve İslam kültüründen neredeyse hiç etkilenmemişti. İbadet şekilleri de içinde yaşadıkları Müslüman toplumun geleneklerinden herhangi bir iz taşımıyordu.

18. yüzyıl başlarında dönmelerin çoğu Sabetaycı duaların dili olan İbranice'yi biliyordu. Zamanla havra eğitiminden kopan dönmeler, İbranice'yi de unuttular ve gündelik hayatta kullandıkları Ladino dili, hem din dışı edebiyata hem de dini metinlere egemen oldu. Dönmeler dualarını İbranice okumayı sürdürseler de bu duaları anlayarak okuyanlar pek azdı. İbadetler ve âdetler öyle bir gizlilik içinde sürdürülüyordu ki, 1935 yılına dek dönme dualarından sadece ikisi tarikat dışındakiler tarafından biliniyordu. Derken Kapancı bir ailenin elyazması bir dua kitabını Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'ne bağışlamasıyla bu gizlilik perdesi biraz olsun aralandı. Bu kitabı inceleyen ve 1941 yılında içeriğinin bir kısmını yayınlayan Gershom Scholem, kitaptaki duaların tamamen Yahudi geleneğine ait olması karşısındaki şaşkınlığını şöyle dile getirir:

İncelemekte olduğumuz duaların, aslında Yahudi dualarının ta kendisi olduğunu fark ettiğimizde büyük bir hayrete kapıldık... Sabetaycıların gizemli değer yargıları, uygulanmasını olanaksız ya da gereksiz gördükleri emirlerin yerini almıştı... Bu dualarda,

Müslüman inancıyla benzerlik taşıyan tek bir nokta bile yoktu ve bunları okuyan kişilerin Müslüman olduklarına inanmak olanaksızdı.

Scholem bu yorumun ardından Sabetaycıların kelimei şahadeti olan duayı aktarır, bu duanın en ilginç yanı Sabetay Sevi'den söz ediş tarzıdır:

Şahadet ederim ki Sabetay Sevi gerçek Mesih Kral'dır.

Şahadet ederim ki Sabetay Sevi, ihtişamı yüce olsun, gerçek Mesih'tir ve dağılan İsrailoğulları'nı dünyanın dört bir yanından toplayıp bir araya getirecektir...

Gerçeğin Tanrısı, "İsrail'in zaferinde" ve inancın tek olan üç düğümünde yaşayan İsrail'in Tanrısı bize adil Mesih'imiz, Kurtarıcımız Sabetay Sevi'nin gelişini görmeyi nasip eylesin. Amin.

Selanik'teki Sabetaycıların büyük çoğunluğunun Sabetay'ın ölümünden uzun süre sonra bile din değiştirmedikleri biliniyor. 18. yüzyılda Selanik'in ve İzmir'in önde gelen pek çok hahamı gizliden gizliye Sabetaycıydı, Gazzeli Nathan'la ya da müritleriyle çalışmış pek çok din bilgini de daha sonraları Ancona, Amsterdam ve Londra gibi önemli Yahudi cemaatlerinde haham olarak görev yaptılar. Böylelikle hâlâ Yahudi dinine bağlı kalan Sabetaycıların, dönmelerinkilere oranla çok daha ılımlı olan kuramları değişik Yahudi cemaatleri arasında yayıldı.

Sabetaycıların bir başka üssü de İtalya'ydı; önce Moses Pinheiro, Meir Rofe ve diğerlerinin eylemlerini sürdürdükleri Livorno, ardından da Abraham Rovigo'nun önderlik ettiği müritlerin toplandığı Modena, Sabetaycı hareketin merkezi konumuna geldi ve hareketin dalgaları buradan Orta ve Kuzey Avrupa'ya yayıldı. Rovigo, 1701'de yerleştiği Kudüs'te üyelerinin çoğunun Sabetaycı olduğu bir *yeşiva,* Talmud okulu kurdu. Rovigo ile yandaşlarının uyguladıkları Sabetaycı ibadet şekilleriyle Ortodoks Yahudi geleneği

arasındaki tek fark, Ab ayının 9'unda oruç tutmak yerine gizlice kutlama yapmalarıydı ki bu uygulama da kimi zaman yasaklanıyordu. Yahudi dinine bağlı kalan Sabetaycılar ile Sabetaycı olmayan Yahudiler arasında da görünürdeki tek fark, Sabetaycıların Sabetay Sevi'nin mesihliğine ve ikinci kez geleceğine inanmalarıydı.

Aşkenaz Yahudilerinden de Sabetaycı harekete katılanlar vardı. 1677 yılında Prag'daki Sabetaycı Aşkenazlar arasında Sabetay'ın Yusuf'un Hanesinden Gelen Mesih olduğuna, Davud'un Hanesinden Gelen Mesih'in henüz ortaya çıkmadığına ilişkin bir kuram ortaya atıldı. Bu kuramın yaratıcısı olan Mordecai Eisenstadt, beş yıl boyunca Almanya'nın güneyinde ve İtalya'nın kuzeyinde vaazlar vererek mesihlik hareketine getirdiği yorumları savundu.

Bu arada Polonya, Vilna'da Heshel Zoref adlı yeni bir peygamber ortaya çıkmıştı. Gümüş kuyumcusu olan bu kişi, 17. yüzyılın son otuz yılı boyunca Sabetay'ın Davud'un Hanesinden Gelen Mesih; kendisinin de Yusuf'un Hanesinden Gelen Mesih olduğu iddiasını sürdürdü. Ayrıca *Sefer ha-Zoref* adlı, Tevrat'ın Mesih tarafından yorumlanmış biçimi olduğunu söylediği çok kapsamlı bir eser derledi. Zoref, son yıllarını Krakov'da geçirdi ve Sabetaycı Hasidizm'in gelişiminde önemli rol oynadı.

Heshel Zoref'in eserlerinin bir bölümü, Sabetaycı Hasidizm'in kurucusu olan Israel ben Elizer Ba'al Şem Tov da eline geçti. Şem Tov, Sabetay Sevi'nin "Tanrı tarafından seçilmiş bir kişi olduğunu ancak Kötülük Prensi Samael'in ağına düştüğünü" söylüyordu. Leyb ben Ozer de aynı düşüncedeydi ve Sabetay'ın mesihlik görevinin başarısızlıkla sonuçlanmasını böyle açıklıyordu: "Bazıları o sıralarda kötü güçlerin dünyayı sardığını, bu nedenle Sabetay'ın mucizeler yarattığını söylüyorlar. Bazılarıysa başlangıçta onun ilahi güce sahip olduğunu ama sonra kötü güçlerin ona musallat olduğunu ve Şeytan'ın galip geldiğini söylüyorlar." Gazzeli Nathan bile, Sabetay'ın kutsallığını geri kazandırmak amacıyla onun *kelipa* âlemine girdiğini ve bu nedenle "İblisler Kralı" da sayılabileceğini söylemişti.

Polonya'da Heshel Zoref'ten başka iki peygamber daha ortaya çıktı. Bunlardan biri Zadok adlı bir kanyak üreticisiydi ve 1694-1696 yıllarında Grodno'da (günümüzde Belarus'taki Hrodna'da) kendi Sabetaycılık yorumları üzerine vaazlar verdi. Diğeri ise Sabetaycılığa oldukça radikal yorumlar getiren ve önce Polonya'da, ardından Edirne'de vaazlar veren Hayyim Ma'lakh'dı. Hayyim Ma'lakh, daha sonra Shidlov'lu bir Sabetaycı olan Judah Hasid'le bir araya geldi ve 1696-1700 yıllarında "Haham Judah Hasid'in Kutsal Birliği"ni kurdular. Her tür dünya zevkini reddeden bu birliğin üyeleri, Sabetay Sevi'nin ikinci gelişini beklemek amacıyla Kudüs'e doğru göç yolculuğuna koyuldular ve bu yolculuk sırasında hem Alman hem de Polonyalı Yahudilerden çok sayıda yandaş edindiler. Ne var ki 1700 yılı Ekim ayında, Kudüs'e varmalarından çok kısa bir süre sonra Judah Hasid öldü. Onun ölümünün ardından birlik dağıldı, üyelerin çoğu Müslüman ya da Hıristiyan oldu; geriye kalanlarsa Polonya, Almanya ve Avusturya'ya döndüler.

Sabetaycılığın 18. yüzyıldaki gelişiminde önemli rol oynayan bir başka kişi de Nehemiah Hayon'du. Hayon, 1713 yılında Venedik'te *Oz le-Elohim* adlı bir kitap yayınladı. İddiasına göre bu kitap, Sabetay Sevi'nin Tanrıbaş Gizemi üzerine yazdığı son eserin yorumlanmış haliydi. Hayon'un bu eseri nasıl ele geçirdiğine ilişkin kaynaklarda iki ayrı iddia yer alır: İlk iddiaya göre Sabetay'ın yazıları, bir *maggid* tarafından Hayon'a iletilmişti, ikinci iddiaya göre ise Hayon bu belgeleri bir *Zohar* kopyasının sayfaları arasında bulmuştu. Bu kitabın yayınlanışının ardından Sefarad ve Aşkenaz hahamlar arasında Sabetaycı inanç üzerine büyük tartışmalar yaşandı ve bu tartışmalar esnasında o güne dek Sabetaycı olduklarını gizleyen pek çok haham, inançlarını açığa vurdular.

Öte yandan Karakaşlar, Podolya, Moravya ve özellikle Prag'da çok sayıda yandaş buldular. O sıralarda Prag'daki Yahudi cemaatinin lideri haham Jonathan Eybeschuetz'di. Eybeschuetz, 16 Eylül 1725'te Sabetay Sevi'yi lanetlediğini duyurmuş ve hahamlar kurulundan bütün Sabetaycıların aforoz edileceğini bildiren bir emir

çıkarmıştı. Almanya, Avusturya ve Polonya'daki pek çok Yahudi cemaati de Sabetay Sevi'yi ve ona inananları lanetleyerek cemaat üyelerinden Sabetaycıları hahamlar kuruluna ihbar etmelerini istediler. Bunun sonucu olarak özellikle Polonya'daki ikinci nesil Sabetaycılar inançlarını ve ibadetlerini gizlice sürdürmek zorunda kaldılar. Derken 1751 yılında Jonathan Eybeschuetz'in de aslında bir Sabetaycı olduğu ortaya çıktı ve Doğu Avrupa bu haberle çalkalandı. Eybeschuetz'in başlıca düşmanı olan Jacob Emden'in 1752-1769 yıllarında yayınlanan yazıları, Sabetaycılığın hem Avrupa'da hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda sanılandan çok daha yaygın olduğunu ortaya koyuyordu. Sabetaycıların büyük çoğunluğu halk içinde bu inançlarını inkâr etseler de gizliden gizliye ibadetlerini sürdürüyorlardı.

Doğu Avrupa'da ortaya çıkan bir başka Sabetaycı grubun lideri de Jacob Frank'dı. Jacob Frank 1726'da Podolya'da bir köyde doğmuş, çocukluğunu seyyar satıcı olan babasıyla birlikte Balkanlar'ın güneyine ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yaptıkları yolculuklarda geçirmişti. Jacob Frank da babasının işini sürdürerek gezgin tüccarlık ve kervanbaşılık yapmaya başladı; işi gereği sık sık gittiği Selanik'te tanıştığı Karakaşların fikirleri onu derinden etkiledi. Daha sonra kendisi de Frankistler denen bir tarikat kurdu ve Sabetay Sevi'nin ölümünden beri ortaya çıkan farklı tarikatları kendi liderliği altında birleştirmeye çalıştı.

Müritlerinin, Sabetay Sevi'nin ruhunu taşıdığına inandıkları Frank'ın düşmanları da vardı; bu kişiler Frankistler'in Sabetaycı ayinlerde toplu seks yaptıkları suçlamasıyla onu otoritelere şikâyet ettiler. Bunun üzerine müritler tutuklandı, Frank ise Türk vatandaşı olduğunu öne sürerek hapisten kurtuldu. Bu olayın ardından Selanik'e kaçtı ve Osman Baba'nın öğretileri doğrultusunda Müslüman oldu. Kısa süre sonra da Podolya'ya dönerek doğu Avrupa' daki Sabetaycıların lideri konumuna yükseldi.

1756 yılında Frankistlerin aforoz edilmelerinin ardından Frank, Polonya'daki Katolik Kilisesi'ne sığındı. O ve karısı 17 Eylül 1759

tarihinde vaftiz edildiler, müritlerinin çoğu da Frank'ın izinden giderek Hıristiyan oldular; sadece Lvov'da Hıristiyan olan Frankistler'in sayısı 500'ün üzerindeydi. Böylelikle Doğu Avrupa'da Sabetaycılardan oluşan, bu kez Müslümanlık yerine Hıristiyanlık kisvesi altında inançlarını sürdüren yeni bir dönme grubu ortaya çıktı. Ne var ki Polonya'daki Katolik Kilisesi'nden rahipler, Frank'ın eylemlerinden şüphelendiler. 6 Şubat 1760'da Frank tutuklandı ve Polonya'daki meşhur Kara Meryem tapınağının bulunduğu Czestochowa yakınlarındaki bir kalede "soylu bir tutuklu" olarak hapsedildi.

Frank bu kalede tutuklu kaldığı on üç yıl boyunca tarikatın liderliğini sürdürdü. Müritlerinin çoğu kalenin yakınlarına yerleştiler, hatta bu kale içinde de Sabetaycı ayinler yapıldığı ve âlemler düzenlendiği rapor edildi. 1770 yılında Frank'ın karısı ölünce onun yerine kızı Eva "Kutsal Ana" unvanını aldı. Frank, Eva'nın aslında kendi kızı değil Büyük Katerina'nın gayri meşru kızı olduğunu, kendisinin onu korumakla görevlendirildiğini ima eden pek çok demeç verdi. Ardından önce Eva'nın kutsal bir varlık olduğunu, ardından da Tanrısal Varlık olan Şehine olduğunu öne sürdü. Ayrıca Frank'ın, karısını Kara Meryem'le özdeşleştirmek amacıyla ona verdiği kutsal "Gevira" yani "Hanım" unvanını da Eva devraldı.

1773 yılında Ruslar Czestochowa'yı alınca Frank'ı da serbest bıraktılar. Frank, yandaşlarıyla beraber Moravya'daki Brünn'e (günümüzdeki adıyla Brno'ya) yerleşti ve kendine Baron unvanı vererek hizmetindeki müritleriyle birlikte bir soylu gibi yaşamaya başladı. 1775 yılı Mart ayında kızı Eva'yla birlikte Viyana'ya gittiklerinde İmparatoriçe Maria Theresa ve geleceğin II. Joseph'i olacak oğlu tarafından sarayda ağırlandılar. Ardından 1786 yılında Frankfurt yakınlarındaki Offenbach'a taşındılar ve Frank 1791 yılında ölümüne dek burada soylulara özgü gösterişli bir yaşam sürdü.

Frank'ın ölümünün ardından kızı Eva Frankistlerin lideri konumuna yükseldi ve 1816 yılında ölene kadar Gevira sıfatıyla

Offenbach'taki tarikatın başında kaldı. Prag'dan Frankistlerin merkezi olan Offenbach'a hacca gelen Moses Porges (daha sonraki adıyla Moses von Portheim), anılarında Eva'nın yaşadığı Gottes Haus (Tanrı'nın Evi) denen tapınak-sarayı anlatmıştır. Henüz çok gençken gittiği "Tanrı'nın Evi"nde, tıpkı bir tanrıça gibi tahtta oturan Gevira'yı Meryem Ana olarak resmeden portreyi görmüştür. Ertesi gün de Gevira'nın huzuruna kabul edilmiştir:

Ne kadar heyecanlıydım, kalbim nasıl da atıyordu bir bilseniz! Sonunda kapı açıldı ve ben eşikten adımımı attım. Gevira'nın yüzüne bakmaya cesaret edemedim, huzurunda yere kapanarak bana öğretildiği gibi ayaklarını öptüm. Bana dostça birkaç söz söyledi, babamdan övgüyle söz etti ve oraya geldiğim için beni kutladı. Huzurundan ayrılırken içinde altmış gulden değerinde altın ve gümüş paralar olan cüzdanımı bir masanın üzerine bıraktım ve yüzüm ona dönük olacak şekilde geri geri yürüyerek odadan çıktım. Bende bıraktığı izlenim son derece zarif ve soylu bir insan olduğuydu. Yüzünde şefkatli ve cana yakın bir ifade vardı, hem alçakgönüllü hem de kibardı, gözlerindeyse azizlere özgü hülyalı bir bakış vardı. Artık genç olmamasına karşın insanın üzerinde büyüleyici bir etki yaratıyordu. Elleri ve ayakları olağanüstü güzellikteydi. Sonradan öğrendim ki ziyaretimden hoşnut kalmış.

Eva'nın ölümünün ardından Frankistler de güçlerini yitirdiler ve dönmeler gibi sadece kendi aralarında evlilik yapan gizli bir tarikat olarak varlıklarını sürdürdüler. Offenbach dışında yaşayan Frankistlerin çoğu Hıristiyan olmamışlardı. Yahudi dinine bağlı kalan Frankistlerin bazıları daha sonraları soylu unvanlar aldılar ve Hoenig ailesi gibi Avusturya İmparatorluğu'nda yüksek mevkilere geldiler.

1848-1849 yıllarında Bohemya ve Moravya'daki çok sayıda Frankist aile Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etti. Bu ailelerden bazıları New York'a yerleştiler. Frankist ailelerde Gevira'nın, yani

Eva Frank'ın bir portresini bulundurmak âdettendi, bu portre kutsal bir eşya sayılıyordu. ABD Yüksek Mahkemesi'nin başyargıcı Louis Brandeis de bu portrelerden birinin sahibiydi. ABD Yüksek Mahkemesi'nde görev alan ilk Yahudi olan Brandeis, 1916 yılında Başkan Woodrow Wilson tarafından göreve getirilmişti. Hiç şüphesiz bu portre ona, 19. yüzyıl ortalarında Prag'dan ABD'ye göç eden Frankist ailelerden birinin üyesi olan annesi Alice Goldmark'tan kalmıştı.

Prag'da ve Doğu Avrupa'daki diğer cemaatlerde yaşayan Frankistler, hem birbirleriyle hem de Selanik'teki dönmelerle gizlice haberleşmeyi sürdürdüler. Doğu Avrupa'daki bazı Sabetaycıların Yahudi dinine bağlı kalmalarına, diğerlerininse Hıristiyan ya da Müslüman olmalarına karşın aralarındaki bağ hiçbir zaman kopmadı. Hepsi de Sabetay Sevi'nin Mesih olduğuna dair inançlarını koruyorlar, Frankistler ayrıca "Sevgili"nin Jacob Frank'ın bedeninde yeniden dünyaya geldiğine inanıyorlardı.

19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'teki genç nesil Sabetayıcıların, Avrupai bir eğitim almak ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türklerle yakın ilişkiler kurmak istemeleriyle birlikte dönmelerin o güne dek dış dünyaya kapalı olan kapıları da aralanmaya başladı. Selanik'teki dönmelerin kurduğu Fevziye Mektepleri öyle kaliteli eğitim veriyordu ki, kısa sürede Sabetaycı olmayan Yahudi, Müslüman ya da Hıristiyan aileler de çocuklarını bu okullara göndermeye başladılar. Mustafa Kemal Atatürk de babasının isteği üzerine bu Fevziye Mektepleri'nden birine gitti. Mustafa Kemal'in okuduğu okul, bir Sabetaycı olan Şemsi Efendi tarafından kurulan Terakki Lisesi'ydi. Şemsi Efendi'nin Kapancı tarikatına üye olduğu söyleniyordu ancak o, Karakaşlarla da işbirliği yaparak üç ayrı tarikatı tek bir eğitim çatısı altında birleştirmek arzusundaydı. Ne var ki Şemsi Efendi'nin fikirleri, içinde yaşadığı çağın çok ilerisindeydi ve 1912 yılında Selanik'teki dönme cemaati tarafından şehri terk etmeye zorlandı, buradan ayrılarak gittiği İstanbul'da 1917 yılında öldü.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türklerle yakın ilişkiler kurmak isteyen bazı genç dönmeler, imparatorlukta bir dizi reform gerçekleştirmek amacındaki Türklerin başlattığı Jön Türk hareketine katıldılar. Jön Türklerin kurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temelleri de Selanik'te atılmıştı ve cemiyetin kuruluşunda genç dönmeler önemli bir rol oynamıştı. 1909 yılında Jön Türklerden kurulu ilk Osmanlı hükümetinde bakanlık görevi üstlenen üç dönmeden biri olan Cavid Bey, Osman Baba'nın soyundan geliyordu ve Karakaşların lideriydi.

1912 yılında Prens Konstantin'in komutasındaki Yunan ordusu Selanik'i Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınca dönme ailelerin çoğu Selanik'ten kaçarak İstanbul'a yerleştiler. Bunu izleyen altı yıl boyunca, önce 1912-1913 yıllarındaki Balkan Savaşları'nda, ardından 1914-1918 yıllarındaki Birinci Dünya Savaşı'nda Selanik sürekli kuşatma altındaydı. 1917 yılı Ağustos ayında çıkan büyük yangında şehrin güneybatısı tamamıyla harap oldu; bu yangınla birlikte eski Rum, Türk ve Yahudi mahalleleriyle buralardaki ibadet yerleri de kül oldu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'la Türkiye arasında çıkan savaş 1921 yılında sona erdi ve ertesi yıl Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın şartlarından biri de iki ülke arasında azınlık nüfusun değiş tokuş edilmesiydi. 1923 yılında yapılan nüfus mübadelesinde Selanik'te yaşayan yaklaşık 15.000 dönmenin neredeyse tamamı Türkiye'ye gönderildi. Bunların çoğu İstanbul'a yerleştiler, geriye kalanlarsa Edirne'ye, İzmir'e ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni başkenti olan Ankara'ya gittiler.

Selanik'te kalan az sayıdaki dönme, şehirdeki diğer Yahudilerle birlikte aynı acı kaderi paylaştı: 1943 yılında Almanlar tarafından gemilere bindirilerek toplama kamplarına götürüldüler ve hemen hepsi bu kamplarda öldü. Hayatta kalan Yahudilerin çoğunun İsrail'e göç etmesiyle birlikte şehirde, Osmanlı döneminde yaşayan Yahudi nüfusunun çok küçük bir bölümü kaldı.

20. yüzyılın son otuz yılında birbiri ardına başka Mesihler orta-

ya çıktıysa da hiçbiri Yahudi dünyasında Sabetay Sevi gibi derin bir iz bırakmadı.

Bu Mesihlerin sonuncusu, Lubavitcher rebbe (adil adam) Menachem Mendel Schneerson'du. Schneerson 1902 yılında Rusya' da doğdu, önce Sovyet, ardından Nazi katliamlarından kaçarak yerleştiği ve ömrünün yarısını geçirdiği New York, Brooklyn'deki Crown Heights bölgesinde 18 Haziran 1994'te öldü. 1951'de Hasidik Lubavich tarikatının başına geçmişti; tarikatın İbranice bilgelik, kavrama ve bilgi anlamına gelen harflerden oluşan *Chabad* adını verdiği mesihlik hareketi, günümüzde hem uluslararası okullar ve kültür merkezleri aracılığıyla, hem de yayınladıkları kitaplar ve süreli yayınlarla Rebbe'nin kendini Mesih ilan etmesinin ardından başlattığı programın tanıtımını yapmaktadır. Chabad'ın sloganı olan "Mesih, şimdi!" sözleri, Rebbe'nin 1951 yılında "Mesih' in gelişini sağlama" sorumluluğunun, Mesih'in geri döneceğine ve kendilerini kurtuluşa götüreceğine kayıtsız şartsız inanan müritlere ait olduğunu, inananların kendi çabalarıyla kurtuluş günü için gereken hazırlıkları yapmak zorunda olduklarını belirttiği konuşmasının sloganıdır.

Kısacası Sabetay Sevi'nin yarattığı mesihlik mezhebi hafızalardan silinirken, dünyanın başka bir yerinde başka bir mezhep doğmakta. Sabetaycılık ise bir zamanlar ona inanan müritlerin torunları için anılarda kalan bir tanımdan ibaret gibi görünüyor.

İşte Kayıp Mesih'in izini sürmek amacıyla çıktığım son yolculukta, bu görüntünün ardındaki gerçeği arıyordum: Sabetaycılık gerçekten de solmuş bir anı mıydı, yoksa bu mezhebin ateşi hâlâ bir yerlerde yanıyor muydu?

21

Mesih'i Beklerken

1999 yılı baharında, Sabetay Sevi ve müritlerinden geriye bir iz kalıp kalmadığını araştırmak amacıyla Selanik'e gittim.

Önce, Selanik'in en eski kitapçısı olan Molho'ya uğradım, bu dükkânın sahipleri hâlâ Selanik'te yaşayan az sayıdaki Yahudi aileden biriydi. Buradaki kitapları incelerken eski dostum Nikos Stavroulakis tarafından Selanikli Yahudiler ve dönmeler hakkında yazılmış iki kitap gözüme çarptı. Bunlardan birinin adı *Salonika – Jews and Dervishes* (Selanik – Yahudiler ve Dervişler) idi. Diğeri ise İstanbullu dönme bir aileden gelen ünlü oyuncu Esin Eden'le birlikte yazdıkları *Salonika: A Family Cookbook* (Selanik: Bir Ailenin Yemek Kitabı) idi. Bu iki kitap, Osmanlı döneminde Selanik'te yaşamış Yahudilerin ve dönmelerin tarihine ilişkin umduğumdan çok daha fazla bilgi içeriyordu. Selanik'teki bu dönemi yansıtan az sayıdaki tarihi eser ise kaderlerine terk edilmiş durumdaydı; sanki çağdaş Yunanistan, geçmişindeki bu sayfayı sonsuza dek kapamak istiyordu.

Selanik'teki eski sinagogların çoğu 1917 yangınında yok olmuştu. Yangından kurtulan sinagoglardan biri, Sabetay Sevi'nin 1650'li yılların ortalarında Selanik'e geldiğinde ibadet ettiği, şehrin en eski sinagogu olan Kal Şalom Sinagogu'ydu. O sıralarda Sabetay, dönme tarikatının kurucularından biri olan Joseph Florentin'in evinde

kalıyordu. 1930'lu yılların sonlarında Kal Şalom Sinagogu'yla Joseph Florentin'in evi hâlâ ayaktaydı ancak daha sonra her ikisi de yok oldu. Bugün Osmanlı döneminde şehirde yaşamış Yahudilerden geriye kalan tek yapı, şehrin güneybatısındaki eski liman bölgesinde bulunan Yahudi Hamamı'dır.

Dönme cemaatinden günümüze gelen en büyük yapı ise 1902 yılında İtalyan mimar Vitaliano Pozzeli'nin yaptığı ve bugün bir müze işlevi gören Yeni Cami'dir. Ayrıca 19. yüzyıl sonlarında dönme cemaatinin varlıklı üyelerinin yaşadığı birkaç konak da hâlâ ayaktadır. Neoklasik dönem mimarisini yansıtan bu evlerin en güzelleri, 1890'lı yıllarda Ahmet ve Mehmet Kapancı kardeşlerin yaptırdığı iki konaktır. Soyadlarından da anlaşılacağı gibi her ikisi de Kapancı tarikatının üyesiydiler.

Milattan önce 3. yüzyıldan beri varolduğu bilinen Yahudi mezarlığı, Selanik'in doğusundaki surların dış tarafındaydı. Dönme cemaatinin üç mezarlığından biri Yahudi mezarlığının kuzey bitişiğinde, diğer ikisi de eski surların kuzeybatı girişi olan Yeni Kapı'nın hemen dışındaydı. Dönmelerin mezarlıkları Kapancıların, Yakubilerin ve Karakaşların mezarlıkları olmak üzere üçe ayrılıyordu. Karakaş mezarlığındaki en gösterişli türbe, tarikatın kurucusu olan Baruchiah Russo'nun, yani Osman Baba'nın türbesiydi. Yakubi mezarlığındaki en gösterişli türbe ise Sabetay Sevi'nin son eşi olan Ayşe'nin türbesiydi. Bu türbe, yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar cemaatin kutsal ziyaret mekânlarından biriydi. Kapancı mezarlığında toprağa verilmiş kişilerden biri de 1800'lü yıllarda bu tarikatı kuran Derviş Efendi'ydi. Derviş Efendi, büyük olasılıkla Sabetaycılarla yakın ilişkiler kurdukları bilinen Mevlevi tarikatındandı.

20. yüzyıl başlarında Selanik'te değişik tarikatlara ait yaklaşık otuz iki tekke vardı ve bunların çoğu Bektaşi ve Mevlevi tekkeleriydi. Aralarında en büyük ve varlıklı olanı, Mevlevilerin baştekkesi olan Mevlevihane'ydi. Mevlevihane, Yeni Kapı'nın hemen dışında, iki dönme mezarlığının bulunduğu yerdeydi. Hiç şüphesiz Derviş Efendi'yle Kapancı tarikatının diğer üyelerinin bağlı olduğu

tekke burasıydı; Yakubiler ve Karakaşlar ise Bektaşilere yakınlıklarıyla tanınıyorlardı.

1927 yılında eski surların doğusundaki oldukça geniş bir arazi Selanik Üniversitesi'ne verildi, o yıldan itibaren Yahudi ve dönme mezarlıkları da yavaş yavaş yok olmaya başladı. Yirmi yıl içinde bu mezarlıklardan ve tekkelerden geriye tek bir iz bile kalmamıştı. Bu tarihi mekânlardan günümüze gelen tek anı, Nikos Stavroulakis'in kitabında yer alan ve 1816-1818 yıllarında büyük olasılıkla Hugh Fawcett tarafından çekilmiş yirmi iki fotoğraftır. Hugh Fawcett, Selanik'i işgal eden İngiliz ordusunda görevliydi. Kitaptaki fotoğraflarda Mevlevihane'nin, Yahudi mezarlığının ve dönme mezarlıklarından birinin bir bölümü görülür.

Yahudi mezarlığını gösteren fotoğraflarda sevdiklerinin mezarlarını ziyarete gelen bir grup yaşlı kadın yer alır; bu kadınların hepsinin üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine özgü kıyafetler olduğu göze çarpar. Mezar ziyareti için gelmiş olan kadınların yanında bu ziyaret sırasında gerekli duaları okuyan yaşlı bir haham vardır. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla dönmeler, Müslüman olduktan sonra bile bu eski Yahudi geleneğini sürdürmüşlerdir, tek fark dua okuyan kişiye 'hoca' demeleridir. Fotoğraflardan birinde ziyarete geldiği mezarın üzerine küçük bir taş bıraktıktan sonra buradan ayrılmakta olan yaşlı bir kadın görülür; eski bir Yahudi geleneğine göre bu taş, kötü güçleri mezardan uzak tutacak bir tılsımdır. Bu âdetin dönmeler tarafından da sürdürüldüğü biliniyor.

Mevlevihane'yi gösteren fotoğraflardan birinde özenle şekil verilmiş beyaz sakalı, bol siyah giysisi, etrafına siyah bir türban sarılmış silindir şeklindeki bej renkli kavuğuyla son derece etkileyici bir görüntüsü olan bir tarikat şeyhi yer alır. Bir başka fotoğrafta ise dervişlerin toprağa verildiği bir Müslüman mezarlığı ve kavuk şeklindeki mezar taşları görülür. Büyük olasılıkla Mevlevi dergâhından olan dönmelerin mezarları da dönme mezarlıkları yerine burada bulunuyordu. Bu mezarlıkta ve dönme mezarlıklarında, Ya-

hudi mezarlıklarında görülmeyen servi ağaçları göze çarpar. Nikos Stavroulakis, İslam kültüründe servi ağaçlarının taşıdığı özel anlamı şöyle açıklamıştır: "Tekkelerin çevresinde ve mezarlıklarda çok sayıda ulu servi ağacı vardı. Bu ağaçların, iyi Müslümanlar'ın özelliklerini simgelediğine inanılıyordu: Tanrı'nın karşısında gururla dimdik ayakta duran ve İlahi Güce itaat ettiğini gösterircesine sürekli başını öne doğru sallayan bir insanı andırıyorlardı."

Selanikli ailenin yemek kitabını okurken zihnimde dönmelerin unutulmuş hayatlarına ilişkin belli belirsiz de olsa bir resim canlandı. Bu kitap aslında bir yemek kitabı değil, Nikos'la Esin Eden' in yazdığı önsözde de belirtildiği gibi, Selanikli maaminlerin sosyal hayatları üzerine bir kaynaktı. Esin Eden, kitaptaki yemek tariflerini ailesindeki üç neslin kadınları tarafından derlenen iki yemek kitabından almıştı; bazıları Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri kadar eskiydi. Nikos, Selanikli maaminlerin kayıp dünyasına ışık tutan bu tariflerin kültürel kökenlerini bulmaya çalışırken yaşadığı güçlüğü şöyle anlatmıştır: "Maaminlerin büyük bir özenle gizli tuttukları iç dünyalarına, kendilerinden biriyle evlenenler dışında hiç kimse kabul edilmediğinden, bu tariflerin hangi özel günler için ne amaçla hazırlandıklarını ve neyi simgelediklerini anlamak epey güç oldu."

Bir başka güçlük de bu tariflerin ait olduğu cemaatin "Sefarad kökenli, Yahudi dinini ve kültürünü almış, sonradan Müslüman olmuş ve Türklerle özdeşleşmiş" bir topluluk olmasından kaynaklanıyordu. Nikos, bu konudaki sözlerini şöyle bitiriyordu: "Bütün bunları daha da anlaşılması güç kılan şey, maaminlerin bu kültürlerin hiçbirini fazla benimsememiş olmalarıdır. Böylesine bir kültür karışımı insana olanaksız gibi gelse de, tariflerden de anlaşılacağı gibi bu kültür yaratılmış, gelişmiş ve Selanik'ten çok uzaklarda da olsa varlığını sürdürmüştür."

Esin Eden, kitaba yazdığı önsözünde 15. yüzyılın son on yılında İspanya'dan Selanik'e gelen ve Sefarad Yahudileri olan ailesinin tarihini aktarır. Annesi Nutiye Eden, kızlık soyadıyla Nutiye Fuat,

1900 yılında Selanik'te doğmuş ve 1981 yılında İstanbul'da ölmüştü. Aile 1928-1939 yıllarında Brüksel'deyken Esin doğmuş, buradan Naziler nedeniyle kaçmak zorunda kalmışlardı. Esin, yetişkin bir kadın olana dek Selanik'e adım atmamış olmasına karşın, ailesinde yaşatılan âdetlerden, bayramları ya da mevsim dönümlerini kutlarken yenen yemeklerden, Osmanlı döneminde burada süregelen yaşamı biliyordu.

Esin, kendi ailesini ne tutucu, ne de sofu bir aile olarak tanımlar: "Annem yaşı ilerledikçe bazı akşamlar bir köşede oturup Kuran ya da dini bir kitap okumaya başladı. Yine de dini bayramları fazlaca bir törenle kutlamazdık. Yılın başlangıcında bir süreliğine kuzu eti yenmez, derken sofraya domates ve maydanozla pişirilmiş, süt kuzusu gelirdi." (Yılın bu döneminde süt kuzusu yemek, Yahudiler için olduğu kadar, dönmeler için de dini kuralların çiğnenmesi anlamına geliyordu.)

Esin, sözlerini şöyle sürdürür: "Herkes Ramazan ayı boyunca oruç tutmazdı ama iftar saatinde genellikle sofraya bir çeşit tatlı konurdu, kimi zaman bu hurmalı bir tatlı olurdu. Her evde olduğu gibi bizde de Muharrem ayında aşure yapılır, dostlara, akrabalara ve mahalledeki yoksullara dağıtılırdı."

Esin, ailesinde sürdürülen eski maamin âdetlerinden de söz eder: Ay hilal olarak belirdiğinde okudukları Sabetaycı şiir; bunlardan biridir:

Yeni ay doğduğunda mutlaka dışarı çıkarak ona bakar ve annemin öğrettiği bir duayı okurdum:

Ay gördüm Allah
Amentü billah
Aylar mübarek olsun
İnşallah!

Kitapta yer alan fotoğraflar dönemin havasını son derece iyi yansıtmaktadır. Bu fotoğraflardan birinde Türk kadınlarının o za-

manki kıyafetleri içinde, sadece gözleri açıkta olan Esin'in annesi görülür; başka bir fotoğrafta başında fesiyle babası; bir diğerinde de uzun cüppesi ve silindir şeklindeki kavuğuyla Mevlevi dervişleri gibi giyinmiş olan amcasının, çocukluğunda verdiği bir poz yer alır. Nikos, yemek kitabının ilk bölümünde Selanikli dönmelerin Mevlevilerle hayli yakın ilişkiler içinde olduklarını yazar: "Büyük Mevlevihane... onlar için özel bir anlam taşıyordu; maaminlerin pek çoğu ya doğrudan derviş olarak ya da zaviyelerde kalarak Mevlevilerle bir arada bulunuyorlardı. Mevleviler arasından çıkmış en son büyük müzisyen ve şair, Selanikli bir maamin olan ve dini eğitimini İstanbul'da bir derviş olarak alan Esat Dede'ydi."

Nikos, Selanikli dönmelerin 300 yıl boyunca Sabetay Sevi'nin Ülgün'deki mezarına hacca gittiklerini ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi ve *maaminlerin* değişik bölgelere dağılmasıyla bu ziyaretlerin de sona erdiğini yazar. Buna karşın bu âdeti sürdürmenin bir yolunu bulan *maaminler* olmalı çünkü 20. yüzyılın ikinci çeyreğine dek Ülgün'e gelen hacıların varlığını gösteren belgeler var.

1923 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesiyle Balkanlar'daki Sabetaycı cemaatler dağıldı. Ardından, İkinci Dünya Savaşı'ndaki soykırımlarda Avrupa'daki cemaatler de yok oldu. Türkiye'de yaşayan Yahudiler ve Selanik'ten ayrıldıktan sonra Türkiye'ye gelen dönmeler, soykırım dehşetini yaşamayan şanslı azınlıktaydılar.

Dönmeler 1923 yılında İstanbul'a geldiklerinde şehrin nüfusu bir milyon civarındaydı, 1995 yılındaki nüfus sayımında ise bu rakam 10 milyona yaklaşmıştı. Aradan geçen yetmiş iki yıl boyunca İstanbul'daki Yahudi nüfusu 50.000'den 30.000'e düştü; bunun başlıca nedeni Yahudilerin İsrail'e göç etmiş olmalarıydı. 1923 yılında İstanbul'da yaşayan Yahudilerin çoğu hâlâ Balat, Galata ve Hasköy'deki eski mahallelerindeydiler. 20. yüzyılın ikinci yarısında varlıklı Yahudiler bu mahalleleri terk ederek, Haliç ve Ortaköy gibi daha modern semtlere yerleştiler. Yine de çoğu, ibadet etmek için Balat, Galata ve Hasköy'deki eski sinagoglara gidiyorlardı. Bu sina-

gogların en eskisi, 15. yüzyılın ilk yarısında Makedonya'daki Ohrid Gölü çevresinden gelen Yahudilerin yaptırdığı Balat'taki Ahrida Sinagogu'dur. Sabetay'ın bu sinagogda vaaz verdiği biliniyor. 1999 yazında Ahrida Sinagogu'nu son ziyaret edişimde cemaatin liderine bu konuyu açtığımda Sabetay Sevi'nin bir zamanlar orada vaaz verdiğinden haberdar olduğunu ancak bu konuda konuşmak istemediğini söyledi. Sabetaycılık hareketi, İstanbul'daki Yahudiler için hâlâ hassas bir konuydu.

Ahrida Sinagogu'nun bulunduğu sokağın hemen aşağısında, Ferruh Kethüda Camii'nin bulunduğu yerde, Sabetay'ın zamanında bir Bektaşi tekkesi vardı. Tekkenin başındaki kişi, Sabetay'ın Bektaşi tarikatının ayinlerine katılmasına önayak olan "karizmatik ve gaddarlığıyla tanınan" Sufî Niyazi Mısrî Dede'ydi. Sabetay Sevi'nin geçmişiyle ilgili karanlıkta kalan konulardan biri de bu tarikatla ilişkisinin boyutları ve Niyazi Mısrî Dede'nin Sabetaycı harekete katılıp katılmadığı sorusudur. Niyazi Mısrî'ye göre tüm dinler temelde aynıydı, zaten gizlice Hıristiyan olmakla suçlanan bu kişinin Müslüman olmuş Yahudi bir Mesih'in tarikatına girmiş olması muhtemeldir.

İstanbul'daki başlıca Yahudi mezarlığı Hasköy'ün yukarısındaki tepenin eteklerindedir, burada Karaylar'a ait bir mezarlık da bulunmaktadır. Hasköy'deki Yahudi mezarlığında toprağa verilmiş kişilerden biri de, yaşamını Türkiye'deki Yahudilerin tarihine, özellikle de Sabetay Sevi ile müritlerinin tarihindeki eksik sayfaların izini sürmeye adayan Abraham Galante'dir. 1999 baharında Galante'nin mezarını ziyaret ettiğimde aynı bilmeceyi çözmek amacıyla başladığım araştırmanın sonuna yaklaşmış ve eksik parçaların bazılarına hâlâ ulaşamamıştım.

Dönmeler Türkiye'ye yerleştikten sonra hızla bu yeni hayata uyum sağlayarak eskisine oranla çok daha dışa dönük ve çağdaş bir yaşam tarzı seçtiler. Bazıları çağdaş Türkiye'nin önde gelen kişileri oldular; aralarından iş dünyasında, akademik çevrelerde, gazetecilikte ve devlet kademelerinde tanınmış isimler çıktı.

Dönmelerin son nesil üyeleri, çağdaş Türkiye'deki yaşamın bir parçası olmak arzusuyla kendi grupları dışından kimselerle de evlilikler yaptılar. Gerçekten de zaman içinde dönmeler, sadece soyadı kanunu çıktığında ailelerinin aldığı "İpekçi", "Dilber" gibi dönmelere özgü soyadlarıyla ayırt edilir oldular. "Dönme" tabiri içerdiği olumsuz anlamlardan dolayı kullanımdan kalktı ve onun yerine "Selanikliler" denmeye başladı.

Türkiye'deki dönmeler, özellikle de dönmelerin gerçek Müslümanlar olmadıklarını düşünen köktendinci gruplar tarafından, şüpheyle karşılandılar. Bunun bir sonucu olarak 1942'de uygulamaya konan ve pek çok tartışmaya konu olan Varlık Vergisi'ne tâbi tutuldular.

Bugüne dek çok farklı yorumların getirildiği dönme kimliği, yakın geçmişte Ilgaz Zorlu tarafından yazılan *Evet, Ben Selanikliyim* adlı kitapla yeniden tartışmaya açıldı. Zorlu bu kitapta kendisinin ve diğer Türk Sabetaycıların içinde bulunduğu güç durumu anlatır. Marc David Baer, kitap üzerine yazdığı eleştiri yazısında şöyle bir alıntı yapmıştır: "Kimiz, nereliyiz? Yerli miyiz ya da kendimizi yabancı mı hissediyoruz? Belki de bu soruları yanıtlaması beklenen Türkiyeli etnik unsurlar içerisinde cevabı en zor verebilecek kişiler Sabetaycılardır." Baer'e göre Zorlu, Sabetaycılar ve Müslümanlar olarak aynı toplumda yaşarken "her gün aramızda bizden hiçbir değişik özelliği yokmuş gibi yaşayan, din, dil ve gelenek olarak hiçbir farklılık göstermeyen bir grup insanın aslında gizli bir cemaatin üyeleri olduğunu ve sadece içsel mekânlarında kendilerine ait mistik bir yapıyı üç asırdır büyük bir gayretle koruyup yaşattıklarını" söylemektedir.

Baer, Zorlu'nun görüştüğü bütün Sabetaycıların "Biz Selanikli değiliz!" dediklerini, dönme kimliğinin utanç verici bir tanımlama olarak kabul edildiğini ve bu tepkilerin cemaatin daha da içine kapanmasına neden olduğunu belirtir. Baer'e göre, antropolog Leyla Neyzi'nin *"Selanikli Kim?"* başlıklı makalesi için görüştüğü bir Sabetaycı da aynı sorunu dile getiriyordu: "Halam bana, 'Tanımadı-

ğın, bilmediğin hiç kimsenin yanında 'Selanikliyim' demeyeceksin. Bu çok küçültücü bir şeydir, insanlar seni aşağılarlar,' dedi. Bu nedenle Sabetaycılığı ailemden değil kitaplardan öğrenmek zorunda kaldım."

Konuştuğum tüm dönmeler, Sabetaycılığın artık var olmayan bir din olduğunu, sadece cemaatlerindeki bazı yaşlı kimselerin Selanikli atalarının kültüründen miras kalan birkaç inanç ve âdeti yaşattıklarını söylediler. Öte yandan bazı Yahudi bilginleri, Sabetaycılık mezhebinin hâlâ yaşıyor olabileceğini, bu inanca bağlı kalan az sayıdaki insanın tıpkı geçmişte olduğu gibi eylemlerini tam bir gizlilik içinde sürdürdüklerini düşünüyor. Gershom Scholem, 1960 yılında yayınlanan bir makalesinde dönmelerin "ayinlerinde zina etmekle ve gizli toplantılarda grup seks yapmakla" suçlandıklarını, döneme ait kaynaklarda bu suçlamaların asılsız olmadığına işaret eden kanıtlar bulunduğunu söyler. Scholem'e göre, dönme geleneği, "söz konusu eylemlere bir bahane olarak gösterilen, seks ayinlerinin dini yaşantının doruk noktası olarak kabul edildiği" bir âdetten ibarettir: "1910 yılına dek genç dönmeler, Yahudi sınıf arkadaşlarına bu tür kutlamaların hâlâ yapıldığını söylemişlerdir... 1942 yılında İsrail'den gelen ve İzmir'de yaşamış saygın bir doktor, dedesinin Selanik'teyken eşlerin değiştirildiği bu tür bir ayine katıldığını itiraf etti."

Scholem, dönmeler arasında hâlâ Sabetay'a inananlar olduğunu gösteren kanıtların varlığından söz eder. Scholem'in haber kaynaklarından biri olan bir türkolog, 1960 baharında Karakaş tarikatından bir hocayla görüşmüş; bu hoca İsrail'de dönmelerle ilgili araştırma yapan Scholem ve arkadaşlarının aslında gizli Sabetaycılar olduğunu öne sürmüştür.

1923 yılında İstanbul'a gelen dönmelerin çoğu Teşvikiye'ye yerleştiler. Bu kişilerin ibadet için seçtikleri yer, günümüzde bazı dönmelerin hâlâ gittiği Teşvikiye Camii'ydi. Caminin yakınlarında Karakaş tarikatının üyelerinin gizli ayinler yaptığı bir de "tapınak" olduğu biliniyor ancak bu yapı günümüze gelmemiştir. Dönmelerin

İstanbul'daki mezarlığı, Üsküdar'daki Bülbül Deresi'ndedir ve Selanikliler Mezarlığı adıyla anılır.

1923'te Selanik'ten İstanbul'a doğru yola koyulan dönmelerin çoğu trenle yolculuk ettiler ve bu yolculuğun duraklarından biri de kalabalık bir Yahudi cemaatinin yaşadığı Edirne'ydi. Bu nedenle Sabetay Sevi'nin izini sürmek amacıyla çıktığım yolculuğun son durağında ben de bir kez daha Edirne'ye gittim ve ilk ziyaretimden bu yana şehrin pek değişmemiş olduğunu gördüm.

1878-1879 yıllarındaki Türk-Rus savaşında Ruslar Edirne'yi alarak İstanbul'un kırsal kesimlerine dek ilerlediler, burada İngiltere'nin devreye girmesiyle durduruldular. Ne var ki bu arada Edirne Sarayı, sarayın düşman eline geçmesini istemeyen Türkler tarafından yerleştirilen patlayıcılarla havaya uçurulmuştu. İkinci Balkan Savaşı sırasında, 1912 yılında Türkler Edirne'yi geri aldılar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesinin ardından Edirne; Türkiye Cumhuriyeti'nin Yunanistan ve Bulgaristan'la komşu olan sınır ili oldu.

Osmanlı dönemi ve bunu izleyen Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları boyunca Edirne'de kalabalık bir Yahudi nüfusu vardı. Bunlara ek olarak Sabetay'ın Edirne Sarayı'nda kaldığı yıllarda buraya çok sayıda Sabetaycı yerleşmişti, 1923 yılındaki nüfus mübadelesinden sonra bu Sabetaycıların sayısı da bir hayli arttı. 20. yüzyılın ikinci yarısında Edirneli Yahudilerle birlikte dönmeler de İstanbul'a taşınmaya başladılar. 20. yüzyıl sona erdiğinde Edirne'de sadece üç dört Yahudi aile kalmıştı, bu ailelerin vaktiyle ibadet ettiği sinagog ise on yıl önceki bir yangında gördüğü ağır hasardan sonra terk edilmişti. Dönmeler de şehirden ayrılmışlar, 1666 yılında Mesihlerinin Müslüman olduğu bu şehirdeki varlıklarına dair arkalarında tek bir iz bile bırakmamışlardı.

Bugün Tunca nehri üzerindeki korunaklı adada hâlâ Edirne Sarayı'nın kalıntıları görülebilir. Burası, Sarayiçi olarak bilinen ve Sultan II. Murat'ın emriyle sarayın yapımına başlanan yerdir. Edirne Sarayı'ndan geriye kalan tek sağlam yapı, 1878 yılında ağır hasar gören ancak 1970'li yıllarda restore edilen, tepesi koni biçimin-

de bir kule olan Adliye Sarayı'dır. Aralarında Sabetay Sevi'nin din değiştirdikten sonra götürülüp yıkandığı hamamın da bulunduğu diğer yapılarsa artık şekilsiz taş yığınlarından ibarettir.

Balkan Savaşları sırasında döşenen İstanbul-Edirne demiryolu, daha sonraları şehirlerarası yolculuğu kısaltmak amacıyla değişik bir hatta taşınmıştır. Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan sınırının yeniden çizildiği savaşın ardından 1960'lı yıllara dek, Türkiye-Yunanistan arasında işleyen trenler İstanbul ve Edirne'den geçiyorlardu. Yeni döşenen hat, Edirne'ye kadar eski rotayı izlemişse de Edirne'deki istasyonun yeri değişmiştir. Art-nouveau tarzında yapılmış, bir hanı ve lokantası olan eski istasyon ise Edirne'nin merkezinin birkaç kilometre uzağında tek başına kalmıştır. Bugün Trakya Üniversitesi'ne ait olan bu yapı, Rektörlük Binası olarak hizmet veriyor.

1923 yılında Selanik'ten trene binen dönmeler, bu istasyonda mola vermiş olmalılar. Bazıları burada trenden inmiş, çoğunluğu ise Osmanlı İmparatorluğu'nun son demlerini yaşamakta olduğu İstanbul'a doğru yola devam etmişlerdi.

Eski istasyona yaptığım ve beni bir hayli duygulandıran ziyaretim sırasında, Türkiyeli Yahudiler üzerine verdiği eserlerle Sabetay Sevi'nin izini sürerken bana yol gösteren Abraham Galante'nin buraya dair bir anısı aklıma geldi. Galante, araştırmasının son ayağı olan yolculuğu asla yapamamıştı: Sabetay Sevi'nin mezarını bulmak amacıyla Arnavutluk'a gitmek için sayısız girişimde bulunmuş, ancak her seferinde bölgedeki siyasi karışıklıklar nedeniyle bu planını ertelemek zorunda kalmıştı. 1950'li yılların sonunda Edirne'deki bu istasyona kadar gelmiş, bu kez de bir başka siyasi kriz yüzünden sınırlar geçişe kapatıldığı için Arnavutluk yolculuğu iptal edilmişti.

Galante bu istasyonda kendisini İstanbul'a götürecek olan treni beklerken, bekleme salonunu süpüren, bunu yaparken bir yandan da şarkı söyleyen yaşlı bir kadın dikkatini çekmiştir. Yaşlı kadın oturduğu yere yaklaşınca Galante, kadının söylediği şarkının Ladino dilinde olduğunu fark eder, biraz dinleyince bunun yüzyıllardır

Sabetay Sevi'nin dönüşünü bekleyen dönmelerin, umutlarını canlı tutmak için söyledikleri bir şarkı olduğunu anlayarak, hayrete düşer:

Ah uzaklardaki Sevgili,
Tanrı'nın seçilmişi Sabetay Sevi.
Düşmüş ve acılar çekmiş olsa da
Hâlâ kalbim onun için atmakta...

Galante yaşlı kadınla konuşunca onun, Edirne'de kalan birkaç dönmeden biri olduğunu öğrenir. Neden bekleme odasını süpürdüğünü sorduğunda yaşlı kadın, Sabetay Sevi geldiğinde tertemiz olsun diye her gün burayı temizlediğini söyler. Mesih dinlenmek için Arnavutluk'a gitmiştir, geri dönüşünde mutlaka trenle gelecek, yol boyunca geçtiği yerlerde kendisine sadık kalan müritlerini de yanına katıp İstanbul'a gidecektir. Daha sonra hep birlikte İstanbul'dan gemiye binerek Kudüs'e doğru yelken açacaklardır. Yaşlı kadın, Mesih'e katılacağı o günü beklediğini söyleyerek yarım kalan işine dönmek için Galante'den izin ister, sonra şarkısını mırıldanarak tekrar yerleri süpürmeye koyulur.

22

Son Yolculuk

Sabetay Sevi'nin izini sürerek Doğu Akdeniz'i dolaşmış, mesihlik serüveni boyunca geçtiği yerleri bir bir ziyaret etmiştim. Geriye bir tek sürgün edildiği ülkeye, yani son uykusuna yattığı yere yapacağım yolculuk kalmıştı.

Sabetay'ın mezarını bulmak amacıyla çıkacağım bu yolculuğu, 20. yüzyılın sona ermesine iki yıl kala planlamaya başladım. Ne var ki siyasi olaylar nedeniyle planlarım suya düştü: önce Arnavutluk'taki Berişa hükümeti devrildi, ardından Kosova'da savaş çıktı. İki bin yılı geldiğinde benden önce aynı amaçla yola çıkan ve benim 'Kayıp Mesih' dediğim bu gizemli kişinin nerede toprağa verildiğini öğrenemeden 1961'de ölen Abraham Galante'yle aynı kaderi paylaşacağımı düşünmeye başladım.

Her ikisi de alanlarında isim yapmış olan iki Yahudi araştırmacının, Sabetay'ın mezarının bulunduğu yer konusunda farklı fikirler öne sürmeleri işimi daha da zorlaştırıyordu. İzhak Ben-Zwi, 1952 yılında *Zion* dergisinde yayınlanan bir incelemesinde, Sabetay Sevi'nin o zamanlar Arnavutluk sınırları içinde, güneyde bulunan Berat'ta öldüğünü ve toprağa verildiğini yazıyordu. Gershom Scholem ise derginin aynı sayısında yer alan makalesinde Sabetay Sevi'nin Arnavutluk'un kuzeybatı sınırındaki Ülgün'de öldüğüne ve mezarının da burada olduğuna inanmasının gerekçelerini açık-

lıyordu. Ülgün 1913 yılından beri, günümüzde hâlâ eski Yugoslavya sınırlarında olan ve bağımsızlığını kazanma yolunda ilerleyen Montenegro'ya aittir. Ülgün, Arnavutluk sınırının hemen dışında, Adriyatik kıyısında olmasına karşın Montenegro'ya giden tek yol siyasi nedenlerden dolayı bir süredir kapalıydı. Ben de Bari'den bir feribota binerek ya da Trieste'den yola çıkıp Adriyatik'in doğu kıyısı boyunca ilerleyerek Ülgün'e varabileceğimi düşündüm. Ne var ki Kosova'daki savaş ve İtalya'ya akın eden Arnavut mülteciler nedeniyle bu yolculuğu da gerçekleştiremedim.

Böylelikle bir kez daha Sabetay Sevi'nin nerede öldüğü ve toprağa verildiği sorusuyla başbaşa kalmış oluyordum. Selanik'teki dönmeler, bu sorunun yanıtını bildiklerinden eminlerdi ki Sabetay'ın mezarını ziyaret etmek için Ülgün'e gitmişlerdi. 1675 yılı başlarında Samuel Primo ile Gazzeli Nathan onunla Ülgün'de görüşmüşler, Sabetay'ın ölümünden on iki gün önce, yani 5 Eylül 1676'da Joseph Karillo ile beraberindeki mürit de buraya gelip onu ziyaret etmişlerdi.

Öte yandan Leyb ben Ozer, her ikisi de kendi cemaatlerinin başhahamı olan Belgrat'lı Joseph Almosnino'dan ve Amsterdam'lı Sevi Hirsch Aşkenazi'den Sabetay'ın Berat'ta öldüğünü ve orada toprağa verildiğini öğrenmişti. Leyb ben Ozer'e göre Almosnino bu bilgiyi "hastalığı sırasında Sabetay Sevi'nin yanında olan ve toprağa verilişinde görev alan bir Türk'ten" almıştı: "Haham Sevi olarak tanınan başhaham Hirsch de, Sabetay Sevi'nin Arnavut Belgrat'ında öldüğünü ve Büyük Kefaret Günü'nde toprağa verildiğini doğruluyor. Sabetay Sevi, Müslüman mezarlığında değil deniz kıyısında, tek başına toprağa verilmek istediğini belirtmiş. O ülkede tek bir Yahudi bile yaşamıyor."

Haham Sevi'nin, Arnavutluk'ta Yahudi bulunmadığına ilişkin iddiası yanlıştır çünkü Berat'ta yaşayan ve pek çoğu Sabetay'ın müridi olan bir Yahudi cemaati vardı. Sabetay, günümüze ulaşan son mektubunu 1676 yılı Ağustos ayında Berat'taki müritlerine hitaben yazmış ve Büyük Kefaret Bayramı için onlardan dua kitabı is-

temişti. Berat'taki Sabetaycıların başında varlıklı bir tüccar olan Isaac Albalag vardı, Samuel Primo da Sabetay'ı ziyaret etmek üzere Ülgün'e gitmeden önce Albalag'a bir mektup yazmıştı. Eğer Leyb ben Ozer'in anlattıkları doğruysa, Sabetay'ı hastalığı sırasında son derece zahmetli bir yolculuğa çıkararak, Berat'a götürmüş olmalılar; belki de Sabetay, Berat'taki müritlerinin kendisine bakacaklarını düşünerek böyle bir istekte bulunmuştu çünkü kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Ülgün'de onunla ilgilenecek tek bir Sabetaycı bile yoktu. Karısı Ayşe'nin bu son yolculuğunda Sabetay'a eşlik edip etmediği bilinmiyor; Meir Rofe, Ayşe'nin çocukları da alıp Elijah Sevi'yle birlikte Edirne'ye gittiğini belirtmiş ama bu yolculuk sırasında Berat'ta durup durmadıklarına ilişkin bir bilgi vermemiştir.

Ölümünün ardından geliştirilen söylenceye göre Sabetay Ülgün'de ölmüş ve son uykusuna yatacağı yer olarak önceden hazırladığı deniz kıyısındaki mağaraya gömülmüştür. Ölümünün üçüncü gününde ağabeyi Elijah Sevi bu mağaraya gittiğinde içinin boş olduğunu görür. Bu söylence, Sabetaycı inancın bir ürünüdür: Sabetay gerçekte ölmemiş, sadece ölümlülerin göremediği bir boyuta geçmiştir ve bir gün geri dönecektir. Bu nedenle Selanikli dönmeler, Ülgün'ü Sabetay'ın öldüğü yer olarak, söz konusu mağarayı da onun mezarı olarak kabul etmişler, böylelikle Mesih'in sırra kadem bastığı kuramına uyan bir hikâye geliştirmişlerdir.

Leyb ben Ozer'in hikâyesi doğruysa Ayşe'nin, Sabetay'ın mezarının Berat'ta olduğunu bilmesi gerekirdi, belki de Ayşe kendi amaçlarını gerçekleştirmek için Ülgün hikâyesine inanır görünmeyi seçmişti. Hatta Sabetay'ın Ülgün'deki mağaradan yok olduğu ve sırra kadem bastığı hikâyesini yaratan Ayşe'nin ta kendisi olabilir. Leyb ben Ozer'in anlattığı gibi Sabetay gerçekten de Berat'ta toprağa verildiyse, kocasının mezarının açılması ve kemiklerinin çıkarılması tehlikesi vardı ki, bu da Sabetay'ın aslında ölmediğine inanan müritler için büyük bir utanç kaynağı olurdu.

Dönmelerin ne zaman Ülgün'e hacca gitmeye başladıkları bi-

linmiyor ancak bu uygulama, Ayşe'nin Selanik'e dönüp kardeşi Yakup'un Sabetay'ın ruhunu taşıdığını iddia etmesinden sonra başlamış olabilir. Sabetaycı kaynaklara göre Selanikli dönmeler, Osmanlı döneminin sonuna kadar Ülgün'e hacca gitmeyi sürdürdüler. Hatta Türkiye'ye taşınan dönmelerin bir kısmının bu geleneği yaşattıkları biliniyor. Scholem'e göre 1965 tarihli bir Tel Aviv gazetesinde, "Ülgünlü 'büyüklerin' 1962 yılı Mayıs ayında bildirdiklerine göre, yabancı ülkelerden gelen kişilerin, kim olduğu bilinmeyen bir 'kutsal adamın' mezarına küçük taşlar ve çiçekler bıraktıkları" yazılıydı. Sabetay'ın mezarından söz edilen son kaynak bu olduğu için, hacıların Ülgün ziyaretleri kesilince, bu mezarın da zamanla unutulduğunu ve yok olduğunu varsaymaktan başka çarem kalmamıştı.

Ülgün'e ilk hacılar gelmeye başladığında Sabetay'ın ölümünün üzerinden birkaç yıl geçmişti. Sabetaycı hareketin çekirdek grubu, deniz kıyısındaki mağarayı yarattıkları söylenceye uygun bir türbeye dönüştürecek zamanı bulmuş olmalıydılar. Eğer Izhak Ben-Zwi'nin Sabetay'ın Berat'ta toprağa verildiği düşüncesi doğruysa, aralarından ayrılan Mesih'in türbesini ziyaret ettiklerini sanan hacılar fena halde yanılıyorlardı.

Ben-Zwi, Sabetay'ın Berat'ta öldüğü düşüncesini Haham Judah Jekuthiel Gruenwald'ın tanıklığıyla desteklemiştir. Gruenwald, 1922 yılında Budapeşte'de yayınlanan anılarında, Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra, 1918 yılı sonlarında Sabetay Sevi'nin mezarını bulmak amacıyla Arnavutluk'a gittiğini yazmıştır. İlk önce Ülgün'e giderek "gördüğü herkese, okumuş kimselere, öğretmenlere ve Müslüman imamlara" mezarın yerini sormuş, Ülgün'ü bir baştan bir başa katetmiş ancak hiçbir bilgiye ulaşamamıştır. Derken Elbasanlı bir imama rastlamış, bu imam kendisine Sabetay'ın mezarının yerini söylemiştir. Gruenwald, bu görüşmeyi şöyle aktarır:

Bana, "Peygamberiniz Arnavutluk'ta gömülü... yani Muhammed'in dinine inananların Arnavut Belgrat'ı dedikleri Berat'

ta," dedi. Önce kimden söz ettiğini anlayamadım, sonra aradığım kişiden söz ediyor olabileceği aklıma geldi... Berat'a gittim. Orada geçirdiğim ilk iki saat boyunca karşılaştığım herkese mezarın yerini sordum, sonunda okumuş bir kişi bana Yahudilerin Mesih'inin gömülü olduğu yeri gösterdi ve vaktiyle buradaki mezar taşında "Mehmet Kapuji" [Mehmet Kapıcı, Sabetay'ın saraydaki unvanı] yazdığını ama bu taşın kırk yıl önce kaybolduğunu söyledi.

Ben-Zwi, İsrail'de tanıştığı genç bir Arnavut Sabetaycı ile yaptığı görüşmeden de söz eder. Ben-Zwi'nin adını sadece Z. Ch. olarak verdiği bu kişi, Arnavutluk'un başkenti Tiran'daki yaklaşık kırk kişilik bir Sabetaycı cemaate üye olduğunu söylemiştir. Yahudi din bilginlerinin her nasılsa bu cemaatten haberleri yoktur. Cemaat, Tiran'da bir sinagogda ibadet etmektedir; genizasında eski Tevrat tomarlarının ve aile kütüklerinin muhafaza edildiği bu sinagog, İkinci Dünya Savaşı sırasında şehir İtalyan kuşatmasındayken yağmalanmış, bütün değerli belgeler yok olmuştur. Genç Sabetaycı, Ben-Zwi'ye zaman zaman cemaat üyelerinin Sabetay'ın Berat'taki mezarını ziyaret ettiklerini de söylemiştir. Ben-Zwi, bu kişinin verdiği bilgilerin "İzmirli merhum Dr. Ismael Adn tarafından doğrulandığını... Selanikli bir Sabetaycı olan Dr. Adn'ın da Arnavutluk'a giderek Sabetay Sevi'nin mezarını ziyaret ettiğini söylediğini" yazar.

Yerel söylencelere göre Sabetay'ın mezarı 1967 yılına dek Berat' taydı. O yıllarda Arnavutluk'ta sadece 200 kadar Yahudi kalmıştı ve birkaç yıl içinde bunlar da İsrail'e göç ettiler. 1967 yılından sonra Sabetay'ın mezarına ilişkin hiçbir bilgi yok, büyük olasılıkla zaman içinde yok oldu.

Artık Arnavutluk'a gitmem için hiçbir neden kalmamış olmasına karşın yine de bu yolculuğu yapmaya, Montenegro'yu da ziyaret etmeye karar verdim. Sabetay'ın sürgün yıllarını geçirdiği ve toprağa verildiği yeri kendi gözlerimle görmek istiyordum; bu konu bende âdeta bir saplantı haline gelmişti.

Yeni binyılın başlangıcında Arnavutluk ve Montenegro'daki siyasi olaylar biraz olsun yatıştı, eşim Dolores'le birlikte bu geçici sükûnet ortamını değerlendirerek planladığımız yolculuğa çıkmaya karar verdik. Eski bir dostum olan Emin Saatçi de bize eşlik edecekti, Yunancayı son derece iyi konuşuyor, biraz da Arnavutça biliyordu. Türk Hava Yolları'ndan Tiran'a gidiş dönüş yolculuğumuz için yerlerimizi ayırttık ve 27 Nisan 2000 günü İstanbul'dan kalkan Tiran uçağına bindik. Uçağımız Balkanlar'ın güneyi üzerinden geçerken kısa bir süre için de olsa Arnavutluk'un karla kaplı dağlarını görme fırsatı buldum. Edward Gibbon, bu ülke için "İtalya'nın burnunun dibinde olmasına karşın, Amerika'nın en ücra köşelerinden daha az bilinen bir ülke" yorumunu yapmıştı.

Tiran'a indikten sonra bir otele yerleştik ve bir araba kiraladık. Az da olsa Türkçe bilen sürücümüze önce Ülgün'e, ardından Berat'a gitmek istediğimizi söyledik. İstanbul'dan ayrılmadan önce Arnavutluk ve eski Yugoslavya konsolosluklarından Arnavutluk-Montenegro arasındaki sınırı geçmemizi sağlayacak izinleri almıştık, böylelikle Ülgün'e de gidebilecektik.

Ertesi gün erkenden yola çıktık. Yolculuğumuzun ilk durağı, kuzey Arnavutluk bölgesinin başkenti olan İşkodra'ydı. Bu şehir, Balkanlar'ın en büyük gölü olan ve Arnavutluk ile Montenegro arasındaki sınırın bir bölümünü kaplayan İşkodra Gölü'nün güneydoğusunda yer alır. İşkodra'nın güneybatısında, Adriyatik kıyısında bulunan Ülgün'e de gölün güney kıyısı boyunca uzanan bir yoldan gidilir.

Bosna ve Kosova'daki savaşlara dek Ülgün, büyük rağbet gören bir tatil beldesiydi; biz oraya vardığımızdaysa görünürde tek bir turist bile yoktu. Yöre halkı Kosova'daki savaş bittiği için turizmin yeniden canlanacağını umuyordu ama Sırplar'ın Montenegro'nun ayrılması konusundaki çalışmaları nedeniyle son derece gergin bir ortam vardı.

Ülgün, tablolara konu olabilecek güzellikte bir yerleşim bölgesidir. Eski Türk mahallesinde, ortaçağdan kalmış olmasına karşın son

derece iyi korunmuş bir kale bulunur. Kalenin ayakta kalan en büyük kulesi, Sabetay'ın yaşam öyküsünde yer alan son olaylardan birinin de kahramanlarındandır: "Sabetay, kurtuluş zamanının geldiğine karar vererek tekrar ölümlülere göründü". Arezzo'lu Baruch'a göre Sabetay, o güne dek yaşamadığı yoğunlukta bir aydınlanma dönemine girmiş ve müritleriyle birlikte "kulenin duvarına" tırmanmaya başlamıştı, bunu yaparken bir yandan da ilahiler ve Ladino dilinde aşk şarkıları söylüyordu. O gece söylediği şarkılardan biri de "Meliselda" olmalıydı, kalenin surlarına bakarken Sabetay'ın kendinden geçmiş bir halde bu şarkıyı söylediğini duyar gibiydim:

Yüksek dağ başına çıktım
Nehir kıyısına indim
Orada gördüm Meliselda'yı
Kralın güzel, sarışın kızını.

Ülgün hakkında okuduğum hiçbir kaynakta Sabetay Sevi'nin burada geçirdiği yıllarla ilişkisi olan bir yapıdan söz edilmiyordu: ne bir cami, ne bir tekke ne de bir Türk mezarlığı onun sürgün yıllarında yer alıyordu. Yakınlık kurduğu bilinen tek Müslüman, Joseph Karillo'yla beraberindeki müridi Ülgün'e davet eden mektubu ulaştıran Ali adlı mollaydı. Büyük olasılıkla Ali, Osmanlı döneminde burada bulunan ve beş tanesi günümüze dek gelen camilerden birinin imamıydı ama Sabetay'ın Ülgün'de geçirdiği üç yıl boyunca hangi camiye gittiği bilinmiyor. Joseph Almosnino'nun görüştüğü, "hastalığı sırasında Sabetay Sevi'nin yanında olan ve toprağa verilişinde görev alan Türk" de Ali olabilir.

Geçmişte Ülgün'e gelen turistlerin çoğu, limandan doğuya doğru göz alabildiğine uzanan kumsala hayran kalırlardı. Sabetay da Joseph Karillo ve diğer müritle birlikte bu kumsalda yürümüş, kaynaklarda yer alan son sözlerini söylemişti: "Herkes evine dönsün. Daha ne kadar bana tutunacaksınız? Kıyıdaki şu kayanın dibine varıncaya kadar mı?"

Adriyatik kıyısında durup doğuya baktığımda uzaklarda mavi bir siluet gibi göğe yükselen dağları gördüm ama Sabetay'ın sözünü ettiği kayanın bulunabileceği kayalık bir yer göremedim. Son uykusuna yatmak üzere hazırladığı, ağabeyi Elijah'ın ejderhadan izin aldıktan sonra girip bomboş olduğunu gördüğü mağarayı da bulamadım. Arezzo'lu Baruch, bu mağara için şunları yazmıştı: "Mağarada ne Efendimiz ne de başka bir şey vardı; ama içerisi ışıkla doluydu."

Kısacası Ülgün ziyaretim amacına ulaşmadı ama bu beklediğim bir sonuç olduğundan hayal kırıklığı yaşamadım. Hiç olmazsa Sabetay'ın sürgün yıllarını geçirdiği, insanın ruhunu ürperten bu uzak toprakları kendi gözlerimle görmüş, saplantılarımın bir kısmından kurtulmuştum.

Geceyi Ülgün'de geçirdikten sonra ertesi gün Tiran'a döndük. Yol boyunca Sabetay'ın da Berat'a doğru çıktığına inandığım son yolculuğunda aynı yollardan geçmiş olduğunu düşünüp durdum.

Ertesi gün Tiran'daki eski sinagogu bulmak umuduyla şehri bir uçtan bir uca dolaştık ama çabalarımız boşunaydı. Anlaşılan hem sinagog, hem de yüzyıllardır burada yaşamış Yahudi cemaatinin kütüklerinin saklandığı geniza yok olmuştu. Konuştuğumuz insanların hiçbiri sinagogun nerede olduğunu bilmiyordu, hatta bir zamanlar bu şehirde Yahudilerin yaşadığından bile habersizdiler.

O akşam Tiran'daki Türkiye büyükelçisi Sayın Ahmet Rıfat Ökçün'ün davetlisiydik. Arnavutluk'taki beş yıllık görev süresinin sonlarına yaklaşmış olan Sayın Ökçün, burada geçirdiği beş yılın kendisini fazlasıyla yıprattığını söylediyse de bu ülkeye karşı ne kadar derin bir ilgi duyduğu her halinden belliydi. Bize Arnavutluk ve insanları hakkında son derece ilginç hikâyeler anlattı. Otuz yıl boyunca tüm dinleri yasaklayan komünist rejimin ardından Rum Ortodoks kilisesinin ve Katolik kilisesinin güç kazandıklarını belirtti. 1967 yılında, dinlerin yasaklanmasından önce yapılan son nüfus sayımında ülke nüfusunun yüzde yetmişi Müslüman, yüzde yirmisi Ortodoks Rum, yüzde onu Katolik'ti. Şimdiyse Müslüman

nüfusun çoğunlukta olduğundan bile şüpheliydi. Ona Yahudi cemaatine ne olduğunu sorduğumda, ülkede bulunan Yahudilerin çoğunluğunun İsrailli yabancı işadamları olduğunu, ama aralarından bazılarının aslen Arnavut olduklarını söyledi. Buradaki görevi boyunca Sabetaycılarla ilgili hiçbir şey duymamıştı.

1967 yılında komünist diktatör Enver Hoca Tiran'daki tüm ibadet mekânlarını yıktırmış; komünizm öncesi cehaletin anıtları olarak tanımladığı bir cami, bir Katolik kilisesi ve bir de Ortodoks Rum kilisesini, gelecek nesillere ibret olsun diye bırakmıştı. O gün ziyaret ettiğimiz camide sadece bir imam vardı, bize cuma namazına gelen insanların eskiye oranla çok daha az olduğunu söyledi.

Türkiye Büyükelçiliği'nden ayrıldıktan sonra otelimize dönerken Tiran'ın Ortodoks Rum katedralinin önünden geçtik; katedralin içi, avlusu ve üzerinde bulunduğu cadde insanla dolup taşıyordu. O gece Paskalya arifesiydi, katedralin çanları geceyarısının geldiğini haber verirken, Arnavutluk Başpiskoposu önce Rumca, ardından Arnavutça konuşarak İsa'nın ayağa kalktığını söyledi, kalabalıktan yükselen coşkulu haykırış şehrin sokaklarında yankılandı. Sabetaycıların üç yüzyıl boyunca özlemini çektikleri, Mesih'in yeniden ortaya çıkmasını beklerken hayalini kurdukları sevinçli kutlama da böyle bir şey olmalıydı. Sabetay Sevi'nin izini bulmak için çıktığım yolculuğun son aşamasında tanık olduğum bu manzara en azından benim içimde böyle bir duygu uyandırdı.

Ertesi sabah erkenden Durrës üzerinden Berat'a doğru yola koyulduk. Yaklaşık 120 kilometre olan bu yol önce sahil şeridinden batıya doğru uzanıyor, ardından güneye kıvrılarak ülkenin geriye kalanını kaplayan engebeli dağların –Balkanlar'dan apayrı bir dünya olan yukarı Arnavutluk'un– eteklerine tırmanıyordu. Sabah yola çıktığımızda başlayan sağanak yağmur, son derece bozuk olan yol üstündeki kocaman çukurları suyla doldurmuştu. Yağmur gün boyunca sürdü, ara ara çakan şimşeklerden biri önümüzdeki vadide yer alan Berat'ı göz kamaştırıcı bir ışıkla aydınlattı.

Berat, Osmanlı döneminden bu yana hemen hemen hiç değiş-

memişti. Kasabayı ikiye bölen Osum nehri, yaklaşık 3250 metre yüksekliğindeki Tomorrit Dağı'nın çam ağaçlarıyla kaplı iki zirvesi arasında bulunan kireçtaşından kayada 900 metre derinliğinde bir oyuk oluşturmuştu. Beratino adıyla da bilinen Osum nehri, kasabanın içinden geçerken buranın en yüksek noktası olan ve suyun yüzeyinden yaklaşık 180 metre yukarıda olan tepesi düzlük bir kayalık alanı da çevreler. Kayalığın üzerinde antik bir kalenin bir buçuk kilometre uzunluğundaki surları ve bu surlar üstünde yer alan yirmi dört burcun kalıntıları göze çarpar.

Osmanlı döneminin ilk yıllarında Berat'taki Rum ve Arnavut Hıristiyanlar bu kalenin surları içinde yaşıyorlardı, Müslümanlarsa aşağıdaki düzlükte, nehrin sağ kıyısı boyunca uzanan Mangalem olarak bilinen mahalleye yerleşmişlerdi. Daha sonraları surların ardındaki mahallelerinden çıkarılan Hıristiyanlar, nehrin sol yakasındaki tepeye, Gorica denen mahalleye yerleştiler. Nehrin iki yakasını birbirine bağlayan köprü, 1790 yılında derebeyi Kürt Ahmet Paşa tarafından onarıldı.

1583 yılında yapılan bir nüfus sayımına göre Berat'ta 650 Müslüman aile, 400 Hıristiyan aile yaşıyordu ve toplam nüfus 6000-7000 civarındaydı. Bu nüfus sayımında Yahudilerden söz edilmemişse de Sultan II. Beyazıt'ın 1492 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettiği Sefaradların bir bölümü buraya yerleşmiş olabilir. 1662 yılında Berat'a gelen Evliya Çelebi burada otuz mahalle olduğunu, bunlardan on dokuzunun Müslüman mahallesi, onunun Hıristiyan mahallesi, birinin de Yahudi mahallesi olduğunu yazmıştır. Yahudi mahallesi büyük olasılıkla nehrin sağ yakasındaki Türk mahalleleriyle komşuydu.

Arnavutluk'ta Osmanlı izlerinin en çok görüldüğü yer Berat'tır, burada Osmanlılardan kalma tarihi yapıların yanı sıra Türklere ait pek çok eski ev, güzellikleriyle görenleri hayran bırakır. Camilerin hâlâ ayakta olmalarının başlıca nedeni, komünist yönetimin Berat'ı bir müze şehir olarak kabul etmesiydi. Osmanlı eserlerinin en eskisi, Berat'ın ana meydanının güneybatı köşesinde yer alan Xha-

mia Mbretit yani Hükümdar Camii'dir. Bu cami, 1492 yılında Arnavutluk'a sefer düzenleyen II. Beyazıt tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre Beyazıt, caminin yanı sıra dört yapıdan oluşan bir de külliye yaptırmıştır. Bunlar günümüze dek son derece iyi korunmuş olan bir medrese, bir hamam, bir mescit ve bir tekkedir. Otuz yıl boyunca kapalı kalan cami, yeniden Müslümanların ibadetine açılmıştır.

Beyazıt'ın külliyesindeki yapıların en ilginci, 1790 yılında Kürt Ahmet Paşa tarafından yeniden yaptırılan ve 1997 yılında tekrar açılışından önce restore edilen tekkedir. Tekkenin camiye bakan avlusu, beyaz mermerden beş sütunun taşıdığı göz kamaştırıcı kemerlerle süslüdür. Avlunun solundaki giriş, tekkeyi oluşturan iki salonun büyük olanına yani sema ayinlerinin yapıldığı semahaneye açılır. Girişin hemen solunda, kadınlara ayrılmış bir balkon yer alır. Semahanenin duvarlarının üst kısmı ve tavanı çiçek motifleriyle ve tablolarla süslenmiş, yaldızlı ahşap çerçeveler deniz kaplumbağası kabuklarıyla ve sedefle bezenmiştir.

Semahanenin sağında yer alan salonda Kürt Ahmet Paşa'nın ve oğlu Mehmet Kemalettin'in türbeleri yer alıyordu. 1967'deki kültür devrimiyle birlikte burası, gençlere komünizmi aşılamak için bir okula dönüştürüldü. Türbeye girdiğimizde o sırada bu salonda ders yapan ve altı kız öğrenciden oluşan bir sınıf gördük. Kızlara kimya dersi vermekte olan kırk yaşlarındaki pejmürde görünüşlü bey, bize eskiden Tiran'daki üniversitede profesör olduğunu söyledi. Genç bir Mısırlı olan okul müdürü ise İslami eğitimin gençleri hayata hazırlamak için yeterli olmadığını, bu yüzden müfredata din kültürü dışındaki dersleri de eklediklerini açıkladı. Kız öğrencilerle konuştuğumuzda bize Tiran Üniversitesi'ne girmeyi umduklarını söylediler; altısı da ayrı konularda, kimya, tıp, hukuk, ekonomi, işletme ve edebiyat alanlarında öğrenim görmek istiyorlardı. Okulda İngilizce de öğreniyorlardı ve aralarından biri, utangaç bir tavırla o güne dek İngilizce konuştukları ilk yabancıların biz olduğumuzu söyledi.

Caminin ve tekkenin başında bulunan mollayla da konuştum ve ona Sultan Beyazıt'ın külliyesinin bir parçası olan mezarlığı sordum; kısa süre önce Sabetay Sevi'nin bu mezarlıkta toprağa verildiğini öğrenmiştim. Molla, camiyle tekkenin arasındaki avlunun batısında yer alan iki mezarı göstererek 1967 yılında tahrip edilen mezarlıktan geriye bir tek bunların kaldığını söyledi. Her ikisi de Kürt Ahmet Paşa'nın ailesinden kadınlara ait olan mezar taşlarına baktık, büyük olasılıkla bu mezarlara zarar verilmemesinin nedeni, Kürt Ahmet Paşa'nın Berat'ı refaha kavuşturan iyiliksever bir derebeyi olarak Arnavutluk'ta büyük saygı görmesiydi.

Berat'taki Sabetaycı cemaate ait kaynaklarda Sabetay'ın mezarının nehir kıyısında bir mezarlıkta olduğu belirtiliyordu. Berat'ta bu tanıma uyan tek yer de Sultan Beyazıt'ın külliyesindeki mezarlıktı. Ayrıca buradaki Müslümanların yazdığı eserlerde Sabetay'ın bir ermiş baba ya da dede olduğuna inanan Halvetilerin, Sabetay'ın mezarına büyük özen gösterdikleri anlatılmıştı. Belki de söz konusu dervişler Sabetay'ın din değiştirmiş bir Yahudi olduğunu bilmiyorlardı. Halvetiler'in evrensel bir dine inandıkları düşünülecek olursa onun Yahudi geçmişine önem vermedikleri de varsayılabilir. Berat'lı Sabetaycılar, Sabetay'ı toprağa verdikten sonra mezarına, onun Müslüman olmadığını gösteren hiçbir işaret bırakmadıklarından, görenlerin burada bir Türk ermişin yattığını sanmaları olasıydı.

Sonunda Kayıp Mesih'in son uykusuna yattığı yeri bulmuştum, daha doğrusu bulduğumu düşünüyordum çünkü teorimin doğruluğunu gösteren elle tutulur bir kanıt yoktu; ne bir mezar taşı, ne de mezarının burada olduğunu söyleyen bir belge vardı. Öte yandan buralara kadar gelmemin nedeni, aradığım mezar olduğunu düşündüğüm bu yerde durup sırra kadem basan Mesih'in tekrar ortaya çıkmasını ve kendisine inananları kurtuluşa götürmesini beklemek değildi zaten. Yine de Sabetay Sevi'nin ayak izlerini takip ederek, doğduğu yer olan İzmir'den başlayıp yolculuğunun son durağı olan bu noktaya kadar gelmiştim, serüvenim burada sona eriyordu.

Sağanak yağmurun altında iliklerime kadar ıslanmış bir halde, Sabetay'ın mezarı olduğuna inandığım bu yere bakarken kulakları sağır eden bir gökgürültüsüyle irkildim ve aynı anda çakan şimşekle tekke aydınlandı. İşte o zaman garip bir sevinç duydum, sanki birileri inatla sürdürdüğüm araştırmamdan dolayı beni kutluyordu. Derken, aklıma üç yüzyıl önce adı bilinmeyen bir İtalyan Sabetaycı tarafından yazılmış şu şiir geldi:

Olanca ihtişamıyla gelecek kralımız
Başında krallık tacı parıldayacak
Adaletini dağıtacak bütün dünyaya
Doğunun kralları korkuya kapılmadan
Kendi rızalarıyla ona bağlanacaklar
Yasaya sadık kalan halkların en yoksuluna
Kutsal tohumlarına gerçeği gösterecek
Ey Tanrım, Sabetay Sevi'yi yücelt
Dağılan çocuklarına dön, kurtar bizleri

Zihnimde hâlâ yanıtlanmamış pek çok soru, aydınlatamadığım pek çok karanlık nokta vardı. Sabetay'ın hikâyesindeki eksik sayfalara ulaşamamış, mesihlik hareketine ne olduğunu, günümüze dek gelip gelmediğini öğrenememiştim.

İstanbul'a döndükten birkaç gün sonra Sabetay Sevi'nin adını ilk kez gördüğüm eski Yahudi kitapçısına, yani Kohen Hemşireler Kitabevi'ne uğradım. Dükkânın sahibi olan bey, Eliza Kohen'in yeğeni olduğunu söyledi, Eliza Kohen öleli otuz yıldan da fazla bir zaman geçmişti. O gün burada gördüğüm tüm o nadide kitaplar çoktan satılmıştı, artık para kazandırmayan dükkânın da satılması an meselesiydi; belki de başka bir iş için kullanılacaktı. Dükkânın sahibi üzüntüyle bu kitapçının artık var olmayan bir dünyanın parçası olduğunu söyledi, haklıydı da. Ona iyi günler dileyerek dükkândan çıkarken kendi geçmişime ait bir kapıyı daha kapadığımı hissettim.

Galata'nın eskiden Yahudi mahallesinin bulunduğu sokaklarından geçerek rıhtıma indim ve Üsküdar vapuruna bindim. Vapurdan inince bir taksiye binerek, adını oldukça garip bulduğum Selamsız'daki Bülbül Deresi'ne, araştırmamın ilk günlerindeki ziyaretimden sonra bir daha uğramadığım Selanikliler Mezarlığına gittim.

Selanikliler Mezarlığı, İstanbul'daki Yahudi, Hıristiyan ya da Müslüman mezarlıklarının hiçbirine benzemez. Buradaki mezar taşlarında toprağa verilen kişinin hangi dine inandığını belirten tek bir işaret yoktur, ne Yahudilerin yıldızı, ne Hıristiyanların haçı, ne de Müslümanların hilal yıldızı görülür.

Mezar taşlarının bazılarında Kapancı soyadı vardı, bu kişiler Selanik'teki ilk dönme tarikatını kuran ailedendiler. Pek çoğunda Karakaşlar arasında çok yaygın olan "Dilber", "İpekçi", "Koyuncu" soyadları vardı. Bir mezar taşında "Filosof" soyadını gördüm, Sabetay Sevi'nin son karısı Ayşe'nin kızlık soyadı buydu; Ayşe'nin kardeşi olan ve Yakubilere adını veren Yakup Kerido'nun asıl soyadı da buydu.

Daha eski olan mezar taşlarının çoğunda burada yatan kişinin Selanik'te doğduğu ve İstanbul'da öldüğü yazılıydı. Aralarında en dikkat çekici olanı, Atatürk'ün ilk öğretmeni olan Şemsi Efendi'nin mezarıydı. Eski mezar taşlarında Arapça yazılar vardı, yenilerindeyse 1928 yılında kabul edilen Latin alfabesi kullanılmıştı. Eski taşlardaki doğum tarihleri Hicri takvime göreydi, ölüm tarihlerindeyse 1926'da kabul edilen Miladi takvim esas alınmıştı. Bu nedenle garip bir durum ortaya çıkmıştı, örneğin bir taştaki doğum tarihi 1283 (yani 1866), ölüm tarihiyse 1930'du.

Selanik dışında doğmuş ne kadar çok dönme olduğunu görünce şaşırdım. Bir mezar taşında, burada yatan kişinin 1888'de İonia'da doğduğu yazılıydı. Bildiğim kadarıyla İonia'da Sabetay'ın ölümünden iki yüzyıl sonra bir Sabetaycı cemaatin bulunduğunu gösteren tek kanıt buydu. Diğer taşlardaki doğum yerleri Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Suriye ve Mısır'dı; bunların yanı sıra

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından başlayan nüfus kaydırmalarıyla Türkiye'nin iç kısımlarından ve doğusundan kalkıp İstanbul'a gelmiş ve burada, Bülbül Deresi'nde son uykularına yatmış kişilere ait çok sayıda mezar gördüm.

Dönme olduğunu bildiğim bir dostum birkaç yıl önce burada toprağa verilmişti, epey aradıktan sonra onun mezarını da buldum. Onun mezar taşında da Müslüman mı, Yahudi mi, Hıristiyan mı olduğunu gösteren hiçbir işaret yoktu; adından başka sadece doğum ve ölüm tarihleri yazılıydı. Mezar taşını gören birinin, sözde Müslüman, aileden Sabetaycı olan merhum dostumun gerçekte ateist olduğunu anlaması olanaksızdı.

Mezarlıkta geçirdiğim yaklaşık bir saat boyunca aile mezarlarını ziyaret eden birkaç kişi gördüm, bazıları Müslümanlara özgü şekilde, başlarını öne eğip ellerini iki yana açarak dua ediyorlardı. Burada toprağa verilen Karakaşların mezarı başında önce bir imamın gereken duaları ettiğini ve Müslümanlara özgü uygulamaları yerine getirdiğini, o ayrıldıktan sonra dönme bir hoca tarafından Sabetaycı törenin yapıldığını öğrenmiştim. Mezarlık bekçisine böyle bir törene tanık olup olmadığını sorduğumda bana hiç bu tür bir uygulama görmediğini söyledi. Öte yandan kısa süre önce dönme bir arkadaşımın annesi burada toprağa verildiğinde çağırılan imamın Mevlevi tarikatından olduğunu öğrendim, belki de Sabetaycı gelenek bu şekilde yaşatılıyordu.

Mezarlıkta dolaşırken aile mezarında dua eden yaşlı bir kadın gözüme ilişti, duasını bitirdikten sonra yatay şekilde duran mezar taşını öperek, sağ elini, okşarcasına bu taşa sürdü. Mezarın başından ayrılmadan önce eğilip yerden küçük bir çakıl taşı aldığını gördüm, sonra tıpkı Nikos Stavroulakis'in kitabındaki fotoğrafta yer alan kadının yaptığı gibi bu taşı mezarın üzerine bıraktı. Bu taş, kötü güçleri uzak tutacak bir tılsımdı; dönmelerin atalarından kalan bu uygulama aslında Yahudilikten, Müslümanlıktan ve Hıristiyanlıktan da eskilere uzanan bir gelenekti.

Bazı mezar taşlarında, bana kurtuluşu bekleyen birinin özlem

dolu sözleri gibi gelen yazılar gördüm: "Sevdiğim Tanrı'yı özlüyorum, burada Onu bekliyorum." Taşların hiçbirinde Sabetay Sevi'den de, onun ruhunu taşıdığına inanılan Yakup Kerido'dan ya da Osman Baba'dan da söz edilmiyordu. Dönmeler yaşamları boyunca sakladıkları sırrı mezarlarına da götürmüşler; ne kendilerini İslama yönlendiren Mesih'e olan inançlarını ne de insanların bakışlarından gizlenen kurtarıcılarının döneceği günü beklediklerini belli etmişlerdi. Mezarlarını gölgeleyen servilerin ve Mayıs ayında pembe çiçekler açmış erguvanların altında sessizce yatıyorlardı.

Onları sessizlikleriyle başbaşa bırakarak mezarlıktan ayrıldım ve Bülbül Deresi'nden sahile kadar yürüdüm. İçimde bu serüvenin asla sona ermeyeceğine dair bir his vardı; anlaşılan Sabetaycı hareketin üzerini örten gizem perdesini aralamak, mesihlik destanının eksik sayfalarına ulaşmak olanaksızdı. Artık bu hikâyenin bir sonu olmadığını, en azından benim için asla sona ermeyeceğini biliyordum. Sabetay Sevi'ye olan merakım hiç bitmeyecek, gözlerden uzak krallığında yaşayan Kayıp Mesih'i arayışım düşler ülkesinde sürüp gidecekti.

Kaynakça

Aldridge, James. *Cairo.* Boston and Toronto, 1999.

Anderson, Sonia P. *An English Consul in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna,* 1667-1668. Oxford, 1984

Ankori, Zvi. *Karaites in Byzantium.* New York and Jerusalem, 1959.

Babinger, Franz. 'Niyazi', in *Encyclopedia of Islam,* New Edition, Vol. VIII, p. 65, Leiden, 1995.

Baer, Marc David. 'Revealing a Hidden Community: Ilgaz Zorlu and the Debate in Turkey over the Dönme/Sabbateans', *The Turkish Studies Association Bulletin,* Spring 1999, 69-75

Baer, Marc David, 'Sabbatai Sevi Bekliyorum Seni', Hayalet Gemi no. 51 (Kasım/Aralık 1999): 17

Becherand, Jacob. *Relation de la veritable Imposture du faux Mesie des Juifs, nommé Sabbatay Sevi.* Avignon, 1667.

Bemporad, Dora Liscia and Annamaria Tedeschi Falco. *Tuscany Jewish Itineraries.* Venice, 1997.

Ben-Sasson, H. H. (editor). *A History of the Jewish People.* English translation: London, 1976.

Benigni, Maria Luisa Moscati. *Marche Jewish Itineraries.* Venice, 1999.

Bent, J. Theodore (ed.). *Extracts from the Diaries of Dr. John Covel 1670-1679, in Early Voyages and Travels in The Levant.* London, 1893.

Benbassa, Esther and Aron Rodrigue. Sephardi Jewry; *A History of the Judeo-Spanish Community, 14th-20th Centuries.* Berkeley, Los Angeles, London, 2000.

Ben-Zwi, Izhak. Sabbatai Sevi's Burial Place and the Sabbatian Community in Albania' (Hebrew), Zion, XVII (1952), 75-78.

Birge, John Kingsley. *The Bektashi Order of Dervishes.* London, 1937.

Brown, Edwvard. *Relation de plusieurs voyages...* paris, 1674.

Calimani, Riccardo. *The Ghetto of Venice.* Milan, 1988.

Cantemir, Demetrius. *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire,* trans. N. Tindal. London, 1734-5.

Coenen, Thomas. *Ydele verwachtinge der Joden in den Persoon van Sabethai Zevi...* (Dutch). Amsterdam, 1665.

Currie, Jean. *Rhodes and the Dodecanese.* (3rd. ed.) London, 1981.

Dankoff, Robert and Robert Elsie. *Evliya Çelebi in Albania and Ajacent Regions (Kosova, Montenegro, Ohrid).* Leiden, Boston, Köln. 2000.

De la Croix, Chevalier. *Memorie... contenant diverses Relations tres curieuse de l'Empire Ottoman.* Paris, 1684.

Derin, Fahri Çetin. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinamesi, 1648-1692* (Turkish). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı. İstanbul 1993.

Eden, Esin and Nikos Stavroulakis. *Salonika: A Family Cookbook.* Athens, 1997.

Eldem, Edhem, Daniel Goffman and Bruce Masters. *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul.* Cambridge, 1999.

Evelyn, John. *The History of the three late famous imposters viz. Padro Ottomano, Mehmed Bei and Sabatai Sevi... the supposed Mesiah of the Jews.* London, 1669.

Evelyn, John. *Diary.* Ed. by E. S. de Beer. Oxford, 1955.

Evliya Chelebi, *Narrative of Travels,* trans. Joseph Von Hammer. London, 1834.

Fortis, Umberto. *Jews and Synagogues: Venice, Florence, Rome, leghorn: A Practical Guide.* Venice, 1973.

Fortis, Umberto. *The Ghetto on the Lagoon: A Guide to the History and Art of the Venetian Ghetto* (1516-1797). Venice, 1988.

Freely, John. *The Western Shores of Turkey.* London, 1998.

Freely, John. *Istanbul, The Imperial City.* London, 1996.

Freely, John. *Inside The Seraglio: Private Lives of the Sultans in Istanbul.* London, 1999.

Galante, Abraham. *Nouveaux Documents sur Sabbetai Sevi: Organisation et us et coutomes de ses adeptes.* Istanbul, 1935.

Galante, Abraham. *Histoire des Juifs de Turquie* (9 vols.). Istanbul, 1940.

Galland, Antoine. *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour a Constantinople* (1672-73), publié et annoté par Charles Schefer. 2 vols. Paris, 1881.

Goffman, Daniel. *Izmir and the Levantine World,* 1550-1650. Seattle an London, 1990.

Goitein, Solomon Dab Fritz. *A Mediterranean Society; the Jewish communities of the Arab world as portrayed in the documents of the Cairo Geniza.* Berkeley, 1967.

Goitein, Solomon Dab Fritz. *Letters of Medieval Jewish Traders.* Princeton, 1975.

Goldberg, David J and John D. Rayner. *The Jewish People: Their History and Their Religion.* London, 1987.

Gövsa, İbrahim Alaettin, *Sabatay Sevi* (Turkish). İstanbul, undated [1939-41].

Hathaway, Jane. 'The Grand Vizier and the False Messiah: The Sabbatai Sevi Controversy and the Ottoman Reform in Egypt', *Journal of the American oriental Society,* 117, 4, 665-71 (Oct.-Dec. 1997).

Johnson, Paul. *A History of the Jews.* London, 1987.

Kafadar, Cemal. 'Self and others: the diary of a dervish in seventeenth century Istanbul and first-person narratives in Ottoman literature', *Studia Islamica,* LXIX (1989) 121-150.

Karmi, Ilan. *Jewish Sites of Istanbul: A Guide Book.* Istanbul, 1992.

Kiel, Machiel *Ottoman Architecture in Albania* (1385-1912). Istanbul, 1999.

Knolles, Richard. *The Lives of the Othoman Kings and Emperors.* London, 1610.

Kochan, Lionel. *Jews, Idols and Messiahs: The Challenge from History.* Oxford, 1990.

Kritovoulos. *History of Mehmed the Conqueror,* trans. Charles T. Riggs. Princeton, 1954.

Leake, William Martin. *Travels in Northern Greece.* London, 1835 (reprint, Amsterdam. 1967).

Lear, edwvard. *Journal of a Landscape Painter in Albania.* London, 1851

Lenowitz, Henry. *The Jewish Messiahs; From the Galilee to Crown Heights.* New Yok and Oxford, 1998.

Levy, Avigdor. *The Sephardim in the Ottoman Empire.* Princeton, 1994.

Levy, Avigdor (editor). *The Jews of the Ottoman Empire.* Princeton, 1994.

Lewis, Bernard. *Chirstians and Jews in the Ottoman Empire.* New York, 1983.

Lewis, Bernard. *The Jews of Islam.* Princeton, 1984.

Lewis, W. H. *Levantine Adventurer: The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux,* 1653-1697. New York, 1962.

Leyb ben Ozer. *The Story of Sahabbetay Zevi* (in Hebrew). Ed. Sh. Zucker and R. Plesser. Jerusalem, 1978.

Liebes, Yehuda. *Studies in Jewish Myth and Jewish Messianism,* trans. Batya Stein. New York, 1993.

Mandel, Arthur. *The Millitant Messiah, or, The Flight from the Ghetto: The Story of Jacob Frank and the Frankist Movement.* Atlantic Highlands, New Jersey, 1979.

Migliau, Bice and Micaela Procaccia, with Silvia Rebuzzi and Micaela. *Lazio Jevish Itineraries,* Venice, 1997.

Neyzi, Leyla. *'Selanikli Kim?' ('Who is from Salonika?'),* (Turkish). *Gazete Pazar,* İstanbul, 5 October 1997, 15.

Ortaylı İlber, 'Ottoman Modernisation and Sabetaism', in *Alevi Identity,* Istanbul, 1999.

Özendes, Engin. *Edirne, The Second Ottoman Capital.* Istanbul, 1999.

Papagiannopoulos, Apostolos. *Monuments of Thessaloniki.* Salonika, undated.

Pettifer, James. *Blue Guide Albania* (second edition). London, 1996.

Porter, Ruth and Sarah Harel-Hoshen (ed.). *Odyssey of the Exiles: The Sephardi Exile* 1492-1992. Tel Aviv, 1992.

Rodrigue, Aron (ed.) *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership.* Bloomington, Indiana, 1992.

Rosanes, Solomon. *History of the Jews of Turkey and the Levant* (Hebrew). Sofia, 1933-34).

Russell, Dorothea (Lady Russell Pasha). *Medieval Cario and the Monasteries of the Wvadi Natrun.* New York and Toronto, 1963.

Rycaut, Paul. *A History of the Turkish Empire from the Year* 1623 to the Year 1667. London, 1680.

Sasportas, Jacob. *Sisath Nobel Sevi* (hebrew). Ed. Isaiah Tishby). Jerusalem, 1954.

Scholem, Gershom. *'Where did Sabbatai Sevi Die?'* (Hebrew), Zion, XVII (1952),79-83.

Scholem, Gershom. *The Messianic Idea in Judaism.* New York, 1971.

Scholem, Gershom. *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah,* trans. R. J. Zwi Werblosky. Princeton, 1977.

Scholem, Gershom. 'Shabbetai Zevi', Encyclopaedia Judaica, Vol. 14, pp. 1219-51. Jerusalem, 1972.

Scholem, Gershom. *Kabbalah.* London, 1978.

Shaw, Stanford J. *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic.* London, 1991.

Stavroulakis, Nikos. *Salonika - Jews and Dervishes.* Athens, 1993

Thevenot, Jean de. *The Travels of Thevenot in the Levant.* Paris, 1987

Tishby, Isaiah. *Paths of Faith and Heresy; Essays and Studies in Kabbalistic and Sabbatian Literature* (Hebrew). Jerusalem, 1964.

Vacalopoulos, Apostolos E. *A History of Thessaloniki,* trans. T. F. Carney. Thessaloniki, 1963.

Vacalopoulos, Apostolos E. *History of Macedonia,* 1354-1833, trans. Peter Megann. Thessaloniki, 1973.

Veinstein, Gilles, *Selanik* [*Salonika*] 1850-1918 (Turkish). Istanbul. 1999.

Vickers, Martha. *The Albanians.* London, 1995.

Young, Martin. *Corfu and the other Ionian Islands.* (3rd. ed.). London, 1981.

Zilfi, Madeline C. *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Post-classical Age* (1600-1800). Minneapolis, Minnesota, 1988.

Zinberg, Israel. *A History of Jewish Literature,* Vol. V: *The Jewish Center of Culture in the Ottoman Empire,* trans. and ed. by Bernard Martin. Cincinnati, Ohio, 1974.

Zorlu, Ilgaz. *Evet, Ben Selanikliyim (Yes, I am from Salonika)* (Turkish). Istanbul, 1998.

Dizin

Aaron, ben Hayyim, 188
Ab ayının 9'u, 23-4, 78, 151-2, 154, 157, 174, 214, 217, 261
Aboad, Samuel, 192, 194, 199
Abulafia, Hayyim, 99, 178
Abulafia, Jacob, 248
Adn, Dr. İsmael, 285
Ahmed ibn Nasr el-Zayidi: *Tarihçesi*, 133
Ahrida Sinagogu, İstanbul, 275
Albalag, Isaac, 239, 283
Albaz, Moses, 127
Algazi, Solomon, 117
Ali Paşa, 223
Ali, Müslüman molla, 241, 287
Ali, Prens (Yemen), 133
Ali, Uluç *bkz.* Kılıç Ali Paşa
Alkabetz, Solomon: "Lecha Dodi", 34
Almosnino, Joseph, 61, 244, 282, 287
Amigo, Abraham, 82, 152-3
Amsterdam, Hollanda, 93-4, 238
  Yahudi cemaati, 31, 260
  Sarah Sevi, 66-8
  Sasportas, 127-8
Ancona, İtalya, 201-2, 223
Arezzo'lu Baruch, 67-9, 75, 105, 111, 118, 123, 125, 169, 192, 194, 196, 199, 207, 236, 240, 243, 246, 287-8
Arnavutluk, 9, 11, 279-82, 284-6, 288-92, 294
ayrıca *bkz.* Dulcigno, Kuzey Arnavutluk
Arta, Yunanistan, 187
Arvieux, Laurent d', 83
Aryeh Leyb ben Samuel Sevi Hirsch, 150
Aşkenazi, Elişa (Elişa Hayyim ben Jacob), 64, 201
Aşkenazi, Sevi Hirş (Haham Sevi), 244, 282
Aşkenazi, Tobias Rofe, 36, 53, 204, 207, 233, 246
Aşkenaz Yahudileri, 24, 27, 47, 51, 191, 261
Atatürk *bkz.* Mustafa Kemal Paşa
Atina, Yunanistan, 49-50, 187
Auschwitz, 56
Avtalyon, 34
Azobib, Joseph, 121

Babilli Yahudiler, 23, 58
Bacchi, Samson, 104-7, 111, 136, 177-9
Baer, Marc David, 276-7

Balat, İstanbul, 51, 274-5
Balkan Savaşları (1912-1913), 267, 278-9
Ballarino, Giambattista, 137-8
Bani, Santi, 232
Barut, Dr., 39, 176
Barzilay, Abraham, 41-2, 106, 255
Batı Hint Adaları, 103
bayramlar, *bkz.* Kuzu Bayramı; Ab ayının 9'u; Tammuz ayının 17'si; Tammuz ayının 24'ü
Becherand, Jacob, 123, 135, 147, 167, 172
Bektaşi tarikatı, 216-7, 270-1, 275
Belgrat, Sırbistan, 61, 153, 239, 244, 250, 282, 284
Ben Ezra Sinagogu, Kahire, 59, 70
Ben Ezra, Abraham, 59
Benjamin ha-Levi, 83, 123
Benjamin, Israel, 97
Benveniste, Hayyim, 20, 82, 106, 108-10
Benveniste, Jacob, 20, 22
Ben-Zwi, İzhak, 244, 281, 284-5
Berat (Arnavut Belgrat'ı),
Arnavutluk, 239, 241, 281-6, 288-90, 292
beyaz büyü, 72
Beyazıt II, Sultan, 46, 290-2
Bizans İmparatorluğu, 23-4
Bohemya, 265
Bornova, Türkiye, 175-6
Bossal, Solomon ben Moses de, 55-6
Boulter, Robert: *İskoçya'daki Aberdeen'den Önemli Bir Kişiye...*, 95
Boyle, Robert, 126
Brandeis, Louis, 266
Browne, Edward, 49
Brünn (Brno), Moravya, 264
Bursa, Türkiye, 62, 175-6, 181, 214, 219, 251, 254
Bülbül Deresi, İstanbul, 278, 294-6
Büyük Katerina, 264

Calameri, Moses, 41
Cam, Joshavel (hayal ürünü mesih), 96
Cambrai Birliği, 190
Capsuto, Moses, 200
Carcassoni, Elijah, 53
Cardozo, Abraham Miguel, 35, 41, 44, 103, 121-2, 205-6, 226, 238-9, 241, 251-3, 257
  Luria'nın etkisi, 35
  Sabetay'ın Luriacı Kabala'yı reddedişi, 35
  Sabetay hareketteki rolü, 121
  geçmişi, 121
  Nathan'ın yerine geçişi, 121, 251
  ve din değiştirenler, 205, 225-6
  yolculukları, 251-2
  ölümü, 253
  ve Karakaş tarikatı, 257
  Raza de-Mehemenutha (İmanın Gizemi), 252
  İlahiyat Gizemi, 252
Carpi, Solomon Joseph, 105
Casale Monferrato, İtalya, 96, 104, 124, 177-9
Catalani, Samuel, 199, 201
Cavid Bey, 267
Charles II, Kral, 127, 144
Chmielnicki katliamları, 26, 43, 66-7, 108, 150, 197

Chmielnicki, Bogdan, 26
Coenen, Thomas, 17, 28-31, 36-9, 41, 43, 45, 48-9, 69, 82, 104, 106-8, 112, 115-7, 153-4, 171, 175-6, 178-9
Contrarini, Duka Domenico, 137
Covel, Dr. John, 162
Cromwell, Oliver, 127
Cuenque, Abraham, 37, 48, 54-5, 60-1, 63, 73, 86, 98-100, 157, 233
Czestochowa, Polonya, 264

Danon, Jacob, 153
Davenport, John, 103
David ha-Levi, 149-51
Davud'un Hanesinden Gelen Mesih, 122, 261
de Vega ailesi, 61
Derviş Efendi, 270
derviş tarikatları, 161-2, 216-7, 269-70
Deshayes, Louis, Baron de Courmenin, 25
Diaspora, 26, 101-2
Dönmeler, 15, 18, 22, 39, 47, 183, 211, 226, 254-60, 265-7, 269-80, 282-4, 295-6
  Sabetaycılar, 18-9, 30, 41, 50, 54, 87-8, 90, 93, 99, 100, 102, 105-7, 113, 115, 117, 119-20, 128-31, 135, 138-9, 145, 149, 151-4, 167-9, 171-2, 174-5, 184, 187, 191-3, 196, 199, 204-5, 209-10, 217, 224, 226-7, 229, 234-5, 238-9, 244-7, 250-2, 255-6, 259-66, 270, 276-9, 283, 289, 292
  Selanik'teki, 15, 39, 256, 266, 277, 283-5, 294
  İstanbul'da bulunan, 39
  Sabetaycı hareketin kaynağını aldığı Yahudi mistisizmi, 11, 18-9, 32
  gizli arşivler, 208, 216
  Kerido'nun lider oluşu, 236-7
  ve Sabetay'ın ölümü, 242-8, 250
  ve Cardozo, 252
  "On Sekiz Emir", 254
  grupları, 256-7
  ve köktendinci gruplar, 276
  tılsımlı taş, 295
Dreux, Robert de, 163
Dulcigno, Arnavutluk, günümüzde Montenegro (Alkum, Ulqin, Ulcinj, Ülgün), 233
Duraeus, Johannes, 92
Durazzo (Durrës), Arnavutluk, 203, 239

Eden, Esin, 269, 272-4
Eden, Nutiye (kızlık soyadı Fuat), 272
Edirne, Türkiye, 15, 148, 153, 156-61, 163-4, 166-7, 173, 175, 179-86, 203-4, 206-10, 214-23, 225-6, 228, 230-2, 235, 238, 243, 251-2, 254, 256, 262, 267, 278-80, 283
  Sabetay IV. Mehmet'in sarayında göreve başlıyor, 166, 173, 204, 216
  Sabetaycı hareket, 153-4, 163
  Sabetaycı hareket karşıtı hahamlar kaymakamla görüşüyor, 156-7

betimlemesi, 159-60
Kohen, Sabetay'ı şikâyete geliyor, 161
Nathan'ın itirafnamesi, 180-1, 183
Nathan'ın aforoz edilişi, 183-4
Sabetay'la Nathan'ın kısa görüşmesi, 186
Sabetay atla şehri geziyor, 218
Dönmeler, 254, 267, 278-80
Edirne Sarayı, Edirne, 159-61, 163-4, 179, 204, 207, 210, 216, 218, 220-1, 223, 278-9
Eisenstadt, Mordecai, 248, 261
El-Akta, Süleyman, 133
el Mütevekkil, İmam İsmail, 133
el-Hakim, Halife, 59
Elijah, Haham (Polonyalı), 118
Elişa Hayyim ben Jacob *bkz.* Aşkenazi, Elişa
Elizabeth I, Kraliçe, 16
Emden, Jacob, 263
Epstein, Abraham, 176
Esat Dede, 274
Eskapha, Joseph, 31, 40, 43-5, 54, 110
Evelyn, John: *En Son Ortaya Çıkan Üç Meşhur...*, 17
Evliya Çelebi, 161, 187, 233-4, 290-1
Seyahatname, 52
Eybeschuetz, Jonathan, 262-3

Fazıl Ahmet Paşa, 136, 138-40, 156, 160-3, 166, 216, 228, 230, 250
Ferdinand, İspanya Kralı, 24
Ferruh Kethüda Camii, İstanbul, 275
Fevziye Mektepleri, 266
Fındıklılı Silahtar Mehmet Efendi, 165
Filistin, 33, 55, 58-9, 72, 74, 77, 81-2, 89, 94-7, 100-2, 119, 129, 154, 165, 170
I. Selim Filistin'i alıyor, 58
Yahudiler, 90-1, 93
Filosof, Jacob (Yakup Kerido), 204, 237, 255, 294
Filosof, Joseph, 236-7, 243, 255
Finale Emilia, İtalya, 196
Floransa, İtalya, 93, 197
Florentin, Joseph, 47, 255, 269-70
Florentin, Solomon, 255
Frances, Emanuel, 44, 68-9, 77, 81, 97, 112, 117
Sevi Muddah (Kovalanan Ceylan) (Jacob Frances ile), 44
Sabetay Sevi'nin Hikâyesi, 44
Frances, Jacob, 68
Franco, Moses, 214
Frank, Eva, Gevira, 264-5
Frank, Jacob, 263-4
Frankfurt, Almanya, 124, 264
Franksitler, 263-6
Frenkler, 25, 258
Fustat, Kahire, 58, 70

Galante, Abraham, 18, 135, 275, 279-81
Galante, Moses, 82, 105, 111, 118
Galata, İstanbul, 51, 138, 162, 251, 274-5, 294
Galatowski, Johannes, 130-1
Galland, Antoine, 228, 230-2
Galut *bkz.* Diaspora
Gamaliel, Abraham, 220-1
Gandoor, Samuel, 74-5, 79-80, 175, 178, 181, 186-7, 190, 194, 196, 201-3, 242-3, 246

Garmizan, Samuel, 82, 100
Gautier de Leslie, Kont, 158
Gazze, Filistin, 77, 79
  Sabetay Gazze'de, 63, 82
  Nathan'ın arınma reçeteleri, 74
  Sabetay'ın Nathan'la tanışması (1665), 74-5
  Sabetay Mesihliğini ilan ediyor, 76
  Tammuz orucu kaldırılıyor, 78
  Shalom ben Joseph, 97
  ve Nathan'ın peygamber olarak ortaya çıkışı, 129
Gazzeli Nathan (Abraham Nathan Aşkenazi), 28, 30, 33, 42-3, 45, 53, 63, 72, 96, 100, 122, 152, 170-1, 174, 177, 197, 226, 245, 251, 254, 256, 260-1, 282
  Clara Sevi'nin mezarını ziyaret ediyor, 28
  Luria'dan etkilenişi, 33
  Sabetay'ın sürgün yerinde, 43
  peygamberliği, 63-4, 73-4, 76-7, 79, 85-6, 88, 96-102, 119-21, 128-9, 140, 143, 174, 177-80, 185-6, 188-9, 194, 203, 227, 237, 248
  geçmişi, 64
  eğitimi, 64, 72-3
  kıyamet kehanetleri, 65-6, 73
  evliliği, 64
  Sabetay'la Gazze'de karşılaşması, 74-5
  mistik deneyimi (1665 baharı), 88
  ve Halep halkı, 84-5
  hacıların ziyaretleri, 86-7
  ilk vahyin inişi (Eylül 1665), 88-91
  günahtan arınma reçeteleri, 90-1
  ve Kayıp Kavimler, 95-6
  Hebron'da, 98-100
  Kudüs'te, 99
  Nathan Benjamin adını alışı, 101
  bağış kabul etmeyişi, 101
  faizle para vermeyi yasaklıyor, 102, 121
  Cardozo onun yerini alıyor, 121
  yeni bir Sabetaycı dua kitabı, 122-3
  Şam'da, 170-1
  Halepli Sabetaycılar'a yazdığı mektup, 171
  misyonerlik gezileri, 173-203
  aforoz edilişi, 174-5, 183-4
  itirafnamesi, 181
  Sabetay'la kısa görüşmeleri, 186
  ve Hamis, 188-9
  Sabetay'la düzenli görüşmeleri, 204, 212-3
  Müslüman olmamak için yalvarıyor, 226
  Sabetay'ı tanrılaştırması, 227-8
  Ülgün'de Sabetay'ı ziyaret ediyor, 239-40, 282
  Sofya'da yaşıyor, 245-9
  bilinen son mektubu, 245
  ve Sabetaycı dualar, 246-7
  ölümü (1680), 248-9
  mezarı, 248
  "Hahamın Tamamlanan Görevi", 201
  Sefer ha-Beriah (Yaratılış Kitabı), 73, 205
  Ejderha Risalesi, 42
  Haham Abraham'ın Rüyası, 30, 45, 53, 75, 182
Gedaliah, Abraham, 129

Gelibolu, Türkiye, 139-41, 143-5, 148-9, 151, 154-9, 163, 179, 252
Gematriya, 77, 183
Gey Hizzayon (Kehanet Vadisi), 43, 87, 132
Gibbon, Edward, 286
Girit, 19, 56, 123, 140, 148, 156, 158, 160-1, 187, 189, 253
Goitein, Profesör S. D., 70-1
Goldmark, Alice, 266
Grodno (günümüzde Hrodna), Belarus, 262
Gruenwald, Judah Jekuthiel, 284
Gümülcine, Yunanistan, 181, 186

Haber, Isaac, 241
Habillo, David, 53-4, 61
Hagiz, Jacob, 61, 64-5, 72, 82
Halep, Suriye, 16, 25, 78, 85, 105, 111
  Levant Şirketi fabrika kuruyor, 16
  Sabetay Halep'te, 37, 74, 83-5
  kadın ve erkek peygamberler, 85
  Sabetaycılar, 37, 84-5
  Nathan'ın Halep'e mektubu, 171
Ha-levi, Isaac, Vali, 69
Halleluyah, Mahallallel, 76, 202
Halvetiler, 162, 216, 292
Hama Gaon, Rav, 33
Hamburg, Almanya, 127-30, 143, 168
Hamis, Joseph, 188-9, 201
  Belil Hamis, 188
Hananiah, Abraham, 72, 183
Hannan, Isaac, 247
Harari, Moses, 223
Hasid, Judah, 262
Hasidik Lubavich tarikatı, 268
Hasidim, 247, 261
Hasköy, İstanbul, 51-2, 274-5
Hatice Turhan Sultan, 160, 167, 232
Hayatizâde Mustafa Fevzi Efendi, 164, 166
Hayfa, İsrail, 96, 253
Hayon, Nehemiah, 262
  Oz le-Elohim, 262
Hayyim ben Aaron, 188
Hazzan, Israel, 42, 44, 48, 53, 77, 179, 183, 205, 209, 212-4, 217, 225-7, 235, 243
Hebron, Filistin, 62-3, 75, 86-7, 98-101
Helcam, Josua (hayali Mesih), 96
Hemdath Yamim, 224
Hevelius, Johannes, 126
Hirsch ben Jacob, 154
Hirsch, başhaham (Haham Sevi), 150, 282
Hoca, Enver, 289
Hoenig ailesi, 9
Hollanda
  Yahudi cemaati, 31, 144
  İngiltere ile savaş, 144
Hurva Sinagogu, Kudüs, 61

Illan, Jean d', 144
Iraklı Yahudiler, 58
Isaac di Alba, R., 29-30
Isabella, İspanya Kraliçesi, 24
Iserles, Israel, 99
Israel, ben Elizer Ba'al Şem Tov, 261

İbrahim, Sultan, 160-1
İonia Adaları, 188
İonia, Yunanistan, 187, 189, 294
İpsala, Türkiye, 179-81, 219
İskenderiye, Mısır, 56, 94, 102, 121, 253, 256

İskenderun, Türkiye, 170-1, 173, 175
İspanya, Sefarad Yahudileri
kovuluyor (1492), 19, 24, 46, 290
İsrail, 50, 267, 274
İsrail'in Çocuklarına Bir Hatıra, 180
İsrail'in On İki Kavmi, 77, 171, 175, 207
İsrail'in On Kayıp Kavmi, 89, 92-7, 102-3, 246
İstanbul, Türkiye
Sabetay İstanbul'a gidiyor, 118, 120, 129, 133-6
Dönmeler, 15, 18, 187, 267, 269, 278-9
Rycaut, 16-7
Levant Şirketi fabrika kuruyor, 16
Yahudi cemaati, 23-4, 51-2, 135, 138-40, 179
Romanyot Yahudiler İstanbul'a taşınıyor, 46
betimlemesi, 50-1
beşikteki balık hikâyesi, 52
başhahamlık, 104, 106, 143
Sabetay'ın müritleri, 219
yangınlar, 54, 162, 251
Cardozo, 252
İşkodra (Shkodër), Arnavutluk, 233, 286
İtalyan Yahudileri, 47, 51, 191
İttihat ve Terakki Cemiyeti, 267
İzmir, Türkiye
Sabetay'ın doğumu (1626), 15-6, 18
Sabetay'ın hahamlık eğitimi, 15
Sabetay'ın sürgün edilişi, 15, 17, 22, 43, 45
Sabetay İstanbul'a gidiyor, 15
Sabetay'ın dönüşü (1665), 15-6, 28, 104-118
Levant Şirketi fabrika kuruyor, 16, 25, 28
Rycaut İngiliz konsolosu, 17
betimlemesi, 20, 28
Yahudi cemaati, 20, 25-6, 28, 37, 39, 40-1, 43-4, 47, 81-2, 105-6, 115, 205
Portekiz Sinagogu, 22
ticaret, 24-5
nüfus, 24-6
Sabetay'ın müritleri, 41-2, 44-6
Sabetay'ın üç yıl kaldıktan sonra tekrar ayrılışı, 54-5
Sarah Sevi'yle ilgili söylentiler, 70-1
Sabetay'ın zafer alayı, 114
Nathan, Sabetay'ın ağabeyiyle kalıyor, 178
Sabetay, kadı'nın huzuruna çıkıyor, 115
Cardozo şehirden kovuluyor, 251
Dönmeler, 267
İzmirli tarikatı (İzmirliler), 255

Jacob ben Sabetay Kohen, 202
Jacob ben Moses Najara, 75
Jessurun, Abraham ben Jacob, 118
Jessurun, David, 69
Jessurun, Isaac, 168
John II Casimir, Polonya Kralı, 131
John III Sobieski, Polonya Kralı, 250
Jonah, Moses: *Kanfey Yonah (Güvercinin Kanatları)*, 33
Joseph ha-Levi, 43, 69, 174, 197
Joseph II, 264
Joseph, Hayyim, 96-7

Joseph, Raphael, Çelebi *bkz.* Raphael Joseph Çelebi
Jön Türkler, 267
Judah ben Mordehay ha-Kohen, 139

Kabala, 26, 79
  evrenbilim, 19
  yorumları, 32
  çekirdek eser (Zohar), 32
  Sabetay Kabala çalışıyor, 31-3, 35, 41
  Luriacı, 33, 35, 65, 122
  Sabetaycı, 41, 205
  Pratik, 72, 74
  Gazzeli Nathan Kabala çalışıyor, 72-4
Kadızâde Mehmet Efendi, 161
Kadızâdeli, 161-2
Kafadar, Cemal, 217
Kahire, Mısır, 58-9
  Sabetay Kahire'de, 58
  Yahudi cemaati, 59, 70
  Sarah Sevi, 66-70, 72
Kal Şalom Sinagogu, Selanik, 9, 270
Kandiye (günümüzde Iraklion), Girit, 56, 139-40
Kapancı tarikatı, 256-7, 259, 266, 270
Kapancı, Ahmet, 270
Kapancı, Mehmet, 270
Kara Mustafa Paşa, 156-7, 250
Karadeniz, 50, 57
Karakaşlar, 256-8, 262-3, 266-7, 270-1, 277-8, 294-5
Karaylar, 24, 51, 58-9, 275
Karillo, Joseph, 181-82, 214, 218, 220-1, 241, 282, 287
Kasım Paşa, 50
Kastoria, Kuzey Yunanistan, 42, 183, 204-5, 212, 235, 239, 245
kelipot, 34, 42, 108, 149, 169, 201
Kemalettin, Mehmet, 291
Kerido, Yakup (Jacob Filosof), 237, 255-6, 294, 296
Kılıç Ali Paşa, 233
Kleve, Almanya, 67
  Knolles, Richard: *Osmanlı Krallarının ve İmparatorlarının Yaşamları*, 13-4
Kohen Hemşireler Kitabevi, İstanbul, 13, 18, 293
Kohen, Benjamin, 249
Kohen, Eliza, 13-4, 16, 18, 293
Kohen, Moses, 214
Kohen, Nehemiah, 154, 161, 163
Kohen, Solomon, 27, 214
Kokesh, Abraham, 47
Konstantin, Prens, 267
Konstantinopolis *ayrıca bkz.* İstanbul
  II. Mehmet tarafından alınışı, 24, 46
  Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti oluşu, 23
  nüfus kaydırılması, 23-4
  betimlenmesi, 50-1
Konyosos tarikatı, 256
Korfu, 187-190, 199, 202
Köprülü, Mehmet, 160
Kösem Sultan, 160
Kritovoulos, İmralı: *Fatih Mehmet Tarihçesi*, 159
Kudret Kulesi, 140, 145-8, 151, 157-8
Kudüs, 32, 101, 253
  Sabetay Kudüs'te, 38, 60-1, 83
  Yahudi cemaati, 54, 61-2, 64, 72
  hahamlar karşı çıkıyor, 80-1

Sabetay kovuluyor, 81-2
Nathan, 99
Kudüs Tapınağı, 28
yıkılışı, 23-4, 78, 117, 203
Sabetay'ın intikamı, 203
bulunduğu yer, 80
Kuruçeşme, İstanbul, 231
Kuzu Bayramı, 257
Kürt Ahmet Paşa, 290-2

La Croix, Şövalye de, 49, 51-55, 67-8, 82, 84-5, 210, 226, 228, 231, 233
Laniado, Solomon, 37-8, 40, 62, 74-6, 78, 80, 83-5, 208
Lapapa, Aaron, 43, 106, 110
Lara, David Kohen de, 130
Larisa, Yunanistan, 49
Leake, William Martin: *Kuzey Yunanistan'da Geziler*, 258
Lear, Edward, 233
Leon, Abraham, 176, 188
Levant Şirketi, 16, 25, 28-9, 138, 162, 191
Levant Yahudileri, 9, 191
Levi de Barrios, Daniel, 238
Levi, Nathan, 96
Leyb ben Ozer, 31, 37, 46-8, 61, 66-7, 88-9, 106, 110-1, 113-4, 119-20, 141-2, 149-50, 155, 163, 167, 206, 210, 232-3, 244, 261, 282-3
Lissabona, Samuel, 64, 175, 181, 186-7
Litvanya, 130
Livorno, İtalya, 43, 66, 68-9, 90, 97, 102, 174, 197
Nathan Livorno'da, 197-9, 201-2
Yahudi cemaati, 197, 251
Londra
Yahudi cemaati, 93, 127, 142, 260
Yahudilerin sürülmesi girişimleri, 127
Lozan Antlaşması (1921), 267
Lublin, Polonya, 131
Luria, Isaac, 32-5, 54, 73, 83, 88, 98, 122
Lvov (Lemberg), Ukrayna, 149-51, 154, 264

Ma'lakh, Hayyim, 262
Magreso, Abraham, 153
Mağribiler, 58
Majar, Aaron, 222, 235-6
Makedonya, 205, 275, 294
Makpela mağarası, Hebron, 63, 69
Mantua, İtalya, 68-9, 105, 123, 200
Maria Theresa, İmparatoriçe, 264
Marmora, Andrea, 188
Marranolar/eski Marranolar, 103
Mather, papaz Increase, 103
İsrail'in Kurtuluşu Esrarının Açıklaması ve İşaretleri, 103
Medici ailesi, 197
Medine, Arabistan, 162
Mehmet II, Fatih Sultan, 23, 46
Mehmet IV, Sultan, 14-5, 148, 157, 160-2, 166, 170, 213, 217, 223, 228, 230, 250-1, 256
zamanının çoğunu Edirne'de geçiriyor, 153
Topkapı'dan nefret ediyor, 160
Evliya Çelebi, Mehmet'i anlatıyor, 160
ve Sabetay'ın din değiştirmesi, 166
Yahudiler'in yok edileceği söylentisi, 170

Sabetay'ın IV. Mehmet'e duyduğu saygı, 213-4
Bektaşi, 217
ve Sabetay'ın din değiştiren müritleri, 218-20
tahttan indirilişi, 250-1
ölümü, 250
Meir da Mestre, 196
Mekke, Arabistan, 92-4, 96, 256
"Meliselda" (Kastilya aşk şarkısı), 109, 213, 287
Menaggen, Joshua, 199
Menasseh ben Israel, 127
merkabah (ilahi *sefirot* küresi), 65, 73, 247
Mesih'in İşaretleri, 189
Mevlevi, 270-1, 274, 295
Mısır, 294
Sabetay Mısır'a geliyor, 57-8
I. Selim Mısır'ı alıyor, 58
Minkarizâde Yahya Efendi, 166
Modena, İtalya, 235, 242, 260
Modena, Leon, 188
Mokhiah, Isaiah, 149-50
Molho Kitapçısı, Selanik, 269
Molkho, Solomon, 269
Hayyath Qaneh, 200
Molla Mustafa, 223
Montenegro, 282, 285-6
Moravya, 262, 265
Mordehay, Haham, 148
Morosini, Francesco, 56
Moses ben Habib, 61, 81, 113, 140
Moses ben Isaac ben Habib, 204
Muhammed ibn Faruk, 62
Murat II, Sultan, 159, 279
Murat IV, Sultan, 52
Mustafa III, Sultan, 16
Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), 266
Mustaripler, 58

Nahar, Isaac, 129-30
Najara, Israel, 98
Nakşibendiler, 216
Necid, 59
Newton, Sir Isaac, 126
Neyzi, Leyla, 277
Niebuhr, Karsten, 258
Nissim ben Mordecai Dayyan, 84
Nişancı Abdi Paşa, 165-6
Niyazi Mısrî Dede, 216, 275

Offenbach, Almanya, 264-5
Oheb, Abraham, 241
Ohrid Gölü, Makedonya, 275
Oldenburg, Henry, 126
Oliveira, Solomon, 123
Orta Kapı, İstanbul, 231-2
oruçlar, *bkz.* Ab ayının 9'u; Tammuz ayının 17'si; Tebet ayının 10'u
Osman Gazi, Sultan, 23
Osman Paşa (bostancıbaşı), 230-1
Osman Paşa, Trablus beyi, 122
Osmanlı İmparatorluğu
Levant Şirketi'nin deniz ticaretini tekeline alması, 16
İstanbul (Konstantinopolis) başkent oluyor, 23
Yahudi göçleri, 24-5
Venedik'le savaş, 25
çöküşü (1923), 259
Othoth Mashiah (Mesih'in İşaretleri), 155

Ökçün, Ahmet Rıfat, 9, 288
Ömer Camii, Kudüs, 80

Patras (Patrai), Yunanistan, 27, 50, 203
Paul IV, Papa, 198
Pena, Hayyim, 107, 111-2
Pepys, Samuel, 17, 143
Pereira, Abraham, 101
Pergamentum, 67
Pinheiro, Moses, 29, 31, 35, 39, 41, 44, 65, 197-8, 202, 212, 238, 260
Pinsk, Polonya, 131
Pinto, Daniel, 105, 111, 118
Pirqey de-Rabbi Eliezer, 210
Podolia (Podilska), Ukrayna, 130
Polonya, 130, 144, 147-8
Ponente'li Yahudiler, 191
Porges, Moses (daha sonraki adıyla von Portheim), 265
Portekiz Sinagogu, İzmir, 22, 107, 110, 113, 115, 117, 215, 218-20
Portekiz, Yahudiler'in çıkışı, 24, 47
Pozzeli, Vitaliano, 270
Prag, Çek Cumhuriyeti, 261-2, 265-6
Primo, Samuel, 193, 207, 222, 237-40, 246, 251-2, 282-3
  Sabetay'la Kudüs'te tanışıyor, 62
  Sabetay'ın desteği, 82
  Sabetay'ın özel kalemi, 82, 145, 149, 193, 207
  Ülgün'de Sabetay'ı ziyaret ediyor, 238-40

Rachel Ayini, 49
Ragstatt de Weile, Jacob, 67
Ragusa (Dubrovnik), Hırvatistan, 203
Raphael Joseph Çelebi, 59-60, 62, 66, 70, 72, 74, 83, 88, 90, 96, 122
Raphael, Sabbatai (Sabetay), 62, 206
  şarlatan, 206
  Sabetay'la Kudüs'te karşılaşıyor, 62
  ve Yahudi cemaati, 206
Raşid Efendi, 165
Raza'de-Razin, 44
Robert Koleji, İstanbul, 13, 15
Rodos
  Sabetay Rodos'a geliyor, 55
  Yahudi cemaati, 55-6
  kuşatılması (1658), 56
Rofe, Meir, 75-6, 98, 100-1, 204, 214, 220-1, 236-39, 242-3, 260, 283
Roma, İtalya
Nathan Roma'ya geliyor, 198-9
Yahudi cemaati, 198-9
Sabetaycı hareket, 198
Romanyot Yahudiler, 24, 47, 51, 55
Rosanes, Solomon, 208, 249-50
Türkiye'deki Yahudilerin ve Levant'ın Tarihi, 249
Rovigo, Abraham, 235, 237-8, 242, 248-9, 260
Russo, Baruchiah (Osman Baba), 256, 270
Russo, Joseph, 256
Rycaut, Sir Paul, 14, 16-8, 28-9, 45, 115-6, 134, 136, 138, 141, 147-8, 155-7, 162, 164-5, 170-3, 206, 210-1
  Osmanlı İmparatorluğu'nun Mevcut Durumu, 14

Sevi, Sabetay
  doğumu (1626), 15-6, 18, 21
  hahamlık eğitimi, 15, 29, 31

İzmir'den Selanik'e sürülüşü, 15, 41, 46-7
Mesihliğini ilan edişi, 17, 20, 27, 29, 38-41, 43, 66-7, 73,76, 78-9, 82, 97
İzmir'e dönüşü (1665), 15, 17, 28, 54, 104-18
İstanbul'a gidiyor, 15, 50, 134-6
tutuklanışı ve hapse atılışı, 15, 134-58
ve din değiştirmesi, 15, 27, 30, 46-7, 49-50, 55, 67-8, 83, 99, 144, 159-73, 205-8, 210, 212, 225-7
IV. Mehmet'in sarayında kapıcıbaşı, 166, 173, 204, 216
tutuklanıyor ve Arnavutluk'a sürülüyor, 15, 230-42
Kabala üzerine çalışmaları, 31-3, 41
Luria'nın etkisi, 35
başarısızlıkla sonuçlanan iki evliliği, 36-7, 112
psişik deneyimleri, 36-7
Kudüs'te, 38, 60-1
kutsanışı, 38-40
müritlerine vaaz veriyor, 38-9
boğulma tehlikesi, 41
bunalımda, 42, 74, 104, 118, 222
aydınlanmaları, 42, 74, 76, 104-5, 118, 146, 179-80, 208, 210, 212-3, 217-9, 222-5, 227, 239-40, 287
görünüşü, 47-8
Selanik'ten kovuluşu, 49
İlk Mesihlik vahyi (1648), 38
Rachel Ayinini kaldırması, 49
beşikteki balık olayı, 52
Sarah'la evleniyor, 66
Nathan'la ilk karşılaşması (1665), 75
on iki haham seçiyor, 80
Kudüs'te at sırtında dolaşıyor, 81
Kudüs'ten kovuluyor, 82
aforoz edilişi, 82, 100, 104, 106
Osmanlı Sultanı'nın tacını kendisine vereceğini söylüyor, 89
oğlunun ölümü, 115
İzmir kadısının huzuruna çıkıyor, 115
bazı müritlerine unvanlar dağıtıyor, 116
Nehemiah Kohen'le tartışmaları, 154-6
Edirne Sarayı'nda sorgulanışı, 161, 163-4
Nathan'la kısa buluşması, 186
Nathan'la düzenli görüşmeleri, 204, 212-3
boşanması, 36, 219-20, 222
ve tanrılaştırılması, 227-8
bir kızla arasında geçen talihsiz serüven, 229
Ülgün'de evleniyor, 236-7
kayıtlara geçen son sözleri, 241
ölümü (1676), 241-2
sırra kadem basma kuramı, 245-6, 250, 283, 292
ikinci gelişi, 251, 253, 255, 262
nerede toprağa verildiği sorusu, 244, 281-2
Sabetaycı hareket
Sasportas karşı çıkıyor, 40, 69, 117
Elişa Aşkenazi hareketi yaymak için yolculuk ediyor, 64

Gazzeli Nathan hareketin sözcüsü oluyor, 64
Sarah Sevi ve, 82
Safed'de güç kazanıyor, 83
Gazze'de, 86
Hebron'da, 98
alay edilir korkusu, 100
günahtan arınma uygulamalarının aşırılıkları, 153, 177, 247
Sabetaycılar mal varlıklarını satıyorlar, 98, 120, 129, 132
Cardozo'nun rolü, 121-2
yeni dua kitabı, 122
İtalya'da güçleniyor, 192, 198-9, 260
Avrupa'ya yayılıyor, 130, 142
Selanik ve Edirne'de güç kazanıyor, 153-4, 186
Balkanlar'a ve orta Avrupa'ya yayılıyor, 205
Vanî Efendi ve 173
ve Sabetay'ın din değiştirmesi, 15, 27, 30, 46-7, 49-50, 55, 67-8, 83, 99, 144, 159-73, 205-8, 210, 212, 225-7
Sabetaycılar'ın aforoz edilişi, 171-2, 174-5, 194, 228, 233, 262
alay konusu, 100, 167, 172
kayıtların yok edilişi, 194
hareketin merkezi (Selanik), 205
İsmail tahtın varisi, 235
Ortodoks Yahudiliğe dönüş, 27
ve Dönmeler, 252
Polonyalı peygamberler, 262
Safed (Zefat), İsrail, 32, 34, 51, 83, 122-3, 253
Sahadutha de Mehemnutha (Şahadetname), 208, 230
Sakız Adası, 41, 176, 253
Salé, Fas, 92-3, 127
Sambari, Joseph: *Dibrey Yosef*, 60
Sambatyon nehri, 89-90, 92, 97, 246, 248
Samson, Haham, 99, 104
Sanâ, Yemen, 132
Saraval, Solomon Hay, 99
Sarnicky, Stanislaw, Przemysl piskoposu, 131
Sasportas, Jacob, 40-1
Sabetaycı hareketin düşmanı, 40-1, 69, 129-30
Sabetay'ın İzmir'den kovuluşu, 43
Londra Yahudi cemaatinin hahamı, 93, 127
Nathan'ı kötülüyor, 101
Sabetay'ın İzmir'deki müritlerinden söz ediyor, 43
gençlik yılları, 127
Hamburg'a kaçıyor, 127
alıntılar, 40-1, 45, 62, 66, 69, 87, 90, 93, 101, 106, 109, 116, 125, 128, 139, 149, 154, 169, 174, 181, 197-8, 202, 238
Schneerson, Rebbe Menachem Mendel, 268
Scholem, Gershom, 12, 15, 18, 23, 30, 38, 43, 46, 65, 67, 69, 72, 75, 77-8, 88, 93, 108, 154, 176, 186, 210, 212, 244, 254, 259-60, 277, 281, 284
Kabbalah, 18
Yahudilikte Mesihlik Düşüncesi, 18
Sabetay Sevi: Mesih mi? Sahte Peygamber mi?, 12, 18

Sebi, Abraham Azarah, 50
Sefaradlar, 18-9, 22, 24, 27, 46-7, 51, 55, 58, 61, 64, 104, 127, 142, 191, 259, 262, 272, 290
Sefer ha-Iyyun, 33
sefirot, 33, 36, 43, 65, 73
Segré, Hayyim, 55, 177-8, 249
Efendimizin İnancının Esrarı (derleme), 249
Selanik, Yunanistan, 49, 51, 55, 263, 266
Dönmeler, 15, 39, 47, 153, 208, 236-7, 243, 247, 252, 254-60, 266-7, 269-79, 282-85, 294
Yahudi cemaati, 24-5, 46-8, 153
Sabetay buraya sürülüyor, 41, 46
Sabetay kovuluyor, 48-9
Lissabona'nın ölümü, 186-7
Sabetaycı hareketin merkezi, 186, 255
Nathan'ın müritleri, 203-5, 227, 237, 247-8
Osmanlı topraklarından çıkıyor, 267
Üniversitesi, 271
Selanikliler Mezarlığı, 278, 294
Selim I, Sultan, 58
Sem Tob ben Kohen, 85
Semah, Jacob, 82
Serrarius, Peter, 92-4
Sevi, Abraham (Sabetay'ın oğlu), 236-7, 243
Sevi, Clara (Sabetay'ın annesi), 27-8, 218
Sevi, Elijah (Sabetay'ın ağabeyi), 27, 29, 35, 40, 55, 107, 116, 173, 176, 178, 207, 215, 218, 221, 223, 231, 238, 243, 251, 283, 288
Sevi, Isaac (Sabetay'ın amcası), 28
Sevi, İsmail Mordehay (Sabetay'ın oğlu), 207, 220, 235-7, 243
Sevi, Yohebed (Ayşe), 236-7, 243, 252, 255, 270, 283-4, 294
Sevi, Joseph (Sabetay'ın kardeşi), 27, 29, 40, 55, 107, 116, 201, 238, 240, 251
Sevi, Mordehay (Sabetay'ın babası), 27-9, 218
Sevi, Samuel, 27
Sevi, Sarah (Sabetay'ın karısı), 66-9, 72, 74, 111, 113-5, 118, 167, 197, 207, 220, 235
Shabbazi, Shalom, 132
Shalom ben Joseph, 97-8, 100-1
Sharaf, Judah, 62
Shemaya de Mayo, 219, 222, 239
Shrbreshin'li Haham Moses: *Suk ha-'Ittim*, 150
Siena, İtalya, 124
Silveira, Isaac, 41, 106, 116
Sofya, Bulgaristan, 207, 219, 239-41, 245-9
Solomon ha-Levi, 123
Soykırım, 274
Spinoza, Baruch, 126
Stavroulakis, Nikos, 19, 269, 271-2, 274, 295
Selanik: Bir Ailenin Yemek Kitabı (Esin Eden'le), 269, 272, 274
Selanik – Yahudiler ve Dervişler, 269-73, 295
Supino, Raphael, 90, 130
Süleyman, 23, 85, 116
Süleyman I (Kanuni), 55, 250
Süleyman II, Sultan, 250

Şadday, 77-9, 145
Şam, Suriye, 64, 83, 170-1
Şazar, Zalman, 210
Şehine (İlahi Varlık), 30, 34, 36, 38, 40, 44, 49, 78, 109, 185, 264
Şemsi Efendi, 266, 294
şerare (kapların parçalanışı), 33

Talmud, 31, 35-6, 61, 64-5, 72, 79, 101, 127, 152, 200, 249, 260
Tammuz ayının 17'si, 78, 149, 181-2, 193
Tammuz ayının 24'ü, 149
Tanah, 32, 35
Tardiola, Moses, 121
Taussig, Jacob, 122
Tebet ayının 10'u, 117
Tekirdağ, Türkiye, 252
Tetragram, 44, 77
Tevrat, 49, 73, 107-9, 111-2, 122, 125-6, 128, 132, 142, 150, 152, 179, 190, 212, 215, 255, 257, 261, 285
Thebai, Yunanistan, 49-50
Thevenot, Jean de, 25-6, 55-7, 60-1, 140
Tiglatpileser III, Asur Kralı, 89
tikkun (tamir), 33-4, 38, 74-5, 86, 113, 196, 210, 214, 225-7, 229
Tiran, Arnavutluk, 9, 285-6, 288-9, 291
Tishby, Isaiah, 189
Topkapı Sarayı, İstanbul, 51, 160, 232, 250
Torah, 257
Trablus, Libya, 121-2, 226, 251
Tunus, 93-4, 251
Türkiye Tüccarları Şirketi, 16
Türk-Rus savaşı (1878-1879), 278
Türk-Yunan savaşı (1919-1921), 15, 176

Ümmetullah, Rabia Gülnüş, 160
Üsküp (Skopje), Makedonya, 239, 248-50

Vanî Mehmet Efendi, 161-63, 166, 180, 210-11, 218-21, 224, 231, 250
Varlık Vergisi, 270
Venedik, İtalya, 121, 124, 143, 145, 147, 168, 187-88, 191-92, 194-97, 234, 262
  Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş, 140-41, 168, 188-89
  Rodos kuşatması, 56
  Sabetaycı hareket Venedik'e ulaşıyor, 192-93, 196, 202
  Nathan, 186, 190, 194-97, 199, 202
  Getto, 190-92
  hahamlar kurulu, 194-96
Vilna (Vilnus), Litvanya, 47, 131, 261
Vital, Hayyim, 32-34, 123
Vital, Samuel, 83, 90
Viyana, Avusturya, 95-6, 99, 250, 264
Volhynia, 27, 130, 214

William, Prens, 238
Winchilsea, Heneage Finch, ikinci dük, 16, 28

Xhamia Mbretit (Hükümdar Camii), 290-1

Yahudiler
ve Sabetay'ın Mesihliğini ilan edişi, 17
Türkiye'deki giyim tarzları, 25-6
Chmielnicki katliamları, 26, 43, 66-7, 108, 150, 197
Diaspora, 26, 101-2
Atina'da, 19, 49-50, 187
Patras'ta, 27, 50, 203
ayrıca bkz. Aşkenazlar; Babilli Yahudiler; Iraklı Yahudiler; İtalyan Yahudileri; Karaylar; Levant Yahudileri; Mağribiler; Mustaripler; Ponente'li Yahudiler; Sefaradlar
Yahudi Hamamı, Selanik, 270
Yahudilerin Sabbatai Sevi Adlı Sahte Mesih'inin Sahtekârlığının Hikâyesi, 123
Yahudilerin Kurtuluşu [...], (kitapçık), 93
Yahya, Isaac, 248
Yakhini, Abraham, 42, 54, 116-7, 207, 216, 228-9
Yakubiler, 256-7, 270-1, 294
Yemen, 30, 43, 87, 132-3
Yeni Cami, Selanik, 270
Yeniçeriler, 133, 160, 218, 228, 230, 234
Yerushalmi, Nathan Shapira, 102
Yishaki, David, 62
Yomtob ben Yaqar, 82
Yunanistan, 27, 42, 49-50, 181, 186-7, 203, 232, 246, 258, 267, 269, 278-9
Yusuf'un Hanesinden Gelen Mesih, 91, 108, 122, 205, 261

Zacuto, Moses, 191-2, 194, 196
Tofteh Aruch (Hazırlanan Cehennem), 191
Zadok, 262
Zalman, Abraham, 108, 201
Zante, 188
zimzum (sıkışma), 33
Zinberg, Israel, 34
Zohar, İhtişamın Kitabı, 26, 32, 35, 55-6, 73, 76, 92, 155, 194, 220, 250, 262
Zoref, Heshel, 261-2
Sefer ha-Zoref, 261
Zorlu, Ilgaz: *Evet, Ben Selanikliyim,* 276